

ARCHIWUM NARODOWE W KRAKOWIE

Krakowski Rocznik Archiwalny

XXV

ISSN 1233-2135
KRAKÓW 2019

Krakowski Rocznik

Archiwalny

XXV

THE NATIONAL ARCHIVE IN KRAKOW

**Krakow Archives
Annual**

XXV

KRAKOW 2019

ARCHIWUM NARODOWE W KRAKOWIE

**Krakowski Rocznik
Archiwalny**

XXV

KRAKÓW 2019

Rada Naukowa

Iwona Drąg-Korga, Marek Ďurčanský, Krystyna Jelonek-Litewka,
Maria Kocójowa, Bożena Lesiak-Przybył, Grażyna Lichończak-Nurek,
Rita Majkowska, Krzysztof Ożóg, Zenon Piech, Janina Stoksik

Redaktor Naczelny

Kamila Follprecht

Sekretarz Naukowy

Aldona Warzecha

Recenzenci

Adam Górski

Marcin Hlebionek

Katarzyna Jaskółka-Leśniak

Konrad Meus

Zdzisław Noga

Zdzisław Pietrzyk

Janina Stoksik

Copyright by Archiwum Narodowe w Krakowie

Wydanie I, Kraków 2019

(druk 2020)

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja papierowa

Adres redakcji

Archiwum Narodowe w Krakowie
30-960 Kraków, ul. Sienna 16
Tel. +48 (12) 422-40-94 wew. 13 lub 21
e-mail: redakcja@ank.gov.pl
www.kra.ank.gov.pl

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY	11
Artur Wójcik, Ze studiów nad oficyną Jakuba Siebeneichera	13
Iwona Kawalla-Lulewicz, Wokół placu Szczepańskiego – przedsiębiorstwa handlowe na przełomie XIX i XX w.	37
Szymon Bauman, Krakowscy wytwórcy i sprzedawcy pieczęci w pierwszej połowie XX w. Wprowadzenie do zagadnienia	63
MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE	129
Ewa Danowska, Jana Miłoszewskiego dobytek doczesny. Inwentarz pośmiertny małopolskiego szlachcica z 1725 r.	131
Z ZAGADNIEŃ ARCHIWISTYKI	155
Krystyna Jelonek-Litewka, Marian Friedberg (1902–1969). Życie i spuścizna	157
Zbigniew Pasierbek, Referat Archiwum Urzędu Miasta Krakowa. Dzieje, organizacja i zasób archiwalny	181
KRONIKA	195
Sprawozdanie ze stanu realizacji inwestycji budowy nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie za 2019 r. (Paweł Ząbczyński)	197
Popularyzacja zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie w roku jubileuszowym stulecia Archiwów Państwowych – podsumowanie (Lilianna Pochwalska)	200
„Poczuj historię. Plenerowe Laboratorium Archiwalne” jako przykład tematycznej imprezy na wolnym powietrzu Archiwum Narodowego w Krakowie (Anna Sokół, Aldona Warzecha)	203
Sprawozdanie z realizacji projektu „Archiwa Rodzinne Niepodległej” w Archiwum Narodowym w Krakowie (Tomasz Wroński)	206
Wystawa plenerowa „650 lat herbu miasta Krakowa” dedykowana Profesorowi Marianowi Friedbergowi w 50. rocznicę śmierci (Bożena Lesiak-Przybył, Aldona Warzecha)	208

„Halo, tu Archiwum!” 2019 – druga edycja wydarzenia edukacyjnego Archiwum Narodowego w Krakowie (Anna Sokół, Aldona Warzecha)	211
Tworząc skrawek historii... Wybrane inicjatywy z zakresu popularyzacji zasobu Archiwum Nauki PAN i PAU w 2019 r. (Paulina Krzywda)	214
AUTORZY	225
WYKAZ SKRÓTÓW	227
SPIS ILUSTRACJI	231
INDEKS NAZWISK	237
INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH	251

CONTENTS

PAPERS	11
Artur Wójcik, Research into Jakub Siebeneicher's publishing house	13
Iwona Kawalla-Lulewicz, Around Szczepański Square – trading at the turn of the 19 th and 20 th centuries	37
Szymon Bauman, An introduction to Krakow's seal makers and dealers in the first half of the 20 th century	63
SOURCE MATERIALS	129
Ewa Danowska, The estate of Jan Miłoszewski. Estate inventory of the nobleman from Lesser Poland from 1725	131
ARCHIVAL SCIENCE ISSUES	155
Krystyna Jelonek-Litewka, Marian Friedberg (1902–1969). Life and legacy	157
Zbigniew Pasierbek, Office of the Krakow Town Council Archive. History, organization and archival resources	181
CHRONICLE	195
Report concerning the construction of the new headquarters of the National Archives in Krakow in 2019 (Paweł Ząbczyński)	197
Popularization of the resources of the National Archives in Krakow during the 100 th anniversary of the State Archives – summary (Lilianna Pochwalska)	200
“Poczuj historię. Plenerowe Laboratorium Archiwalne” (“Feel History. Open-air Archival Laboratory”) as an example of open-air themed events in the National Archives in Krakow (Anna Sokół, Aldona Warzecha)	203
Report concerning the „Archiwa Rodzinne Niepodległej” (“Independent Family Archive”) project in the National Archives in Krakow (Tomasz Wroński)	206
The “650 lat herbu miasta Krakowa” (“650 years of Krakow's coat of arms”) open-air exhibition dedicated to the memory of Prof. Marian Friedberg on the 50th anniversary of his death in 2019 (Bożena Lesiak-Przybył, Aldona Warzecha)	208

“Halo, tu Archiwum!” 2019 (“Hallo, the Archives here!” 2019) – second edition of the educational event of the National Archives in Krakow (Anna Sokół, Aldona Warzecha)	211
Creating a snippet of history... Selected initiatives popularizing the resources of the Archive of Science of the Polish Academy of Sciences and Polish Academy of Arts and Sciences in 2019 (Paulina Krzywda)	214
AUTHORS	225
ABBREVIATIONS USED	227
ILLUSTRATIONS	231
INDEX OF NAMES	237
INDEX OF PLACE NAMES	251

Marian Friedberg
(1902–1969)

Pamięci Profesora, historyka i archiwisty,
dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa,
twórcy współczesnego herbu miasta Krakowa,
w 50. rocznicę śmierci tom ten poświęcamy.

Artykuły

Artur Wójcik*

Ze studiów nad oficyną Jakuba Siebeneichera

Badania nad krakowską oficyną Jakuba Siebeneichera (1583–1604), podobnie jak te dotyczące pozostałych przedstawicieli tego niedocenianego rodu drukarzy, nie miały jak dotąd charakteru kompleksowego. W literaturze najwięcej uwagi poświęcono zebraniu podstawowych faktów z życia i spraw impresora, natomiast kwestie związane z kształtem typograficznym nie zostały dotychczas rozpoznane w sposób dostateczny¹. Repertuar wydawniczy J. Siebeneichera obejmuje według najnowszych ustaleń 101 pozycji². Było to więc średnie przedsiębiorstwo na tle ówczesnego drukarstwa krakowskiego, specjalizujące się w małych formach wydawniczych,

* historyk; zainteresowania badawcze: staropolskie drukarstwo, nowożytna ikonografia, popularyzacja historii, internetowe narracje pseudohistoryczne; e-mail: sigillum.authenticum@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-9349-4710

¹ W tym miejscu warto wymienić najważniejszą pracę biograficzną Anny Mańkowskiej, *Siebeneicher Jakub*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XVI do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV–XVI*, red. Alodia Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983, s. 191–200. Omówienie stanu badań nad oficyną Jakuba Siebeneichera, zob. Artur Wójcik, *Bibliografia druków Jakuba Siebeneichera (1583–1604). Przyczynek do przyszłej edycji zasobu drukarskiego*, [w:] *Staropolska ikonografia a nauki pomocnicze historii. Materiały z II ogólnopolskiej Studencko-Doktoranckiej Konferencji Nauk Pomocniczych Historii w Krakowie, 7–8 maja 2015 r.*, red. Łukasz Fabia, Artur Wójcik, Kraków 2016, s. 152–154.

² W tym miejscu należy poczynić istotną uwagę statystyczną. Ogółem ze znanego nam repertuaru wydawniczego, obejmującego 101 pozycji, do dzisiaj zachowały się 93 tytuły i stały się podstawą niniejszych badań. Pełna bibliografia druków wraz z uwagami źródłowymi, zob. A. Wójcik, *Bibliografia...*, s. 155, 160–167. Nie uwzględniono w niej nienotowanego przez katalogi unikatowego (znany wyłącznie z przedwojennej fotokopii) plakatu emblematycznego Jana Ostrowskiego *In felicem ex visitatione reditum principis Georgii Radivil, cardinalis et episcopi Cracoviensis* z 1597 r. O istnieniu dzieła dowiedziałem się już po publikacji bibliografii, zob. Bartłomiej Czarski, *Nie całkiem utracona pamiątka wizytacji diecezjalnej Jerzego Radziwiłła z roku 1597*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2016, t. 47, s. 11–24.

a sławę oficynie przyniosły dwie luksusowe edycje: *Postylli* Jakuba Wujka³ (1584) i *Kroniki polskiej* Marcina Bielskiego⁴ (1597) w opracowaniu jego syna Joachima. Dlatego też, jeśli zasób drukarski J. Siebeneichera wzbudza jakiegokolwiek zainteresowanie badawcze, przeważnie ogranicza się ono do publikowania w syntetycznych opracowaniach kilku drzeworytów z koszt drukarza, nie towarzysząc im jednak stosowne studia analityczne⁵.

Jak pokazały ostatnie, niezwykle erudycyjne, badania Anny Kocot i Klaudii Sochy⁶, istnieje kilka kluczowych zagadnień mogących pomóc w zrozumieniu warsztatu pracy mistrzów „czarnej sztuki”. Dotyczą one nie tylko badania elementów typograficznych i graficznych w projekcie książki, ale mogą również pomóc w odczytaniu i prześledzeniu zjawiska kulturowego w staropolskim drukarstwie polegającego na wypożyczaniu, odkupywaniu i kopiowaniu materiału ikonograficznego⁷. W niniejszym szkicu

³ Jakub Wujek, *Postilla catholica to jest kazania na ewangelie niedzielne y odświętne przez cały rok: według wykładu samego prawdziwego, kościoła s. powszechnego. Teraz znowu przejrzana i poprawiona. (...) W Krakowie W Drukarni Siebeneycherowej: Roku Pańskiego: 1584.*

⁴ Joachim Bielski, *Kronika polska Marcina Bielskiego. Nowo przez Ioach. Bielskiego syna jego wydana (...) W Krakowie, w drukarni Jakoba Sibeneychera, Roku Pańskiego 1597.*

⁵ Wyjątkiem są studia z zakresu ikonografii drzeworytów przedstawiających legendarnych i historycznych władców Polski z *Kroniki* Bielskiego, zob. Ewa Chojecka, *Drzeworyty Kroniki Joachima Bielskiego i zaginione gobeliny Anny Jagiellonki. Ze studiów nad związkami artystycznymi Krakowa i Brzeżu w XVI wieku*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” 1970, t. 7, s. 37–73; Barbara Górka, *Wstęp*, [w:] *Ikones książąt i królów Polskich. Reprodukacja fototypiczna wydania z 1605 r.*, Wrocław 1979, s. V–XVI; Artur Wójcik, *Atrybuty i symbole władzy na drzeworytach Kroniki polskiej Joachima i Marcina Bielskich z 1597 roku*, [w:] *Signa. Studia i szkice z nauk pomocniczych historii. Prace dedykowane Profesorowi Zenonowi Piechowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Andrzej Marzec, Marcin Starzyński, Kraków 2014, s. 184–207.

⁶ Anna Kocot, *Zagadnienie kształtu typograficznego w badaniach dawnej książki polskiej*, „Terminus” 2003, t. 15, z. 2, s. 151–165, tam też szerokie omówienie literatury przedmiotu; eadem, *Artyści „czarnej sztuki”. Typografia druków Floriana Unglera i Macieja Wirzbięty*, Kraków 2015; Klaudia Socha, *Typografia publikacji pochodzących z drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego 1674–1819*, Kraków 2016.

⁷ Barbara Miodońska, *Władca i państwo w krakowskim drzeworycie książkowym wieku XVI*, [w:] *Renesans. Sztuka i ideologia*, Warszawa 1975, s. 45–96; Ewa Chojecka, *Ilustracja polskiej książki drukowanej*, Warszawa 1980, s. 38–47; Maria Kałamajska-Saeed, *Wilno jako ośrodek graficzny w XVII w. Postulaty badawcze*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1993, t. 55, nr 2–3, s. 206–207; Jadwiga Bednarska, *Z dziejów polskiej ilustracji panegirycznej pierwszej połowy XVII wieku. Motywy i tematy antyczne w polskiej*

zostaną przedstawione wstępne wnioski z prowadzonych badań nad ramą wydawniczą oraz kilka uwag o typografii druków J. Siebeneichera. Ogólnie rzecz biorąc, działalność księgarska i drukarska Siebeneicherów w Krakowie (1515–1627) zasługuje na pełne monograficzne opracowanie. Należy mieć nadzieję, że ta biała plama w historii staropolskiej książki zostanie w przyszłości uzupełniona, a niniejszy artykuł jest pewnym krokiem w tym kierunku.

Prezentację tematu należy rozpocząć od ukazania wzorców stosowanych w ramie wydawniczej. Najważniejszym jej elementem była karta tytułowa⁸. Przemyślana kompozycja typograficzna z wykorzystaniem ilustracji lub ozdobników mogła wzbudzić szczególne zainteresowanie i być dodatkową zachętą do nabycia dzieła. W przebadanych pozycjach można wyróżnić kilka typów kompozycyjnych kart tytułowych.

Często korzystano z ramek, które niewielkim kosztem uzupełniały kompozycję frontu książki. Po takie rozwiązanie sięgnięto w czterdziestu pozycjach. W dziewiętnastu z nich zastosowano prostą podwójną typograficzną ramkę liniową, a w kolejnych dziesięciu wykorzystano na karcie tytułowej układ linii marginesów i kolumny używany dla tekstu głównego publikacji. Bardziej wyszukaną formą edytorską ramek posłużono się w dwóch drukach: w dziele Hieronima Powodowskiego *Propozycje z wyroków Pisma świętego*⁹ (1595) oraz w modlitewniku *Rozmyślenia męki niewinnej Pana naszego Jezusa Chrystusa*¹⁰ (1604) przypisywanym żonie drukarza Annie Siebeneicher. W tych publikacjach na kartach tytułowych ułożono podwój-

panegirycznej ilustracji książkowej. Studium z zakresu ikonografii sztuki nowożytnej, cz. 1, Katowice 1994, s. 96–99; Marian Malicki, *Repertuar wydawniczy drukarni Franciszka Cezarego starszego 1616–1651*, cz. 1: *Bibliografia druków Franciszka Cezarego starszego 1616–1651*, Kraków 2010, s. 9.

⁸ Szerzej na temat staropolskich kart tytułowych, zob. Małgorzata Komza, *Zdobione karty tytułowe. (Wprowadzenie do typologii na przykładzie siedemnastowiecznej książki gdańskiej)*, „Studia o Książce” 1978, t. 8, s. 51–68; Maria Juda, *Karta tytułowa staropolskiej książki drukowanej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2002, t. 46, s. 67–78; Krysztyna Haptaś, *Karty tytułowe starodruków w zbiorach Muzeum Regionalnego w Mielcu*, „Rocznik Mielecki” 2003, t. 6, s. 287–300.

⁹ Hieronim Powodowski, *Propozycje z wyroków pisma S. zebrana: Na Sejm Walny Koronny Krakowski w Roku 1595 (...) W Krakowie*, w *Druk: Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego M.D.XCV*.

¹⁰ Anna Siebeneicher, *Rozmyślenia męki niewinnej pana naszego Jezusa Chrystusa, z modlitwami (...) W Krakowie w Drukarni Jakuba Sybeneychera Roku 1604*.

ną typograficzną ramkę liniową wypełnioną przerywnikiem w kształcie czterolistnego kwiatu, typowego dla druków krakowskich przełomu XVI i XVII w.¹¹ W innych dwóch tytułach – *Myślistwie ptaszym* pióra Mateusza Cygańskiego¹² (1584) oraz w kieszonkowym wydaniu *Evangelia et epistolae*¹³ (1598) – zastosowano ramkę w postaci zwielokrotnionej winietki z motywem plecionki symetrycznej.

Inną formą zdobienia karty tytułowej były prostokątne winiety typu *en tête* z motywami plecionek roślinnych, elementami putt, maszkaronów, głów kobiecych, czy też chrystogramem. Zecer składał je w różnej konfiguracji, tworząc swoiste bordiury drzeworytnicze. Stanowią dekorację w czterech pozycjach: w poczytnym wówczas traktacie Tomasza z Akwinu *O naśladowaniu Pana Chrystusa*¹⁴ (1586), w *Gospodarstwie* Anzelma Gostomskiego¹⁵ (1588) oraz panegirykach na cześć narodzin i chrztu Władysława IV Wazy Joachima Bielskiego *Genethliacon najjaśniejszego Władysława królewicza polskiego i szwedzkiego*¹⁶ (1595) oraz Andrzeja Zbylitowskiego *Na krzciny najjaśniejszemu Władysławowi IV królewiczowi polskiemu i szwedzkiemu*¹⁷ (1595). Te same ozdobniki zostały również wykorzystane w tych książkach jako winieta nagłówkowa na kartach rozpoczynających nowy rozdział, bądź też dekorowały ilustracje.

¹¹ Podobne rozwiązanie kompozycyjne można odnaleźć w drukach dziedziców Jakuba Siebeneichera, chociażby w Wawrzyniec Chlebowski, *Encomium radosnego wszystkiemu światu narodzenia Jezusa Chrystusa (...) W Drukarni u Dziedziców Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego 1616*.

¹² Mateusz Cygański, *Myślistwo ptasze (...) W Krakowie w Drukarni Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego 1584*.

¹³ *Evangelia et epistolae quae dominicis et festis diebus in Ecclesia Catholica singulis annis leguntur (...) 1598*.

¹⁴ Tomasz z Akwinu, *O naśladowaniu P. Chrystusa i o wzgardzie wszelakiej próżności świata tego czworo prawie złotych książek (...) a teraz z polskim języku pilnie przejrane i na wieluset miejsc poprawione. W Krakowie W Drukarni Jakuba Siebeneychera Roku Pańsk: 1586*.

¹⁵ Anzelm Gostomski, *Gospodarstwo (...) W Krakowie W Drukarni Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego 1588*.

¹⁶ Joachim Bielski, *Genethliacon Najjaśniejszego Władysława, królewicza polskiego i szwedzkiego (...) W Krakowie w Druk. Jak. Siebeneychera Roku Pańskiego M. D. XCV*.

¹⁷ Andrzej Zbylitowski, *Na krzciny najjaśniejszemu Władysławowi IV królewiczowi polskiemu i szwedzkiemu (...) W Krakowie w Druk: Jak: Siebeneychera Roku Pańskiego M. D. XCV*.

W najbardziej ekskluzywnych wydaniach front książek zdobiono winietami ramkowymi wykonanymi na wysokim poziomie artystycznym, zarezerwowanymi w tamtym czasie głównie dla druków o charakterze luksusowym. W omawianej drukarni dotyczyło to dwóch wspomnianych już dzieł: *Postylli* i *Kroniki polskiej*. W pierwszym przypadku każdą część woluminu rozpoczyna nowa karta tytułowa i stosownie przygotowana winieta ramkowa ze scenami ewangelicznymi i motywami dewocyjnymi. Natomiast w drugim na karcie tytułowej wykorzystano lub wykonano przerys klocka, znanego już z monumentalnego dzieła historiograficznego Macieja Miechowity *Chronica polonorum* z 1519/1521 r., zawierającego elementy architektoniczne, batalistyczne i heraldyczne¹⁸.

W czterdziestu siedmiu pozycjach (niemal połowa produkcji) drukarz nie użył żadnej ramki wyróżniającej kartę tytułową, ale posiadały one inne zdobienia w postaci drobnych winietek umieszczanych symetrycznie względem pionowego środka strony. W kompozycji tekstów karty tytułowej analizowanych druków stosowano wspomniany już przerywnik w kształcie czterolistnego kwiatu. Występuje on przy rozbudowanych tytułach dzieła, gdzie stosowano gradację informacji. Większym stopniem pisma składało początek tytułu, imię i nazwisko autora oraz adres wydawniczy i rok wydania, natomiast mniejszym krótką przedmowę do czytelnika, informacje o tłumaczu, sentencję psalmową lub dedykacyjną, a także inne teksty wydawnicze stosowne do potrzeb publikacji. Nie były one dłuższe niż 1–4 wiersze. Zdarzało się, że w oficynie dysponowano lub specjalnie wykonywano napis drzeworytniczy tytułu publikacji. Taki zabieg można odnaleźć w pięciu wydaniach. Dwa z nich zostały przygotowane do przedruków satyr

¹⁸ Zob. E. Chojecka, *Drzeworyty...*, s. 39. Ramkę wykorzystano również w trzytomowym tłumaczeniu niemieckich tekstów prawniczych Andrzeja Jaskiera, wydanych u Hieronima Wietora w latach 1534–1535: *Iuris provincialis quod Speculum Saxonum nuncupator municipalis tres* (Zwierciadło Saskie), *Iuris municipalis Maideburgensis* oraz *Proptuariun iuris provincialis Saxonici*, zob. Alodia Kawecka-Gryczowa, Anna Mańkowska, *Wietor Hieronim*, [w:] *Drukarze...*, s. 333. Interesująca nas ramka została również powtórzona w polskim przekładzie *Iuris municipalis* i *Speculum Saxonum* Pawła Szczerbica, wydanych we Lwowie, w 1581 r., zob. Karol Estreicher, *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 19, wyd. Stanisław Estreicher, Kraków 1934, s. 218; Paweł Szczerbic, *Ius municipale, to jest prawo miejskie majdeburskie, nowo z łacińskiego i z niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone*, wyd. Grzegorz Maria Kowalski, Kraków 2011, s. X.

Marcina Bielskiego: *Sejmu niewieściego*¹⁹ (1586/1595) i *Snu majowego*²⁰ (1586). Kolejne dla *Kalendarza świąt rocznych i biegów niebieskich* (1587) Piotra Słowackiego²¹, pieśni *Hołubek* (1588) Stanisława Grochowskiego²² dedykowanej Gabrielowi Hołubkowi poległemu w bitwie pod Byczyną, oraz dla *Myślistwa* (1595) Tomasza Bielawskiego²³. Z kolei tytuł publikacji Pawła Simpliciana *Manelle duchowne abo porządek żywota chrześcijańskiego*²⁴ (1601) sporządzono z pisma frakturowego (nagłówkowego), został on wkomponowany w winietę nagłówkową z motywem kartusza podtrzymwanego przez dwa putta.

W projektach kart tytułowych wykorzystywano również ilustracje. Zabicie taki w drukarni Jakubowej zastosowano w trzynastu drukach. Na front książki dobierano ryciny, które nawiązywały do treści dzieła. Trudno dzisiaj stwierdzić, które z nich zostały wykonane specjalnie z myślą o danym tytule. Z pewnością tak było w przypadku trzech satyr Marcina Bielskiego. W *Sjemie niewieścim* karta tytułowa wzbogacona jest drzeworytem przedstawiającym bohaterki utworu – Katarynę, Beatę, Ludmiłę, Konstancję, Potencjanę, Eufemię i Policenę – zasiadające wokół stołu. W *Śnie majowym* czytelnika zachęca ilustracja o przemyślanej treści ikonograficznej, będąca aluzją do opisywanych wydarzeń politycznych. Widać na niej boskiego Anteusza budzącego ręką drzemiącego pustelnika. W tle tej scenki orzeł, będący wyobrażeniem cesarza Niemiec, zakrzywionymi szponami wbija się w domostwa, a z lasu nieopodal wyłania się łeb wilka z królewskim pierścieniem – symbolem pretendenta do tronu węgierskiego Jana Zygmunta

¹⁹ Marcin Bielski, *Syem Niewiesci Marcina Bielskiego. Teraz nowo przez Joachima Bielskiego wydany M.D.LXXXVI*.

²⁰ Marcin Bielski, *Sen majowy pod gajem zielonym jednego Pustelnika (...)* [1586].

²¹ Piotr Słowacki, *Kalendarz świąt rocznych i biegów niebieskich, z wyborem czasów na rok Pański 1588 przestępny*. Z czterech znanych nam dzisiaj kalendarzy Piotra Słowackiego wytłoczonych u Siebeneichera tylko w jednej pozycji zachowała się karta tytułowa, pozostałe egzemplarze przetrwały do naszych czasów w formie pojedynczych kart, zob. A. Wójcik, *Bibliografia...*, poz. 1, 10, 11, 12.

²² Stanisław Grochowski, *Hołubek [...] do żołnierzy. O którzy sławy wiecznej chcecie dostać bojem (...) W Krakowie w Drukar: Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego M. D. LXXXVIII*.

²³ Tomasz Bielawski, *Myśliwiec. Omnia subiecisti sub pedibus eius &c (...) W Krakowie Roku 1595*.

²⁴ Paweł Simplician, *Manelle duchowne abo porządek żywota chrześcijańskiego, w którym się zamykają co najkosztowniejsze stroje duchowne dla doskonałości życia pobożnego (...) W Krakowie, Roku Pańskiego 1601*.

Zapoyli²⁵. W trzeciej satyrze pt. *Rozmowa nowych proroków dwóch baranów o jednej głowie*²⁶ (1587) na karcie tytułowej widnieje ilustracja prezentująca dwie figury baranów połączone jedną głową, z Pałacu pod Baranami, komentujące wydarzenia na krakowskim Rynku.

Podobny przykład ilustracji nawiązującej do treści dzieła odnaleźć można na karcie tytułowej pisemka apologicznego pióra Stanisława Grochowskiego *August Wzbudzony*²⁷ (1603). Widnieje na niej drzeworyt odnoszący się do bohaterów poematu – króla Zygmunta Augusta i kanclerza koronnego Walentego Dembińskiego na tle łobzowskiej rezydencji królewskiej. W dwóch kolejnych dziełach z 1588 r. *Pieśniach, Kalliopy Słowieńskiej na terażniejsze pod Byczyną zwycięstwo*²⁸ oraz w *Kalliopei słowieńskich Zygmunta III na stolicę polską wstępującemu*²⁹, na stronach tytułowych znajdują się ilustracje przedstawiające muzę grecką Kalliope. Drukarz nie wykazał się inwencją twórczą w przypadku dystychów Wojciecha Solikowskiego *Christianorum fastorum disticha*³⁰ (1602) – przy tytule zamieścił niewielkich rozmiarów herb autora (Bończa) pochodzący z serii drzeworytów herbowych przygotowanych do *Kroniki polskiej* Bielskiego.

Na kartach tytułowych druków religijnych J. Siebeneicher umieszczał drzeworyty o charakterze dewocyjnym. W tym przypadku trudno mówić o indywidualnym podejściu do każdej tego rodzaju publikacji, gdyż typograf posługiwał się uniwersalnymi motywami religijnymi, wykorzystując je w różnych dziełach. Ilustracje tego typu mogły również służyć jako obiekt kontemplacji³¹. Stąd prawdopodobnie w *Żywocie Pana Jezusow to jest roz-*

²⁵ Szerzej o symbolice i treści ideowej ilustracji, zob. Joanna Zagożdżon, *Rola motywów onirycznych w „Śnie majowym” Marcina Bielskiego*, „Pamiętnik Literacki” 2002, t. 93, z. 3, s. 60–63.

²⁶ Marcin Bielski, *Rozmowa nowych proroków dwóch baranów o jednej głowie (...)* [1587].

²⁷ Stanisław Grochowski, *August Wzbudzony (...)* W Krakowie W Drukarni Jakuba Sybeneychera Roku Pańskiego 1603.

²⁸ Stanisław Grochowski, *Pieśni, Kalliopy Słowieńskiej i na terażniejsze pod Byczyną zwycięstwo (...)* W Krakowie w Druk: Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego M. D. LXXXVIII.

²⁹ Stanisław Grochowski, *Kalliopea słowieńska Zygmunтови III na stolicę polską wstępującemu (...)* W Krakowie w Druk: Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego M. D. LXXXVIII.

³⁰ Wojciech Solikowski, *Christianorum fastorum disticha, (...) Cracoviae, 1602.*

³¹ Na taką funkcję rycin w książkach religijnych zwróciła ostatnio słusznie uwagę K. Socha, *Typografia...*, s. 456.

myślenia nabożne Ludwika z Grenady³² (1592) oraz *Rozmyślaniach męki niewinne Pana naszego Jezusa Chrystusa* Anny Siebeneicherowej (1604) znajduje się popiersie z niepełnym profilem Chrystusa umieszczone w otoku z sentencją *EGO SUM VIA. VERITAS ET VITA*. Podobny zabieg zastosowano w *Żywocie Panny Marii*³³ (1597) oraz w *Rytmach i zacnościach dobrodziejstw i pobożnym wyznaniu Rodzicielskiej Boskiej Dziewicy Marii* (1598) w przekładzie Grochowskiego i Przeclawa Mojeckiego³⁴, gdzie zamieszczono *en face* Matkę Boską w obwódce z napisem *S(anta) MARIA MATER DEI*. Z kolei kartę początkową modlitewnika *Clypeus spiritualis*³⁵ (1598) zdobi ilustracja wiernego odmawiającego przy łóżku poranną modlitwę, natomiast dzieło pt. *Manelle duchowne* Pawła Simpliciana – rycina Chrystusa upadającego pod ciężarem krzyża.

W dolnej części karty tytułowej zazwyczaj mieścił się adres wydawniczy. Poza nazwą oficyny (Siebeneicher stosował swoje imię i nazwisko) podawano miejsce i rok wydania. W siedemdziesięciu czterech przypadkach adres wydawniczy występuje na karcie tytułowej, sześć razy adres jest niepełny, nie podano bowiem oficyny. We wspomnianych *Manellach duchownych* Pawła Simpliciana oraz panegiryku weselnym autorstwa Jana Skrzyńskiego³⁶ z 1603 r. zastosowano ciekawy zabieg polegający na umieszczeniu niepełnego adresu na karcie tytułowej, natomiast pełny wraz z nazwiskiem drukarza podano na ostatniej karcie druku. Inny osobliwy wariant przedstawiają: druk Ludwika z Grenady o *Żywocie Pana Jezusa* oraz dzieło Pedro de Ribadeneyry *Żywot Ignacego Loyolę*³⁷ (1593). Kompletny adres wydaw-

³² Ludwik z Grenady, *Żywot Pana Jezusa to jest rozmyślenia nabożne a gruntowne przedniejszych spraw zbawiciela naszego, na dwie części rozdzielone teraz nowo z rozmaitych doktorów katolickich, a osobliwie (...) zebrane W Krakowie w Drukarni Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego M. D. XCII*.

³³ *Żywot Panny Marii Matki P. Jezusowej, (...) W Drukarni Jak. Sibeneuchera, Roku Pańskiego, M.D.XCVII*.

³⁴ Stanisław Grochowski, Przeclaw Mojecki, *Rymy i zacności dobrodziejstw i pobożnym wyznaniu (...) dawnym i sztucznym wierszem łacińskim spisane, a teraz na nowo takowy polskim wyrażone (...) W Krakowie w druk: Jak: Sibeneychera 1598*.

³⁵ *Clypeus spiritualis. Crac. In Officina Iac. Sibeneycher. Anno 1598*.

³⁶ Jan Skrzyński, *Epithalamium Nobilissimo viro (...) Alberto Welsniowski nec non (...) Elisabethe Gorczycka eidem in thalamum succedenti amoris ego (...), [1603]*.

³⁷ Pedro de Ribadeneyra, *Żywota Ignacego Loyole, (...) przodka i fundatora (...) dawno po łacinie napisanego, a teraz w polski język przełożonego (...) W Krakowie w Druk: Jak: Siebeneichera Roku Pańskiego M. D. XCIII*.

niczy wydrukowano w nich zarówno na karcie tytułowej, jak i na ostatniej karcie. Omawiając ostatnie karty druków, warto wspomnieć, że Siebeneicher umieszczał tam swoją metryczkę sześć razy, natomiast tylko dwa druki nie posiadają żadnego adresu wydawniczego w formule przedstawionej wyżej. Rzadko też w publikacjach drukowana była formuła przywileju *cum gratia & privilegio S. R. M.*, gdyż jedynie w sześciu pozycjach³⁸.

Analizując występowanie adresu wydawniczego, warto poruszyć zagadnienie sygnetu drukarni. Jakub, dziedzicząc po swoim ojcu Mateuszu Siebeneicherze warsztat drukarski, przejął również stosowany znak firmowy, podkreślił tym samym ciągłość ideową przedsiębiorstwa³⁹. Motyw ikonograficzny sygnetu stanowiło berło, znane chociażby z dzieł antwerpskiego drukarza Joannesa Steelsiusa. Umieszczone w części centralnej osadzone jest w skale, na której siedzą dwa ptaki skierowane dziobami w jego stronę, nad nimi widać inne ptaki lecące, a całość ujęto w otok z napisem *concordia parvae res cresunt*⁴⁰. Nie było to jednak pierwotne wyobrażenie sygnetowe stosowane przez oficynę Mateusza. Początkowo oznaczał swoje druki gmerkiem utworzonym z własnych inicjałów połączonych z czwórką, której ramię zakończone było krzyżem, a całość kompozycji znajdowała się na tarczy z licznymi zdobieniami, zawieszzonej na gałęzi dębu. Znak ten stanowił swoistą zagadkę emblematyczną. O ile monogram „MS” jest łatwy do rozszyfrowania, to wykorzystywanie dębu ma wielorakie symboliczne znaczenia oraz stanowi grę słów będącą aluzją do niemieckiego nazwiska rodowego Siebeneicherów (*sieben* – siedem, *die Eiche* – dąb)⁴¹. Ponieważ Jakub na dokumentach również posługiwał się pieczęcią sygnetową, na któ-

³⁸ W dwóch pozycjach drukarz dołączył teksty otrzymanych przywilejów, były to: *Myślistwo ptasze* M. Cygańskiego (1584) oraz *Kronika polska* (1597). Edycja przywilejów, zob. *Privilegia Typographica Polonorum. Polskie przywileje drukarskie 1493–1793*, wyd. Maria Juda, Lublin 2010, nr 62 i 81.

³⁹ Katarzyna Krzak-Weiss, *Polskie sygnety drukarskie od XV do połowy XVII wieku*, Poznań 2006, s. 13.

⁴⁰ Więcej na temat stosowanych przez Mateusza Siebeneichera sygnetów, zob. Paulina Buchwald-Pelcowa, *Emblematyczne koneksje sygnetu Mateusza Siebeneichera*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1981, t. 31, s. 109–112; K. Krzak-Weiss, *Polskie...*, s. 79, 125, tabl. XVI; Ryszard Grześkowiak, *Związki sygnetów dawnych polskich drukarzy z emblematami Alciatusa*, „Barok” 2007, t. 14, z. 1, s. 272–273; Justyna Kiliańczyk-Zięba, *Sygnety drukarskie w Rzeczypospolitej XVI wieku. Źródła ikonograficzne i treści ideowe*, Kraków 2015, s. 150–152.

⁴¹ J. Kiliańczyk-Zięba, *Sygnety...*, s. 102.

rej widnieje wyobrażenie tego drzewa, można przyjąć, że dąb pozostał jego herbem osobistym⁴². W drukach stosował opisany wyżej znak, który nieznacznie zmienił w stosunku do wariantów wykorzystywanych przez ojca.

Niemniej, przeglądając repertuar wydawniczy drukarni, można zauważyć, że nie zyskał on szerszego zastosowania. J. Siebeneicher użył sygnetu jedynie czterokrotnie. Pierwszy raz pojawia się na karcie tytułowej pisma pt. *Traktat różnych poselstw lubelskich*⁴³ z 1592 r. W następnych latach odnaleźć można wyobrażenie sygnetowe na ostatniej karcie *Evangelia et epistolae* oraz w pozycjach autorstwa Krzysztofa Warszewickiego – w wariantcie A dzieła *De cognitione sui ipsius libri tres*⁴⁴ (1600) oraz w *Caesarum, regum et principum unius et eiusdem partim generis*⁴⁵ (1603).

* * *

W dalszej kolejności omówienia wymagają pozostałe części ramy wydawniczej. Na stronie *verso* karty tytułowej w drukach staropolskich zamieszczane były charakterystyczne stemmaty, epigramaty lub wiersze polecające. Miały formę krótkich wierszowanych utworów, najczęściej odnoszących się do godła herbowego osoby, której autor dzieła zawdzięczał mecenat lub odwoływały się do splendoru pełnionej funkcji państwowej, czy też kościelnej mecenasa⁴⁶. Zazwyczaj utwory te sąsiadowały na karcie z herbem. Były one

⁴² *Ibidem*, s. 104, przyp. 178.

⁴³ *Traktat różnych poselstw lubelskich i odprawa ich przez szlachcica jednego polskiego jako najpilniej spisany i wydany. W Krak: w Druk: Jakuba Siebeneychera: Roku Pańskiego 1592.*

⁴⁴ Krzysztof Warszewicki, *De cognitione sui ipsius libri tres. (...) Cracoviae, In Officina Iacobi Sibeneycher, Anno Dni, M. DC.*

⁴⁵ Krzysztof Warszewicki, *Caesarum, regum et principum unius et eiusdem partim generis et nominis, partim etiam imperii ac dominationis vitarum parallelarum libri duo (...) Cracoviae, In Officina Iacobi Sibeneycher Anno Dni. M.DC.III.* Ten sam klocek sygnetowy stosowano w oficynie po śmierci drukarza w 1604 r., gdy zarząd pełniła jego żona Anna. Zagadnienie to wymaga jednak szczegółowych badań, warto jedynie odnotować, że sygnet pojawia się chociażby w popularnym wówczas podręczniku do nauki łaciny, zob. Jan Ludwik Vives, *Colloquia sive linguae latinae exercitatio (...) Cracoviae, Apud Viduam Iacobi Sibeneycher, 1609.*

⁴⁶ Zob. więcej na ten temat: Paulina Buchwald-Pelcowa, *Emblematy w drukach polskich i Polski dotyczących XVI–XVIII w. Bibliografia*, Wrocław 1981, s. 51–52; eadem, *Na pograniczu emblematów i stemmatów*, [w:] *Słowo i obraz. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk. Nieborów, 29 września – 1 października 1977 r.*, red. Agnieszka Morawińska, Warszawa 1982, s. 73–95; Franciszek Pilarczyk, *Stemmata w drukach polskich XVI wieku*, Zielona Góra 1982; Alina Dziecioł,

słownym wcieleniem herbu, ale również interesującym dopełnieniem dedykacji umieszczonej na dalszych stronach publikacji⁴⁷. W omawianej oficynie jedna trzecia całości znanej nam dzisiaj produkcji zawierała stemmaty. Rzadko natomiast, gdyż jedynie w jedenastu drukach, kartę tytułową *verso* zostawiono pustą.

W dwóch wydaniach dzieła *Ścieszki pobożnego chrześcijanina Androcego Fulwiusza*⁴⁸ (1600/1601) na odwrocie karty tytułowej przedstawiono samą ilustrację herbu bez towarzyszącego mu tekstu. Czytelnik dopiero z rozbudowanej dedykacji znajdującej się w dalszej części dzieła może dowiedzieć się, że umieszczony na początku druku kartusz z herbem Bończa wraz z atrybutami biskupimi należy do arcybiskupa lwowskiego Jana Dymitra Solikowskiego. Podobnie jest w oracji Piotra Skidzieńskiego pt. *In faustissimum adventum*⁴⁹ (1600) z okazji ingresu Bernarda Maciejowskiego na biskupstwo krakowskie, gdzie widnieje herb Ciołek. To samo wyobrażenie herbu Ciołek zostało wykorzystane w *Przewodniku albo Kościołów krakowskich i rzeczy w nich wiedzenia i widzenia godnych krótkie opisanie*⁵⁰ (1603). Ostatnią pozycją obrazującą opisywany przykład jest oracja Jana Foxa na cześć zmarłego kardynała Jerzego Radziwiłła (herbu Trąby) z 1601 r.⁵¹

Autor, tłumacz lub wydawca najdobitniej okazywał wdzięczność swojemu patronowi dopiero we właściwym utworze dedykacyjnym. W dru-

Książka jako symbol w kulturze polskiej XVII wieku, Warszawa 1997, s. 57–88; Bartłomiej Czarski, *Stemmaty w staropolskich książkach, czyli rzecz o poezji heraldycznej*, Warszawa 2012.

⁴⁷ Renarda Ocieczek, *Sławorodne wizerunki. O wierszowanych listach dedykacyjnych z XVII wieku*, Katowice 1982, s. 18.

⁴⁸ Fulwiusz Androcy, *Ścieszka pobożnego chrześcijanina to jest nauk i przestrogi co potrzebniejsze na poratowanie wszystkich zbawienia pragnących, z włoskich scriptów kapłana jednego (...) W Krakowie w Drukarni Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego 1600*.

⁴⁹ Piotr Skidzieński, *In Faustissimum Adventum [...] Bernardi Maciejowski [...] Oratio (...) Cracoviae, In Officina Iacobi Sibeneycher, Anno Dni 1600*.

⁵⁰ *Przewodnik abo Kościołów krakowskich i rzeczy w nich wiedzenia i widzenia godnych krótkie opisanie [...] przydany jest katalog wszystkich królów polskich i biskupów krakowskich (...) W KRAK. W Druk. Jak. Siebeneychera Roku 1603*.

⁵¹ Jan Fox, *Oracja na rocznicy Jerzego Kardynała Radziwiłła. (...) W Krakowie W Drukarni Jakuba Sybeneychera Roku 1601*. Osobnym przypadkiem jest wspomniany unikatowy panegiryk plakat emblematyczny Jana Ostrowskiego, gdzie herb kardynała Radziwiłła został umieszczony na samej górze arkusza formatu *in plano*, a reszta elementów, w tym epigramat, w odpowiednim układzie, zob. B. Czarski, *Nie całkiem...*, s. 14, 20, rys. 1.

kach J. Siebeneichera dedykacje liczyły nawet do kilku stron, często miały charakter wprowadzenia do treści dzieła, a twórca opisywał w nich również okoliczności powstawania książki. Były składane odmiennym krojem i stopniem pisma. W składzie tych tekstów zdarzały się zmiany gwałtowne, zaburzające interlinię i ogólną estetykę, lecz w ten sposób starano się podkreślić pewne partie dedykacji⁵². Zazwyczaj zaczynały się one ozdobnym inicjałem. Wyliczano tytuły, sprawowane funkcje, zalety i cnoty jej adresata. Lista adresatów dedykacji w drukach Siebeneicherowskich jest długa, znaleźli się wśród nich królowie Polski (Stefan Batory i Zygmunt III Waza), urzędnicy państwowi, szlachta czy wyższe duchowieństwo. Najczęściej, bo aż sześciokrotnie, pojawia się postać wspomnianego biskupa krakowskiego Bernarda Maciejowskiego⁵³.

Zdarzało się, że pochwalny utwór pisali także sami drukarze (zazwyczaj czynili to autorzy, tłumacze lub wydawcy dzieła). J. Siebeneicher jest autorem dwóch tego rodzaju tekstów. W dziele Anzelma Gostomskiego *Gospodarstwo* Siebeneicher swoją notę skierował do wojewodzica rawskiego Jakuba Gostomskiego, który był synem autora. Z dedykacji tej dowiedzieć się można, że A. Gostomski zmarł, pozostawiając swoje dzieło w rękopisie, a drukarz opisuje okoliczności ostatecznego wydania pozycji przy współpracy z doktorem Wojciechem Oczką. Drugi raz Siebeneicher chwycił za pióro i napisał przedmowę dedykowaną biskupowi B. Maciejowskiemu, będącą wprowadzeniem do wspomnianego już *Przewodnika* z 1603 r. Drukarz wyraża w nim nadzieję, że dziełko to będzie pomocne dla pielgrzymów przybywających do Krakowa.

Wstępy (uwagi, odezwy) skierowane do czytelnika znalazły się w dwudziestu ośmiu drukach z oficyny Siebeneichera. Umieszczano je w różnych częściach publikacji – mniej rozbudowane były składane na karcie tytułowej, inne po dedykacji lub jako zakończenie rozdziałów, wątków, modlitw, czy też na samym końcu dzieła. To ostatnie rozwiązanie zauważyć można w pierwszym wydaniu *Ścieżek pobożnego chrześcijanina* Androcego, gdzie na końcowej karcie drukarz zamieścił krótki tekst noszący tytuł *Typograf czytelnikowi*. Informuje w nim o opóźnieniu druku z uwagi na panującą

⁵² Kinga Tutak, *O dedykacjach w drukach polskich XVI i XVII w. (grafia i interpunkcja)*, Kraków 2013, s. 173.

⁵³ Więcej na temat roli i znaczeniu mecenatu Bernarda Maciejowskiego, zob. Amelia Dicianówna, *Kardynał Bernard Maciejowski jako opiekun uczonych i literatów*, „Colleganea Theologica” 1934, t. 15, z. 3, s. 323–359.

Element ramy wydawniczej	Liczba druków	Umieszczenie w druku
Wstęp (uwagi, odezwy) do czytelnika	28	Karta tytułowa <i>recto</i> , przed i po treści zasadniczej dzieła
Spis treści	9	Przed i po treści dzieła, po zakończeniu rozdziału
Stemmata, epigramaty, wiersze polecające	27	Karta tytułowa <i>verso</i> lub format <i>in plano</i>
Dedykacja	55	Karta tytułowa <i>recto</i> , przed treścią dzieła
Formuła przywileju	6	Karta tytułowa <i>recto</i> , ostatnia karta dzieła
Przedruk przywileju	2	Przed treścią dzieła
Indeks rzeczowy	9	Przed i po treści dzieła

Tabela 1. Elementy ramy wydawniczej druków Jakuba Siebeneichera⁵⁴

w Krakowie zarazę uniemożliwiającą funkcjonowanie warsztatu. W innych tego typu tekstach autor, tłumacz bądź wydawca zwracał się do czytelnika, objaśniał walory swojej pracy, dedykacji, noty te niekiedy były zbieżne z treścią dedykacji.

Następną ważną część ramy wydawniczej stanowiły spis treści i indeksy rzeczowe, pojawiają się one w niemal dwudziestu drukach J. Siebeneichera. Przygotowywano je przede wszystkim w księgach o dużej objętości i podobnie jak współcześnie miały pomagać czytelnikowi w orientacji w treści dzieła oraz w odnalezieniu interesującego go zagadnienia. Oznaczane były przy tym numery stron i foliacji w postaci cyfr arabskich, ale czasem również rzymskich. W niektórych przypadkach, przy ważnym rozdziale ujętym w spisie, stosowano rubrykę w kształcie wskazującej ręki.

Specyficzny, a zarazem interesujący zabieg edytorski odnaleźć można na kartach jezuickiego dziełka propagandowego autorstwa Marcina Łaszcza

⁵⁴ Opracowanie własne. Uwzględniono jedynie te druki, które posiadają ramę wydawniczą.

*Pogrom lewartowski*⁵⁵ (1592). Publikacja przedstawia dysputę teologiczną, która odbyła się w Lewartowie między jezuitami i arianami w pierwszych dniach stycznia 1592 r. Na końcu tego druku umieszczono dodatek wiary zawierający głównie tezy i artykuły praw wiary powszechnej chrześcijanina, sformułowane przez Adriana Radziwińskiego, a ogłoszone kilka dni przed dysputą 26 grudnia 1591 r. Umieszczenie ich na końcu dzieła miało z pewnością za zadanie uzupełnić wiedzę czytelnika i wzmocnić argumenty Łaszcza, ukrywającego się pod pseudonimem Grzegorz Piotrowski. Drukarz, zapewne w porozumieniu z wydawcą i autorem, postanowił nadać artykułom Radziwińskiego odróżniający od pozostałej treści dzieła kształt edytorski i typograficzny. Wytłoczył je na ostatniej stronie składki książki w formacie większym, a następnie złożył karty do rozmiarów formatu publikacji. Kartę Siebeneicher ozdobił w nagłówku listwą dekoracyjną przedstawiającą w części centralnej chrystogram w kartuszu podtrzymywany przez putta oraz układając ramkę z drobnej winietki okalającej treść artykułów.

* * *

Oceniając nieco szerzej niż tylko w ograniczeniu do ramy wydawniczej ogólną estetykę druków omawianej oficyny, należy wyraźnie zaznaczyć, że swoimi kompozycjami i wzorcami typograficznymi drukarz nie odstawał od innych konkurencyjnych warsztatów w tamtym okresie. Książki J. Siebeneichera miały typowy dla swojej epoki (druga połowa XVI w.) układ. Pozostaje pokrótce omówić typografię drukarza, zwracając uwagę, że zagadnienie to wymaga dalszych prac.

Ważnym elementem każdej publikowanej książki jest jej format. Jest bodaj najbardziej charakterystycznym elementem każdego druku, który w sposób techniczny podpowiada dzisiejszym badaczom dawnej książki, do jakich celów służyła dana publikacja. Duże formaty typu *in folio* wskazują na dzieła obszerne objętościowo, przeznaczone przeważnie do użytkowania zbiorowego, jak np. księgi liturgiczne czy druki urzędowe i dzieła historyograficzne⁵⁶. Anna Kocot słusznie zauważa, że wykorzystanie formatu *in folio* jest cechą wspólną tzw. edycji luksusowych. Na przykładzie druków

⁵⁵ Marcin Łaszcza, *Pogrom lewartowski, to jest o wygranej (...) Adriana Radziwińskiego (...) dysputacji która roku 1592 dnia 13 i 14 stycznia z ewangeliki i nowokrześciami jawnie miał w Lewartowie. Rozmowa katolika, ewangelika i luteranina (...) W Krakowie w Druk: Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego M. D. XCII.*

⁵⁶ K. Socha, *Typografia...*, s. 295–296.

Macieja Wirzbięty i Floriana Unglera badaczka wyróżniła oprócz formatu następujące kryteria druków o wysokiej jakości: ramka liniowa, winieta ramkowa na karcie tytułowej, wewnętrzne „karty tytułowe”, rozbudowana rama wydawnicza, bogata ornamentyka i liczne ilustracje⁵⁷. Mniejsze formaty książek jak czwórka, ósemka, dwunastka czy szesnastka wymagały od zecera odpowiednich umiejętności nie tylko kompozycyjnych, ale także estetycznych i optycznych. Niekiedy zmuszony był do skomplikowanego składu tekstu z ilustracjami różnych rozmiarów (często bardzo małych, o prostych motywach ikonograficznych). Starano się wyliczać wielkość tekstu tak, aby stosowna partia była składana tym samym stopniem w składce, bez konieczności zmniejszenia stopnia.

W drukarni J. Siebeneichera najpowszechniejsze były dzieła składane formatem *in quarto* – dotyczy to przeszło siedemdziesięciu pięciu przebadanych publikacji, co stanowi trzy czwarte łącznej produkcji oficyny. Format *in folio* wykorzystywany był w oficynie Jakubowej wyłącznie do edycji luksusowych: *Postylli* Wujkowej, *Gospodarstwa* A. Gostomskiego, *Kroniki polskiej* Bielskich i dwóch dzieł Warszewickiego – *De cognitione sui libri tres* (1601) oraz *Caesarum, regum et principum* (1603). Z kolei format *in octavo* został zastosowany dziesięć razy i służył w większości przypadków do drukowania literatury religijnej. Pozostałe formaty – tzw. kieszonkowe *in duodecimo* oraz *in sextodecimo* (po pięć druczków dla każdego formatu) przeznaczone były do tłoczenia kalendarzy, dzieł religijnych (zwłaszcza medytacyjnych i modlitewników) oraz druków informacyjnych.

J. Siebeneicher preferował układ tekstu w postaci druku jednokolumnowego. Niezmiernie rzadko pojawia się układ dwukolumnowy w obszarze jednej strony, a jeśli już, to tylko w określonej partii tekstu. W układzie tekstu dominuje schemat blokowy i chorańkowy. Drukarz stosował wcięcia akapitowe znane nam z dzisiejszych druków, jak również wysunięcie pierwszego wiersza akapitu. W rozbudowanych tytułach, nagłówkach lub zakończeniach rozdziałów i całego dzieła używał układu *en cul-de-lampe*.

Warto również wspomnieć o dwóch interesujących szczegółach. W zakończeniach rozdziałów lub całego dzieła Siebeneicher stosował różne wyróżniki słowne. W tekstach poetyckich *FINIS* lub *KONIEC*, w tekstach religijnych *AMEN* lub bardziej wyszukane zwroty, jak choćby w *Dysputa-*

⁵⁷ A. Kocot, *Artyści...*, s. 372.

*cji lubelskiej Marcina Łaszcza*⁵⁸ (1592): *Boga w trójcy jedyne go chwała na wieki*, czy też w publikacji Stanisława Poklateckiego *Pogrom czarnoksięskie błędy, latawców zdrady i alchemickie fałsze* (1595)⁵⁹: *Wszystko pod rozsądek Kościoła Katolickiego*. Bywały też w tym miejscu wykorzystywane ozdobniki z zasobu, najczęściej drobne winietki. Występowały one wraz z tekstem lub umieszczone oddzielnie kończyły dzieło.

Praktycznie wszystkie większe przedsięwzięcia wydawnicze Siebenichera posiadają na kartach foliację lub paginację⁶⁰. Towarzyszyła im żywa pagina, w której tłoczono winietkę lub pierwsze słowa tytułu, lub rozdziału pismem nagłówkowym. W tekstach zdarzało się, że wyróżniano innym stopniem i krojem imiona i nazwiska, tytuły, puenty, cytaty lub sentencje. Niekiedy zaburzały one kompozycję układu tekstu, jednak były to wzorce powszechnie wówczas stosowane przez drukarzy.

Jakub nie w pełni wykorzystywał możliwości swojego warsztatu. W drukach ulotnych miał manierę eksploatowania sprawdzonego układu, o którym Magdalena Komorowska pisała w następujący sposób: „raz wypracowany, w związku z trudnościami technologicznymi, usilnie starano się zachować”⁶¹. Miał też nietypową skłonność do stosowania serii inicjałów wersalikowych pisma antykwowego (nagłówkowego), składanego razem z tekstem podstawowym tłoczonym szwabachą.

Kształt graficzny druków mógł mimo wszystko w tamtych czasach robić dobre wrażenie. Jakub swobodnie korzystał z pozostawionych mu przez ojca klocków drzeworytowych, sam też tworzył nowe. Nie do końca potrafił jednak estetycznie wkomponować ilustrację w kolumnę tekstową, czego dowodem są drzeworyty batalistyczne zamieszczone w *Kronice* Bielskiego – ich wymiary wykraczają poza linię kolumny⁶². Nie można jednak odmówić

⁵⁸ Marcin Łaszcza, *Dysputacja lubelska x. Adriana Radziwińskiego (...) ze Satoriuszem (...) o przedwieczności bóstwa pana i Boga naszego Jezusa Chrystusa (...) W Krakowie w Drukarni Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego 1592*.

⁵⁹ Stanisław Poklatecki, *Pogrom, czarnoksięskie błędy, latawców zdrady i alchemickie fałsze, jako rozprasza (...) W Krakowie w Drukarni Jakuba Siebeneychera 1595*.

⁶⁰ Wyłączając druki o objętości pół lub jednoarkuszowej, do grupy tej należały panegiryki i wszelkie druki ulotne.

⁶¹ Magdalena Komorowska, *Szesnastowiecznego typografa dążenie do doskonałości – z tajników warsztatu Andrzeja Piotrkowczyka, [w:] W poszukiwaniu odpowiedniej formy. Rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką*, red. Małgorzata Komza, Ewa Jabłońska-Stefanowicz, Ewa Repucho, Wrocław 2012, s. 274.

⁶² E. Chojcka, *Drzeworyty...*, s. 48.

jego edycjom luksusowym zaangażowania i środków, które stawiają te publikacje wysoko w repertuarze druków krakowskich tego okresu. Projekty książek J. Siebeneichera są dojrzałymi i świadomymi wytworami działalności jego oficyny, widać w nich jednak pewną rutynę, która gubiła drukarza.

Na tym szerokim i wymagającym żmudnych działań polu badawczym można zauważyć wiele interesujących szczegółów, które prowadzą do pewnych wniosków i hipotez, jak w przypadku trzech charakterystycznych prostokątnych winietek z motywem kaligraficznym, wykorzystywanych przez J. Siebeneichera w nagłówkach rozdziałów oraz w tzw. paginie zamkniętej. Drukarsz stosował te ozdoby w miejscach opisanych wyżej z niezwykłą jak dla siebie konsekwencją, bowiem większość winiet umieszczał w drukach swobodnie, niezależnie od pierwotnej funkcji. Podobne elementy stosowali też inni drukarze, jak chociażby Jan Januszowski, Wojciech Kobyliński oraz pochodzący z Wieliczki Jan Karcan, drukujący w tamtym czasie w Wilnie. Prowadzona analiza materiału drukarskiego pozwala na stwierdzenie, że wszyscy ci drukarze mogli korzystać z usług tego samego gisera, prawdopodobnie Konrada Forstera, działającego wówczas przy Drukarni Łazarzowej⁶³.

Przedstawiony wyżej dorobek wydawniczy i drukarski J. Siebeneichera, choć zaprezentowany pobieżnie, wydaje się interesującym uzupełnieniem wiedzy o drukach oficyn krakowskich z przełomu XVI i XVII w. Dalsze badania nad zasobem mogą wskazać kolejne związki między materiałem graficznym występującym w projektach książek J. Siebeneichera a pozostałymi warsztatami drukarskimi funkcjonującymi wówczas w Krakowie.

⁶³ Świadczą o tym również inne winietki stosowane zwłaszcza przez Karcana, tożsame z tymi, których używał Siebeneicher. Zagadnienie to wymaga jednak dalszych badań. Przypuszcza się, że J. Karcan mógł uczyć się zawodu (podobnie jak Kobyliński) w oficynie Mateusza Siebeneichera. Znane są późniejsze kontakty zawodowe między Karcanem a Jakubem Siebeneicherem, zob. Alodia Kawecka-Gryczowa, *Karcan Jan*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XVI do XVIII wieku*, z. 5: *Wielkie Księstwo Litewskie*, oprac. Alodia Kawecka-Gryczowa, Krystyna Korotajowa, Wojciech Krajewski, Wrocław 1959, s. 107–108; eadem, *Forster Konrad*, [w:] *Drukarze...*, s. 39–40; Maria Zycho-wicz, *Kobyliński Wojciech*, [w:] *Drukarze...*, s. 101–103.

BIBLIOGRAFIA

Stare druki

(Podane zostały jedynie te stare druki z oficyny Jakuba Siebeneichera, które cytowane są w tekście).

Bayerische Staatsbibliothek

Siebeneicher Anna: *Rozmyślania męki niewinnej pana naszego Jezusa Chrystusa, z modlitwami (...) W Krakowie w Drukarni Jakuba Sybeneychera Roku 1604*, sygn. 4 Asc. 115 m.

Biblioteka Jagiellońska

Androcy Fulwiusz: *Ścieszka pobożnego chrześcijanina to jest nauk i przestrogi co potrzebniejsze na poratowanie wszystkich zbawienia pragnących, z włoskich scriptów kapłana jednego (...) W Krakowie w Drukarni Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego 1600*, sygn. Cim. 4673.

Bielski Joachim: *Kronika polska, Marcina Bielskiego. Nowo Przez Ioach. Bielskiego syna jego wydana (...) W Krakowie, w drukarni Jakoba Sibeneychera, Roku Pańskiego 1597*, sygn. Cim. 8176.

Clypeus spiritalis. Crac. In Officina Iac. Sibeneycher. Anno 1598, sygn. Cim. 989.

Evangelia et epistolae quae dominicis et festis diebus in Ecclesia Catholica singulis annis leguntur (...) 1598, sygn. Cim. 1026.

Gostomski Anzelm: *Gospodarstwo (...) W Krakowie W Drukarni Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego 1588*, sygn. Cim. 8180.

Ludwik z Grenady: *Żywot Pana Jezusa to jest rozmyślania nabożne a gruntowne przedniejszych spraw zbawiciela naszego, na dwie części rozdzielone teraz nowo z rozmaitych doktorów katolickich, a osobliwie (...) zebrane W Krakowie w Drukarni Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego M. D. XCII*, sygn. Cim. 6042.

Łaszcz Marcin: *Dysputacja lubelska x. Adriana Radziwińskiego (...) ze Statoriuszem (...) o przedwieczności bóstwa pana i Boga naszego Jezusa Chrystusa (...) W Krakowie w Drukarni Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego 1592*, sygn. Cim. 4661.

Poklatecki Stanisław: *Pogrom, czarnoksiężskie błędy, latawców zdrady i alchemickie fałszy, jako rozprasza (...) W Krakowie z Drukarni Jakuba Siebeneychera 1595*, sygn. Cim. 4667.

Powodowski Hieronim: *Propozycje z wyroków pisma S. zebrana: Na Sejm Walny Koronny Krakowski w Roku 1595 (...) W Krakowie, w Druk: Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego M.D.XCV*, sygn. Cim. 5461.

Ribadeneyra Pedro de: *Żywota Ignacego Loyole, (...) przodka i fundatora (...) dawno po łacinie napisanego, a teraz w polski język przełożonego (...) W Krakowie w Druk: Jak: Siebeneichera Roku Pańskiego M. D. XCIII*, sygn. Cim. 4665.

Simplician Paweł: *Manelle duchowne abo porządek żywota chrześcijańskiego, w którym się zamykają co najkosztowniejsze stroje duchowne dla doskonałości życia pobożnego (...) W Krakowie, Roku Pańskiego 1601*, sygn. 311104 I.

Skidzieński Piotr: *In Faustissimum Adventum [...] Bernardi Maciejowski [...] Oratio (...) Cracoviae, In Officina Iacobi Sibeneycher, Anno Dni 1600*, sygn. Cim. 5591.

Słowacki Piotr: *Kalendarz świąt rocznych i biegów niebieskich, z wyborem czasów na rok Pański 1588 przestępny*, sygn. Cim. 1055.

Solikowski Jan Dymitr: *Christianorum fastorum disticha. Ab Alberto Solikowski a Solki collecta, in ordinem digesta, saepius perdiligenter reuisa & sub incudem, nunc primum data Cracoviae, In Officina Iac. Sibeneycher Anno Dni 1602*, sygn. 5106 I.

Solikowski Wojciech: *Christianorum fastorum disticha, (...) Cracoviae, 1602*, sygn. 5106 I.

Tomasz z Akwinu: *O naśladowaniu P. Chrystusa i o wzgardzie wszelakiej próżności świata tego czworo prawie złotych ksiąg (...) a teraz z polskim języku pilnie przejrzone i na wieluset miejsc poprawione. W Krakowie W Drukarni Jakuba Siebeneichera Roku Pańsk: 1586*, sygn. Cim. 1202.

Traktat różnych poselstw lubelskich i odprawa ich przez szlalcica jednego polskiego jako najpilniej spisany i wydany. W Krak: w Druk: Jakuba Siebeneichera: Roku Pańskiego 1592, sygn. Cim. 4662.

Warszewicki Krzysztof: *Caesarum, regum et principum unius et eiusdem partim generis et nominis, partim etiam imperii ac dominationis vitarum parallelarum libri duo (...) Cracoviae, In Officina Iacobi Sibeneycher Anno Dni. M.DC.III*, sygn. 3807 III.

Warszewicki Krzysztof: *De cognitione sui ipsius libri tres. (...) Cracoviae, In Officina Iacobi Sibeneycher, Anno Dni, M. DC*, sygn. Cim. 8146.

Wujek Jakub: *Postilla catholica to jest kazania na ewangelie niedzielne y odświętne przez cały rok: według wykładu samego prawdziwego, kościoła s. powszechnego. Teraz znowu przejrzana i poprawiona. (...) W Krakowie W Drukarni Siebeneicherowej: Roku Pańsk: 1584*, sygn. Cim. 8303.

Biblioteka Kórnicka PAN

Bielawski Tomasz: *Mysliwiec. Omnia subiecisti sub pedibus eius &c (...) W Krakowie Roku 1595*, sygn. Cim.Qu.2650.

Cygański Mateusz: *Myslistwo ptasze (...) W Krakowie w Drukarni Jakuba Siebeneichera Roku Pańskiego 1584*, sygn. Cim.Qu.2247.

Fox Jan: *Oracja na rocznicy Jerzego Kardynała Radziwiłła. (...) W Krakowie W Drukarni Jakuba Sybeneichera Roku 1601*, sygn. BK 1897.

Vives Jan Ludwik: *Colloquia sive linguae latinae exercitatio (...) Cracoviae, Apud Viduam Iacobi Sibeneycher, 1609*, sygn. 11492.

Biblioteka Książąt Czartoryskich

Grochowski Stanisław: *Hołubek [...] do żołnierzy. O którzy sławy wiecznej chcieć dostać bojem (...) W Krakowie w Druk: Jakuba Siebeneichera Roku Pańskiego M. D. LXXXVIII*, sygn. Cim. 2125 I.

Grochowski Stanisław: *Kalliopea słowieńska Zygmuntowi III na stolicę polską wstępującemu (...) W Krakowie w Druk: Jakuba Siebeneichera Roku Pańskiego M. D. LXXXVIII*, sygn. Cim. 2006 I.

Grochowski Stanisław: *Pieśni, Kalliopey Słowieńskiej i na terazniejsze pod Byczyną zwycięstwo (...) W Krakowie w Druk: Jakuba Siebeneichera Roku Pańskiego M. D. LXXXVIII*, sygn. Cim. 2003 I.

Grochowski Stanisław, Mojecki Przeclaw: *Rytmy i zacności dobrodziejstwach i pobożnym wyznaniu (...) dawnym i sztucznym wierszem lacińskim spisane, a teraz na nowo*

takowy polskim wyrażone (...) *W Krakowie w druk: Jak: Sibeneychera 1598*, sygn. Cim. 2126 I.

Łaszczy Marcin: *Pogrom lewartowski, to jest o wygranej (...) Adriana Radziwińskiego (...) dysputacji która roku 1592 dnia 13 i 14 stycznia z ewangeliki i nowokrzęćcami jawnie miał w Lewartowie. Rozmowa katolika, nowokrzęćca, ewangelika i luteranina (...) W Krakowie w Druk: Jakuba Siebeneychera Roku Pańskiego M. D. XCII*, sygn. Cim. 2106 I.

Biblioteka Narodowa

Bielski Joachim: *Genethliacon najjaśniejszego Władysława królewicza polskiego i szwedzkiego. Od Ioach: Bielskiego napisane. W Krakowie w Druk: Jak: Siebeneychera Roku Pańskiego M. D. XCV*, sygn. SD XVI.Qu.1443.

Przewodnik abo Kościółów krakowskich i rzeczy w nich wiedzenia i widzenia godnych krótkie opisanie [...] przydany jest katalog wszystkich królów polskich i biskupów krakowskich (...) W KRAK. W Druk. Jak. Siebeneychera Roku 1603, sygn. SD XVII.1.1154.

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego

Chlebowski Wawrzyniec: *Encomium radosnego wszystkiemu światu narodzenia Jezusa Chrystusa (...) W Drukarni u Dziedziców Jakuba Sybeneychera Roku Pańskiego 1616*, sygn. Sd.713.1134.

Towarzystwo Naukowe Płockie

Zbylitowski Andrzej: *Na krzciny najjaśniejszemu Władysławowi IV królewiczowi polskiemu i szwedzkiemu (...) W Krakowie w Druk: Jak: Siebeneychera Roku Pańskiego M. D. XCV*, sygn. XVI, 101.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Bielski Marcin: *Rozmowa nowych proroków dwóch baranów o jednej głowie (...) [1587]*, sygn. XVI.Qu.3089.

Bielski Marcin: *Sen majowy pod gajem zielonym jednego Pustelnika (...) [1586]*, sygn. XVI.Qu.2023.

Bielski Marcin: *Syem Niewiesci Marcina Bielskiego. Teraz nowo przez Joachima Bielskiego wydany M.D.LXXXVI*, sygn. XVI.Qu.2953.

Grochowski Stanisław: *August Wzbudzony (...) W Krakowie W Drukarni Jakuba Sybeneychera Roku Pańskiego 1603*, sygn. XVII-0412.

Skrzyński Jan: *Epithalamium Nobilissimo viro (...) Alberto Welsniowski nec non (...) Elisabethe Gorczycka eidem in thalamum succedenti amoris ego (...), [1603]*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygn. XVII-1541.

Żywot Panny Marii Matki P. Jezusowej, (...) W Drukarni Jak. Sibeneuchera, Roku Pańskiego, M.D.XCVII, sygn. XVI.Qu.2703.

Źródła drukowane

Privilegia Typographica Polonorum. Polskie przywileje drukarskie 1493–1793. Wyd. Maria Juda. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010.

Szczerbic Paweł: *Ius municipale, to jest prawo miejskie majdeburskie, nowo z łacińskiego i z niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone*. Wyd. Grzegorz Maria Kowalski. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011.

Opracowania

- Bednarska Jadwiga: *Z dziejów polskiej ilustracji panegirycznej pierwszej połowy XVII wieku. Motywy i tematy antyczne w polskiej panegirycznej ilustracji książkowej. Studium z zakresu ikonografii sztuki nowożytnej*, cz. 1. Katowice: Muzeum Śląskie, 1994.
- Buchwald-Pelcowa Paulina: *Emblematy w drukach polskich i Polski dotyczących XVI–XVIII w. Bibliografia*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981.
- Buchwald-Pelcowa Paulina: *Emblematyczne koneksje sygnetu Mateusza Siebeneichera*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1981, t. 31, s. 109–112.
- Buchwald-Pelcowa Paulina: *Na pograniczu emblematów i stemmatów*. W: *Słowo i obraz. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk. Nieborów, 29 września – 1 października 1977 r.* Red. Agnieszka Morawińska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982, s. 73–95.
- Chojcka Ewa: *Drzeworyty Kroniki Joachima Bielskiego i zaginione gobeliny Anny Jagiellonki. Ze studiów nad związkami artystycznymi Krakowa i Brzegu w XVI wieku*. „Roczniki Sztuki Śląskiej” 1970, t. 7, s. 37–73.
- Chojcka Ewa: *Ilustracja polskiej książki drukowanej*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1980.
- Czarski Bartłomiej: *Nie całkiem utracona pamiątka wizytacji diecezjalnej Jerzego Radziwilla z roku 1597*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2016, t. 47, s. 11–24.
- Czarski Bartłomiej: *Stemmaty w staropolskich książkach, czyli rzecz o poezji heraldycznej*. Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012.
- Dicianówna Amelia: *Kardynał Bernard Maciejowski jako opiekun uczonych i literatów*. „Collectanea Theologica” 1934, t. 15, z. 3, s. 323–359.
- Dzięcioł Alina: *Książka jako symbol w kulturze polskiej XVII wieku*. Warszawa: Arx Regia, 1997.
- Estreicher Karol: *Bibliografia polska*, cz. 3, t. 19. Wyd. Stanisław Estreicher. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1934, s. 218.
- Grześkowiak Ryszard: *Związki sygnetów dawnych polskich drukarzy z emblematami Alciatusa*. „Barok” 2007, t. 14, z. 1, s. 257–277.
- Górska Barbara: *Wstęp*. W: *Ikones książąt i królów Polskich. Reprodukacja fototypiczna wydania z 1605 r.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979.
- Haptaś Krystyna: *Karty tytułowe starodruków w zbiorach Muzeum Regionalnego w Mielcu*. „Rocznik Mielecki” 2003, t. 6, s. 287–300.
- Juda Maria: *Karta tytułowa staropolskiej książki drukowanej*. „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2002, t. 46, s. 67–78.
- Kałamajska-Saeed Maria: *Wilno jako ośrodek graficzny w XVII w. Postulaty badawcze*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1993, t. 55, nr 2–3, s. 206–207.
- Kawecka-Gryczowa Alodia: *Forster Konrad*. W: *Drukarze dawnej Polski od XVI do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz. 1: *Wiek XV–XVI*. Red. Alodia Kawecka-Gryczowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983, s. 39–40.
- Kawecka-Gryczowa Alodia: *Karcan Jan*. W: *Drukarze dawnej Polski od XVI do XVIII wieku*. Z. 5: *Wielkie Księstwo Litewskie*. Oprac. Alodia Kawecka-Gryczowa, Krystyna

- Korotajowa, Wojciech Krajewski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959, s. 107–116.
- Kawecka-Gryczowa Alodia, Mańkowska Anna: *Wietor Hieronim*. W: *Drukarze dawnej Polski od XVI do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz. 1: *Wiek XV–XVI*. Red. Alodia Kawecka-Gryczowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983, s. 325–357.
- Kiliańczyk-Zięba Justyna: *Sygnety drukarskie w Rzeczypospolitej XVI wieku. Źródła ikonograficzne i treści ideowe*. Kraków: Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, 2015.
- Kocot Anna: *Artyści „czarnej sztuki”. Typografia druków Floriana Unglera i Macieja Wirzbięty*. Kraków: Biblioteka Jagiellońska, Księgarnia Akademicka, 2015.
- Kocot Anna: *Zagadnienie kształtu typograficznego w badaniach dawnej książki polskiej*. „Terminus” 2003, t. 15, z. 2, s. 151–165.
- Komorowska Magdalena: *Szesnastowiecznego typografa dążenie do doskonałości – z tajników warsztatu Andrzeja Piotrkowczyka*. W: *W poszukiwaniu odpowiedniej formy. Rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką*. Red. Małgorzata Komza, Ewa Jabłońska-Stefanowicz, Ewa Repucho. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2012, s. 263–275.
- Komza Małgorzata: *Zdobione karty tytułowe. (Wprowadzenie do typologii na przykładzie siedemnastowiecznej książki gdańskiej)*. „Studia o Książce” 1978, t. 8, s. 51–68.
- Krzak-Weiss Katarzyna: *Polskie sygnety drukarskie od XV do połowy XVII wieku*. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 2006.
- Malicki Marian: *Repertuar wydawniczy drukarni Franciszka Cezarego starszego 1616–1651*. Cz. 1: *Bibliografia druków Franciszka Cezarego starszego 1616–1651*. Kraków: Biblioteka Jagiellońska, Księgarnia Akademicka, 2010.
- Mańkowska Anna: *Siebeneicher Jakub*. W: *Drukarze dawnej Polski od XVI do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz. 1: *Wiek XV–XVI*. Red. Alodia Kawecka-Gryczowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983, s. 191–200.
- Miodońska Barbara: *Władca i państwo w krakowskim drzeworycie książkowym wieku XVI*. W: *Renesans. Sztuka i ideologia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975, s. 45–96.
- Ocieczek Renarda: *Sławorodne wizerunki. O wierszowanych listach dedykacyjnych z XVII wieku*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1982.
- Pilarczyk Franciszek: *Stemmata w drukach polskich XVI wieku*. Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1982.
- Socha Klaudia: *Typografia publikacji pochodzących z drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego 1674–1819*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016.
- Tutak Kinga: *O dedykacjach w drukach polskich XVI i XVII w. (grafia i interpunkcja)*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2013.
- Wójcik Artur: *Atrybuty i symbole władzy na drzeworytach Kroniki polskiej Joachima i Marcina Bielskich z 1597 roku*. W: *Signa. Studia i szkice z nauk pomocniczych historii. Prace dedykowane Profesorowi Zenonowi Piechowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. Andrzej Marzec, Marcin Starzyński. Kraków: Koło Naukowe Historyków Studentów UJ, 2014, s. 184–207.

- Wójcik Artur: *Bibliografia druków Jakuba Siebeneichera (1583–1604). Przyczynek do przyszłej edycji zasobu drukarskiego*. W: *Staropolska ikonografia a nauki pomocnicze historii. Materiały z II ogólnopolskiej Studencko-Doktoranckiej Konferencji Nauk Pomocniczych Historii w Krakowie, 7–8 maja 2015 r.* Red. Łukasz Fabia, Artur Wójcik. Kraków: Sekcja Nauk Pomocniczych Historii Koła Naukowego Historyków Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016, s. 149–206.
- Zagożdżon Joanna: *Rola motywów onirycznych w „Śnie majowym” Marcina Bielskiego*. „Pamiętnik Literacki” 2002, t. 93, z. 3, s. 59–67.
- Zychowicz Maria: *Kobyliński Wojciech*. W: *Drukarze dawnej Polski od XVI do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz. 1: *Wiek XV–XVI*. Red. Alodia Kawecka-Gryczowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983, s. 101–105.

STRESZCZENIE

Ze studiów nad oficyną Jakuba Siebeneichera

Niniejszy artykuł ma za zadanie przybliżyć warsztat edytorski drukarni Jakuba Siebeneichera funkcjonującej w Krakowie w latach 1583–1604. Postać typografa znajdowała się w cieniu wielu znakomitych ówczesnych właścicieli oficyn drukarskich, jak choćby Andrzeja Piotrkowczyka, Macieja Wirzbięty czy Jana Januszowskiego. Nie oznacza to jednak, że Siebeneicher ustępował im miejsca na polu warsztatu pracy i poziomie typograficznym wydawanych druków. Choć specjalizował się w małych formach wydawniczych, sławę jego oficynie przyniosły wydania luksusowe, takie jak *Postylla* Jakuba Wujka (1584) czy *Kronika polska* Marcina Bielskiego (1597). W artykule przedstawione zostały cechy charakterystyczne ramy wydawniczej druków z oficyny Jakuba Siebeneichera oraz uwagi na temat funkcjonowania konkretnych elementów typograficznych w projektach książek drukarza. Przeprowadzona analiza jest kolejnym etapem w badaniach nad działalnością wydawniczą rodu Siebeneicherów w Krakowie (1515–1627). Ich zwieńczeniem będzie przygotowanie edycji źródłowej całego zasobu drukarskiego oficyny.

SUMMARY

Research into Jakub Siebeneicher's publishing house

This article aims to shed light on the editorial workshop of Jakub Siebeneicher's publishing house which operated in Krakow during the years 1583–1604. The typographer found himself in the shadow of many other outstanding owners of publishing houses at the time, such as Andrzej Piotrkowczyk, Maciej Wirzbięta and Jan Januszowski. This does not mean, however, that Siebeneicher's work and the typographic level of his publications were inferior. Although he specialised in small publications, the renown of his publishing house was created by exclusive publications, such as *Postylla* by Jakub Wujek (1584) and *Kronika polska* by Marcin Bielski (1597). The article presents the characteristic features of publications from Jakub Siebeneicher's publishing house as well as comments on the application of

specific typographic elements in the printer's book designs. There is also an analysis of the next stage of research into the publishing activities of the Siebeneicher family in Krakow (1515–1627), leading to the preparation of an edition containing all the printing resources of the publishing house.

SŁOWA KLUCZOWE: Jakub Siebeneicher, drukarstwo krakowskie, ikonografia

KEY WORDS: Jakub Siebeneicher, Krakow printing, iconography

Iwona Kawalla-Lulewicz*

Wokół placu Szczepańskiego – przedsiębiorstwa handlowe na przełomie XIX i XX w.

Na placu Szczepańskim w XIX i w pierwszej połowie XX w. mieściło się jedno z najważniejszych targowisk w centrum Krakowa. Rangą ustępowało jedynie Rynkowi Głównemu, na którego płycie tętniło handlowe życie miasta. Nazwa placu nawiązuje do stojącego tu niegdyś kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Szczepana. Świątynię tę, wzniesioną w XIV w., w 1802 r. postanowiono zburzyć. Jej los podzieliły przylegające do niej kaplice św. Macieja i św. Mateusza oraz zabudowania dawnego kolegium jezuickiego¹. Likwidacji uległ też znajdujący się nieopodal cmentarz parafialny². Uzyskana w ten sposób wolna przestrzeń nie od razu została przeznaczona na targ. Zmieniały się plany i zamiary władz miejskich dotyczące jej zagospodarowania – przez jakiś czas stanowiła miejsce ćwiczeń dla formacji policyjno-wojskowej zwanej Gwardią Narodową, później próbowano utworzyć na niej park miejski³. Wszystkie te poczynania nie trwały długo. W 1818 r. zaadoptowano ją do pełnienia funkcji targu pomocniczego

* doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Muzeum Krakowa; zainteresowania badawcze: tematyka społeczno-gospodarcza i problematyka oddziaływania transformacji ekonomicznych na życie i warunki egzystencji ludności; e-mail: awalla@interia.pl; ORCID ID: 0000-0002-7369-9372

¹ Michał Rożek, *Nieistniejący kościół św. Szczepana w Krakowie*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1974, R. 36, nr 3, s. 215–226; Waldemar Komorowski, *Plac Szczepański*, „Krzysztofory” 2015, z. 33, s. 193–195.

² Szerzej o zabudowie placu Szczepańskiego pod koniec XVIII w.: Danuta Rederowa, *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego*, cz. 1: *Zagadnienia urbanistyczne*, „Rocznik Krakowski” 1957–1959, R. 34, s. 107–109; *Nieruchomości miasta Krakowa w czasach Sejmu Czteroletniego. Opis z 1792 roku*, wyd. Kamila Follprecht, Kraków 2007, s. 65–82; W. Komorowski, *Plac Szczepański...*, s. 193–224.

³ Kazimierz Girtler, *Opowiadania*, t. 1: *Pamiętnik z lat 1803–1831*, oprac. Zbigniew Jabłoński, Jan Staszek, Kraków 1971, s. 88; ANK, Zbiór Ambrożego Grabowskiego, sygn. 29/679/19, k. 59.

odciążającego zatłoczony Rynek Główny⁴. Przez kilkanaście dekad kojarzono plac głównie z tą działalnością. Handlowano tu na rozmaitych stoiskach i kramach, ale co ważne, również w lokalach usytuowanych w kamienicach czynszowych i gmachach okalających plac (z wyjątkiem Pałacu Sztuki)⁵. Liczba sklepów przypadających na poszczególne budynki była zróżnicowana. W gmachach stanowiących siedziby instytucji kulturalnych lub gospodarczych działało ich mniej. W początkach XX w. najczęściej przedsiębiorstw funkcjonowało w kamienicach o numerach 2, 8 i 9, a na kolejnym miejscu plasowały się domy pod numerami 3, 6 i 7. Nawet w gmachu Teatru Starego kilka firm prowadziło działalność. Może firmy z placu Szczepańskiego nie były tak ekskluzywne jak te znajdujące się przy głównym placu miasta, ale niewiele im ustępowały. Działały tu bardzo dobrze zaopatrzone delikatesy, bodajże najlepszy zakład pogrzebowy w Krakowie, znany dom handlowy Romana Drobnera, jak również elegancka restauracja zwana Drobnerionem.

Branże kilkudziesięciu przedsiębiorstw zlokalizowanych w kamienicach wokół placu znacznie się różniły⁶. Najwięcej reprezentowało sektor spożywczy, działały sklepy kolonialne, masarnie, piekarnie oraz warzywniaki. Kolejne miejsce zajmowały drogerie i składy z towarami gospodarstwa domowego oraz chemią gospodarczą, poza tym magazyny z tkaninami, konfekcją i galanterią. Zaskakuje fakt, że miejsce to, kojarzące się raczej z przekupkami sprzedającymi pęczki pietruszki lub głąbiki, przyciągało też kupców oferujących w swych przedsiębiorstwach na wskroś nowoczesne

⁴ Szerzej o przemianach przestrzennych i funkcjonalnych placu od jego powstania w początkach XIX w. do współczesności oraz o jego handlowym obliczu: Iwona Kawalla, *Handlowe oblicze Placu Szczepańskiego*, „Krzysztofor” 2015, z. 33, s. 225–256.

⁵ Niniejszy artykuł przybliża dzieje wybranych instytucji i przedsiębiorstw handlowych mieszczących się w kamienicach wokół placu Szczepańskiego, dotyczy okresu ich działalności obejmującego ostatnie dziesięciolecie XIX w. i pierwsze dekady XX w. (do 1939 r.). Na selektywny wybór wpłynął fakt, że w przypadku niektórych firm liczba zachowanych dokumentów jest znikoma lub brakuje ich zupełnie. Pojawiają się pojedyncze informacje, których nie można potwierdzić w źródłach. Być może sklepy te funkcjonowały krótko lub były zbyt małymi przedsiębiorstwami, aby zapisać się na kartach historii krakowskiego handlu.

⁶ Analizując kartotekę firm sporządzaną przez Izbę Przemysłowo-Handlową w Krakowie, można przyjąć, że w pierwszych dekadach XX w. wokół placu Szczepańskiego działało ok. 30–40 przedsiębiorstw handlowych, ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/416–419, 29/318/423–426, 29/318/429, 29/318/432, 29/318/439, 29/318/443, 29/318/445, 29/318/446, 29/318/459.

wówczas urządzenia techniczne, elektrotechniczne oraz samochody i części do nich. Ciekawie prezentowało się zróżnicowanie wielkości i typów organizacyjnych przedsiębiorstw. Z jednej strony działały małe sklepiki, których śladów próżno szukać. W źródłach zachowały się jedynie informacje, że istniały, czasami nawet nie wyszczególniono rodzaju sprzedawanych towarów. Z drugiej – miały tu siedziby firmy, w których proponowano asortyment uchodzący za luksusowy, zawierano transakcje na zawrotne kwoty i stosowano najnowsze rozwiązania organizacyjne oraz reklamowe. Analizując różnorodność przedsiębiorstw, warto zwrócić uwagę na podział na jednobranżowe, w których sprzedawano jednorodne produkty jak pieczywo w piekarni „Ziarno”, czy też sklepy z wyrobami mięsnymi. W innych można było nabyć całą gamę towarów z branż niekoniecznie ze sobą powiązanych, jak chociażby w Uniwersalnym Składzie Fabrycznym Romana Drobnera. Ze względu na odwiedzających targ klientów, a i na same przekupki, nie brakowało w obrębie placu kawiarni i wyszynków, których jednak nie można zaliczyć do pierwszorzędnych (z wyjątkiem Drobnerionu, o którym więcej w dalszej części artykułu)⁷.

Nieprzypadkowe wydaje się, że przy placu Szczepańskim, stanowiącym ulubiony targ oferujący warzywa i inne płody rolne krakowianom, jak w soczewce skupiły się organizacje i instytucje przeznaczone dla rolników. Mieściły się tu ważne kooperatywy, takie jak Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa „Jedność” i Małopolski Syndykat Owocowy. Siedzibę posiadały stowarzyszenia propagujące nowoczesne metody prowadzenia gospodarstwa wiejskiego – Krakowskie Towarzystwo Rolnicze i Syndykat Rolniczy, stanowiące centralny organ handlowy dla spółek, towarzystw i kółek rolniczych w Małopolsce. Działały instytucje finansowe, takie jak Polski Bank Rolny, jak również przedsiębiorstwa, w których rolnicy mogli sprzedać płody ze swych gospodarstw oraz nabyć potrzebny sprzęt i nasiona.

Sklepy, zakłady usługowe i gastronomiczne prowadzili obok siebie kupcy chrześcijańscy i żydowscy. Odsetek tych ostatnich był znaczny. Być może wynika to z faktu że miejsce to wiąże się ściśle z historią Żydów w Krakowie. Dziś nie wszyscy pamiętają, że w średniowieczu w okolicach obecnego placu Szczepańskiego znajdowała się jedna z ich enklaw, a ulicę św. Anny

⁷ Stefana Mikulskiego *Wielka Księga Adresowa Stołecznego Królewskiego Miasta Krakowa i Królewskiego Wolnego Miasta Podgórze*, R. 10, Kraków 1925, s. 560.

nazywano niegdyś Żydowską⁸. Począwszy od połowy XIX w., gdy zezwolono wyznawcom judaizmu na osiedlanie się i prowadzenie interesów poza Kazimierzem, powrócili oni do miejsca niegdyś zamieszkiwanego przez swych przodków. Z sukcesem prowadzili sklepy branży spożywczej, tekstylnej i technicznej. Koegzystencja Żydów i chrześcijan na co dzień przedstawiała się zgodnie, choć nie obywało się bez incydentów. Sytuacja zmieniła się w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości, panujące wówczas trudności aprowizacyjne negatywnie odbiły się na kupcach, zwłaszcza żydowskich. Zdarzały się przypadki napaści na prowadzone przez nich sklepy, również te zlokalizowane wokół placu Szczepańskiego⁹. Kres działalności handlu żydowskiego nastąpił na przełomie 1939 i 1940 r. Wówczas firmy te zostały przejęte przez niemieckiego okupanta¹⁰.

Wędrówkę po dawnych sklepach warto rozpocząć od przypomnienia lokali mieszczących się niegdyś w budynku na pozór niekojarzącym się z kupiectwem, mianowicie gmachu Teatru Starego. W narożu parteru działała jedna z najbardziej znanych w mieście firm optycznych. Jej tradycje sięgały, jak utrzymywali kupcy, początków XIX w. (1801 r.), natomiast zachowane dokumenty potwierdzają działanie przedsiębiorstwa od 1848 r.¹¹ Założył je pochodzący z Włoch August Biasion, po jego śmierci przejął syn Alfred, który wcześniej wraz z Janem Miką prowadził delikatesy w pałacu „Pod Krzysztofony”¹² w Rynku Głównym, mające w ofercie m.in. towary kolonialne¹³ i wina. Alfred zdobył odpowiednie przygotowanie do zawodu i doświadczenie w klinice okulistycznej Uniwersytetu Jagielloń-

⁸ Jerzy Wyrozumski, *Żydzi w średniowiecznym Krakowie*, „Krzysztofony” 1998, z. 15, s. 6–13; Bożena Wyrozumski, *Czy Jan Olbracht wygnał Żydów z Krakowa?*, „Rocznik Krakowski” 1993, R. 59, s. 5–11; Hanna Zaremska, *Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina krakowska*, Warszawa 2011, s. 378.

⁹ Jan M. Małecki, *Zamieszki w Krakowie w kwietniu 1918 r. Pogrom czy rozruchy głodowe?*, [w:] *The Jews in Poland*, t. 1, red. Andrzej K. Paluch, Kraków 1992, s. 246, 251–252.

¹⁰ Tomasz Marszałkowski, *Zamieszki, ekscesy i demonstracje w Krakowie 1918–1939*, Kraków 2006, s. 45, 54; Czesław Brzoza, *Kraków między wojnami. Kalendarium 28 X 1918 – 6 IX 1939*, Kraków 1998, s. 30.

¹¹ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie 1945–1950, sygn. 29/1989/21819, k. 5.

¹² ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie 1945–1950, sygn. 29/1989/21819, k. 27; Celina Bąk-Koczarska, *Mieszkańcy pałacu „pod Krzysztofony” w Krakowie. Właściciele i lokatorzy od XIV do XX wieku*, Kraków 1999, s. 185–187.

¹³ Towary sprowadzane dawniej do Europy z krajów zamorskich, takie jak przyprawy kuchenne, kawa, herbata.

skiego. Przez kilkanaście lat (1887–1893) jego współniczką była siostra Julia Mroczkowska. W tym czasie firma mieściła się w kamienicy w Rynku Głównym 14¹⁴, a następnie przy ulicy Floriańskiej pod numerami 15 i 34. Na początku XX w. Alfred przeniósł ją do obszernych pomieszczeń przy placu Szczepańskim 1, gdzie miał szansę rozwinąć działalność. O prestiżu przedsiębiorstwa świadczyły przyznane mu odznaczenia i medale oraz wyróżnienie dyplomem ministra handlu Austro-Węgier. Zakład reklamowano jako główny skład optyczny na Galicję. Prowadzono w nim sprzedaż produktów gotowych, jak również wykonywano indywidualne zamówienia. Wśród bogatego asortymentu oferowano całą gamę przyrządów optycznych i pomiarowych, poza tym narzędzia chirurgiczne, ortopedyczne, bandaże, wyroby gumowe, pasy brzuszne i przepuklinowe¹⁵. Jeden z inseratów prasowych informował o sprzedaży „oczów sztucznych ludzkich”, czyli protez. Współcześnie może zaskakiwać sprzedawanie w zakładzie optycznym również fonografów, gramofonów i płyt. W XIX w. szeroki zakres oferowanych towarów był jednak na porządku dziennym. Od 1904 r. Alfred dzielił obowiązki zawodowe z żoną Eugenią. Zmarł pięć lat później, a wdowa samodzielnie prowadziła dalej sklep pod niezmienioną nazwą „Alfred Biasion i Spółka”. Takie rozwiązanie przyjmowano w przypadku firm o wieloletnich tradycjach i wysokiej renomie, a taki był niewątpliwie opisany skład optyczny. Kres pięknej historii przedsiębiorstwa nastąpił w 1935 r. – po 134 latach przestało istnieć z powodu trudności finansowych spowodowanych kryzysem gospodarczym, w czasie którego zmalało zapotrzebowanie na specjalistyczny sprzęt optyczny¹⁶.

Przy placu Szczepańskim 1 mieścił się też sklep Krakowskiej Gazowni Miejskiej. Odkąd w początkach XX w. rozpoczęto elektryfikację Krakowa,

¹⁴ ANK, Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/417, s. 257–258, 29/465/547, s. 27–29.

¹⁵ ANK, Drobne zbiory – zbiór szczątków, sygn. 29/690/44, s. 259–261, 265.

¹⁶ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/168, k. 167, 554; Sąd Okręgowy w Krakowie 1945–1950, sygn. 29/1989/18034, k. 5, 16–17, 21–33, 87; Stanisław Garlicki, *Sklepy Krakowa na początku XX wieku*, Biblioteka Krakowska nr 149, Kraków 2008, s. 94, 227–228; Grażyna Lichończak-Nurek, nota katalogowa, [w:] *Między Hanzą a Lewantem. Kraków europejskim centrum handlu i kupiectwa*. Katalog wystawy, red. Stanisław Piwowarski, Kraków 1995–1996, s. 66; Józefa Czecha *Kalendarz Krakowski na rok 1901*, R. 70, s. LIX; *Stefana Mikulskiego...*, s. 487.

działał jako wspólne przedsiębiorstwo gazowni i elektrowni¹⁷. Splendoru temu punktowi handlowemu dodawała znakomita lokalizacja w centrum Krakowa i piękne secesyjne wnętrza gmachu Teatru Starego. W lokalu sklepowym znajdowała się bogata ekspozycja najnowszej generacji urządzeń do gotowania i ogrzewania pomieszczeń zasilanych gazem i elektrycznością, w tym: kuchenek, palników, kominków, armatury i pieców. Asortyment stale wzbogacano o nowinki tej branży. Można było nabyć wszelkie przybory z działu oświetlenia elektrycznego, takie jak: świeczniki, lampy, żyrandole, żarówki oraz materiały instalacyjne. Udzielano fachowych porad o urządzeniach, przygotowywano bezpłatny kosztorys oraz zapewniano instalację sprzętu. Produkty oferowano po przystępnych cenach, także na raty. Przedsiębiorstwo prowadzono według najnowszych standardów organizacyjnych i marketingowych. W okresie międzywojennym na szeroką skalę organizowano akcje propagujące zastosowanie elektryczności w gospodarstwach domowych. Wykorzystywano zróżnicowane sposoby reklamowania produktów. Dużym zainteresowaniem cieszyły się, odbywające się w gmachu Teatru Starego, pokazy gotowania przy wykorzystaniu elektryczności¹⁸. Przechodniów przyciągały ekspozycje w oknach wystawowych przygotowywane przez cenionych artystów Annę i Franciszka Seifertów. W 1936 r. wnętrza sklepu zyskały nowatorską aranżację, wykonaną według oryginalnego projektu znanego architekta Edwarda Kreislera¹⁹. Do prezentacji nowoczesnych trendów i urządzeń służył też miesięcznik „Gaz i Woda. Przegląd Gazowniczy i Wodociągowy”²⁰.

¹⁷ Początkowo elektrownia stanowiła część Krakowskiej Gazowni Miejskiej, 1 lipca 1908 r. uzyskała odrębną osobowość prawną i została wpisana do rejestru handlowego jako Elektrownia Miejska w Krakowie, *Dawne zakłady rzemieślnicze i przemysłowe Krakowa*, red. Jerzy Duda, Olga Dyba, Stanisław Pochwała, Kraków 2000, s. 76–77.

¹⁸ BJ, Druki ulotne, sygn. BJ 224772 IV CV 96 (ulotka reklamująca pokaz gotowania przy wykorzystaniu elektryczności oraz żelazka elektryczne).

¹⁹ Barbara Zbroja, *Edward Kreisler – zapomniany krakowski architekt*, „Rocznik Krakowski” 2006, R. 72, s. 206–207.

²⁰ Za gustowną szatę graficzną pisma odpowiadał znakomity malarz i grafik Kazimierz Sichulski. Nad projektami kalendarzy i plakatów reklamowych pracował wybitny plakacista Franciszek Seifert, *Estetyka w reklamie*, „Gaz i Woda. Przegląd Gazowniczy i Wodociągowy” 1928, R. 8, numer specjalny, s. 3–6; S. Garlicki, *Sklepy...*, s. 224; *Pod znakiem Melpomeny*, Kraków 1925, inseraty, s. 74; *Józefa Czecha Kalendarz...*, s. I; *Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na rok 1910*, R. 79, s. 28; Magdalena Jankowska, Małgorzata Kocańda, *Kraków między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*,

W gmachu Teatru Starego od 1862 r. mieścił się również dom handlowy, w którym oferowano artykuły kolonialne i korzenne. Prowadzący go Józef Litawski trudnił się importem kawy, herbaty, mąki, wina i wódki. Od 1929 r. działało tam też Towarzystwo do Handlu Samochodowego „Auto Trade” spółka z o.o. Jak wskazuje nazwa przedsiębiorstwa, zajmowało się ono sprzedażą automobili, co potwierdza fotografia wykonana w 1930 r., ukazująca budynek teatru wraz z widocznymi witrynami sklepów na parterze – w ostatnim oknie wystawowym od prawej strony można dostrzec samochód. Właściciele – Izaak Potok i Bronisław Frühling – posiadali w ofercie części samochodowe, prowadzili też warsztat i garaż. Z powodu problemów finansowych w 1931 r. spółka de facto przestała istnieć²¹.

W pięknej secesyjnej kamienicy pod numerem 2²² mieścił się renomowany zakład pogrzebowy „Concordia”, jego właścicielem był Jan Wolny. Przedsiębiorstwo, powstałe w 1900 r., początkowo działało przy ulicy św. Tomasza 4. Po wybudowaniu przez Wolnego w latach 1908–1909 własnej kamienicy przy placu Szczepańskim przeniesiono je do pomieszczeń na parterze. W sklepie był duży wybór trumien własnej produkcji oraz ubrania dla osób będących w żałobie. Zapewniano urządzenie pogrzebów od skromnych po niezwykle okazałe. Prowadzono sprzedaż wszelkich akcesoriów i dodatków pogrzebowych, m.in.: krzyży, tabliczek na pomniki wraz z grawerowaniem napisów, poza tym kwiatów, wieńców i szarf. Realizowano zamówienia na wykonanie kamiennych nagrobków lub umożliwiano nabycie gotowych murowanych grobowców, ewentualnie wynajęcie kwatery w wybudowanych przez Wolnego katakumbach przy głównej alei na cmentarzu Rakowickim. Oferowano szeroki zakres usług, jak wynajęcie

Magiczne Czasy Magicznych Miast, Łódź 2011, s. 32; *Energetyka krakowska 1905–2005*, red. Waldemar Kania, Kraków 2005, s. 46–48.

²¹ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie 1945–1950, sygn. 29/1989/22540; Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-Fs20486/IX/2 (Budynek Teatru Starego, autor Stanisław Mucha, ok. 1930 r.); *Krakowska Księga Adresowa na rok 1907*, R. 3, red. Józef Knapik, Kraków 1906, s. 181, 327.

²² W kamienicy nr 2 w pierwszych dziesięcioleciach XX w. poza omówionymi przedsiębiorstwami działały również: sklep kosmetyczny Jakuba Laserkiewicza i Dawida Schönberga, skład galanterijno-perfumeryjny H. Kennera, skład mąki Michała Ginziga oraz magazyn futer – Wroński Stanisław i synowie. Od 1936 r. Stanisław Słomiński prowadził tu swój drugi sklep (pierwszy w Rynku Kleparskim 2) z częściami samochodowymi „Auto-tag”, zlikwidowany w 1940 r., ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/416, 29/318/432.

karawanu, powozów jedno- i parokonnych, a nawet asysty na uroczystość pogrzebową. Podejmowano się sprowadzenia zwłok ze wszystkich krajów europejskich. Krakowscy i lokalni przedsiębiorcy pogrzebowi składający większe zamówienia mogli liczyć na znaczne rabaty, a indywidualni klienci na możliwość spłat należności w ratach miesięcznych²³. „Concordia” rocznie obsługiwała kilka tysięcy pogrzebów. W 1933 r., czyli w trudnym okresie kryzysu gospodarczego, zakład osiągnął bardzo wysoki obrót wynoszący 130 tys. zł. Świadczy to o dobrej kondycji finansowej firmy, która zatrudniała w tym czasie dwunastu pracowników. Sklep, w którym klienci wybierali akcesoria pogrzebowe, znajdował się, jak wspomniano, na parterze kamienicy, natomiast w piwnicach pod budynkiem i pod podwórzem mieściły się magazyny. Trumny wykonywane były we własnej wytwórni przy ulicy Czarnowiejskiej 38, tam też ulokowano zaplecze gospodarcze, stajnię i garaże dla karawanów. Przy ulicach Grzegórzeckiej 20 i Mikołaja Kopernika 6 działały filie firmy. Sukces przedsiębiorstwa w dużej mierze wynikał ze zgodnego współdziałania małżonków Wolnych, którzy świetnie się uzupełniali. Natalia, odznaczająca się wyjątkową smykalką do interesów, zabiegała o klientów, Jan obmyślał kolejne sposoby, jak wzbogacić i urozmaicić ofertę²⁴. Zakład działał do 1950 r.²⁵ Władysław Krygowski z uśmiechem zaznaczał, iż „Concordia” przetrwała niejedną wojnę i zmianę ustroju, mogąc liczyć bez względu na czas, na popyt na swoje usługi²⁶.

W budynku pod numerem 2 od 1904 r. Maurycy Allerhand prowadził sprzedaż artykułów ogólnospożywczych, w tym luksusowych, takich jak: kawior, owoce morza, wyszukane dodatki do potraw, produkty korzenne, kolonialne, rodzime i egzotyczne owoce oraz warzywa. Kupiec oferował szeroki wybór doskonałych trunków: od wódek, przez wina, po koniaki. Ludność żydowska nabywała tu towary koszerne²⁷. Sklep dzięki bogatemu i zróżnicowanemu asortymentowi dołączył do grupy doskonale zaopa-

²³ Józefa Czecha *Kalendarz...*, s. LIX.

²⁴ Bolesław Wolny, *Wolni z placu Szczepańskiego. Opowieść rodzinna*, „Krzysztofor”, z. 33, Kraków 2015, s. 260–263, 270–277; ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie 1945–1950, sygn. 29/1989/19781 – A IX 350.

²⁵ 31 maja 1950 r. zakład pogrzebowy wraz z fabryką trumien został przejęty przez Spółdzielnię Pracy złożoną z pracowników firmy, B. Wolny, *Wolni...*, s. 277.

²⁶ Władysław Krygowski, *W moim Krakowie nad wczorajszą Wisłą*, Kraków 1980, s. 60.

²⁷ *Krakowska Księga Adresowa na rok 1907...*, s. 106.

trzonych delikatesów, spełniających wyszukane oczekiwania krakowskich klientów. Uwagę przyciągały jego efektowne witryny, przy wejściu wisiały dziczyna i drób, zachęcając klientów do wstąpienia. Niewątpliwym dodatkowym walorem zakupów w tym sklepie był wysoki poziom obsługi zapewniany przez licznych ekspedientów. Zadowolenie konsumentów oraz zarządzanie przedsiębiorstwem według najnowszych standardów przekładały się na wysokie obroty sięgające 165 tys. zł (1934 r.). Delikatesy Allerhanda podzieliły los wielu żydowskich firm, zamknięto je pod koniec 1939 r.²⁸

Bez wątpienia najważniejsze przedsiębiorstwo w kamienicy numer 3²⁹ prowadził od 1868 r. Roman Drobner, kupiec, a zarazem radny miejski³⁰. Początkowo zajmował się sprzedażą towarów korzennych, trunków oraz artykułów przemysłowych przeznaczonych głównie dla ludności wiejskiej: sierpów, kos, grabi. Kierując się sugestią żony Anny, wycofał jednak z oferty te ostatnie, a rozszerzył dział gospodarczy o farby i artykuły adresowane do artystów malarzy³¹. Radami w tym zakresie służył mu rzeźbiarz Franciszek Wyspiański, ojciec Stanisława. Od 1895 r. asortyment rozszerzono o zabawki. Największym zainteresowaniem cieszyły się te, projektowane przez krakowskich artystów. Dzięki pięknemu wyglądowi wypierały z rynku niemieckie, podobno wyjątkowo brzydkie. Począwszy od pierwszych lat XX w., firma działała jako Uniwersalny Skład Fabryczny sp. z o.o. Już sama

²⁸ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/416; S. Garlicki, *Sklepy...*, s. 127, 144; S. Krygowski, *W moim...*, s. 60; *Stefana Mikulskiego...*, s. 567.

²⁹ W kamienicy nr 3 w ostatnich dziesięcioleciach XIX w. i pierwszych dekadach XX w. działał również sklep bławatny Markusa Horowitza, ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/429.

³⁰ Roman Drobner był postacią niezwykle ciekawą. Pochodził z żydowskiej rodziny gorliwie oddanej sprawie polskiej. Ojciec przyszłego kupca brał udział w powstaniu listopadowym i wydarzeniach 1846 r. Atmosfera domu, w którym dorastał, sprawiła niewątpliwie, że Drobner wziął udział w powstaniu styczniowym. Po klęsce zrywu narodowego został skazany na karę pozbawienia wolności, którą odbywał w więzieniu św. Michała w Krakowie. Po odsiedzeniu wyroku nadal dotykały go represje przejawiające się m.in. zakazem pracy w zawodzie. Wspomnieć należy, że przed powstaniem pracował w Drukarni Narodowej. Będącemu w trudnej sytuacji Drobnerowi pomocy udzielił krewny Stanisław Feintuch, właściciel sklepu kolonialnego w Rynku Głównym 6. Tak rozpoczęła się przygoda Drobnera z handlem, Muzeum Krakowa, nr inw. MHK III 7972 (*Magazyn Uniwersalny firmy Roman Drobner w Krakowie. Katalog farb i przyborów do malowania*).

³¹ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie 1945–1950, sygn. 29/1989/20583; Ewa Gaczoł, *Fotografie związane z placem Szczepańskim w zbiorach Działu Fotografii Krakowskiej Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, część 1*, „Krzysztofor” 2015, z. 33, s. 322.

nazwa wskazuje, jak szeroki był wachlarz sprzedawanych produktów. O jego wielkości i zróżnicowaniu świadczy zachowany, ponad dwustustronicowy, katalog reklamowy. Ze względu na ogromną liczbę proponowanych towarów nie wszystkie przechowywano w pomieszczeniach sklepowych i magazynach. Artykuły znajdujące się w cenniku lub prospektach sprowadzano na życzenie klienta. Odbiór zamówienia odbywał się w siedzibie firmy lub wysyłano je bezpośrednio pod wskazany przez nabywcę adres. Produkty, przypisane do ośmiu branż, można było kupić w ilościach detalicznych i hurtowych³². Wyjątkowo bogato prezentował się otwarty w 1898 r. dział artykułów sportowych. Każdy miłośnik rekreacji i aktywności fizycznej mógł znaleźć coś dla siebie. Drobner oferował kule i kręgle, zestawy do krykieta, kostiumy do pływania, biegania, przyrządy do lekkoatletyki, przybory do jazdy konnej, pełne wyposażenie do gry w tenisa, sprzęt i stroje do sportów zimowych. Kupiec stale wprowadzał nowości, jak chociażby popularne wówczas wrotki, które szeroko reklamował w prasie i wydawnictwach branżowych. Prowadził sprzedaż bielizny turystycznej oraz ubrań i peleryn nieprzemakalnych. W reklamie zamieszczonej w specjalistycznym piśmie „Taternik” polecał przybory do wspinaczki górskiej: obuwie kute, trzewiczki skalne, skarpetki, czekany, flaszki i naczynia aluminiowe, latarki składane, liny, apteczki kieszonkowe itp. Nawet amatorzy łowienia ryb mogli liczyć na bogaty wybór artykułów wędkarskich³³. Osoby, które wołały raczej bierny odpoczynek, mogły nabyć leżaki, hamaki i krzesła ogrodowe. Drobner był wyłącznym przedstawicielem angielskiej firmy William Shillcock. Za jej pośrednictwem sprowadzał z wysp koszulki, spodenki i piłki futbolowe, a nawet wyposażenie boiska sportowego. Firma Romana Drobnera trudniła się sprzedażą biletów na mecze piłki nożnej³⁴. Była dostawcą sprzętu i ubrań dla Akademickiego Związku Sportowego w Krakowie. Członkom klubów sportowych przysługiwały dziesięcioprocentowe upusty³⁵.

Inny dział dostarczał aparaty chirurgiczne i medyczne (prowadzony od 1916 r.) oraz urządzenia do gabinetów i ambulatoriów lekarskich, w tym

³² *Informator Przemysłowo-Handlowy „Rzeczpospolita” 1922 r.*, Łódź 1922, s. 21; Krzysztof Jakubowski, *Plac Szczepański 3*, „Czas” 1995, nr 109, s. 11; S. Garlicki, *Sklepy...*, s. 144, 248.

³³ „Taternik” 1913, nr 3, b.p.

³⁴ „Nowa Reforma” 1911, nr 191, numer popołudniowy, s. 4; *Ze sportu*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1911, nr 72.

³⁵ *Program wycieczek na rok 1914*, Kraków 1914, s. 32.

dentystycznych, rentgenowskich, weterynaryjnych, ponadto miał duży wybór środków opatrunkowych. Sprzedawano urządzenia i odczynniki do celów naukowych i technicznych. Niezwykle rozbudowany był dział farb, lakierów i przyborów do malowania. Oferta samych farb olejnych zajmowała pięćdziesiąt stron prospektu reklamowego, nie wspominając o pozostałych rodzajach. Drobner sprzedawał poza tym przybory i przyrządy potrzebne do malowania oraz artykuły piśmiennicze, pomoce szkolne, a nawet ozdoby choinkowe. Rozwojowy okazał się dział z artykułami gumowymi, które zyskiwały coraz większą popularność i szerokie zastosowanie. Sprzedawał smoczki dla niemowląt, jak również prezerwatywy. Wśród artykułów żelaznych posiadał na składzie m.in. gwoździe, śruby i kłódki. Dział artykułów toaletowych, kosmetycznych i środków higienicznych obejmował bogaty zestaw: mydeł, perfum, pudrów, szminek oraz przeróżnych substancji chemicznych do użytku domowego. Trudno wymienić towary wchodzące do działu gospodarczego, gdyż były tu i pralki, kasy żelazne, biurka ogniotrwałe, jak również przybory do majsterkowania w drewnie. Podobnie jak w delikatesach można było kupić u Drobnera wybrane towary kolonialne i alkohol³⁶. Jan Adamczewski wspomina dobrze znane uczniom trzcinki, które nabywali rodzice w dni wywiadówek. Moczyły się wówczas w stojącym na wystawie wazonie, siejąc popłoch wśród dzieci, oczywiście tych niegrzecznych³⁷. Uniwersalny Skład Fabryczny był jedną z lepiej znanych, cenionych i cieszących się dobrą renomą firm w mieście. Miało to przełożenie na liczne listy pochwalne związane z zaopatrzeniem w artykuły plastyczne kierowane do właściciela przez znanych krakowskich artystów malarzy³⁸. Pomagali nawet w graficznym opracowywaniu wydawanych reklam i cenników (Włodzimierz Tetmajer, Leon Wyczółkowski). W najlepszym dla firmy okresie zatrudniano w niej trzydziestu pomocników.

Po śmierci założyciela w 1913 r. firma przeszła na własność żony Anny³⁹. Gdy i ona odeszła, w 1916 r. kierownictwo objął najstarszy z synów Stanisław, pomagał mu brat Józef, natomiast najmłodszy Bolesław został właścicielem działającego w ramach przedsiębiorstwa laboratorium chemicznego. Zmianom personalnym towarzyszyła również zmiana nazwy. W dokumen-

³⁶ *Informator Przemysłowo-Handlowy...*, s. 21; S. Garlicki, *Sklepy...*, s. 145, 240–242.

³⁷ Jan Adamczewski, *Plac Szczepański*, „Dziennik Polski” 1966, nr 269, s. 4.

³⁸ S. Garlicki, *Sklepy...*, s. 241.

³⁹ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie 1945–1950, sygn. 29/1989/20584.

tach znajdujących się w rejestrze handlowym Sądu Okręgowego w Krakowie można przeczytać, że w 1917 r. „zgasła” firma „Roman Drobner Magazyn Uniwersalny”, przejęta przez nowe przedsiębiorstwo „Zjednoczone Firmy Drobner Kraków”⁴⁰. W 1920 r. firmę przekształcono w spółkę akcyjną Towarzystwo dla Przemysłu i Handlu Lekarskiego i Pomocy Szkolnej „Drobner” S.A. utworzoną przez 100 akcjonariuszy, głównie ziemian. Przemiany gospodarcze lat 20. XX w., a zwłaszcza hiperinflacja, zachwiały kondycją finansową firmy. W 1930 r. rodzina Drobnerów sprzedała ją Karolowi Dawemu, który z kolei odsprzedał ją Bolesławowi Pruszewiczowi i niejakiemu Słomińskiemu. Przedsiębiorstwo istniało do 1951 r.⁴¹

Sklep Romana Drobnera i funkcjonujący po drugiej stronie sieni wyszynk przynosiły niemałe zyski, dlatego przedsiębiorczy kupiec postanowił poszerzyć zakres aktywności gospodarczej. Obok domu „Pod Panem Jezusem”, na parceli nr 3a, stanowiącej również jego własność⁴², wybudował przestronną i ekskluzywną kawiarnię. W 1904 r. wybitny krakowski architekt Jan Zawiejski przygotował projekt jednokondygnacyjnego, bardzo wysokiego pawilonu, zwróconego frontem do Plant. Konstrukcja budynku miała lekką, modną wówczas secesyjną formę, salę zdobiły gustowne detale. Liczne duże okna sprawiały, iż wnętrze było wyjątkowo jasne. Lokal rozpoczął działalność z początkiem 1905 r. Kawiarnię oficjalnie nazwano „Wiosenną”, jednak mieszkańcy Krakowa „ochrztili” ją mianem „Drobnerionu”⁴³. Kawiarnia prosperowała świetnie aż do feralnego przedpołudnia 13 lutego 1907 r. Wybuchł wówczas pożar, w wyniku którego budynek doszczętnie spłonął. Jako przyczynę podano niewłaściwie wykonaną instalację elektryczną. Właściciel przezornie ubezpieczył drewniany pawilon, środki z odszkodowania umożliwiły jego niezwłoczną odbudowę. Wykonania projektu również tego budynku podjął się Jan Zawiejski. Kawiarnię odtworzono praktycznie w niezmienionej formie. Kolejny okres prosperity lokalu zakończył się wraz ze śmiercią Romana Drobnera w 1913 r. Wdowa Anna nie podołała samodzielnemu prowadzeniu lokalu i zdecydowała się wydzierżawić pomieszczenie. Utworzono w nim kinoteatr „Wisła”. Początkowo obszerną salę, mogącą pomieścić nawet 400 osób, zapelniali zacieka-

⁴⁰ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie 1945–1950, sygn. 29/1989/20583.

⁴¹ K. Jakubowski, *Plac...*, s. 11.

⁴² Roman Drobner nabył kamienicę wraz z parcelą w 1891 r. Po jego śmierci spadkobiercy sprzedali ją Henrykowi Szarskiemu.

⁴³ E. Gaczoł, *Fotografie...*, s. 322–327.

wieni goście. Dobra passa nie trwała długo. Zaledwie po kilku latach działalności, w wyniku malejącego zainteresowania, kino zostało zlikwidowane. Po I wojnie światowej „Drobnerion” wydzierżawił znany krakowski aktor Leon Haraschin pseudonim Wyrwicz i urządził w nim kabaret „Rozmaitości”. Nowy gospodarz przeprowadził konieczne prace adaptacyjne. Poleciał zbudowanie sceny i dwóch garderób. Powrócono do restauracyjnego charakteru lokalu. Goście mogli podziwiać monologi artysty, spożywając przy tym posiłki. Jednak nawet Wyrwiczowi nie udało się na dłużej pozostać w tym miejscu. Duże rozmiary sali nie zapewniały kameralnej atmosfery niezbędnej dla przedstawień kabaretowych. Pomieszczenie idealnie nadawało się za to na salę taneczną. W latach 20. XX w. działał tu, choć bez większego powodzenia, dancing „Polonia”, a następnie restauracja „Udziałowa”. Świetność temu miejscu przywrócił kolejny właściciel – największy krakowski restaurator, potentat branży gastronomicznej – Jan Bisanz⁴⁴. Wiosną 1927 r. otworzył nową restaurację pod nazwą „Pavillon”, urządzano w niej koncerty, m.in. zapraszano znakomitego skrzypka Adolfa Górzyńskiego. Lokal w tej formie działał do wybuchu II wojny światowej. Podczas okupacji prowadzono w nim ekskluzywną kawiarnię „Adria” wraz z dancin-
giem, przeznaczoną wyłącznie dla Niemców. Po wojnie kawiarnia działała nadal pod tą samą nazwą, a po jej upaństwowieniu uruchomiono tam jadłodajnię „Powszechną”. W 1956 r. budynek odnowiono i urządzono w nim dancing „Esplanada”. Stefan Otwinowski i Tadeusz Kwiatkowski próbowali utworzyć w nim kabaret, ale odbyły się tylko dwa programy. Degradacja lokalu postępowała, a jej apogeum nastąpiło w momencie zorganizowania w nim pokazów striptizu. W początkach 1959 r. władze miejskie wraz z najmłodszym synem założyciela kawiarni Bolesławem Drobnerem zdecydowały, by w miejscu niezapomnianego „Drobnerionu” powstał pawilon wystawienniczy. Pomimo powszechnej dezaprobaty, szybko, bo w listopadzie 1959 r., podjęto prace rozbiórkowe. Zamiast secesyjnej lekkiej budowli powstał w latach 1960–1964 betonowy Pawilon Biura Wystaw Artystycznych według projektu Krystyny Różyckiej, popularnie nazywany „bunkrem sztuki”. Współcześnie forma tego budynku już nikogo nie bulwersuje i nie

⁴⁴ Henryk Worcell, *Bisanzjum*, „Odra” 1976, nr 12, s. 27–34; Krzysztof Jakubowski, *Bisanz, gospoda aktorów, warszawianka...*, „Gazeta Wyborcza” 2014, nr 19, s. 12.

wywołuje dyskusji. Wielu krakowian nie pamięta lub nie wie, jak piękny lokal mieścił się tu niegdyś⁴⁵.

U wylotu ulicy Reformackiej w jednopiętrowej kamienicy Bernard i Gustawa Gronnerowie prowadzili w pierwszych dziesięcioleciach XX w. lokal gastronomiczny. W kartotece firm Izby Przemysłowo-Handlowej figuruje jako restauracja, ale sądząc po niskim obrocie rocznym (w 1934 r. wynosił 8 tys. zł), określenie zostało użyte nieco na wyrost. Na początku lat 30. XX w. Komunalna Kasa Oszczędności wykupiła tę parcelę wraz z zabudowaniami, które następnie zburzono. W miejscu tym wzniesiono (1934 r.) najwyższy budynek w obrębie Plant, liczący siedem pięter, z przeznaczeniem na jej nową siedzibę. Autorami ciekawego projektu gmachu w stylu art déco byli Fryderyk Tadanier i Stefan Strojek⁴⁶.

W gmachu tym, oznaczonym numerem 5, począwszy od 1932 r. do wybuchu II wojny światowej (zapewne z przerwą na czas budowy nowego budynku), mieścił się sklep firmy „Ziarno” Polska Wytwórnia Chleba Zdrowia S.A. w Krakowie. Zakład produkcyjny znajdował się przy ulicy Zabłocie 25 (młyn „Ziarno” czynny do 2002 r. przekształcono na obiekt mieszkalny). Spółka prowadziła przeszło trzydzieści oddziałów filialnych w rozmaitych punktach miasta, tym samym była największym przedsiębiorstwem wielooddziałowym w Krakowie. Wszystkie lokale sklepowe zorganizowano według jednakowych zasad. Oferowano w nich pieczywo, mąkę, ciasta, nierzadko inne artykuły ogólnospożywcze. Punkt sprzedaży przy placu Szczepańskim dzierżawił żydowski kupiec Markus Bornstein. Produkty

⁴⁵ Krzysztof Jakubowski, *Kawa i ciastko o każdej porze. Historia krakowskich kawiarni i cukierni*, Kraków 2012, s. 69–71, 97, 110; idem, *Plac...*, s. 11; Jan Adamczewski, *Kuchnia „Pod Słońcem”*, „Dziennik Polski” 1978, nr 80, s. 3; Jacek Purchla, *Jan Zawiejski, architekt przełomu XIX i XX wieku*, Warszawa 1986, s. 293.

⁴⁶ Komunalna Kasa Oszczędności Powiatu Krakowskiego powstała w 1882 r. Udzielała pożyczek hipotecznych, przyjmowała depozyty, prowadziła fundusz emerytalny. Dzięki roztropnej polityce finansowej wkłady oszczędnościowe bardzo szybko rosły. Nawet recesja gospodarcza pierwszej połowy lat 30. XX w. nie wpłynęła ujemnie na jej działalność. W tym nieprzewidywalnym ekonomicznie czasie podjęto decyzję o ulokowaniu części kapitałów w nieruchomościach. Wybór padł na plac Szczepański, Leszek J. Sybilla, *Krakowski drapacz chmur przy placu Szczepańskim 5 w dziele mistrza intrologatorskiego Roberta Jahody: Księga pamiątkowa Powiatowej Komunalnej Kasy Oszczędnościowej w Krakowie w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, „Krzysztofor” 2015, z. 33, s. 290–292; K. Jakubowski, *Kraków...*, s. 18; *Szczepański plac*, [w:] *Encyklopedia Krakowa*, Kraków 2000, s. 947–948; J. Adamczewski, *Kuchnia...*, s. 3.

firmy „Ziarno” cieszyły się wśród krakowian niezwykłą popularnością, co zapewniło znaczne obroty, a tym samym rozwój całego przedsiębiorstwa i zdobycie pozycji potentata w handlu zbożem, mąką oraz chlebem w mieście. Zapewne do sukcesu przyczyniło się stosowanie najnowszych rozwiązań organizacji pracy i marketingu⁴⁷.

W omawianym budynku, przed wojną zwanym krakowskim drapaczem chmur, od 1937 r. Józef Frey prowadził firmę „Radioświat”. Sprzedawał sprzęt elektrotechniczny, radiowy i kinematograficzny, uważany wówczas za asortyment luksusowy i nowoczesny. Sklep uchodził za jeden z lepszych w branży, o czym świadczy wysoki obrót sięgający rocznie ponad 100 tys. zł⁴⁸.

W kamienicy numer 6⁴⁹ zwanej Przechodnią mieściły się instytucje i spółdzielnie rolnicze. Najważniejsza z nich – Syndykat Rolniczy – stanowiła centralny organ handlowy dla spółek, towarzystw i kółek rolniczych. Powstał on w 1909 r. z połączenia Syndykatu Towarzystw Rolniczych i Związku Handlowego Kółek Rolniczych. Ten ostatni został powołany do życia jeszcze w XIX w. (1882 r.) przez krakowskie sfery inteligenckie, kupieckie, a także ziemiańskie. Dzięki tej inicjatywie mieszczenie, jak również mieszkańcy pobliskich wsi, mieli zyskać możliwość łatwiejszego i tańszego nabywania towarów. W 1922 r. ukonstytuowała się spółka akcyjna pod nazwą Syndykat Rolniczy w Krakowie, posiadająca także oddziały we Lwowie i Katowicach. Przy placu Szczepańskim 6 mieściła się centrala spółki oraz sklep. Za pośrednictwem spółdzielni rolniczo-handlowych, składnic kółek

⁴⁷ ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 5179, b.p. (Doraźny plan zaopatrzenia miasta Krakowa i jego okręgu, załącznik 21. Koncentracja obrotów artykułami spożywczymi w Krakowie. Kwestionariusz przedsiębiorstwa Ziarno); sygn. 29/33/Kr 2243, b.p. (Wyciąg z rejestru B. Akta spółki Ziarno S.A.); Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/459; *Małopolskie Spółki Akcyjne. Księga informacyjno-adresowa*, Kraków 1922, s. 40–41; Melania Tutak, *Młyn Ziarno, czyli tak zwane lofty*, [w:] *Zabłocie – przewodnik*, Kraków 2014, s. 25–31.

⁴⁸ Józef Frey interesy w branży technicznej prowadził od 1928 r. pod adresem ul. Floriańska 3. W 1937 r. do współpracy w nowo otwartym sklepie przy placu Szczepańskim 5 wciągnął Theodora Klicę, ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/445; Sąd Okręgowy w Krakowie 1945–1950, sygn. 29/1989/19160.

⁴⁹ W okresie międzywojennym w kamienicy nr 6 poza opisanymi wyżej przedsiębiorstwami Stanisław Federowicz prowadził przez dwa lata od 1929 r. skład z akcesoriami i częściami samochodowymi „American Auto”, a Franciszek Belcer masarnię, ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie 1945–1950, sygn. 29/1989/19050; *Krakowska Księga Adresowa na rok 1907...*, s. 342; *Ilustrowany przewodnik po Krakowie*, Kraków 1931, s. 213.

rolniczych oraz pozostałych organizacji agrarnych Syndykat dostarczał odbiorcom nasiona, ziemniaki i zboża. Prowadzono sprzedaż nawozów sztucznych, pasz, materiałów budowlanych, opałów, maszyn i narzędzi rolniczych, środków chemicznych oraz wszelkich artykułów używanych w rolnictwie i gospodarstwie wiejskim. Odbiorcami towarów były przede wszystkim spółdzielnie i kółka rolnicze, ale także osoby prywatne. W lokalu handlowym przy placu Szczepańskim dominowała sprzedaż nasion, maszyn i nawozów sztucznych⁵⁰.

W kamienicy Przechodniej siedzibę miała też Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa „Jedność”⁵¹. Początki jej działalności sięgają 1909 r. Koope-ratywa zaopatrywała rolników z okolic Krakowa w maszyny i narzędzia rolnicze, ziemniaki, nasiona oraz opał. Prowadziła na dużą skalę skup produktów rolniczych. Działalność „Jedności” nie ograniczała się do handlu, ważne miejsce w jej aktywności zajmowało propagowanie nowoczesnych form uprawy roli i rozprowadzanie nawozów sztucznych oraz zbóż siewnych. Starano się edukować rolników i wpływać na podwyższenie kultury rolnej przez udzielanie im porad, a także informowanie o korzyściach płynących z zastosowania nawozów. Rolnikom oferowano kredyty na zakup nawozów sztucznych oraz pomagano finansowo w przypadku klęsk żywiołowych. Niezwykła aktywność działaczy Spółdzielni i propagowanie przez nich nowinek technicznych przyczyniały się do wzrostu liczby zrzeszonych. Na początku lat 20. XX w. „Jedność” skupiała ponad tysiąc, wyłącznie chrześcijańskich, członków. W Krakowie prowadziła cztery sklepy: przy placu Matejki, ulicy Reformackiej i dwa przy ulicy Kamiennej. Z ich usług korzystali głównie drobni, ale też zamożniejsi rolnicy i właściciele młynów⁵². W latach 20. XX w. „Jedność” rozwijała się prężnie, obroty sta-

⁵⁰ ANK, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 29/206/420, k. 625 (Spis spółdzielni rolniczo-handlowych i rolniczo-spożywczych na terenie woj. krakowskiego); *Memorial w sprawie Syndykatu Rolniczego w Krakowie*, b.m.d., s. 1, 4, 11; *Sprawozdanie Syndykatu Rolniczego w Krakowie. Centralnego organu handlowego dla spółdzielni, kółek i towarzystw rolniczych za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1926*, Kraków 1927, s. 5–9; *Kalendarz Krakowski...*, s. 90; J. Adamczewski, *Kuchnia...*, s. 3.

⁵¹ W pierwszej połowie lat 20. XX w. siedzibę spółdzielni „Jedność” przeniesiono nieopodal na ul. Reformacką 3.

⁵² *Sprawozdanie Związku Rewizyjnego Spółdzielni Rolniczych w Krakowie za czas od 1 VII 1921 r. do 30 VI 1922 r. i za II półrocze 1922 r.*; Szczepan Świątek, *Spółdzielczość krakowska*, [w:] *Dzieje Krakowa*, t. 4: *Kraków w latach 1918–1939*, red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, Kraków 1997, s. 236.

le wzrastały, niestety koniunkturę zahamował kryzys gospodarczy. Trzecia dekada XX w. nie należała do udanych w działalności spółdzielni. Pomimo kilku prób zlikwidowania władze postanowiły ostatecznie ją utrzymać ze względu na niezwykle duży wpływ na uświadomienie zawodowe rolników oraz regulowanie cen produktów rolnych w regionie⁵³.

W 1937 r. w budynku pod numerem 6 powstała Spółdzielnia dla Handlu Ziemioplodami sp. z o.o., zajmująca się skupem i sprzedażą produktów rolnych. W tej niewielkiej firmie o kapitale wynoszącym nieco ponad 2 250 zł zatrudniano zaledwie dwie osoby⁵⁴. Przedsiębiorstwo nie odgrywało zapewne ważnej roli w unormowaniu stosunków handlowych reprezentowanej branży, a określenie „spółdzielnia” dotyczyło formy organizacyjnej i prawnej. Lokalizacja nie wydaje się przypadkowa, przybywający na targ rolnicy mogli zbyć w niej płody ze swych pól i ogrodów.

W kamienicy Landauów (nr 7) działało kilka małych i średniej wielkości przedsiębiorstw, w których oferowano różnorodne towary, począwszy od nasion, przez tekstylia, a na artykułach spożywczych i przemysłowych kończąc⁵⁵. Placówki te nie wywarły większego wpływu na krakowski handel, choć zapewne dla mieszkańców były ważnym źródłem zaopatrzenia. Niektóre, jak sklep spożywczo-przemysłowy Eleonory Ginzig, działały tu jeszcze od końca XIX w. (1897 r.). Obok niego Hirsch Ruckel otworzył w 1900 r. „Handel Towarów Bławatnych”, w którym sprzedawał tkaniny, a dla uboższych tańsze resztki⁵⁶. W kamienicach wokół placu Szczepańskiego na klientów czekało kilka lokali gastronomicznych szumnie zwanych kawiarniami lub restauracjami. Na kubek gorącej mocnej kawy lub herbatę z „harakiem”, czyli rumem, wstępowały tam przekupki. Powszechnie znane było ich zamiłowanie do napojów wysokowych oraz niedrogich, a smacznych potraw. Takie serwował Feiweł Feilgut prowadzący od 1917 r. pod numerem 7 popularny wyszynk. Ten niewielki lokal, w którym poza wła-

⁵³ ANK, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 29/206/420, b.p. (meldunek o stanie sytuacyjnym Spółdzielni Rolniczo-Handlowej „Jedność” w Krakowie z 4 maja 1929 r.; pismo Państwowego Banku Rolnego, Oddział w Krakowie do wojewody krakowskiego z 14 czerwca 1929 r. o pozytywnym znaczeniu spółdzielni „Jedność” dla małopolskiego rolnictwa).

⁵⁴ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/450.

⁵⁵ Działał m.in. sklep z nasionami A. Ćwierniak, masarnia Wojciecha Zydronia, szlifiernia luster i szkła M. Woronieckiego i zakład krawiectwa damskiego Wojciecha Pietruszki, *Krakowska Księga Adresowa na rok 1907...*, s. 123, 124, 161, 190, 213, 343.

⁵⁶ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/425, 29/318/446.

ścielcem pracowały jedynie dwie osoby, stanowił ulubione miejsce spotkań sprzedawczyń z targu i fiaków⁵⁷.

Kamienica zajmująca róg placu Szczepańskiego i ulicy św. Tomasa (nr 8) ma długą historię. Najwcześniejsze informacje pisane dotyczące budynku pochodzą z pierwszej połowy XVII w. Na początku XIX stulecia został rozbudowany, a posłużył do tego materiał z rozebranego kościoła św. Szczepana i zabudowań pojezuickich. Na początku XX w. kamienicę zburzono, a w 1909 r. wyrósł w jej miejsce secesyjny Gmach Towarzystwa Rolniczego, zaprojektowany przez uznanego architekta Sławomira Odrzywolskiego⁵⁸. Historia Towarzystwa Rolniczego w Krakowie sięga pierwszej połowy XIX w. Skupiało wówczas organizacje rolnicze działające na ziemiach zaboru austriackiego. W 1919 r. w Krakowie z połączenia Krakowskiego Towarzystwa Rolniczego i Towarzystwa Kółek Rolniczych we Lwowie utworzono Małopolskie Towarzystwo Rolnicze. W 1928 r. oddzieliło się ono od organizacji głównej, stając się autonomicznym oddziałem obejmującym województwo krakowskie. W 1937 r. zmieniono nazwę na Krakowskie Towarzystwo Rolnicze. Jego działalność była wielobiegunowa i niezwykle rozbudowana. Szczególną wagę przykładano do podnoszenia poziomu oświaty rolniczej oraz popularyzacji kultury rolnej⁵⁹.

Pod numerem 8 znajdował się też jeden z punktów sprzedaży Małopolskiego Związku Mleczarskiego sp. z o.o. Spółdzielnię powołano do życia w 1909 r., a jej siedziba mieściła się w Krakowie przy ulicy Jabłonowskich, a następnie przy ulicy Józefa Friedleina 4. Związek stanowił centralę handlową spółdzielni mleczarskich, skupiając pod swoim zwierzchnictwem 220 kooperatyw z Małopolski. Prowadzono sprzedaż masła i serów wytworzonych w spółdzielniach członkowskich, a także jaj. Wzrastająca produkcja wyrobów nabiałowych wymusiła organizację własnych placówek handlowych. W dwudziestoleciu międzywojennym prowadzono 16 oddziałów i kilkadziesiąt sklepów w większych małopolskich miastach oraz na Górnym Śląsku i w województwie kieleckim. W 1938 r. w Krakowie działały cztery składy hurtowe i tyle samo detalicznych. Poza sprzedażą we wła-

⁵⁷ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/423; W. Krygowski, *W moim...*, s. 262; Eleonora Gajzlerowa, *Tamten Kraków, tamta Krynica*, Kraków 1972, s. 17–18; I. Kawalla, *Handlowe...*, s. 244–245.

⁵⁸ J. Adamczewski, *Plac...*, s. 3.

⁵⁹ *Sprawozdanie z działalności Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego od 15 lipca 1919 roku do 28 lutego 1921 roku*, Kraków 1921, s. 5 i n.

snych placówkach współpracowano z kupcami branży nabiałowej. Działalność Związku nie ograniczała się do zaspokajania potrzeb krajowego rynku, gdyż przeważającą część produkcji eksportowano do Wielkiej Brytanii, Austrii, Niemiec i Czechosłowacji. Produkcja i zbyty artykułów o wysokim stopniu przetworzenia przyczyniły się do rozwoju oraz unowocześnienia miejscowego mleczarstwa⁶⁰.

W kamienicy, poza wspomnianym Towarzystwem Rolniczym, siedzibę miał Małopolski Syndykat Owocowy zajmujący się handlem owocami i konserwami oraz Bank Rolny Państwowy. Działały tu liczne przedsiębiorstwa handlowe reprezentujące zróżnicowane branże. Sklep spożywczy Marii Piechowskiej, jeden z najstarszych, założono w 1886 r. Długie tradycje miał też skład Jana Mężyka z artykułami gospodarczymi. W 1926 r. przedsiębiorstwo odkupili Jan Migdał i Alojzy Makrisz, unowocześniając je przez wprowadzenie m.in. oświetlenia elektrycznego i mechanicznej kasy. Rozszerzyli asortyment o farby, lakiery, naftę, benzynę, воск, mydła oraz środki piorące, pasty do podłóg, szczotki, pędzle, świece i wszelkie artykuły gospodarcze. Od 1937 r. firmę samodzielnie prowadził Jan Migdał. W trakcie II wojny światowej sklep stanowił punkt kontaktowy dla Rady Głównej Opiekuńczej oraz Samodzielnego Batalionu Partyzanckiego „Skala”. Przedsiębiorca pomagał wysiedlonym z Warszawy i Poznania, ukrywał też w swych magazynach Żydów. Po wojnie, mimo trzykrotnie podejmowanych przez władze prób zlikwidowania sklepu, dzięki determinacji Migdała udało się tego uniknąć. Po śmierci kupca w 1975 r. przedsiębiorstwo przejęła żona Zofia, a od 1990 r. prowadził je Krzysztof Walkowicz, mąż Anny Okońskiej, wnuczki Jana Migdała⁶¹.

W kamienicy tej od 1923 r. mieścił się ponadto sklep „Auto-Szawe” sp. z o.o. z artykułami technicznymi, elektrotechnicznymi, częściami i akcesoriami samochodowymi. Z sukcesem kierowali nim żydowscy kupcy Juliusz Riss i Jan Zellerkraut. W 1936 r. firma przeszła w stan likwidacji⁶². W 1923 r. Bernard Brand rozpoczął sprzedaż maszyn kuchennych. Dekadę później Jan

⁶⁰ Iwona Kawalla-Lulewicz, *Nabiał prosto z Krowodrzy. Działalność Małopolskiego Związku Mleczarskiego w latach 1901–1939*, [w:] Krowodrza. Przestrzeń i tożsamość, red. Dorota Strojnowska, Kraków 2017, s. 69–82; *30 lat działalności Małopolskiego Związku Mleczarskiego 1909–1939*, Kraków 1939, s. 3–4, 11–17, 19; S. Świątek, *Spółdzielczość...*, s. 237; *Stefana Mikulskiego...*, s. 15.

⁶¹ Elżbieta Rak, *Sklep z tradycjami*, „Echo Krakowa” 1992, nr 117, s. 8.

⁶² ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie 1945–1950, sygn. 29/1989/22285.

Balcer uruchomił tu masarnię. Z czasem stała się ona jednym z najbardziej znanych w mieście punktów sprzedaży mięsa i wędlin. Od 1909 r. S. Czerlichowska prowadziła na dużą skalę sprzedaż jaj, masła oraz innych artykułów spożywczych. Sklep osiągał bardzo wysokie obroty (prawie ćwierć mln. zł w 1934 r.)⁶³.

W budynku pod numerem 9, zlokalizowanym na rogu placu Szczepańskiego i ulicy o tej samej nazwie, znanym jako Kamienica Szolayskich, obecnie znajduje się jeden z oddziałów Muzeum Narodowego w Krakowie. Kiedyś mieściły się w niej firmy różniące się pod względem typu organizacyjnego, wielkości i oferowanego asortymentu⁶⁴. Obok stosunkowo niewielkich sklepików działał tu również dom handlowy „Ordon” sp. z o.o., prowadzono w nim hurtową i detaliczną sprzedaż mydeł toaletowych i do prania oraz artykułów gospodarstwa domowego⁶⁵. W kamienicy tej znajdował się jeden z najlepszych składów towarów korzennych i win w mieście. Przedsiębiorstwo od 1859 r. prowadził Jan Nagel, po 45 latach przekazał je synowi Janowi Franciszkowi. Ten odsprzedał je w 1909 r. Andrzejowi Wierzbowskiemu, z prawem prowadzenia pod dotychczasową nazwą. Firma szybko przeszła w ręce Kazimierza Ogorzałego⁶⁶. Zmiana właściciela nie wpłynęła na oferowany asortyment. Sklep słynął z wszelkich towarów kolonialnych, przednich win węgierskich i wysmienitych wódek. Oferowano w nim różne gatunki herbaty, oliwę nicejską, tureckie śliwki i powidła, jak również rodzime ogórki kiszzone, żywe ryby oraz drożdże, które, jak informowały reklamy, codziennie dostarczano wprost z Wiednia⁶⁷.

⁶³ Według informacji zawartych w *Krakowskiej Księdze Adresowej* w 1906 r. pod nr. 8 mieścił się skład mąki Franciszki Liebllich, masarnia Tadeusza Wilczyńskiego oraz mleczarnia centryfugalna, *Krakowska Księga Adresowa na rok 1907...*, s. 180, 250, 334; ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/416–419, 29/318/439, 29/318/443; *Ilustrowany przewodnik po Krakowie...*, s. 130, 200, 223, 230.

⁶⁴ W kamienicy nr 9 w pierwszych dekadach XX w. działały ponadto: firma „Polmin” – sprzedaż olejów i smarów, dom rolno-handlowy Jana Przybyłowskiego, sklep spożywczy Wincentego Borelowskiego, skład maszyn kuchennych Rozalii Brand, sklep kosmetyczny M. J. Bergera, sprzedaż warzyw i owoców Jakuba Friedekera, ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/417, 29/318/419, 29/318/424; *Krakowska Księga Adresowa na rok 1907...*, s. 249.

⁶⁵ *Informator Przemysłowo-Handlowy...*, s. 39, 304.

⁶⁶ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie 1945–1950, sygn. 29/1989/20424, 29/1989/26131; „Gazeta Lwowska” 1904, nr 230, s. 11.

⁶⁷ *Ilustrowany przewodnik po Krakowie...*; *Józefa Czecha Kalendarz...*, s. VIII; *Krakowska Księga Adresowa na rok 1907...*, s. 20.

Na placu Szczepańskim nie mogło zabraknąć salonu oferującego dzieła sztuki. Duży wybór płócien najwybitniejszych polskich artystów malarzy posiadał Alfred Wawrzecki w swym „Chrześcijańskim Salonie Sztuki”. Marszand kusił niskimi cenami, ulgami w spłatach oraz specjalnymi rabatami dla urzędników państwowych. Jak przystało na galerię organizował w niej wernisaże prac goszczących u niego artystów⁶⁸.

Oblicze placu Szczepańskiego nieustannie się zmienia. Dostrzegali to mieszkańcy już w początkach XX w. Wiekowe, niepozorne budynki zostały zastąpione przez imponujące kamienice i gmachy, a małe sklepiki oferujące głównie artykuły spożywcze przez ekskluzywne lokale handlowe z coraz modniejszymi produktami technicznymi, a nawet motoryzacyjnymi. Najefektowniej prezentowały się sklepy z oknami wystawowymi sięgającymi ziemi usytuowane w południowej pierzei oraz w nowo wybudowanym krakowskim drapaczu chmur. W okresie międzywojennym plac Szczepański stał się „modny”. Modny jest i dziś, choć próżno szukać na jego płycie stołów straganiarek i wozów wypełnionych warzywami. Zniknął też parking, który w latach 50. XX w. powstał w miejscu targowiska. Zastąpiony został przez zaaranżowaną na nowo przestrzeń, w której od czasu do czasu odbywają się wydarzenia kulturalne oraz okolicznościowe wystawy. Lokale handlowo-usługowe mieszczące się w otaczających plac kamienicach wielokrotnie zmieniały właścicieli oraz branże – o oryginalnym wystroju wnętrza czy stylistyce witryn nie wspominając. W ostatnich latach wypierane są coraz częściej przez lokale gastronomiczne. Plac przerodził się w atrakcyjne miejsce skupiające instytucje pełniące funkcje kulturalne. Starsi mieszkańcy jednak z sentymentem wspominają, a ci nieco młodszy czytają relacje o oryginalnych lokalach sklepowych i restauracyjnych działających tu kilkadziesiąt lat wstecz oraz o ich niepowtarzalnym asortymencie. Kto bowiem, spacerując dziś wzdłuż pierzei placu Szczepańskiego, potrafiłby w obecnej jego topografii umiejscowić sklep kolonialny Maurycego Allerhanda, skład optyczny Augusta Biasiona czy dom handlowy Romana Drobnera?

⁶⁸ *Ilustrowany przewodnik po Krakowie z informatorem*, Kraków 1937, s. 32.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta Miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 2243, 29/33/Kr 5179.

Drobne zbiory – zbiór szczątków, sygn. 29/690/44.

Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/168, 29/318/416–419, 29/318/423–426, 29/318/429, 29/318/432, 29/318/439, 29/318/443, 29/318/445, 29/318/446, 29/318/459.

Księgi gruntowe miasta Krakowa i dóbr tabularnych z obszaru Sądu Okręgowego w Krakowie, sygn. 29/465/417, 29/465/547.

Sąd Okręgowy w Krakowie [1842] 1945–1950 [1993], sygn. 29/1989/18034, 29/1989/19050, 29/1989/19160, 29/1989/19781 – A IX 350, 29/1989/20424, 29/1989/20583, 29/1989/20584, 29/1989/21819, 29/1989/22285, 29/1989/22540, 29/1989/26131.

Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 29/206/261, 29/206/420.

Zbiór Ambrożego Grabowskiego, sygn. 29/679/19.

Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-Fs20486/IX/2.

Druki ulotne

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, sygn. BJ 224772 IV CV 96.

Muzeum Krakowa, nr inw. MHK III 7972.

Druki urzędowe

Ilustrowany przewodnik po Krakowie. Kraków: Chrześcijański Front Gospodarczy, 1931.

Ilustrowany przewodnik po Krakowie z informatorem. Kraków: Wydawnictwo Ogólnego Związku Podoficerów Rezerwy Rzeczypospolitej Polskiej Koło Krakowskie, 1937.

Informator handlowo-przemysłowy na rok 1922. Pierwsza księga adresowa całej Rzeczypospolitej. Lublin: Wydawnictwo Biura „Reklama”, 1922.

Informator Przemysłowo-Handlowy „Rzeczpospolita” 1922 r. Łódź: Biuro Wydawnictw Reklamowych „Globus” w Łodzi, 1922.

Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1901. R. 70. Kraków: W księgarni J. Czecha, nakł. Drukarni „Czasu”, 1901.

Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na rok 1910. R. 79. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1910.

Krakowska Księga Adresowa na rok 1907, R. 3. Red. Józef Knapik. Kraków: Natalia Knapik, 1906.

Małopolskie Spółki Akcyjne. Księga informacyjno-adresowa. Kraków: wydali Bruno Josefert, Tadeusz Rzepecki, 1922.

Memoriał w sprawie Syndykatu Rolniczego w Krakowie. [b.m.d.].

Pod znakiem Melpomeny. Kraków: Wydawnictwo Artystów Scen Polskich, 1925.

Program wycieczek na rok 1914. Kraków: Sekcja Krajoznawczo-Turystyczna Akademickiego Związku Sportowego w Krakowie, 1914.

- Sprawozdanie Syndykatu Rolniczego w Krakowie. Centralnego organu handlowego dla spółdzielni, kółek i towarzystw rolniczych za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1926.* Kraków: druk Uniwersytet Jagielloński, 1927.
- Sprawozdanie z działalności Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego od 15 lipca 1919 roku do 28 lutego 1921 roku.* Kraków: Małopolskie Towarzystwo Rolnicze, 1921.
- Sprawozdanie Związku Rewizyjnego Spółdzielni Rolniczych w Krakowie za czas od 1 VII 1921 r. do 30 VI 1922r. i za II półrocze 1922 r.* Kraków: wydane nakładem własnym, 1923.
- Stefana Mikulskiego Wielka Księga Adresowa Stołecznego Królewskiego Miasta Krakowa i Królewskiego Wolnego Miasta Podgórze*, R. 10. Kraków: nakładem Stefana i Maryi Mikulskich, 1925.

Prasa

- „Czas” 1995, nr 109.
- „Dziennik Polski” 1966, nr 269; 1978, nr 80.
- „Gaz i Woda. Przegląd Gazowniczy i Wodociągowy” 1928, R. 8, numer specjalny.
- „Gazeta Lwowska” 1904, nr 230.
- „Gazeta Wyborcza” 2014, nr 19.
- „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1911, nr 72.
- „Nowa Reforma”. Numer popołudniowy 1911, nr 191.
- „Odra” 1976, nr 12.
- „Taternik” 1913, nr 3.

Opracowania

- 30 lat działalności Małopolskiego Związku Mleczarskiego 1909–1939.* Kraków: Małopolski Związek Mleczarski, 1939.
- Adamczewski Jan: *Kuchnia „Pod Słońcem”*. „Dziennik Polski” 1978, nr 80, s. 3.
- Adamczewski Jan: *Plac Szczepański*. „Dziennik Polski” 1966, nr 269, s. 4.
- Bąk-Koczarska Celina: *Mieszkańcy pałacu „pod Krzysztofory” w Krakowie. Właściciele i lokatorzy od XIV do XX wieku.* Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 1999.
- Brzoza Czesław: *Kraków między wojnami. Kalendarium 28 X 1918 – 6 IX 1939.* Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 1998.
- Dawne zakłady rzemieślnicze i przemysłowe Krakowa.* Red. Jerzy Duda, Olga Dyba, Stanisław Pochwała. Kraków: Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie, Krakowskie Towarzystwo Ochrony Zabytków Techniki, 2000.
- Energetyka krakowska 1905–2005.* Red. Waldemar Kania. Kraków: Trans-Krak, 2005.
- Gaczol Ewa: *Fotografie związane z placem Szczepańskim w zbiorach Działu Fotografii Krakowskiej Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, część I. „Krzysztofory”* 2015, z. 33, s. 297–328.
- Gajzlerowa Eleonora: *Tamten Kraków, tamta Krynica.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1972.
- Garlicki Stanisław: *Sklepy Krakowa na początku XX wieku.* Biblioteka Krakowska nr 149. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2008.

- Girtler Kazimierz: *Opowiadania*. T. 1: *Pamiętnik z lat 1803–1831*. Oprac. Zbigniew Jabłoński, Jan Staszek. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1971.
- Jakubowski Krzysztof: *Bisanz, gospoda aktorów, warszawianka...* „Gazeta Wyborcza” 2014, nr 19, s. 12.
- Jakubowski Krzysztof: *Kawa i ciastko o każdej porze. Historia krakowskich kawiarni i cukierni*. Kraków: Agora, 2012.
- Jakubowski Krzysztof: *Plac Szczepański* 3. „Czas” 1995, nr 109, s. 11.
- Jankowska Magdalena, Kocańda Małgorzata: *Kraków między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*. Magiczne Czasy Magicznych Miast. Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy, 2011.
- Kawalla Iwona: *Handlowe oblicze Placu Szczepańskiego*. „Krzysztofor” 2015, z. 33, s. 225–256.
- Kawalla-Lulewicz Iwona: *Nabiał prosto z Krowodrzy. Działalność Małopolskiego Związku Mleczarskiego w latach 1901–1939*. W: *Krowodrza. Przestrzeń i tożsamość*. Red. Dorota Strojnowska. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2017, s. 69–82.
- Komorowski Waldemar: *Plac Szczepański*. „Krzysztofor” 2015, z. 33, s. 193–224.
- Krygowski Władysław: *W moim Krakowie nad wczorajszą Wisłą*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1980.
- Lichończak-Nurek Grażyna: nota katalogowa. W: *Między Hanzą a Lewantem. Kraków europejskim centrum handlu i kupiectwa*. Katalog wystawy. Red. Stanisław Piwowarski. Kraków: Wydawnictwo Fundacji Inspektoratu AK „Maria”, 1995–1996.
- Małecki Jan M.: *Zamieszki w Krakowie w kwietniu 1918 r. Pogrom czy rozruchy głodowe?* W: *The Jews in Poland*, t. 1. Red. Andrzej K. Paluch, Kraków: Jagiellonian University. Research Center on Jewish History and Culture in Poland, 1992, s. 245–256.
- Marszałkowski Tomasz: *Zamieszki, ekscesy i demonstracje w Krakowie 1918–1939*. Kraków: Wydawnictwo Arcana, 2006.
- Nieruchomości miasta Krakowa w czasach Sejmu Czteroletniego. Opis z 1792 roku*. Wyd. Kamila Follprecht. Kraków: Archiwum Państwowe w Krakowie, 2007.
- Purchla Jacek: *Jan Zawiejski, architekt przełomu XIX i XX wieku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.
- Rederowa Danuta: *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego*. Cz. 1: *Zagadnienia urbanistyczne*. „Rocznik Krakowski” 1957–1959, R. 34, s. 107–109.
- Różek Michał: *Nieistniejący kościół św. Szczepana w Krakowie*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1974, R. 36, nr 3, s. 215–226.
- Seifert Franciszek: *Estetyka w reklamie*. „Gaz i Woda. Przegląd Gazowniczy i Wodociągowy” 1928, R. 8, numer specjalny, s. 3–6.
- Sybila Leszek: *Krakowski drapacz chmur przy placu Szczepańskim 5 w dziele mistrza introligatorskiego Roberta Jahody: Księga pamiątkowa Powiatowej Komunalnej Kasy Oszczędnościowej w Krakowie w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. „Krzysztofor” 2015, z. 33, s. 279–296.
- Szczepański plac*. W: *Encyklopedia Krakowa*. Kraków 2000, s. 947–948.
- Świątek Szczepan: *Spółdzielczość krakowska*. W: *Dzieje Krakowa*. T. 4: *Kraków w latach 1918–1939*. Red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997, s. 235–241.

- Tutak Melania: *Młyn Ziarno, czyli tak zwane lofty*. W: *Zabłocie – przewodnik*. Kraków: Vis-à-vis/Etiuda, 2014, s. 25–31.
- Wolny Bolesław: *Wolni z placu Szczepańskiego. Opowieść rodzinna*. „Krzysztofory” 2015, z. 33, Kraków, s. 257–278.
- Worcell Henryk: *Bisanzjum*. „Odra” 1976, nr 12, s. 27–34.
- Wyrozumska Bożena: *Czy Jan Olbracht wygnał Żydów z Krakowa?* „Rocznik Krakowski” 1993, R. 59, s. 5–11.
- Wyrozumski Jerzy: *Żydzi w średniowiecznym Krakowie*. „Krzysztofory” 1998, z. 15, s. 6–13.
- Zaremska Hanna: *Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina krakowska*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2011.
- Zbroja Barbara: *Edward Kreiser – zapomniany krakowski architekt*. „Rocznik Krakowski” 2006, R. 72, s. 181–211.

STRESZCZENIE

Wokół placu Szczepańskiego – przedsiębiorstwa handlowe na przełomie XIX i XX w.

Na placu Szczepańskim w XIX i pierwszej połowie XX w. mieściło się jedno z najważniejszych targowisk w centrum Krakowa. Zakupy można było zrobić nie tylko na stoiskach targowych i w kramach, ale także w kilkudziesięciu lokalach handlowych mieszczących się w kamienicach czynszowych i gmachach okalających plac, w tym w delikatesach, marniach, piekarniach, drogeriach, składach kosmetycznych oraz z towarami gospodarstwa domowego i chemią. Poza tym działały przedsiębiorstwa, w których sprzedawano sprzęt techniczny, elektrotechniczny, radiowy, a także części samochodowe. Niemal było również składów z tkaninami, konfekcją i galanterią. Przedsiębiorstwa różniły się nie tylko pod względem branżowym, ale również wielkością i typem organizacyjnym. Działały tu duże, sprawnie i nowocześnie zarządzane firmy o wysokiej organizacji pracy oferujące ekskluzywny asortyment, jak również małe sklepiki o skromnym wystroju. Warto zwrócić uwagę, że przy placu Szczepańskim skupiły się organizacje i instytucje przeznaczone dla rolników. Mieściły się tu ważne spółdzielnie i instytucje propagujące nowoczesne metody prowadzenia gospodarstwa wiejskiego oraz przedsiębiorstwa, w których mogli sprzedawać płody ze swych gospodarstw oraz nabyć potrzebny sprzęt i nasiona.

SUMMARY

Around Szczepański Square – trading at the turn of the 19th and 20th centuries

Szczepański Square in the 19th and first half of the 20th centuries was the location of one of the most important markets in the centre of Krakow. It was possible to shop not only at the market stalls and stands but also in the tens of shops located in the townhouses and buildings surrounding the square, including delicatessens, butcher shops, bakeries, pharmacies, cosmetic shops and household product shops. In addition, there were also businesses selling technical, electronic and radio equipment as well as vehicle parts. Shops with fabrics, clo-

thes and haberdashery were also well represented. The businesses differed not only in terms of their products, but also in their size and organisational form. There were large, efficiently managed firms with well-organised work systems offering exclusive assortments, as well as small shops with modest decor. It is worth mentioning that Szczepański Square was also the location for agricultural organisations and institutions, with important associations and institutions promoting modern methods of farming and also companies where crops could be sold and equipment and seed purchased.

SŁOWA KLUCZOWE: plac Szczepański, handel, sklep, przedsiębiorstwo

KEY WORDS: Szczepański Square, trade, shop, business

Szymon Bauman*

Krakowscy wytwórcy i sprzedawcy pieczęci w pierwszej połowie XX w. Wprowadzenie do zagadnienia

Wyrzyniecie pieczęci, czyli ich rytowanie w metalu, było związane od najdawniejszych czasów ze złotnictwem, jako rodzaj wytwórczości rzemieślniczej¹. Z tego powodu produkcja pieczęci jest ściśle łączona z grawerstwem jako rzemiosło artystyczne. Typariusze pieczętno to nie tylko obiekty kultury materialnej, ale najczęściej dzieła małej rzeźby w metalu; obok kielichów i pierścieni należały do majstersztyków wymienianych w źródłach, jako że cechowała je zazwyczaj doskonała precyzja wykonania. Jako przykład można przytoczyć zalecenie dla przemyskich złotników z XVIII w. na wyrzeźbianie pieczęci:

Pieczęć z hetmanem, w której ma być zwierz i posąg, to jest jeśli chce uczynić zwierza we środku, tedy w hełmie niech będzie posąg, a jeśli we środku ma uczynić posąg

* historyk; zainteresowania badawcze: historia kultury materialnej, rzemiosło artystyczne, kolekcjonerstwo, nauki pomocnicze historii ze szczególnym uwzględnieniem sfragistyki i heraldyki; e-mail: szybau@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-2580-4385

¹ Wytwórczość pieczęci dzieli się w ramach ręcznego grawerstwa na: a) grawerstwo na płaszczyźnie, b) grawerstwo wklęsłe i wypukłe oraz c) grawerstwo na powierzchni obrotowej. Jest ona nieodłącznym elementem podręczników omawiających grawerstwo, złotnictwo i ogólniej metaloplastykę, zob. m.in.: Stanisław Mac, Tadeusz Moliński, *Grawerstwo*, Warszawa 1984, s. 384–421; Curt Streubel, *Grawerstwo*, Warszawa 1959, s. 7–8, 88–138; Aleksander W. Florow, *Artystyczna obróbka metali*, Warszawa 1989, s. 195–209; Mieczysław Knobloch, *Metaloplastyka*, Warszawa 1967, s. 219–234; Jan Samek, *Polskie złotnictwo*, Wrocław 1988, s. 16 n.; Adam Bochniak, Julian Pagaczewski, *Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich*, Kraków 1959, s. 56–58.

to na helmie zwierz. A wkoło tej pieczęci litery. A tę pieczęć ma od rąk rzezać, a nie od punczyna².

Podstawową techniką było przygotowanie matrycy typariusza w technice odbliskowej – polegało na rytowaniu wprost na wcześniej wygładzonej powierzchni metalowej płytki, w formie negatywowej. Taka technika wymagała sporych umiejętności w operowaniu narzędziami grawerskimi. Zaczynano od obrabiania obrzeża metalowej płytki, po czym przechodzono do opracowania drugiego i pierwszego planu. Niektóre powtarzające się detale, jak np. ornamenty, otoki w kształcie perełek, litery czy cyfry wybijano za pomocą narzędzi zwanych puncami (metoda puncowania)³.

Rosnące zapotrzebowanie na pieczęcie w średniowieczu, spowodowane coraz szerszym ich użytkowaniem i postępującą specjalizacją złotników, doprowadziło na początku XIV w. do wyłonienia się w tej grupie rzemieślników, których nazywano „sculptores sigillorum”, „incisores sigillorum” bądź „gravatores”⁴. W XIV i XV w. rytownicy pieczęci pozostawali związani z cechem złotniczym. Sytuacja zmieniła się u schyłku XVI w., kiedy wykonywanie pieczęci stało się wyłączną domeną zawodowych grawerów⁵. Od tego czasu można mówić o rzemiośle artystycznym wiążącym się z rytowaniem pieczęci, zasadniczo funkcjonującym od XVII do końca XIX w. Wyrzynanie pieczęci nie było dziedziną masowej produkcji jeszcze w pierwszym dziesięcioleciu XX w., ponieważ w dalszym ciągu stanowiło wyjątkową gałąź rzemieślniczej wytwórczości metalowej.

² Cyt. za: Halina Wiśniewska, *Rzemieślnicy i rzemiosła w królewskim Przemysłu (zawodowe słownictwo i frazeologia) XVI–XVIII wiek*, Przemysł 2015, s. 112; zob. też Leonard Lepszy, *Cech złotniczy w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 1898, t. 1, s. 264; Erich Kittel, *Siegel*, Braunschweig 1970, s. 140–141.

³ O średniowiecznych technikach wytwórczych tłoków pieczętnych: *Sfragistyka*, oprac. Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwester Mikucki, Warszawa 1960, s. 133–135; Stefan Krzysztof Kuczyński, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978, s. 213–215; Jacek A. Rochacki, *Traktat o sztuce złotniczej Benvenuto Celliniego*, Kazimierz Dolny 2013, s. 114–121; Tadeusz Kruszyński, *Nieco o pieczęciach włoskich i polskich z okresu odrodzenia*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” (dalej: WNA) 1940–1948, t. 21, s. 85–95.

⁴ *Sfragistyka*..., s. 130.

⁵ *Ibidem*, s. 130–131.

O wytwórcach pieczęci niewiele dotąd pisano w literaturze przedmiotu⁶, choć niektórzy zasługiwali na monograficzne opracowanie⁷. Figurujące na tłokach pieczętnych sygnatury zakładów rytowniczo-pieczętarzskich nie zawsze odnotowywane są w dostępnych katalogach i pracach dotyczących zbiorów sfragistycznych⁸. Nawet jeśli przypisano w opracowaniach typariusz danemu wytwórcy, to zawarte tam informacje są na ogół fragmenta-

⁶ Do podstawowych opracowań dotyczących wytwórców pieczęci w XIX i XX w. należy zaliczyć: Edmund Majkowski, *Fryderyk Wilhelm Below: pieczętarz i medalier poznański, patriota polski (1822–1895)*, „Kronika Miasta Poznania” (dalej: KMP) 1936, R. 14, nr 3, s. 263–349; Stefan Krzysztof Kuczyński, *O pieczętarzach przysięgłych w Królestwie Polskim*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1966, R. 10, z. 1, s. 26–30; Krzysztof Dorcz, *O pieczęciach i grawerach w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, „Słowo Żydowskie” 1999, nr 22, s. 10–11; idem, *Pieczęcie miejskie i gminne oraz wykonawcy pieczęci w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (do 1830 r.)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2006, t. 6, s. 63–72; Marian Cieślak, *Zakład jubilersko-grawerski Władysława Świtalskiego z Włocławka*, „Rocznik Muzealny. Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku” 2006, t. 11, s. 143–154; Szymon Bauman, *Krakowska rodzina Fischhabów i jej firma rytowniczo-pieczętarzka w latach 1900/1904–1950*, [w:] *Cracoviensis civitas – singulare totius Poloniae decus. Materiały z I oraz II Ogólnopolskiej Studencko-Doktoranckiej Konferencji Naukowej „Kraków na przestrzeni dziejów”*, red. nac. Marcela Chruściak, red. nauk. Zenon Piech, Maria Stinia, Kraków 2018, s. 207–232; Szymon Bauman, Paulina Chrzęszcz, *Warszawski zakład pieczętarzski Zygmunta Weinkrantza*, [w:] *Żydzi polscy na przestrzeni wieków. Materiały z III Krakowskiej Konferencji Judaistycznej*, red. Klaudia Kwiecińska i in., red. nauk. Stefan Gąsiorowski, Kraków 2018, s. 11–29; idem, *Wytwórcy i sprzedawcy pieczęci ogłaszający się w prasie poznańskiej w latach 1815–1939*, „Przegląd Archiwalno-Historyczny” 2019, t. 6, s. 133–166.

⁷ Przykładowo: *Sfragistyka...*, s. 250 (grawer i medalier Karl Lesser (1782–1849) z Wrocławia, który został w 1818 r. wyznaczony na wykonawcę pieczęci wiejskich); Paweł Gut, *Urzędowe pieczęcie obszarów wiejskich we wschodnich prowincjach pruskich w XIX i XX w.*, [w:] *Wież w heraldyce i sfragistyce polskiej*, red. Agnieszka Gut, Paweł Gut, Warszawa 2012, s. 134 (grawer Adolf Liebmann z Berlina); idem, *Pieczęć urzędowa pruskiej administracji prowincjonalnej w latach 1808–1945*, [w:] *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Zenon Piech, Warszawa 2015, s. 512 (medalier i grawer Abraham Abramson z Berlina oraz Abel Samuel Hirsch – artysta i grawer ze Stargardu).

⁸ Zob. np. Andrzej Romaniak, *Tłoki pieczętno w zbiorach Muzeum Historycznego w Sanoku*, Sanok 2002, nr kat. 108, s. 19 (brak informacji o Maksie Glasermanie ze Lwowa); *Zbiór tłoków i stempli pieczętnych w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu*, red. Piotr Pokora, Poznań 2015, nr kat. 363, s. 171 (nie odnotowano sygnatury Fryderyka Wilhelma Belowa z Poznania).

ryczne⁹. Sprowadzają się przeważnie do krótkich wzmianek adresowych, a sporadycznie tylko do obszerniejszych fragmentów biogramu¹⁰. W pracach Jacka Strzałkowskiego, Eugeniusza Szulca, Małgorzaty Dubrowskiej i Andrzeja Sołtana, Krzysztofa Gładkiego oraz Ryszarda Bobrowa¹¹ spośród wielu wymienionych przez autorów firm i rzemieślników tylko kilkudziesięciu powiązано z wykonywaniem pieczęci. Mogą się one jednak stać dobrym punktem wyjścia do wykorzystania w przyszłych słownikowych zestawieniach. Postulatem badawczym jest bowiem opracowanie monografii o wytwórcach pieczęci dwóch ostatnich stuleci.

Badania opisane w tym artykule wpisują się we wprowadzone przez Tomáša Krejčíka pojęcie „życia pieczęci”¹². I choć autor ten odnosi je do czasów średniowiecza, to może ono stanowić ciekawą perspektywę dla badań nad sfragistyką dwóch ostatnich stuleci. Krejčík pod tym pojęciem rozumie

⁹ Zob. np. Gabriela Sukiennik, *Katalog tłoków pieczętnych w zbiorach Biblioteki Ossolineum. Nabytki z lat 1978–1984*, „Ze Skarbcza Kultury” 1987, t. 32, z. 44, nr kat. 137, s. 255; Franciszek Kotula, *Cechowe znaki i tłoki pieczętne w Muzeum w Rzeszowie*, Warszawa 1951, nr kat. IV. Cech różny (zbiorowy), s. 22.

¹⁰ Przykładowo odnotowany został warszawski pieczętarz Zygmunt Weinkrantz (1837–1889): *Zbiór tłoków i stempli...*, nr kat. 64, 178; Piotr Bokota, *Tłoki pieczętne w zbiorach Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku, Cechu Rzemiosł Różnych we Włocławku, Muzeum im. Stanisława Noakowskiego w Nieszawie i Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej w Rypinie*, „Rocznik Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej” 1994, t. 5, nr kat. I 8, IV 2, IV 4; Waldemar Ryszard Broniek, *Tłoki pieczętne w zbiorach Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Ostrowcu Świętokrzyskim*, „Rocznik Muzealny. Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim” 1999, t. 2, poz. kat. 15, 22; Elżbieta Popiołek, *Tłoki pieczętne w zbiorach płockich*, Płock 1983, nr kat. I 5, I 46, I 59–61, I 65, I 67, III 3–4, III 17–18, III 25, III 34, III 37; Vitaliy Perkun, *Pieczęcie parafii służewskiej*, [w:] *Służew i jego kościół*, red. Aleksandra Sołtan-Lipska, Warszawa 2013, s. 546–550. Ostatnio szerzej zob. S. Bauman, P. Chrząszcz, *Warszawski...*, s. 11–29.

¹¹ Jacek Strzałkowski, *Słownik medalierów polskich i z Polską związanych 1508–1965 (materiały)*, Warszawa 1982; Eugeniusz Szulc, *Materiały do biografii medalierów, grawerów stempli, pracowników mennicy i numizmatyków w świetle akt parafii ewangelickich w Warszawie*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1982, R. 26, z. 1–2, s. 33–47; Małgorzata Dubrowska, Andrzej Sołtan, *Wytwórnice guzików w dziewiętnastowiecznej Warszawie i ich produkcja*, „Almanach Muzealny” 2001, t. 3, s. 91–130; Krzysztof Gładki, *Guziki: wykaz producentów, firm gawerskich, jubilerskich, produkujących guziki*, Łódź 2011; Ryszard Bobrow, *Złotnicy i jubilerzy prowincji Królestwa Polskiego*, Warszawa 2017; idem, *Warszawscy złotnicy, jubilerzy, grawerzy i kupcy wyrobów kruszczowych w XIX wieku*, Warszawa 2018.

¹² Tomáš Krejčík, *Pečeť v kultuře středověku*, Ostrava 1998, s. 51–69.

rekonstrukcję procesu zamawiania pieczęci, ich wykonywania, używania, przechowywania, reprezentowania oraz wycofywania i niszczenia. Wprawdzie prezentowane tu studia ograniczają się do zamawiania i wykonywania pieczęci, to może chociaż taka perspektywa będzie załączkiem do pogłębionych analiz nad funkcjonowaniem pieczęci w XIX i XX w., „które stałyby się atrakcyjne również dla innych historyków zajmujących się tą epoką”¹³. Pieczętarstwo należy badać szeroko, choćby z tego względu, że jego produkty stanowią pierwszorzędne źródło dla prac o symbolach, insygniach i atrybutach władzy¹⁴.

* * *

Kraków, po okresie zastoju trwającym do połowy XIX w. i czasie przejściowym w drugiej jego części, zaczął się dynamicznie rozwijać na początku następnego stulecia¹⁵. Powoli zmieniał się oblicze miejskiej przestrzeni, zwłaszcza w Śródmieściu, np. rozbudowywano budynki do wysokości trzeciego i czwartego piętra¹⁶. Na początku XX w. znacząco roz-

¹³ Zenon Piech, *Perspektywy polskich badań sfragistycznych*, [w:] *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, red. Zenon Piech, Jan Pakulski, Jan Wroniszewski, Warszawa 2006, s. 41.

¹⁴ Przykładowo: Giacomo C. Bescapé, Marcello del Pazzo, *Insegne e simboli: araldica pubblica e privata medievale e moderna*, Roma 1983, passim; Jakub Pokora, *Nie tylko podobizna. Szkice o portrecie*, Warszawa 2012, s. 114–126; Zenon Piech, *Znaki Uniwersytetu Jagiellońskiego jako system*, [w:] *Znaki i symbole w przestrzeni publicznej: od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. Aleksandra Jaworska, Robert Jop, Katarzyna Madejska, Warszawa 2016, s. 50–59; Marcin Hlebionek, „Dziękowanie za pieczęć”. *Wokół polskiego ceremoniału dworskiego*, [w:] *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych między władzą a społeczeństwem*, cz. 2, Materiały konferencji naukowej, Kraków, 14 kwietnia 2004, red. Waldemar Chorańczewski, Wojciech Krawczuk, Kraków 2006, s. 51–72.

¹⁵ Juliusz Demel, *Kraków na przełomie wieku XIX i XX na tle rozrostu i wcielenia przedmieść i gmin podmiejskich (1867–1945)*, [w:] *Kraków: studia nad rozwojem miasta: praca zbiorowa*, red. Jan Dąbrowski, Kraków 1957, s. 289–351; Jan M. Małecki, *Rozwój czy zastój? Kraków w latach 1796–1866*, [w:] *Kraków: nowe studia nad rozwojem miasta*, red. Jerzy Wyrozumski, Biblioteka Krakowska nr 150, Kraków 2007, s. 587–617. O życiu codziennym Krakowa w tym czasie: Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979, s. 297–331.

¹⁶ Kazimierz Karolczak, *Właściciele domów w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku: z badań nad dziejami Krakowa*, Kraków 1987, s. 20; Stanisław Garlicki, *Sklepy Krakowa na początku XX wieku*, Biblioteka Krakowska nr 149, Kraków 2008, s. 18–22. O rozwoju przestrzennym Krakowa w tym czasie: Jacek Purchla, *Rozwój przestrzenny*,

winał się handel detaliczny i hurtowy, pozostający w większości w rękach kupców żydowskich¹⁷. Istniało tylko kilka firm pozostających od paru pokoleń w rękach tej samej rodziny, pozycję zaczęły sobie natomiast wyrybiać nowe przedsiębiorstwa, zakładane przeważnie przez nowo przybyłych do Krakowa¹⁸. W tym czasie miasto systematycznie się zaludniało w obrębie swych granic, poczynając od lat 1866–1910, następnie po przyłączeniu gmin podmiejskich, krótkim regresie wynikającym z I wojny światowej i jej skutków, a kończąc na progresie przypadającym na lata 30. XX w.¹⁹ Od początku XX w. miasto zaczęło nabierać charakteru usługowego²⁰.

Stały wzrost ludności, jej potrzeb instytucji służących do ich zaspokojenia, zeszyły się niedługo z niebywałym dawniej nagłym postępowaniem technicznym [...], przynoszącymi rychło wpływy zamiejskowe i konkurencję w handlu i przemyśle [...]. Przedtem sklep był lokalem wytwórcy, dziś jest przeważnie lokalem pośrednika, kupca a nie przemysłowca, rękodzielnik albo musi się przedzierzgnąć w fabrykanta, albo zostać tylko naprawiaczem²¹.

urbanistyczny i architektoniczny Krakowa doby autonomii galicyjskiej i Drugiej Rzeczypospolitej, [w:] *Kraków: nowe studia...*, s. 619–661.

¹⁷ Kazimierz Karolczak, *Ludność żydowska w Krakowie przełomu XIX i XX wieku*, [w:] *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. Feliks Kiryk, Przemysł 1991, s. 254.

¹⁸ J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Dzieje Krakowa...*, t. 3, s. 311. O założonych w tym czasie firmach pisali m.in.: Elżbieta Rak, *Z historii firmy zegarmistrzowskiej Józefa Płonki*, „Krzysztofor” 1982, t. 9, s. 104–108; eadem, *Krakowscy rzemieślnicy – rodzina Voigtów*, „Krzysztofor” 1983, t. 10, s. 117–121; S. Bauman, *Krakowska rodzina...*, s. 207–232. Dłuższą historią mogły się poszczycić firmy Fischerów i Grosse’ów: Jacek Salwiński, *Krakowska kupiecka rodzina Fischerów od końca XVIII do końca XX wieku*, „Rocznik Krakowski” 2001, t. 67, s. 49–77; Małgorzata Ziółek, *Krakowska rodzina Grosse’ów i jej firma handlowa w latach 1859–1950*, „Rocznik Krakowski” 1994, t. 60, s. 139–155.

¹⁹ J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, *Dzieje Krakowa...*, t. 3, s. 313–331; Jan Stanisław Bystroń, *Rozwój demograficzny dzielnic Krakowa*, „Ekonomista” 1915, t. 1–2, s. 112–160; Bartosz Ogórek, *Niezatarte piętno? Wpływ I wojny światowej na ludność miasta Krakowa*, Kraków 2018; Elżbieta Adamczyk, *Spółeczność Krakowa i jej życie*, [w:] *Dzieje Krakowa*, t. 4: *Kraków w latach 1918–1939*, red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, Kraków 1997, s. 27–36; Krzysztof Pomorski, *Rozwój demograficzny Krakowa w ciągu wieków*, [w:] *Kraków: nowe studia...*, s. 866–883.

²⁰ Jacek Purchla, *Matecznik Polski. Pozaekonomiczne czynniki rozwoju Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 1992, s. 51–69.

²¹ Cyt. za: Klemens Bąkowski, *Dzieje Krakowa*, Kraków 1911, s. 476.

W czasie rewolucji przemysłowej rozwinęła się wiedza techniczna, dzięki której wprowadzono wiele wynalazków przeobrażających produkcję²². Spowodowało to przejście z działalności rzemieślniczej do przemysłowej. Na początku XX w. przemysł w Krakowie coraz lepiej prosperował, co trwało aż do wybuchu I wojny światowej. Miasto stawało się bardziej nowoczesne, a jego władze zmierzali do kolejnych udogodnień. Do poprawy warunków życia oraz zwiększenia powierzchni krakowskiego grodu mogło dojść dzięki większej sile nabywczej ludności wiejskiej i jej ciągłemu napływowi z przeludnionych wsi do miasta, ogólnej koniunkturze dobrobytu i zmianie polityki zaborcy²³. Od drugiej połowy XIX w. krakowskie pracownie rzemieślnicze i fabryki przemysłowe zaczęły wykorzystywać motory napędzane gazem, potem zaś prądem elektrycznym²⁴.

Działalność wyrzynczy pieczęci nie doczekała się osobnych studiów, tymczasem pieczętarstwo znane już było w starożytności, a praktykowane także w późniejszych epokach, choć dopiero w XIX i XX w. stało się stosunkowo ważnym elementem produkcji. Na początku XX stulecia wytwórczość pieczęci ograniczała się do produkcji „czysto użytkowych pieczęci i stempli,

²² Odkrycia w dziedzinie rozwoju maszyn i narzędzi w XIX i XX w. wylicza np. Samuel Lilley, *Ludzie, maszyny i historia. Zarys historii rozwoju maszyn i narzędzi na tle przemian społecznych*, Warszawa 1963, s. 140–276; zob. też uwagi: Lewis Mumford, *Technika a cywilizacja: historia rozwoju maszyny i jej wpływ na cywilizację*, Warszawa 1966 i późniejsze prace tegoż autora; Pierre Francastel, *Sztuka a technika w XIX i XX w.*, Warszawa 1966.

²³ Ryszard Kotewicz, *Z dziejów przemysłu Krakowa w latach 1918–1939*, Kraków 1981, s. 12–13.

²⁴ W 1905 r. elektrownia w Krakowie zainstalowała odbiornik o mocy do 809 kW, a już trzynaście lat później, w 1918 r., jego moc zwiększyła się do 5700 kW, dzięki czemu – proporcjonalnie do tak dużego wzrostu – zwiększono produkcję w fabrykach i prąd elektryczny mógł dotrzeć do większej liczby zakładów, które stopniowo zaczęły wykorzystywać maszyny z napędem elektrycznym, zob. *Historia kultury materialnej Polski w zarysie: praca zbiorowa*, t. 6: *od 1870 do 1918 roku*, red. Bohdan Baranowski, Julian Bartyś, Tadeusz Sobczak, Wrocław 1979, s. 61 n.; Feliks Kiryk, *Cechowe rzemiosło metalowe: zarys dziejów do 1939 r.*, Warszawa 1972, s. 69. Dobrym przykładem zachodzących zmian technologicznych, gospodarczych i ekonomicznych w Krakowie tego czasu są dzieje przemiany warsztatu kowalskiego Ludwika Zieleniewskiego na przemysłową fabrykę maszyn rolniczych, zob. Wojciech Saryusz-Zalewski, *Dzieje przemysłu w b. Galicji 1804–1929 ze szczególnym uwzględnieniem historii rozwoju S. A. L. Zieleniewski i Fitzner-Gamper: wydawnictwo z okazji 125-letniego jubileuszu*, Kraków 1930, s. 113–301.

coraz liczniej produkowanych również w kauczuku i gumie”²⁵. Wynikało to przede wszystkim ze zmian zapoczątkowanych w wieku poprzednim, kiedy wzmożła się biurokratyzacja państw zaborczych²⁶, przyczyniając się do usprawniania pracy w kancelariach, m.in. poprzez użycie pieczęci pomocniczych²⁷. Trudno też sobie wyobrazić, jak w tamtym czasie mogłyby prosperować krakowskie sklepy i inne miejsca pracy bez firmowych pieczęci, przyrządów pieczętujących i potrzebnych do ich użycia akcesoriów. Na ogół wszystkie one prowadziły księgowość, używały więc pieczęci, tym samym tworząc systemy sfragistyczne²⁸. Wykorzystanie pieczęci pomocniczych w pracach biurowych i kancelaryjnych stało się zatem konieczne²⁹.

Od czasu wzmocnienia mechanizacji pojawiło się niejednorodne nazewnictwo wyrobów i branż grawersko-pieczętarskich, czego dowody znaleźć można w księgach adresowych, skorowidzach, zeszytach i przewodnikach.

²⁵ Cyt. za: Marian Haisig, *Elementy pieczęci: tłok jako wytwór rzemiosła artystycznego*, [w:] *Sfragistyka...*, s. 133.

²⁶ Artur Górak, Wiesława Kwiatkowska, *Dawne formy dyplomatyczne w kancelariach na ziemiach polskich XIX wieku*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. Tomasz Jurek, Warszawa 2015, s. 529–553 (tam zebrana literatura przedmiotu).

²⁷ Przykładowo: Małgorzata Osiecka, *Kancelaria i archiwum: system kancelaryjny i archiwalny komisji rządowych w Królestwie Polskim w latach 1815–1867*, Warszawa 2015, s. 348–357; Artur Górak, *Rosyjska kancelaria akt spraw w urzędach Lubelskiej Gubernialnej Administracji Ogólnej w latach 1867–1918*, Lublin 2008, s. 161–167; Marcin Hlebionek, *Pieczęcie na ziemiach polskich pod zaborem pruskim. Zarys problematyki*, [w:] *Dawne pieczęcie...*, s. 537–539. O pieczęciach pomocniczych używanych w kancelariach polskich XX w. zob. Władysław Fabijański, *Próba klasyfikacji i nazewnictwa pieczęci używanych w kancelariach urzędów oraz instytucji polskich XX wieku*, [w:] *Dawne pieczęcie...*, s. 559–561.

²⁸ Marcin Hlebionek, *Instrukcje w sprawie używania pieczęci. Przykład zakładów Telekom-Telfa w Bydgoszczy*, [w:] *Zarządzanie dokumentacją, archiwistyka i... koty. Księga jubileuszowa Profesora Haliny Robótki*, red. Robert Degen, Marlena Jabłońska, Wanda K. Roman, Warszawa 2016, s. 65–82.

²⁹ „Parasigillum – każdy odcisk wykonany za pomocą stempla w masie plastycznej bądź barwniku niepełniący funkcji pieczęci, a służący do powielania sformalizowanych elementów formularza pism”, cyt. za: *Materiały do polskiego słownika sfragistycznego*, oprac. Adam Baniecki, Dariusz Bednarek, Robert Forysiak-Wójciński, Paweł Gut, Marcin Hlebionek, Jolanta Leśniewska, Dorota Żygadło, „Archiwista Polski” 2010, R. 15, nr 3, s. 51; zob. też uwagi Marcina Hlebionka, *Kilka uwag o pieczęciach w XIX wieku, na przykładzie zaboru pruskiego*, [w:] *Nauki pomocnicze historii: teoria, metody badań, dydaktyka*, red. Aleksandra Jaworska, Robert Jop, Warszawa 2013, s. 194–197; idem, *Pieczęcie...*, s. 537–539.

Wymieniają one takie nazwy, jak np.: „pieczęcie”³⁰, „pieczęcie kauczukowe”³¹, „pieczęć wyrób” i „pieczęć wyroby”³², „rytownictwo”³³, „rytownicy”³⁴, „grawerzy” i „grawerskie zakłady”³⁵, „stempli i pieczęci fabryki”³⁶, „stampile kauczukowe i metalowe”³⁷, „stampilie kauczukowe” (w ramach działu „rytownictwo”)³⁸. Natomiast wytwórców pieczęci w XIX i XX w. określano mianem: wyrzynacz, rytownik, grawer, cyzeler, stycharz, sztychacz, stemplarz, puszkarz, pieczętkarz, pieczętarz i pieczęciarz³⁹. Od XIX w. zakłady grawerskie były coraz częściej mechanizowane, co miało wpływ na usprawnienie metod rytowniczych. Do poprawienia dokładności i przyspieszenia prac grawerskich w metalu przyczynił się rozwój maszynowego rytownictwa. Pracę wspomagała np. maszyna kopiująca (pantograf)⁴⁰.

³⁰ *Księga Adresowa Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego z informatorem Miasta Warszawy, Województwa Kieleckiego i Śląskiego*, Kraków 1933–1934, s. 27.

³¹ *Księga Adresowa Polski (wraz z Wielkim Miastem Gdańskim) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa*, Warszawa 1930 (patrz pieczęcie kauczukowe); „Adresarz-Informator oraz Przewodnik po Krakowie” 1933, R. 1, s. 137.

³² *Stefana Mikulskiego Wielka Księga Adresowa dla Królewskiego Stołecznego Miasta Wielkiego Krakowa*, R. 10, Kraków 1925, s. 596; *Skorowidz Rzeczypospolitej Polskiej i Księga Adresowa Miasta Krakowa*, Kraków 1926 (patrz rytownictwo, pieczęć wyroby).

³³ *Skorowidz Przemysłowo-Handlowy Królestwa Galicji*, Lwów 1912 (patrz rytownictwo).

³⁴ *Stefana Mikulskiego Wielka Księga Adresowa Stołecznego Królewskiego Miasta Krakowa i Stołecznego Królewskiego Miasta Lwowa, Królewskiego Wolnego Miasta Podgórze*, R. 5, Kraków 1909 (patrz rytownicy); *Skorowidz Rzeczypospolitej...*, 1926 (patrz rytownicy).

³⁵ *Księga Adresowa Polski: przemysłu, handlu, finansów, szkolnictwa, wolnych zawodów i organizacji społecznych*, Warszawa 1937 (patrz grawerskie zakłady).

³⁶ *Ibidem* (patrz stempli i pieczęci fabryki).

³⁷ *Skorowidz Przemysłowo-Handlowy...*, 1912 (patrz stampile kauczukowe i metalowe).

³⁸ *Skorowidz Przemysłowo-Handlowy...*, 1906, s. 198.

³⁹ Zob. np. Henryk Kuroń, *Słownik rzemieślniczy*, Warszawa 1963, s. 201; R. Bobrow, *Złotnicy...*, s. 116.

⁴⁰ Pantograf pracował w ten sposób, że na jednym z jego dwóch ramion znajdowało się ostrze prowadzone przez operatora po konturach większego szablonu, na drugim zaś wiertło napędzane siłą elektryczną, które wierząc w metalu, odwzorowywało zmniejszony bądź zwiększony obraz z szablonu. Więcej o maszynowym rytownictwie i urządzeniach pomocniczych: S. Mac, T. Moliński, *Grawerstwo...*, 422–440; C. Streubel, *Grawerstwo...*, s. 152–169. Uwagi dotyczące wykorzystania pantografu w pracy artysty-grawera: Frederic William Goudy, *Type Design: A Homily*, „Ars Typographica” 1934, v. 1, nr 4, s. 9–27. O maszynach redukcyjnych do medali: Zenon Pruszyński, *Maszyny redukcyjne do grawiowania medali najnowsze typu*, WNA 1921, t. 9, s. 133–136.

Autorzy książki *Grawerstwo* wyjaśniają, że maszyny grawerskie „nie zastępują ręcznej pracy grawera, a tylko ułatwiają niektóre czynności, więc nie zmniejszają w sposób istotny wartości artystycznej wyrobu”⁴¹. Niemniej upowszechnienie się mechanizacji musiało rzutować na wykonywanie pieczęci, choć trudno jednoznacznie stwierdzić na podstawie aktualnego stanu badań, czy wpłynęła jednakowo na wszystkie krakowskie pracownie pieczętarskie. Nastąpiła zatem modernizacja narzędzi do wykonywania pieczęci i tym samym ich procesu wytwórczego. Zaczęto wykorzystywać gumę, która jako miękki i plastyczny materiał była łatwiejsza do obróbki niż metal, a jej zastosowanie pozwoliło na zdecydowanie szybsze realizowanie większej liczby zamówień⁴². To z kolei wiązało się z szeroką recepcją pieczęci tuszowych. Rozwinęła się wytwórczość przemysłowa nastawiona na produkcję masową. Pośredniczono w sprzedaży niektórych przedmiotów, by zaspokoić rosnące zapotrzebowanie. Kupowano półfabrykaty i prefabrykaty. Krakowscy złotnicy już pod koniec XIX w. używali wiedeńskich prefabrykatów, które po obróbce sygnowali swoim znakiem firmowym⁴³. Za przykład podobnej praktyki mogą posłużyć kupowane w całości, ale składowane na miejscu w warsztacie u zamawiającego, pieczęcie automatyczne z niemieckich fabryk. Na przełomie XIX i XX w. fabryka pieczęci Theodora Kaisera produkowała „mechaniczne aparaty pieczętujące”, które reklamowała w prasie poznańskiej⁴⁴ i w firmowych katalogach⁴⁵. W tych ostatnich

⁴¹ S. Mac, T. Moliński, *Grawerstwo...*, s. 422.

⁴² „Rozwój techniczno-gospodarczy w bardzo silny sposób warunkuje rozwój społeczno-gospodarczy, który ze swej strony niejednokrotnie wywołuje pojawienie się nowych wynalazków, wpływa bardzo silnie na konsumpcję, a przez to pośrednio i na produkcję”, cyt. za: Jan Rutkowski, *Historia kultury i próba systematyzacji jej zagadnień*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” (dalej: KHKM) 1959, R. 7, nr 1, s. 28. Praca przy pomocy tworzonych na gorąco materiałów mogła okazać się niebezpieczna. O wybuchu płynnego kauczuku w gdańskiej fabryce stempli w 1938 r. zob. „Gazeta Gdańska” 1938, R. 48, nr 25, s. 2.

⁴³ Michał Myśliński, *Znak imienny złotnika i znak firmowy jego zakładu. Uwagi o złotnictwie krakowskim w 2. połowie XIX wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2012, R. 74, nr 1, s. 92 n. Podobnie było w tym czasie w Poznaniu, gdzie zakład jubilersko-złotniczy Stanisława Szulca sprzedawał wyroby innych fabryk złotniczych i platerniczych, zob. Katarzyna Gieszczyńska-Nowacka, *Warsztaty złotnicze Szulców i Kruków w XIX i XX wieku w Poznaniu*, KMP 1991, R. 59, nr 1/2, s. 61.

⁴⁴ „Wielkopolańin” 1897, R. 15, nr 89, s. 7.

⁴⁵ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Konsystorz Ewangelicki w Poznaniu, sygn. 53/893/404. Wśród materiałów reklamowych przesyłanych do poznańskiego Konsy-

znaleźć można najpełniejszą ofertę pracowni grawersko-pieczętarских, zatem, na podstawie kilkudziesięciu katalogów, dałoby się scharakteryzować asortyment takich zakładów w XIX i XX w. Jest to tym bardziej prawdopodobne, że powszechnie rozsyłano tego rodzaju druki jako rodzaj reklamy. Taki materiał źródłowy będzie niezbędny dla badacza, który podejmie się próby uściślenia terminologii i nazewnictwa opracowywanych przez siebie produktów. Badacze, tacy jak Jan Pazdur i Stanisław Garlicki zauważają w firmowych katalogach potencjał do badań nad historią kultury materialnej⁴⁶. Natomiast wzorowym przykładem ich wykorzystania jest praca Joanny Paprockiej-Gajek o platerach warszawskich⁴⁷.

Niedawno zwrócono uwagę, że co najmniej od drugiej połowy XIX w. pojawili się grawerzy pracujący w metalach i kamieniach szlachetnych, brązownicy wykonujący zlecenia w srebrze i złocie, zegarmistrzowie oferujący zegarki w złożonych kopertach i kruszcowe akcesoria, czyli wszyscy ci którzy mieli obowiązek zapisywania się do probierni⁴⁸. Co ciekawe, większość wymienionych w zamieszczonym niżej wykazie rzemieślników odnaleziono w spisie Urzędu Probierczego w Krakowie z 1936 r.⁴⁹ Michał Myśliński wymienił w artykule złotników i rzemieślników pokrewnych profesji (jubilerów, mosiężników i in.) na podstawie dokumentacji tego samego urzędu⁵⁰, lecz w jego pracy zabrakło nazwisk np. Aleksandra Fischhaba, Władysława Micińskiego i Jakuba Walenty, widniejących we wspomnianym spisie z 1936 r. Należy przy tym zaznaczyć, że autor nie popełnił błędu, ponieważ

storza Ewangelickiego znajdują się dwa katalogi berlińskiej fabryki pieczęci Theodora Kaisera.

⁴⁶ Jan Pazdur, *Pocztki reklamy fabrycznej w Polsce*, KHKM 1980, t. 28, nr 2, s. 219 n.; S. Garlicki, *Sklepy...*, s. 9.

⁴⁷ Joanna Paprocka-Gajek, *Platerzy warszawskie w latach 1822–1914: asortyment, odbiorca i obyczaj*, Warszawa 2010. Do opracowania dołączono płytę CD z katalogami i cennikami firm platernicznych, co znacząco usprawnia korzystanie z tego typu materiałów – taką praktykę powinno się kontynuować; zob. też Krystyna Oniszczyk-Awizeń, *Katalogi firmowe huty szkła z terenu Kłodzkiej w zbiorach Muzeum Ziemi Kłodzkiej*, „Zeszyty Muzeum Ziemi Kłodzkiej” 2009, t. 10, s. 179–210; Krystyna Kossowska, *Fabryka Szkła, Kryształów i Szyb do Okien firmy Ignacy Hordliczka*, KHKM 1981, t. 29, nr 3, s. 365–376.

⁴⁸ R. Bobrow, *Złotnicy...*, s. 11.

⁴⁹ ANK, Urząd Probierczy w Krakowie, sygn. 29/1650/62.

⁵⁰ Michał Myśliński, *Złotnicy, jubilerzy, mosiężnicy i rzemieślnicy pokrewnych profesji w dokumentacji Urzędu Probierczego w Krakowie (1919–1944)*, KHKM 2015, R. 63, nr 1, s. 141–155.

odnotował firmy składające deklarację handlową bądź przemysłową, a nie te, które faktycznie otrzymały świadectwa złotnicze. W innym artykule M. Myśliński przedstawił przykład konwergencji dwóch profesji rzemiosła artystycznego (złotnictwa i mosiężnictwa), zwraca w nim uwagę na błędne wskazywanie profesji rzemieślnika poprzez wykonane przez niego dzieło, a „nie w zależności od uprawianego rzemiosła i przynależności cechowej”⁵¹. Autorzy zestawiający słownikowo złotników z terenu północnej Polski podeszli do tego problemu inaczej, bowiem zamieścili w swoim opracowaniu nazwiska rzemieślników, którzy nie byli złotnikami (cechowymi), aczkolwiek za takich zostali uznani i odnotowani w literaturze⁵². W XIX i XX stuleciu nie było możliwe ścisłe podzielenie rzemieślników pracujących w metalu na poszczególne rzemiosła. Zdarzało się, że organizacje cechowe obejmowały dwa, trzy, cztery lub więcej rzemiosł. Jeszcze inne nigdy nie posiadały odrębnego stowarzyszenia, jak np. pieczętarze i grawerzy, którzy należeli zazwyczaj do zbiorowych cechów. Z przytoczonych uwag można zatem wyciągnąć ogólny wniosek, że wiele zagadnień związanych z rzemiosłem metalowym w XIX i XX w., zwłaszcza w ramach grawerstwa, wymaga dalszych pogłębionych badań.

Zróznicowany profil krakowskich sklepów i firm oferujących pieczęcie, działających w pierwszej połowie XX w., spowodował, że wśród wymienionych w dalszej części artykułu firm znajdują się przedsiębiorstwa zajmujące się nie tylko produkcją pieczęci. Uwzględniono również firmy handlujące artykułami papierniczymi, biurowymi, galanteryjnymi i wyrobami pieczętarskimi, które jedynie sygnowały sprzedawany przez siebie towar (tzw. fabryczne składy)⁵³.

* * *

W okresie międzywojennym budżet firm rytowniczo-pieczętarskich musiał ulec znaczącym ograniczeniom z racji, ustanowionego w grudniu

⁵¹ Idem, *Fusieri, partacze, przeszkodnicy... Dzieła złotnicze mosiężników krakowskich jako przykład konwergencji dwóch profesji rzemiosła artystycznego w XIX wieku*, KHKM 2015, R. 63, nr 3, s. 471.

⁵² Michał Gradowski, Agnieszka Kasprzak-Miler, *Złotnicy na ziemiach północnej Polski*, cz. 1: *Województwo pomorskie, kujawsko-pomorskie i warmińsko-mazurskie*, Warszawa 2002, s. 11.

⁵³ Podobny problem występował w okresie dwudziestolecia międzywojennego wśród krakowskich producentów i sprzedawców białej broni, por. Leszek Zachuta, *Polska biała broń i jej producenci*, t. 1: *Firmy krakowskie*, Kraków 1998, s. 7 n.

1927 r., *Rozporządzenia o godłach i barwach państwowych oraz o znakach, chorągwiach i pieczęciach*⁵⁴, wprowadzającego monopol Mennicy Państwowej na produkcję pieczęci dla władz i urzędów⁵⁵. Do czasu wdrożenia tej decyzji wiele pracowni produkowało pieczęcie urzędowe, których wykonanie budziło jednak liczne zastrzeżenia. Nie było – przede wszystkim – powtarzalności, co wynikało z braku unormowania prawnego. Marek Adamczewski zwrócił uwagę na to, że sfragistyka polska podczas pierwszych dziesięciu lat istnienia II Rzeczypospolitej Polskiej podlegała wpływom wojska⁵⁶.

W dwudziestoleciu międzywojennym istniało kilka stowarzyszeń i cechów rzemieślniczych w Krakowie mających wśród aktywnych członków grawerów wykonujących również pieczęcie. Jeszcze w 1912 r. powstało Stowarzyszenie Przemysłowe Mechaników, Optyków i Rytowników w Krakowie⁵⁷ – jego działacze odłączyli się od wcześniejszego cechu, który współtworzyli z zegarmistrzami⁵⁸. Należeli do niego następujący grawerzy: Józef Trębacz, J. Walenta, Mieczysław Preisner, Franciszek Malina i Stanisław Niemczyk. Pod koniec 1928 r. powstał Cech Rytowników i Optyków w Krakowie⁵⁹. Wśród jego członków znaleźli się: J. Walenta, Józef Mondkiewicz, J. Trębacz, S. Niemczyk, F. Malina, Józef Marczyk, Edward Sorkin i Jan Widliński⁶⁰. Po dobrowolnej likwidacji Ce-

⁵⁴ *Rozporządzenie o godłach i barwach państwowych oraz o znakach, chorągwiach i pieczęciach* (Dz.U. z 1927 r., nr 115, poz. 980); o pieczęciach Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej: Marek Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa II Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2019.

⁵⁵ Władysław Terlecki, *Mennica Warszawska 1765–1965*, Wrocław 1970, s. 182; zob. też Janusz Giersz, *Mennica Warszawska – wytwórca pieczęci od 190 lat*, „Mówią Wieki” 2015, nr 2, s. 42–46; idem, *Pieczęcie – niedoceniana i nie do końca znana działalność Mennicy Warszawskiej*, „Biuletyn Numizmatyczny” 2018, nr 4, s. 263–291; Marek Adamczewski, *Geneza rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 29 marca 1930 r. w sprawie oznak władz, urzędów, zakładów, instytucji i przedsiębiorstw państwowych. Orzeł Biały Zygmunta Loreca (Loretza)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2019, t. 18, s. 279–302.

⁵⁶ M. Adamczewski, *Sfragistyka...*, s. 112.

⁵⁷ F. Kiryk, *Cechowe...*, s. 73; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8087, b.p.

⁵⁸ ANK, Cech zegarmistrzów, rytowników i optyków w Krakowie, sygn. 29/190/1–10; ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8053, b.p.

⁵⁹ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8207, b.p.

⁶⁰ Ibidem, b.p.

chu Rytowników i Optyków w 1936 r. oraz połączeniu się z mechanikami, złotnikami i zegarmistrzami powstał cech zbiorowy. Wojewódzki Cech Mechaników, Optyków, Rytowników, Srebrników, Zegarmistrzów i Złotników ukonstytuował się na początku grudnia 1936 r. podczas posiedzenia Komitetu Założycielskiego w lokalu Izby Rzemieślniczej na ulicy św. Anny ⁶¹. Na przewodniczącego wybrano Aleksandra Mołodeckiego. Jednym z założycieli był J. Mondkiewicz, a członkami m.in. F. Malina i Stanisław Skamla (jako grawerzy). Zadania zrzeszonych rzemieślników przedstawia statut z 1937 r. W podstawowym zakresie normował je w punktach od 1 do 5:

1) Pielęgnowanie ducha łączności oraz utrzymywanie i podnoszenie godności zawodowych członków, 2) piecza nad utrzymaniem dobrego stosunku między członami Cechu i ich pracownikami, 3) piecza nad sprawami młodzieży rzemieślniczej, pozostającej na nauce u członków Cechu, oraz załatwienie sporów wynikłych ze stosunku nauk i rzemiosła, 4) popieranie oraz urządzanie szkół, kursów, odczytów itp. w celu kształcenia zawodowego członków Cechu oraz ich pracowników i uczniów, 5) tworzenie kas i funduszy zapomogowych dla członków Cechu, oraz ich rodzin i pracowników ⁶².

Podpunkt szósty „tępienie fuszerstwa i domokrażstwa” został przekreślony ⁶³. Od maja 1937 r. cech działał nie tylko w mieście, ale również we wszystkich powiatach województwa krakowskiego. Natomiast od listopada tegoż roku zmieniła się jego nazwa na: Wojewódzki Cech Mechaników,

⁶¹ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8208, b.p. (patrz protokół z zebrania założycielskiego).

⁶² Ibidem, b.p.

⁶³ Ibidem, b.p. (Statut Wojewódzkiego Cechu Mechaników, Optyków, Rytowników, Srebrników, Zegarmistrzów i Złotników w Krakowie, zatwierdzony przez Zarząd Miejski w Krakowie w czerwcu 1937 r.). Więcej zadań zostało wyznaczonych w kolejnym statucie: „1) Pielęgnowanie ducha łączności oraz utrzymywanie i podnoszenie godności zawodowych członków, 2) piecza nad utrzymaniem dobrego stosunku między członkami Cechu i ich pracownikami, 3) piecza nad sprawami młodzieży rzemieślniczej, pozostającej na nauce u członków Cechu, oraz załatwienie sporów wynikłych ze stosunku nauki i rzemiosła, 4) popieranie i urządzanie szkół, kursów, odczytów itp. w celu kształcenia zawodowego członków Cechu oraz ich pracowników i uczniów, 5) tworzenie kas i funduszy zapomogowych dla członków Cechu, oraz ich rodzin i pracowników, 6) popieranie i utworzenie świetlic i burs czeladników i uczniów (terminatorów), 7) piecza nad sprawami czeladników, 8) obrona interesów gospodarczych członków, 9) popieranie rozwoju technicznego gospodarczego rzemiosła danego rodzaju lub gałęzi, 10) organizowanie i popieranie spółek i spółdzielni celem prowadzenia składów surowców i półfabrykatów, wspólnych magazynów sprzedaży i warsztatów pracy, podejmowania się dostaw lub robót”.

Optyków, Grawerów, Zegarmistrzów, Jubilerów i Złotników w Krakowie⁶⁴. Przestał funkcjonować w latach 1939–1940, kiedy został przymusowo zlikwidowany.

Po II wojnie światowej działalność rozpoczęła Rzemieślnicza Spółdzielnia Pracy Rytowniczo-Pieczętarska w Krakowie (dalej: RSPR-PK), założona podczas Walnego Zgromadzenia Założycielskiego 6 czerwca 1950 r. Członkami zarządu zostali: Zygmunt Kamiński, Józef Duda i Henryk Gorczyński⁶⁵. W Radzie Nadzorczej zasiedli: Adam Halicki, Wanda Kurdziel, Leokadia Utracka, Stanisława Mazurek oraz Kazimierz Synowiec⁶⁶. Prowadzona spółdzielnia miała za zadanie:

Zarobkowe zatrudnianie członków Spółdzielni przez prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa w ramach Narodowego Planu Gospodarczego oraz stałe dążenie do osiągnięcia wyższego poziomu produkcji, w oparciu o szeroko prowadzoną akcję doskonalenia zawodowego [...]. Spółdzielnia a) podejmuje dla osób trzecich oraz na własny rachunek wykonywanie pracy w zakresie rzemiosła rytowniczo-pieczętarskiego, b) organizuje i prowadzi we własnym zakresie warsztaty pracy [...], c) prowadzi z zachowaniem obowiązujących przepisów działalność społeczno-wychowawczą [...], d) dzierżawi, nabywa i buduje nieruchomości, e) podejmuje z zachowaniem obowiązujących przepisów wszelkie czynności, zmierzające do urzeczywistnienia jej celów, f) przystępuje do odpowiednich Związków⁶⁷.

Spółdzielnia dla osiągnięcia swych celów podejmowała się „dla osób trzecich i na własny rachunek” wyrobu pieczętów gumowych i tłoczonych w papierze oraz rytownictwa ręcznego i maszynowego. RSPR-PK prowadziła warsztaty w latach 1951–1952 w Krakowie na ulicy Augustiańskiej 18 oraz w Bielsku-Białej na ulicy Generała Stalina 22 (obecnie ul. Bohaterów Warszawy). Działały trzy należące do niej punkty usług w: Krakowie (ul. Senacka 10, ul. Dietla 63), Bielsku-Białej (jw.) i Tarnowie (ul. Sowińskiego 2)⁶⁸. RSPR-PK po dwuletnim funkcjonowaniu, 29 września 1952 r., została przejęta przez Drukarską Spółdzielnię Pracy im. Waryńskiego-

⁶⁴ Ibidem, b.p. (korespondencja z Korporacją Przemysłową Mechaników w Krakowie).

⁶⁵ We wpisie z września 1950 r. figurują: Zygmunt Kamiński, Władysław Kalinowski i Kazimierz Synowiec.

⁶⁶ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/25522, s. 1–13 (protokoły z zebrania założycielskiego). Oficjalnie RSPR-PK wpisano do rejestru spółdzielni 8 września 1950 r., ibidem, s. 41.

⁶⁷ Ibidem, s. 37–39.

⁶⁸ Ibidem, s. 71.

go w Krakowie, wskutek czego wykreślono ją ze spisu spółdzielni i zaprzestano działalności⁶⁹.

W pierwszej połowie XX w. działało kilkudziesięciu wytwórców i sprzedawców pieczęci w Krakowie. Liczba przedsiębiorstw oferujących takie usługi nie ogranicza się do firm, które wymieniono w załączonym wykazie. W tym czasie nie prowadzono bowiem systematycznej rejestracji dla tego rodzaju rzemieślniczej i handlowej działalności. Dokładniejsze dane statystyczne są dostępne jedynie dla początku XX w. W spisie krakowskich przedsiębiorstw przemysłowych z 1902 r. odnotowano czterech rytowników oraz dwóch pieczętarzy⁷⁰. W wykazie stowarzyszeń rękodzielniczych w Krakowie z lat 1902–1903 cech zrzeszający zegarmistrzów, rytowników, optyków i mechaników liczył ogółem ok. sześćdziesięciu osób⁷¹.

W materiałach do organizacji szkolnictwa wyższego, wydanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, podano liczbę 305 zakładów grawerskich istniejących w 1931 r. na terenie II Rzeczypospolitej Polskiej, w tym na województwa południowe przypadło 37 warsztatów⁷² – co jest stosunkowo niewielką liczbą. W 1932 r. w województwie krakowskim było 30 warsztatów grawerskich (23 chrześcijańskich i 7 żydowskich)⁷³, a cztery lata później ich liczba wynosiła 19, w tym krakowskich pracowni – 15 (10 chrześcijańskich i 5 żydowskich)⁷⁴. W sprawozdaniach Izby Rzemieślniczej w Krakowie, sporządzanych w latach 1930–1938, liczba krakowskich zakładów działających w rzemiośle grawerskim wahała się od 10 (w 1930 i 1934 r.) do 22 (w 1932 r.)⁷⁵. Kraków tego czasu zajmował w dziedzinie obróbki metali szlachetnych pozycję szczególną, czego dowodzi fakt, że według stanu na dzień 1 stycznia 1936 r. firm zajmujących się szeroko rozumianą profesją złotniczą zarejestrowanych w Urzędzie

⁶⁹ Ibidem, s. 87–90.

⁷⁰ Kazimierz Władysław Kumaniecki, *Cechy rękodzielnicze w Krakowie*, „Statystyka Miasta Krakowa” 1905, z. 9, cz. 1, tabl. I–II, s. 196–203.

⁷¹ Ibidem, tabl. III, s. 204 n.

⁷² *Materiały do organizacji szkolnictwa wyższego*, Lwów 1934, s. 168. Źródło nie precyzuje, o które dokładnie województwa chodzi.

⁷³ F. Kiryk, *Cechowe...*, s. 77.

⁷⁴ Ibidem, s. 77.

⁷⁵ Jarosław Jastrzębski, *Izba Rzemieślnicza w Krakowie w latach 1927–1939*, Kraków 2010, tabl. 5, s. 70.

Probieńczym w Krakowie było 451, w tym krakowskich 220 i zamiejskowych 231⁷⁶.

Nie ma wielu materiałów źródłowych do działalności poszczególnych krakowskich firm wytwarzających i sprzedających pieczęcie, dlatego informacje o niektórych zakładach ograniczają się do nazwiska właściciela, nazwy i adresu firmy. Materiał archiwalny dotyczący niektórych zakładów grawersko-pieczętarskich zachował się fragmentarycznie. Zdarza się, że nie odnaleziono wytworów sygnowanych przez występujące w ogłoszeniach pracownie lub zachowały się jedynie przedmioty bez informacji o wytwórcy. Z powodu braku odpowiedniej podstawy źródłowej niejednokrotnie trudno jest ustalić daty powstania i zamknięcia danego zakładu, a także zmian lokalizacji i jego profilu. W związku z powyższym studia tu prezentowane można nazwać przeglądem sytuacji panującej w krakowskim pieczętarstwie pierwszej połowy XX stulecia oraz spojrzeniem na charakter produkcji tamtejszych firm grawersko-pieczętarskich opartym na skąpych przekazach w postaci reklam i spisów w księgach adresowych, przemysłowych, branżowych, a także skorowidzach i książkach telefonicznych⁷⁷.

W trakcie kwerendy odnaleziono informacje dotyczące następujących wytwórców i sprzedawców pieczęci: Aleksandrowiczów, Czesława Cygielskiego, Stefana Czaplickiego, firmy „Emaljarnia”, Aleksandra Fischhaba, firmy „Jan Fischer i Spółka”, Stefana Ludwika Fröhlicha, Izaaka i Józefa Horowitzów, Jana Kauzala, Borucha Kirschera (Kirschnera), Franciszka Maliny, Józefa Marczyka, Władysława Micińskiego, Józefa Mondkiewicza, Stanisława Adama Niemczyka, Mieczysława Preisnera (Preusnera), Stefana Sieprawskiego, Edwarda Sorkina, Józefa Trębacza, Jakuba Józefa Walenty, Jana Andrzeja Widlińskiego, Felicjana Wojtycha oraz Zygmunta Ziembickiego. Potencjalni wykonawcy pieczęci mogą kryć się wśród osób odnotowywanych w spisach branż metalowych jako rytownicy, grawerzy bądź

⁷⁶ ANK, Urząd Probieńczy w Krakowie, sygn. 29/1650/62, b.p. (wykaz firm zarejestrowanych w Urzędzie Probieńczym w Krakowie według stanu na dzień 1 stycznia 1936 r.).

⁷⁷ Podobnie jak np. Katarzyna Kluczwajd, *Złotnicy, jubilerzy i zegarmistrzowie – rzemieślniczo-handlowy pejzaż Torunia XIX–XX w. (do 1939 roku)*, [w:] *Klejnoty w służbie sacrum i dewocji: biżuteria w Polsce*, red. nauk. Katarzyna Kluczwajd, Toruń 2017, s. 99–112.

medalierzy. Są to m.in.: Jakub Fischer⁷⁸, Edmund Korosadowicz⁷⁹, Edward Lorkin⁸⁰, Władysław Rogalski⁸¹, Henryk Waldyn⁸² oraz Wojciechowski⁸³. Osobną grupę stanowią uczniowie, czeladnicy, pracownicy, pomocnicy i robotnicy firm grawersko-pieczętarских wzmiankowani w źródłach.

⁷⁸ Prowadził zakład grawerski na ul. Grodzkiej 62 w Krakowie, zob. *Skorowidz Przemysłowo-Handlowy...*, 1906, s. 198.

⁷⁹ Artysta, rzeźbiarz i cyzeler. Szerzej: Jan Pachonński, *Korosadowicz Edmund Feliks (1872–1964)*, [w:] PSB, t. 14, Wrocław 1968–1969, s. 97–98; Adam Więcek, *Dzieje sztuki medalierskiej w Polsce*, Kraków 1989, s. 147; J. Samek, *Polskie...*, s. 235–236; J. Strzałkowski, *Słownik...*, s. 66; Marian Gumowski, *Medale polskie*, Warszawa 1925, s. 163, 198. Medale wykonane przez artystę znajdują się np. w Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki: Igor Chomyn, *Katalog plakiet, medalionów i medali polskich i z Polską związanych w Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki*, t. 1, Warszawa 2015, nr kat. 366–370, s. 381–384.

⁸⁰ Właściciel warsztatu rytowniczego na ul. Grodzkiej 68, później na Rynku Głównym – Sukiennice 58, zob. *Skorowidz Rzeczypospolitej...*, 1926 (patrz rytownicy); *Księga Adresowa Polski...*, 1930 (patrz grawerzy).

⁸¹ Urodził się 18 listopada 1880 r. w Krakowie. Cyzeler, jubiler i brązownik. Jego żoną była Maria, urodzona 18 listopada 1893 r. w Krakowie. Mieli dwie córki: Janinę i Karolinę. Rogalski należał do cechu brązowników, wcześniej pracował w firmie Władysława Glixellego. W 1919 r. założył własny zakład, który mieścił się kolejno na ul.: Biskupiej 11/13, Rolnej 7 i Szczepańskiej 5. Firma wykonywała: zastawy stołowe, serwisy, tace, kosze, wyroby ze srebra i złota, galanterię i wyroby do użytku kościelnego, medale, odznaki i wieńce metalowe, ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/150, nr 10523 (osobnateczka); Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/18, lp. 889; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/4, lp. 1287; *Monografia rzemiosła polskiego Krakowa i województwa Krakowskiego*, Lwów 1939, s. 77; Michał Myśliński, *Rozbite zwierciadło. Biżuteria i galanteria Spółdzielni Przemysłu Artystycznego „Imago Artis”*, Warszawa 2015, s. 24–43.

⁸² Urodził się w 1878 r. w Bydgoszczy. Z zawodu cyzeler, wyznania rzymskokatolickiego. Od 1909 r. mieszkał w Krakowie. Był żonaty z Rozalią, urodzoną 4 listopada 1892 r. w Krakowie. Prowadził zakład grawerski na ul. Felicjanek 7 w Krakowie, gdzie wyrabiał m.in. odznaki, medale i żetony, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/6, lp. 6972; *Spis właścicieli kont czekowych w Pocztowej Kasie Oszczędności: według stanu z dnia 30 września 1934 r.*, Warszawa 1934, s. 329; Zdzisław Sawicki, Adam Wielechowski, *Dokumenty i odznaki Wojska Polskiego 1918–1945: legitymacje, dyplomy: Wojsko Polskie 1918–1939, Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie*, Warszawa 2008, s. 29; J. Strzałkowski, *Słownik...*, s. 121; M. Gumowski, *Medale...*, s. 216; *Monografia rzemiosła...*, s. 77.

⁸³ *Jana Burgera Galicyjska Księga Adresowa*, R. 1, Lwów 1896, s. 190 (rytownicy).

Odnotowano: Stanisława Biechę⁸⁴, Jana Jasińskiego⁸⁵, Mendla Kirschera (Kirschnera)⁸⁶, Judę Landaua⁸⁷, Jana Pajaka⁸⁸, Mariana Muchonia⁸⁹, Kazimierza Kauckiego⁹⁰, Antoniego Rachwał⁹¹, Aleksandra Salomona Ratha⁹²,

⁸⁴ Urodził się 17 listopada 1889 r. w Krakowie, syn Jana i Marianny. Z zawodu rytownik, wyznania rzymskokatolickiego. Rzemiosła wyuczył się u Jakuba Walenty, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/6, lp. 1360; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/23, lp. 196; Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8053, s. 1384.

⁸⁵ Urodził się 24 listopada 1869 r. w Krakowie. Z zawodu zecer, wyznania rzymskokatolickiego, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/2, lp. 5164/I; albo: urodził się 15 maja 1869 r. w Krakowie. Rytownik, wyznania rzymskokatolickiego. Był żonaty z Konstancją, urodzoną 18 stycznia 1869 r. Mieli troje dzieci: Zygmunta, Mariana i Helenę, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/20, lp. 422. Niejaki Jan Jasiński był uczniem Stefana Czaplickiego.

⁸⁶ Rytownik. Prowadził pracownię na ul. Stradom 2 (II piętro). Członek Stowarzyszenia Mechaników, Optyków i Rytowników w Krakowie, ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8087, b.p.

⁸⁷ Urodził się 6 marca 1894 r. w Sanoku. Z zawodu rytownik, wyznania mojżeszowego. Od 1896 r. mieszkał w Krakowie. Jego żoną była Ryfka, urodzona 9 września 1897 r. w Tarnowie. Był członkiem Stowarzyszenia Mechaników, Optyków i Rytowników w Krakowie. Prowadził pracownię na ul. Stradom 1, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/21, lp. 397; Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8087, b.p.

⁸⁸ Urodził się 12 czerwca 1877 r. w Brzeżnicy, syn Karoliny. Rytownik, wyznania rzymskokatolickiego. Od 1885 r. mieszkał w Krakowie. Członek Stowarzyszenia Mechaników, Optyków i Rytowników w Krakowie, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/11, lp. 1720; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/11, lp. 6627; Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8087, b.p.

⁸⁹ Uczeń Władysława Micińskiego, ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8053, s. 1384.

⁹⁰ Był uczniem w zakładzie Józefa Trębacza, ibidem, s. 1384.

⁹¹ Antoni Rachwał (1908–1941), syn Andrzeja i Rozalii. Był zecerem w firmie Aleksandra Fischhaba w czasie okupacji Krakowa. Miał zostać zatrzymany w miejscu pracy za odbijanie druków nielegalnych. Następnie był przetrzymywany w więzieniu Montelupich, po czym 21 lutego 1941 r. został przewieziony do obozu Auschwitz-Birkenau (nr obozowy 10412), gdzie został rozstrzelany 25 maja 1941 r. Wcześniej, w latach 1937–1939, był odlewaczem monotypowym w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/21, lp. 683; *Księga Pamięci: transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski Południowej 1940–1944*, t. 1, red. nauk. Franciszek Piper, Irena Strzelecka, Warszawa 2002, s. 439–442, 445, 449; Stanisław Gawęda, *Uniwersytet Jagielloński w okresie II wojny światowej 1939–1945*, Kraków 1986, s. 241.

⁹² Urodził się 30 sierpnia 1906 r. w Krakowie, syn Zygmunta i Gusty. Drugi mąż Jadwigi Teichner-Rathowej (1900–1943), córki Aleksandra Fischhaba. Salomon był najprawdopo-

Józefa Schmalza⁹³, Alfreda Słupczyńskiego⁹⁴, Franciszka Skamłę⁹⁵ i Józefa Woźnicę⁹⁶.

Wyjaśnienia wymagają sprawy techniczne. Pisownia imion i nazwisk odnotowana została najczęściej za źródłem. Podobnie rozwiązano problem występowania wielu nazw i numeracji ulic⁹⁷. W literaturze przedmiotu najczęściej podaje się nazwy ulic za źródłem. Aby poniższy wykaz zyskał na przejrzystości, nazwy polskich miast zapisano za każdym razem w języku polskim. Oprócz tego w nawiasach okrągłych dodano obcojęzyczne nazwy pojęć bądź przedmiotów wymienianych w prasie. Wykaz podzielono na dwie części: I) Wytwórcy pieczęci, II) Sprzedawcy pieczęci. Informacje o rzemieślnikach i firmach są podane według schematu: 1) Nazwa/y firmy, 2) Daty, 3) Adres/y, 4) Zakres działalności, 5) Sygnatura/y, 6) Dzieje firmy, 7) Właściciel/e, 8) Rodzina, 9) Uwagi. Nie wszędzie było możliwe uzupełnienie każdego z punktów, wtedy, zachowując kolejność, podano to, co udało się znaleźć. Nadto zamieszczono słowniczek wybranych pojęć, przyrządów pieczętujących i narzędzi pokrewnych, aby przybliżyć przed-

dobniej pracownikiem w firmie teścia. W spisie ludności Krakowa sporządzonym przez Niemców figuruje jako mieszkaniec lokalu na ul. Senackiej 10, gdzie mieszkała rodzina Fischhabów, AŻIH, Spis Żydów Krakowa, sygn. 19, nr poz. 8802, s. 351; ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/15, lp. 433.

⁹³ Pracownik w firmie rytowniczo-pieczętarskiej A. Fischhaba.

⁹⁴ Urodził się w 1882 r. w Krakowie. Był rytownikiem, wyznania rzymskokatolickiego. Został zaproszony na zebranie Stowarzyszenia Zegarmistrzów, Rytowników, Mechaników i Optyków w Krakowie, które miało się odbyć 20 lutego 1919 r., ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8053, s. 1203–1205; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/2, lp. 520.

⁹⁵ Urodził się 25 listopada 1901 r. w Krakowie, syn Józefa i Magdaleny. Z zawodu graver, wyznania rzymskokatolickiego. Mieszkał wraz z rodzicami i rodzeństwem na ul. Woźniakowskiego 101 w Krakowie. Członek Wojewódzkiego Cechu Mechaników, Optyków, Rytowników, Srebrników, Zegarmistrzów i Złotników, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/28, lp. 1237; Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/25522, b.p.

⁹⁶ Urodził się w 1879 r. w Krakowie, syn Stanisława i Petroneli. Uczeń w warsztacie Władysława Micińskiego, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/16, lp. 2078; Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8053, s. 1384.

⁹⁷ Wyjątkiem są adresy podające albo numery drewnianych „kramów” w Sukiennicach, albo sklepy zewnętrzne, które również zostały przebudowane w latach 70. XIX w., zob. *Encyklopedia Krakowa*, red. Antoni Henryk Stachowski, Warszawa 2000, s. 938. W prasie podawano adres z numerem lokalu „Sukiennice 9” lub szerzej „Rynek Główny, Sukiennice 9”. Z tego powodu za każdym razem zapisano: „Rynek Główny – Sukiennice”.

mioty występujące w poniższym wykazie. Być może ta wstępna propozycja przyczyni się do rozszerzenia badań nad źródłami, które zasługują na uwagę badaczy historii techniki i kultury materialnej oraz zabytkoznawców i kolekcjonerów.

Wykaz osób wytwarzających i sprzedających pieczęcie w Krakowie w pierwszej połowie XX w.

I. Wytwórcy pieczęci

CYGIELSKI, Czesław

Nazwa firmy: „Pracownia stempli i pieczęci Czesława Cygielskiego”

Daty: lata 30. XX w.

Adres: ul. Floriańska 49 (w latach ok. 1931–1937), ul. Floriańska 9 (w latach ok. 1937–1939)⁹⁸

Zakres działalności: tłoki i stemple pieczętne⁹⁹, szylidy emaliowane i metalowe

Dzieje firmy: Wiadomo jedynie, że pracownia C. Cygielskiego działała w latach 30. XX w.

Właściciel: Czesław Cygielski

Uwagi: Śladem po działalności firmy – poza jedną pieczęcią – jest firmowy rachunek¹⁰⁰.

CZAPLICKI, Stefan

Nazwa firmy: „Stefan Czaplicki – Rytownik”

Daty: 1876–1925

Adres: ul. Grodzka 2 (w latach ok. 1876–1925)¹⁰¹

Zakres działalności: medalierstwo (medale, odznaki i żetony)¹⁰², jubilerstwo¹⁰³ i rytownictwo pieczęci¹⁰⁴

⁹⁸ *Księga Adresowa Polski...*, 1937, s. 1204 (patrz stempli i pieczęci fabryki); *Sprawozdanie z działalności zarządu głównego Związku Opieki nad Zwierzętami w Krakowie za rok administracyjny 1938*, Kraków 1939, ogł. nr 5.

⁹⁹ Typariusz bliżej autorowi nieznany (APK, Zbiór sfragistyczny, sygn. 12/182/122).

¹⁰⁰ Rachunek z 24 września 1932 r. wystawiony przez pracownię Czesława Cygielskiego dla Starostwa Grodzkiego Krakowskiego (zbiory prywatne autora).

¹⁰¹ Np. *Stefana Mikulskiego...*, 1909 (patrz rytownicy).

¹⁰² W Muzeum Krakowa: medal Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie dla Marcellego Olesińskiego (nr inw. MHK-3969/II-N), medal pamiątkowy dla króla kurkowego Władysława Ligęzy-Niewiarowskiego (nr inw. MHK-170/BrK), medale Bractwa Strzeleckiego Krakowskiego za najlepszego strzała (nr inw. MHK-211/BrK, MHK-226/BrK, MHK-2078/III), medale Bractwa Kurkowego Krakowskiego fundacji Ludwika Jana Schneidera (nr inw. MHK-307/BrK, MHK-596/BrK, MHK-2076/III).

¹⁰³ J. Strzałkowski, *Słownik...*, s. 38. Autor odnotowuje, że S. Czaplicki był tylko jubilerem.

¹⁰⁴ ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/555.

Sygnatura: „S. CZAPLICKI – W KRAKOWIE”

Dzieje firmy: S. Czaplicki założył zakład rytowniczy w 1876 r. Jego siedziba mieściła się na ul. Grodzkiej 2. Jacek Strzałkowski odnotował, że rzemieślnik był czynny w latach 1890–1905¹⁰⁵. Udało się uaktualnić te ustalenia, z których wynika, że S. Czaplicki działał w latach 1876–1925. Widnieje np. w niemieckiej księdze adresowej z lat 1907–1913¹⁰⁶. Ponadto w projekcie przebudowy portali sklepowych w budynku na ul. Grodzkiej 2 znajduje się napis „Stefan Czaplicki” na szyldzie reklamowym, który wykonano w 1925 r. na zlecenie właściciela kamienicy – Henryka Schmidta¹⁰⁷.

Właściciel: Stefan Czaplicki¹⁰⁸

Rodzina: Florentyna Czaplicka (żona), Zofia Czaplicka (córka), Kazimierz Czaplicki (syn), Stefan Czaplicki (syn)

Uwagi: W XIX i XX stuleciu działało w Krakowie wielu złotników i jubilerów o nazwisku Czaplicki. Znani są m.in. Karol, Wiktor i Edward¹⁰⁹. Nie udało się dotąd ustalić stopnia ich spokrewnienia ze Stefanem. S. Czaplicki był członkiem: Cechu Rytowników i Optyków w Krakowie, Stowarzyszenia Przemysłowego Zegarmistrzów, Rytowników, Optyków i Mechaników oraz Wojewódzkiego Cechu Mechaników, Optyków, Grawerów, Zegarmistrzów, Jubilerów i Złotników w Krakowie.

„EMALJARNIA”

Nazwy firmy: „Emaljarnia, Fabryka Szyldów Emaljowanych, Spółka z o.o.”, „Emaljarnia, S-ka z o.o. Fabryka Szyldów Emaljowanych i Wytwórnia Pieczętek”

Daty: 1929–1934

Adres: ul. Dietla 81

Zakres działalności: szyldy metalowe i emaliowane, wyrób pieczętek¹¹⁰

Dzieje firmy: Fabrykę szyldów emaliowanych „Emaljarnia” wpisano do rejestru handlowego Izby Przemysłowo-Handlowej w Krakowie 18 stycznia 1929 r. (lp. 000843/84)¹¹¹.

¹⁰⁵ J. Strzałkowski, *Słownik...*, s. 38.

¹⁰⁶ *Adressbuch aller Länder der Erde der Kaufleute, Fabrikanten, Gewerbetreibenden, Gutsbesitzer; Band 19b: Galizien und Bukowina, 1907/1913*, s. 54.

¹⁰⁷ ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. ABM, ul. Grodzka 2, fasc. 53, s. 12.

¹⁰⁸ Urodził się 2 września 1852 r. w Kościelcu. Od 1858 r. mieszkaniec Krakowa. Z zawodu rytownik, wyznania rzymskokatolickiego. Jego żoną była Florentyna, urodzona 21 lutego 1861 r. w Krakowie. Mieli trójkę dzieci: Zofię, Kazimierza i Stefana, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/1, lp. 1957; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/1, s. 2458; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/1, lp. 1677.

¹⁰⁹ Np. Michał Myśliński, *Złotnicy krakowscy i ich cech w latach autonomii galicyjskiej 1866–1914*, Kraków 2011, s. 56 n.; idem, *Złotnicy, jubilerzy...*, s. 144; Leonard Lepszy, *Złotnictwo krakowskie*, Kraków 1887, s. 7–10.

¹¹⁰ *Spis Abonentów Sieci Telefonicznej Państwowej w Krakowie (dodatek do ogólnego „Spisu Abonentów Telefonicznych w Polsce” na rok 1934)*, Warszawa 1934 (patrz szyldy emaliowane).

¹¹¹ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/200 (teczka „Emaljarnia”).

W tym samym roku kapitał firmy wynosił 20 tys. zł, a prowadził ją niejaki Mojżesz Dawid Weinberg, przemysłowiec w Krakowie, zamieszkały na ul. Dietla 81 – gdzie także znajdowała się siedziba firmy „Emaljarnia”¹¹².

Właściciel: Mojżesz Dawid Weinberg?

Uwagi: Nie odnaleziono żadnych produktów firmy.

FISCHHAB, Aleksander

Nazwy firmy: „Aleksander Fischhab. Wytwórnia pieczęci, etykiet tłoczonych i pracownia rytownicza”, „Treuhand der firma Alexander Fischhab. Graveuranstalt, Stempel- und Siegelmarken-Erzeugung”

Daty: 1904–1939, 1939–1945, ok. 1945–1953

Adresy: pl. Dominikański 6 (w latach 1904–1908)¹¹³, ul. Grodzka 50 (w latach ok. 1908–1925)¹¹⁴, ul. Grodzka 46 (w latach ok. 1925–1953)¹¹⁵

Zakres działalności: Tłoki i stemple pieczętne (metalowe i gumowe)¹¹⁶, podstawowe prace grawerskie (wycinanie, obrabianie i rytowanie drobnych przedmiotów z metalu,

¹¹² Ibidem, b.p.

¹¹³ Np. *Księga Adresowa Królewskiego Stołecznego Miasta Krakowa i Królewskiego Wolnego Miasta Podgórze 1905*, R. 1, Kraków 1904, poz. ogł. LXXVIII.

¹¹⁴ „Podróżujący Kurier”. Organ Stowarzyszenia Podróżujących Kupców Galicji 1908, nr 10, R. 2, s. 12; *Stefana Mikulskiego Wielka Księga Adresowa Stołecznego Królewskiego Miasta Krakowa i Stołecznego Królewskiego Miasta Lwowa, Królewskiego Wolnego Miasta Podgórze*, R. 4, Kraków 1908, s. 63.

¹¹⁵ „Przegląd Kupiecki” 1925, nr 1, s. 2; *Stefana Mikulskiego...*, 1925, s. 9; *Skorowidz Rzeczypospolitej...*, 1926 (patrz rytownicy).

¹¹⁶ W wyniku przeprowadzonej kwerendy udało się odnaleźć następujące obiekty: pieczęć Magistratu Miasta Rzeszów (MOR, nr inw. MRH 3071), pieczęć Starostwa w Rzeszowie (MOR, nr inw. MRH 3085), pieczęć z napisem „powyższe materiały pobrano” (MOR, nr inw. MRH 4128), pieczęć z napisem „do wpłaty...” (MOR, nr inw. MRH 4129), pieczęć z napisem „21 września 1930” (MOR, nr inw. MRH 4134), pieczęć z napisem „25 września 1930” (MOR, nr inw. MRH 4135), pieczęć z napisem „Sprawa urzędowa – w wykonaniu poruczonego zakresu działania – wolna od opłaty pocztowej” (MOR, nr inw. MRH 4137), pieczęć Kasy Poboru Opłat Miejskich Magistratu w Rzeszowie (MOR, nr inw. MRH 4147), pieczęć z napisem „Sprawdzono i zapisano do książki kontrolnej” (MOR, nr inw. MRH 4148), pieczęć z napisem „Widziano i potwierdza się” (MOR, nr inw. MRH 4149), pieczęć z napisem „w Rzeszowie” (MOR, nr inw. MRH 4150), pieczęć Magistratu Miasta Rzeszów (MOR, nr inw. MRH 4164), pieczęć Zwierzchności Gminnej w Staromieściu (MOR, nr inw. MRH 4190); pieczęć Składu Aparatów i Przyborów Fotograficznych E. Grünhausera w Krakowie (Muzeum Krakowa, nr inw. MHF/1035/I), pieczęć Warszawskiego Składu Przyborów Fotograficznych w Krakowie (Muzeum Krakowa, nr inw. MHF/1036/I); pieczęć Cesarsko-Królewskiego Starostwa w Krakowie (MNK, nr inw. MNK-VII-Sfr 4496), pieczęć Cesarsko-Królewskiego Starostwa w Krakowie (MNK, nr inw. MNK-VII-Sfr 4501); pieczęć Kontroli Opłat Miejskich w Chrzanowie (Muzeum w Chrzanowie im. Ireny i Mieczysława Mazarakich, nr inw. MCh-S/2098); pieczęć spółki Antoniego Dobrzańskiego z Krakowa (MNRiPR-S, nr inw. MNR-H-640); pieczęć autorowi bliżej nieznana (APK, Zbiór sfragistyczny, sygn. 12/182/32); pieczęć Księgarni Bratniej Pomocy Medyków UJ w Krakowie (zbiory prywatne autora); pieczęć Południowego Towarzystwa Transportowego w Krakowie (zbiory prywatne autora); pieczęć Sądu Rozjemczego w Krakowie (zbiory prywatne), S. Bauman, „Typariusze w zbiorze historycznym Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu

takich jak: odznaki¹¹⁷, medale i medaliki), wyrób szyldów emaliowanych¹¹⁸, metalowych i mosiężnych, tabliczek metalowych w wielu wzorach i formatach, etykiet wytłaczanych, naklejek, zaklejek i zalepek, oraz prace drukarskie (papiery firmowe, rachunki, katalogi, cenniki, bilety¹¹⁹, ulotki itd.). W ofercie znalazły się również numeratory (paginatory), datowniki, stampile, prezentatory, plombownice, prasy i praski, marki mosiężne dla psów¹²⁰, suszki i bibularze, szablony z cynkowej blachy, cyfry i litery żelatynowe, cyfry kauczukowe na drewnianych klockach oraz inne przedmioty do sygnowania. Ponadto oferowano w katalogu bogaty asortyment wyrobów gotowych, pozostających w ciągłej sprzedaży i dostępnych na tzw. składzie sklepowym. Były to przede wszystkim akcesoria potrzebne do wykonywania odcisków pieczętnych, takie jak farby i tusze do pieczęci, poduszki i bibuły nawilżone tuszem (maczałki), butelki z tuszem, lak w laskach, smary do maszyn, albo przybory do przechowywania pieczęci, jak np. pudełeczka niklowane bądź podstawki pod typariusze.

Sygnatury: „A. FISCHHAB – KRAKÓW, Grodzka 50”, „ALEKSANDER FISCHHAB – KRAKÓW, Grodzka 50”, „A. FISCHHAB – Kraków, Grodzka 46”, „A. FISCHHAB-KRAKÓW-GRODZKA-46”

Dzieje firmy: Aleksander Fischhab założył zakład rytowniczo-pieczętarski w 1904 r., co potwierdza karta przemysłowa wydana w tym samym roku przez Magistrat Miasta Krakowa¹²¹. W 1913 r. firma otrzymała ponownie koncesję handlową¹²². Pracownia

Rolno-Spożywczego w Szreniawie”, Poznań 2016, nr kat. 21 (niepublikowana praca licencjacka); idem, „Krakowska firma rytowniczo-pieczętarska Aleksandra Fischhaba”, Poznań 2018, s. 130–181 (niepublikowana praca magisterska); idem, *Krakowska rodzina...*, s. 223, przyp. 66.

¹¹⁷ Odznaka Harcerstwa Starozakonnych Haszomer Hacair (zbiory prywatne); nakrętka do odznaki, która została sprzedana podczas aukcji w 2010 r., <http://desa.art.pl/index.php?pozycja=12457> (odczyt: 15.12.2017).

¹¹⁸ Zachował się szyld emaliowany wytwórni bielizny Izraela Lederbergera, sygnowany przez firmę Fischhabów (Muzeum Krakowa, nr inw. MHK 802–7). Szyld ten prezentowano na wystawie „Kupując oczami. Reklama w przedwojennym Krakowie” w Kamienicy Hipolitów w Krakowie (23 lutego – 11 czerwca 2017 r.), lecz nie wskazano na ekspozycji sygnatury wykonawcy. Ponadto brak reprodukcji szyldu w publikacji powystawowej, por. Iwona Kawalla, *Kupując oczami. Reklama w przedwojennym Krakowie*, Kraków 2017.

¹¹⁹ Firma „A. Fischhab” drukowała i sprzedawała bilety Krakowskiego Teatru Żydowskiego, zob. Mirosława M. Bułat, *Krakowski Teatr Żydowski = Krokewer Jidis Teater: między sztuką a sztuką*, Kraków 2006, s. 42. Informacje o zakupie biletów w siedzibie firmy na ul. Grodzkiej 46, zob. np.: „Nowy Dziennik” 1936, R. 19, nr 291, s. 15; „Nowy Dziennik” 1939, R. 22, nr 53, s. 11.

¹²⁰ Inaczej znaczkii lub numery, które służyły do identyfikacji psów, zob. Joanna Geller, Bożena Sobucka, *Jak pies z kotem*, Kraków 2016, s. 18.

¹²¹ Karta przemysłowa nr 126 została wydana przez Magistrat Miasta Krakowa 9 kwietnia 1904 r., ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/731/507, s. 352. Naddo w krakowskiej księdze adresowej z 1905 r. znalazła się informacja, że „pieczęcie kauczukowe różnego rodzaju wykonuje nowo założony zakład w Krakowie, Plac Dominikański 6”, zob. *Krakowska Księga Adresowa na rok 1906*, R. 1, red. Jan Knapik, Kraków 1905, poz. ogł. LXXVIII.

¹²² ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/130, nr 520, s. 138.

Aleksandra Fischhaba posiadała w okresie międzywojennym pewną renomę, ponieważ wykonywała pieczęcie dla urzędów i kolei państwowych¹²³. Warto odnotować, że w katalogu firmowym z 1940 r. znajduje się wiele odbitek pieczęci wykonanych dla przedsiębiorstw z woj. krakowskiego, śląskiego, kaliskiego, lwowskiego, a kilka nawet z woj. pomorskiego¹²⁴.

8 października 1940 r. niemiecki Urząd Powierniczy przekazał firmę Fischhabów pod zarząd administracji zastępczej. Pierwszym powiernikiem zastępczym (*Kommissarischer Verwalter*) został Adolf Kriberwigg¹²⁵, a następnie Hermina Weidenholzer i Rudolf Kania. Wywieźli oni firmowe mienie w sierpniu i wrześniu 1944 r. do miejscowości Žireč nad Labem (*Schurz*), leżącej wówczas w Czechosłowacji. W 1946 r. część maszyn i urządzeń krakowskiej firmy zakupił Bohumil Zahradnik, właściciel fabryki pieczęci w Pradze. Pod koniec 1946 r. mienie firmy „A. Fischhab” zostało ostatecznie przetransportowane z Pragi oraz Žirca do Gliwic w dwóch transzach, najpierw koleją, następnie dwoma ciężarówkami. Nie ma pewności, czy transport dotarł do Krakowa. Wiadomo jedynie, że ostatnia ciężarówka dojechała do Gliwic w grudniu 1946 r.¹²⁶

Po II wojnie światowej przedsiębiorstwo przejął Zygmunt Fischhab (Kamiński)¹²⁷. Firma przez niego prowadzona prosperowała po 1945 r. całkiem dobrze. Do takiego wniosku można dojść np. porównując zatrudnienie, które w 1948 r. obejmowało 14 osób (7 robotników produkcyjnych, 3 robotników gospodarczych, 2 uczniów i 2 pracowników biurowych)¹²⁸, podczas gdy w 1947 r. pracowało tam tylko 7 osób¹²⁹. Dane statystyczne dotyczące produkcji są także imponujące, ponieważ w samym 1948 r. wykonano 18 tys. pieczęci gumowych i kauczukowych (średnio 1,5 tys. miesięcznie) o wartości 3 mln 269 tys. zł, 21 mln etykiet tłoczonych o wartości 4 mln 417 tys. zł i 261 robót grawerskich o wartości 916 tys. zł¹³⁰.

¹²³ Zob. np. „Głos Górnego Śląska” 1926, R. 6, nr 64, s. 2.

¹²⁴ *Ilustrowany katalog firmy „Aleksander Fischhab”*, Kraków 1940 (zbiory prywatne autora).

¹²⁵ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/424, nr 138, s. 137.

¹²⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Biuro Rewindykacji w Warszawie, sygn. 2/287/365, *passim*.

¹²⁷ ANK, Akta stanu cywilnego Izraelickiego Okręgu Metrykalnego w Krakowie, sygn. 29/1472/499, lp. 209, s. 70. Wpis w akcie urodzenia Zygmunta informuje o zmianie nazwiska z „Fischhab” na „Kamiński” przez niego i jego żonę Różę, która zmieniła także imię na Zuzanna; zob. też „Dziennik Polski” 1946, R. 2, nr 161, s. 7.

¹²⁸ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/731/394, s. 927–976.

¹²⁹ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/731/507, s. 354.

¹³⁰ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/731/394, s. 523–528.

Właściciele: Aleksander Sender Fischhab (1869–1942)¹³¹, Zygmunt Fischhab (Kamiński od 1946 r.)¹³²

Rodzina: Regina Ruchel Fischhab (żona 1873–1940), Jadwiga Teichner-Rath z d. Fischhab (córka, 1900–1943), Stefania Fischhab (córka, 1901), Zygmunt Fischhab (syn, 1904 – po 1993), Izydor Fischhab (syn, 1906–1944) i Salomon Fischhab (syn, 1909–1940)¹³³

FRÖHLICH, Stefan Ludwik

Nazwa firmy: „Stefan Fröhlich – Rytownik”

Daty: 1882–1906

¹³¹ Urodził się 5 marca 1869 r. w Chomsku na terenie dzisiejszej Białorusi. Rodzicami Aleksandra byli Feiweł Josef Fischhab i Cipe z d. Kamińska. W Krakowie F. J. Fischhab trudnił się kupiectwem, wcześniej w Chomsku był nauczycielem religii. 15 marca 1898 r. Aleksander ożenił się z Reginą Ruchel z d. Horowitz, która urodziła się 5 stycznia 1873 r. w Krakowie. Rodzina Fischhabów najpierw mieszkała w domu na ul. Dietla 59, następnie przeprowadziła się na ul. Senacką 10, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/26, lp. 2342; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/14, lp. 2881; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/1, lp. 2237; Akta stanu cywilnego Izraelickiego Okręgu Metrykalnego w Krakowie, sygn. 29/1472/466, lp. 56, s. 12; *Krakowska Księga Adresowa...*, 1905, s. 193; *Stefana Mikulskiego Wielka Księga Adresowa dla Stołecznego Królewskiego Miasta Wielkiego Krakowa i Królewskiego Wolnego Miasta Podgórze*, R. 9, Kraków 1914, rozdz. 1, s. 93; *Stefana Mikulskiego...*, 1925, s. 114; *Księga Adresowa Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego*, Kraków 1932, s. 243. A. Fischhab był z zawodu drukarzem. W latach 1900–1939 prowadził firmę rytowniczo-pieczętareńską w Krakowie. W latach 1940–1941 odnotowano go we wpisach Związku Rzemieślników Żydowskich w Krakowie, albowiem pracował wraz z dwoma przedwojennymi pracownikami jego firmy – Salomonem Rathem i Józefem Schmalzem w przedsiębiorstwie prowadzonym przez niemieckich powierników, zob. AŻIH, Starosta miasta Krakowa 1939–1945, sygn. 228, nr poz. 32, s. 43; nr poz. 36, s. 130; nr poz. 37, s. 16, 82. Jako Żyd został w 1941 r. przeniesiony do getta krakowskiego na ul. Józefińską 43. Izydor, syn Aleksandra umieścił go w szpitalu żydowskim na ul. Skawińskiej. Zmarł tragiczną śmiercią podczas likwidacji szpitala w getcie krakowskim w lipcu 1942 r., kiedy wszystkich pacjentów rozstrzelano. Przywołane informacje przekazał Zygmunt Kamiński w korespondencji z Janem Bohdanem Glińskim, przechowywanej w zbiorach Głównej Biblioteki Lekarskiej im. Stanisława Konopki w Warszawie (Materiały J. B. Glińskiego, sygn. SKM 364).

¹³² Urodził się 21 marca 1904 r. w Krakowie (ANK, Akta stanu cywilnego Izraelickiego Okręgu Metrykalnego w Krakowie, sygn. 29/1472/499, lp. 209, s. 70). Uczył się w Gimnazjum św. Jacka w Krakowie, które ukończył złożeniem egzaminu dojrzałości w 1922 r. Studia na Uniwersytecie Jagiellońskim na Wydziale Filozoficznym (Oddział Farmacji) ukończył w 1929 r., został więc magistrem farmacji. Zygmunt prawdopodobnie pracował w zawodzie – pojawia się w spisach krakowskich farmaceutów (np. *Rocznik Lekarski Rzeczypospolitej Polskiej* 1936, R. 2, s. 219). Jednak można przyjąć, że pomagał ojcu w prowadzeniu firmy rytowniczo-pieczętareńskiej. Żoną Zygmunta była Rosalia Fischhab z d. Finder, urodzona 6 października 1907 r. we Lwowie. Mieli syna Jerzego. Przed wybuchem II wojny światowej mieszkali na ul. św. Marka 20/14 w Krakowie.

¹³³ Więcej o rodzinie: S. Bauman, *Krakowska rodzina...*, s. 207–214; idem, *Krakowska firma...*, s. 99–114. Kwestionariusze na wydanie niemieckich dowodów osobistych dla członków rodziny Fischhab zob. ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/SMKr 476, s. 641–725.

Adresy: Rynek Główny – Sukiennice 39 (w latach 1882–1900)¹³⁴, ul. Grodzka 45 (w latach 1900–1901)¹³⁵, ul. Grodzka 9 (w latach 1901–1905)¹³⁶, ul. Grodzka 44 (w latach ok. 1905–1906)¹³⁷

Zakres działalności: pieczęcie metalowe i gumowe, rytowanie i rzeźbienie monogramów i herbów we wszelkiego rodzaju metalach i kamieniach

Dzieje firmy: S. Fröhlich założył firmę grawersko-pieczętarską w 1882 r. Ogłaszał się regularnie w *Józefa Czecha Krakowski Kalendarz* w latach 1895–1901. Po raz ostatni został wymieniony w spisie rytowników w 1906 r.

Właściciel: Stefan Fröhlich¹³⁸

Rodzina: Ludwika Dioniza Fröhlich (żona), Stefan Fröhlich (syn), Teresa Fröhlich (córka), Gerwazy Fröhlich (syn)

Uwagi: Ogłoszenia przedsiębiorstwa S. Fröhlich są do siebie podobne – w centralnej części przedstawione jest uskrzydłone putto stojące przy stole, trzymające w prawej ręce typariusz z widoczną matrycą, którym odcisnęło pieczęć na kartce leżącej na blacie stołu. Obok kartki z odciskiem umieszczano tłok pieczętny oraz maszynę pieczętującą. Pod obrazem widniało najczęściej kilka zdań o wykonywanych przez pieczętarszą pracach, a po bokach tej ilustracji adres firmy. Nie odnaleziono żadnych produktów po działalności firmy S. Fröhlich.

HOROWITZ, Izaak. HOROWITZ, Józef

Nazwy firmy: „Izaak Horowitz – Fabryka Pieczętek”, „Zakład pieczętarski – Józef Horowitz”

Daty: 1896–1939

Adresy: pl. Wolnica 4 (w latach ok. 1896–1929)¹³⁹, ul. Dietla 54 (do 1929 r.)¹⁴⁰, ul. Grodzka 32 (w latach ok. 1929–1939)¹⁴¹

Zakres działalności: pieczęcie metalowe i gumowe, etykiety tłoczone, aparaty do sygnowania (numerytory, datowniki, cyfry itd.) oraz szyldy emaliowane

Dzieje firmy: Od 1896 r. firma Izaaka Horowitza prowadziła działalność rytowniczą, następnie przejął ją jego syn Józef. W 1930 r. firma J. Horowitza została zarejestrowana

¹³⁴ *Józefa Czecha Krakowski Kalendarz na rok...*, R. 63, Kraków 1895; R. 68, Kraków 1900.

¹³⁵ *Józefa Czecha...*, R. 69, Kraków 1901, nr ogł. XXVII.

¹³⁶ *Ibidem*, nr ogł. 261, s. LVIII. W ogłoszeniu znajduje się informacja, że „Stefan Fröhlich przejął swoją pracownię na ul. Grodzką l. 9, parter, w podwórku”.

¹³⁷ *Skorowidz Przemysłowo-Handlowy...*, 1906, s. 198.

¹³⁸ Urodził się 2 września 1868 r. w Krakowie. Z zawodu rytownik, wyznania rzymskokatolickiego. Jego żoną była Ludwika Dioniza z Piertotów (Pierotów?), urodzona 3 czerwca 1873 r. w Dompaire we Francji. Mieli troje dzieci: Stefana, Teresę i Gerwazego, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/6, lp. 969.

¹³⁹ *Jana Burgera...*, s. 190 (rytownicy) i dział ogłoszenia s. 220, nr 1772.

¹⁴⁰ *Spis Abonentów Państwowej Sieci Telefonicznej Okręgu Krakowskiej Dyrekcji Poczty i Telegrafów*, 1929, s. 37.

¹⁴¹ *Księga Adresowa Polski...*, 1937, s. 1204 (patrz stempli i pieczęci fabryki); Teatr Miejski im. J. Słowackiego w Krakowie, sezon 1932/33 [program teatralny]; *Przewodnik Gospodarczy Województw: Kieleckiego, Krakowskiego i Śląskiego*, Sosnowiec 1938 (patrz Kraków – pieczątki).

w Izbie Przemysłowo-Handlowej w Krakowie¹⁴². Przez kolejne cztery lata opłacała regularnie podatki na rzecz Skarbu Państwa i krakowskiej Izby Przemysłowo-Handlowej. W 1934 r. jej obrót wyniósł nieco ponad 25 tys. zł¹⁴³. J. Horowitz mieszkał w tym czasie na ul. Stradomskiej 27¹⁴⁴.

Właściciel: Izaak Horowitz¹⁴⁵, Józef Horowitz¹⁴⁶

Rodzina: Izaak: Debora Horowitz (wcześniej Klein, żona), Chaim Leib Horowitz (syn)¹⁴⁷, Neffe Horowitz (córka), Łazarz Horowitz (syn), Maria Horowitz (córka), Beniamin Horowitz (syn), Józef Horowitz (syn), Judyta Horowitz (córka) i Dawid Horowitz (syn)

Uwagi: W spisie abonentów z 1929 r. znajduje się informacja o składzie papieru Efreima Horowitza na ul. Grodzkiej 32¹⁴⁸. Być może wymieniony był spokrewniony z Izaakiem i Józefem.

KAUZAL, Jan

Daty: przełom XIX i XX w.

Adres: ul. Floriańska 13¹⁴⁹

Zakres działalności: prace wchodzące w zakres grawerstwa, czyli wycinanie, obrabianie i rytowanie drobnych przedmiotów z metalu, w tym także pieczęci

Dzieje firmy: Zakład rytowniczy J. Kauzala działał na ul. Floriańskiej 13 w Krakowie. Jan jako pieczętarsz był członkiem Stowarzyszenia Zegarmistrzów, Rytowników i Optyków w Krakowie¹⁵⁰.

Właściciel: Jan Kauzal

Uwagi: Nie zachowały się przedmioty wykonane przez firmę Jana, nie odnaleziono też podstawowych danych biograficznych.

¹⁴² ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/136, nr 12810; 29/318/429, nr 12810, s. 281.

¹⁴³ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/429, nr 12810, s. 281.

¹⁴⁴ ANK, Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/136, nr 12810.

¹⁴⁵ Urodził się w 25 kwietnia 1866 r. w Dukli niedaleko Krosna. Był właścicielem fabryki pieczęci, wyznania mojżeszowego. Od 1890 r. przebywał w Krakowie, gdzie mieszkał m.in. na ul. Wolnica 4/9 i ul. Bożego Ciała 4. Jego żoną była Debora (wcześniej Klein), urodzona 28 września 1864 r. w Krakowie. Jej dziećmi z pierwszego małżeństwa(?) byli: Chaim, Neffe i Łazarz. Z drugiego małżeństwa (z Józefem): Maria, Beniamin, Józef, Judyta i Dawid, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/17, lp. 2391–2392; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/14, lp. 1110; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/12, lp. 675.

¹⁴⁶ Urodził się 25 stycznia 1905 r. w Krakowie, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/14, lp. 1110.

¹⁴⁷ Chaim Leib Horowitz złożył 10 września 1931 r. deklarację na wyrzynanie monogramów i podpisów w Urzędzie Probierzczym w Krakowie, zob. M. Myśliński, *Złotnicy, jubilerzy...*, s. 148.

¹⁴⁸ *Spis Abonentów Państwowej Sieci Telefonicznej Okręgu Krakowskiej Dyrekcji Poczty i Telegrafów*, 1929, s. 37.

¹⁴⁹ *Jana Burgera...*, s. 190 (rytownicy).

¹⁵⁰ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8053, b.p.

MALINA, Franciszek

Nazwa firmy: „Zakład rytowniczo-pieczętarski – Franciszek Malina”

Daty: 1928–1972

Adresy: Rynek Główny – Sukiennice 28, Rynek Główny – Sukiennice 3, pl. Szczepański 7

Zakres działalności: pieczęcie metalowe i gumowe¹⁵¹, prace wchodzące w zakres grawerstwa, czyli wycinanie, obrabianie i rytowanie drobnych przedmiotów z metalu, jak np. odznak, medali i plakiet¹⁵²

Sygnatury: „Fr. MALINA – KRAKÓW – SUKIENNICE 28”, „F. MALINA – KRAKÓW”, „Fr. MALINA – KRAKÓW”, „F. MALINA – SUKIENNICE 28”, „F. MALINA – KRAKÓW, Sukiennice 28”

Dzieje firmy: Franciszek wyuczył się zawodu u Władysława Micińskiego¹⁵³. Firmę zaczął prowadzić w latach 20. XX w.¹⁵⁴ 3 marca 1931 r. otrzymał on świadectwo złotnicze¹⁵⁵. W latach 30. XX w. działał w Izbie Rzemieślniczej w Krakowie, zasiadając w komisji egzaminacyjnej czeladniczej¹⁵⁶. Ponadto Franciszek był członkiem krakowskiego Cechu Rytowników i Optyków¹⁵⁷, a po jego likwidacji – Wojewódzkiego Cechu Mechaników, Optyków, Grawerów, Zegarmistrzów, Jubilerów i Złotników w Krakowie¹⁵⁸. J. Strzałkowski podaje, że firma F. Maliny funkcjonowała do 1950 r.¹⁵⁹, natomiast F. Malina znalazł się wśród członków Cechu Rzemiosł Metalowych w Krakowie, którzy prosperowali w 1972 r. na terenie miasta¹⁶⁰.

Właściciel: Franciszek Malina¹⁶¹

Rodzina: Jadwiga Malina (córka)

MARCZYK, Józef

Nazwa firmy: „Józef Marczyk – zakład rytowniczy”

Daty: 1924–1939

¹⁵¹ Muzeum Krakowa: pieczęć z napisem „Księga zawiera __ stron” (nr inw. MHK-736/DIP); MNK: dwie pieczęcie krakowskiego zarządu Związku Muzeów w Polsce (nr inw. MNK-VII-Sfr 895–896).

¹⁵² Muzeum Krakowa posiada cztery odznaki krakowskiego Bractwa Kurkowego (nr inw. MHK-2057/III, MHK-2058/III/1–2, MHK-1035/V, MHK-308/BrK); zob. Zdzisław Sawicki, Adam Wielechowski, *Odznaki Wojska Polskiego 1918–1945: Wojsko Polskie 1918–1945, Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie*, Warszawa 2007, s. 180, 685; i idem, *Dokumenty...*, s. 262; J. Strzałkowski, *Słownik...*, s. 80.

¹⁵³ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8087, b.p.

¹⁵⁴ Zob. np. *Skorowidz Rzeczypospolitej...*, 1926 (patrz rytownicy).

¹⁵⁵ ANK, Urząd Probierczy w Krakowie, sygn. 29/1650/62, lp. 270, s. 9.

¹⁵⁶ J. Jastrzębski, *Izba...*, s. 181.

¹⁵⁷ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8207, b.p.

¹⁵⁸ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8208, b.p.

¹⁵⁹ J. Strzałkowski, *Słownik...*, s. 80.

¹⁶⁰ F. Kiryk, *Cechowe...*, s. 490.

¹⁶¹ Urodził się 1 października 1889 r. w Krakowie, syn Konstantyna i Anny. Z zawodu rytownik, wyznania rzymskokatolickiego. Miał córkę Jadwigę, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/21, lp. 66; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/17, lp. 597.

Adresy: ul. św. Tomasza 25 (w latach 1924–1930)¹⁶², ul. św. Tomasza 24 (w latach ok. 1930–1939)¹⁶³

Zakres działalności: Pieczęcie gumowe i metalowe, prace wchodzące w zakres grawerstwa, czyli wycinanie, obrabianie i rytowanie drobnych przedmiotów z metalu (odznaki)¹⁶⁴, w tym także prace w złocie i srebrze (ryty na srebrach stołowych i pierścionkach) oraz kamieniach szlachetnych. Ponadto wyrób tablic emaliowanych i gwoździ do sztandarów.

Sygnatura: „J. MARCZYK – RYTOWNIK – KRAKÓW – ŚW. TOMASZA 24”

Dzieje firmy: J. Marczyk wyzwolił się w cechu krakowskim i praktykował u mistrzów z tego miasta. Był czeladnikiem m.in. u Stanisława Niemczyka¹⁶⁵. Własny zakład rytowniczy założył w 1924 r.¹⁶⁶ W dniu 15 kwietnia 1931 r. złożył deklarację złotniczą do Urzędu Probierzczego w Krakowie¹⁶⁷, a miesiąc później otrzymał świadectwo złotnicze (18 maja 1931 r.)¹⁶⁸. W 1939 r. zakład J. Marczyka zatrudniał dwóch pracowników. Firma w tym czasie miała na stanie telefon o numerze 113-84¹⁶⁹.

Właściciel: Józef Marczyk¹⁷⁰

Rodzina: Helena Marczyk (żona), Stanisław Marczyk (syn), Marian Marczyk (wnuk?)

Uwagi: Papier firmowy J. Marczyka znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej¹⁷¹. W wykazie członków Cechu Rzemiosł Metalowych w Krakowie z 1972 r. wymieniono w ramach grawerstwa – Mariana Marczyka, który prowadził warsztat na ul. Solskiego 24 (dawniej św. Tomasza¹⁷²) w Krakowie¹⁷³. Prawdopodobnie był on wnukiem Józefa.

¹⁶² „Rzeczy Piękne” 1925, R. 5, z. 4, b.p.; *Stefana Mikulskiego...*, 1925, s. 602; *Księga Adresowa Polski...*, 1930 (patrz grawerzy).

¹⁶³ „Adresarz-Informator oraz Przewodnik po Krakowie” 1933, R. 1, s. 137; *Księga Adresowa Polski...*, 1937, s. 1204 (patrz stempli i pieczęci fabryki); „Głos Narodu” 1938, nr 105, s. 20.

¹⁶⁴ Odznaka „Krzyż Obrony Lwowa” została sprzedana za 480 zł w Domu Aukcyjnym DESA w Krakowie, <http://desa.art.pl/index.php?pozycja=12211&language=pl> (odczyt: 24.06.2018); odznakę na 25-lecie Klubu Sportowego Cracovia sprzedano w Warszawskim Centrum Numizmatycznym, <https://wcn.pl/auctions/54/923> (odczyt: 23.06.2018).

¹⁶⁵ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8087, b.p.

¹⁶⁶ *Monografia rzemiosła...*, s. 84.

¹⁶⁷ M. Myśliński, *Złotnicy, jubilerzy...*, s. 150.

¹⁶⁸ ANK, Urząd Probierzczy w Krakowie, sygn. 29/1650/62, lp. 343, s. 11.

¹⁶⁹ *Monografia rzemiosła...*, s. 84.

¹⁷⁰ Urodził się 19 marca 1883 r. we wsi Tyniec (dziś obszar Krakowa, dawniej osobna wieś). Z zawodu grawer, wyznania rzymskokatolickiego. Od 1894 r. mieszkał w Krakowie (m.in. Rynek Główny 6/45 i ul. Bracka 15). Jego żoną była Helena, urodzona 25 października 1897 r. w Wadowicach. Małżeństwo doczekało się syna Stanisława, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/3, lp. 423; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/1, lp. 244; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/21, lp. 1690.

¹⁷¹ BJ, Druki ulotne, sygn. 759816 III RARA, t. 27, nr 20 (*Druk firmowy zakładu rytowniczego Józefa Marczyka*).

¹⁷² Ulica św. Tomasza została nazwana imieniem Ludwika Solskiego w 1955 r. Do jej historycznej nazwy powrócono w 1990 r., zob. Elżbieta Supranowicz, *Nazwy ulic Krakowa*, Kraków 1995, s. 180.

¹⁷³ F. Kiryk, *Cechowe...*, s. 490.

MICIŃSKI, Władysław

Nazwy firmy: „Władysław Miciński – zakład artystyczno-rytowniczy”, „Władysław Miciński – Rytownik”

Daty: 1900–1939

Adresy: Kraków: Rynek Główny – Sukiennice 18 (w latach ok. 1900–1922)¹⁷⁴; Lwów: ul. Halicka 19 (w latach ok. 1922–1926)¹⁷⁵, ul. Stefana Batorego (w latach ok. 1926–1939)¹⁷⁶

Zakres działalności: Prace wchodzące w zakres grawerstwa, czyli wycinanie, obrabianie i rytowanie drobnych przedmiotów z metalu. Wyrabiał głównie pieczęcie¹⁷⁷, medale¹⁷⁸, odznaki¹⁷⁹ i żetony¹⁸⁰.

Sygnatury: „W. MICIŃSKI – KRAKÓW”, „W. MICIŃSKI-Kraków”, „W · MICIŃSKI · KRAKÓW”, „WŁADYSŁAW MICIŃSKI – LWÓW”

Dzieje firmy: Zakład rytowniczo-pieczętarski W. Micińskiego został założony w 1900 r. Następnie, po dwudziestu latach działalności w Krakowie, przeniósł swoją pracownię do Lwowa, gdzie pracował najprawdopodobniej do wybuchu II wojny światowej.

Właściciel: Władysław Miciński¹⁸¹

Uwagi: Jacek Strzałkowski błędnie podaje miasto Lwów jako jedyne miejsce rzemieślniczej działalności W. Micińskiego¹⁸². Ogłoszenia W. Micińskiego kilkakrotnie sąsiadują z anonsami Ludwika Kowalskiego, zegarmistrza, który prowadził pracownię w tej samej lokalizacji w Krakowie. Obaj rzemieślnicy musieli korzystać z jednego pomieszczenia, bądź w jakiś sposób współpracować, co dodatkowo świadczy o pokrewieństwie tych dwóch profesji.

MONDKIEWICZ, Józef

Nazwa firmy: „Józef Mondkiewicz – zakład artystyczno-rytowniczy”

¹⁷⁴ *Krakowska Księga Adresowa...*, 1905, s. 36; *Krakowska Księga Adresowa na rok 1907*, R. 3, red. Jan Knapik, Kraków 1906, s. 32; *Józefa Czecha...*, R. 75, Kraków 1908, s. 55; *Józefa Czecha...*, R. 83, Kraków 1914, s. 67; *Skorowidz Przemysłowo-Handlowy...*, 1912, s. 460 (patrz rytownictwo); „Tygodnik Mieszczański” 1913, R. 3, nr 50, s. 3.

¹⁷⁵ *Księga Adresowa Przemysłu, Handlu i Finansów*, Warszawa 1922, Dział IX, nr poz. 18902.

¹⁷⁶ *Księga Adresowa Polski (wraz z Wielkim Miastem Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa*, Warszawa 1926–1927 (patrz Lwów – grawerzy).

¹⁷⁷ W MNK znajdują się: pieczęć Delegatury Cesarsko-Królewskiego Namiestnika (nr inw. MNK-VII-Sfr 4492), pieczęć Cesarsko-Królewskiego Starostwa w Krakowie (nr inw. MNK-VII-Sfr 4499). Warto zauważyć, że J. Marczyk sygnował pieczęcie w podobny sposób jak odznaki, to jest mocując nakrętkę na uchwycie tłoka.

¹⁷⁸ M. Gumowski, *Medale...*, s. 205.

¹⁷⁹ Z. Sawicki, A. Wielechowski, *Odznaki...*, s. 619; iidem, *Dokumenty...*, s. 426.

¹⁸⁰ J. Strzałkowski, *Słownik...*, s. 84 (żeton Klubu Szermierzy im. Wołodźjowskiego w Krakowie).

¹⁸¹ Urodził się 27 czerwca 1878 r. w Krakowie, syn Jana i Bronisławy, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/20, lp. 1233; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/21, lp. 1200.

¹⁸² Por. J. Strzałkowski, *Słownik...*, s. 84.

Daty: lata 30. XX w.

Adres: ul. Szewska 4 (lata 30. XX w.)¹⁸³

Zakres działalności: prace wchodzące w zakres grawerstwa, czyli wycinanie, obrabianie i rytowanie drobnych przedmiotów z metalu, m.in. także wyrzynanie monogramów, herbów i napisów w srebrze i złocie albo w kamieniach szlachetnych

Dzieje firmy: Mondkiewicz wyuczył się fachu grawerskiego u Stefana Czaplickiego¹⁸⁴. Swoją zakład artystyczno-rytowniczy prowadził na ul. Szewskiej 4 w Krakowie. 8 kwietnia 1931 r. złożył deklarację złotniczą w Urzędzie Probierczym w Krakowie¹⁸⁵, otrzymał ją miesiąc później¹⁸⁶. J. Mondkiewicz był członkiem Wojewódzkiego Cechu Mechaników, Optyków, Grawerów, Zegarmistrzów, Jubilerów i Złotników w Krakowie w latach 1937–1939¹⁸⁷.

Właściciel: Józef Mondkiewicz¹⁸⁸

Uwagi: Nie odnaleziono żadnych produktów J. Mondkiewicza.

NIEMCZYK, Stanisław Adam

Nazwa firmy: „Stanisław Niemczyk – Rytownik”

Daty: 1904–1939

Adres: Rynek Główny – Sukiennice 10 (w latach ok. 1904–1939)

Zakres działalności: pieczęcie w gumie, drewnie i metalu¹⁸⁹, tablice emaliowane i metalowe, rytowanie monogramów, herbów i napisów w różnych metalach i drogich

¹⁸³ „Adresarz-Informator oraz Przewodnik po Krakowie” 1939, R. 1, s. 139.

¹⁸⁴ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8087, b.p.

¹⁸⁵ M. Myśliński, *Złotnicy, jubilerzy...*, s. 150.

¹⁸⁶ ANK, Urząd Probierczy w Krakowie, sygn. 29/1650/62, lp. 342, s. 11.

¹⁸⁷ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8208, b.p.

¹⁸⁸ Urodził się 14 grudnia 1885 r. w Krakowie, syn Józefa i Józefy. Z zawodu rytownik, wyznania rzymskokatolickiego. Rzemiosła wyuczył się u S. Czaplickiego, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/14, lp. 253; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/16, lp. 3213.

¹⁸⁹ Muzeum Krakowa: pieczęć z napisem „Z Biblioteki Stenograficznej Władysława Chrapusty” (nr inw. MHK-735/DIP) i pieczęć Głównego Pełnomocnika PCK przy Radzie Głównej Opiekuńczej Marii Tarnowskiej (nr inw. MHK-4198/III). MNK: dwie pieczęcie Instytut Popierania Rękodzieł i Przemysłu Miejskiego Muzeum Techniczno-Przemysłowego w Krakowie (nr inw. MNK-Num 17-18), pieczęć z napisem „ARCHITEKTURA” (nr inw. MNK-VII-Sfr 898), pieczęć Cesarsko-Królewskiego Starostwa w Krakowie (nr inw. MNK-VII-Sfr 4498), pieczęć z napisem „Z DARU – K. MARCINKOWSKIEGO” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6018), pieczęć z napisem „Dar L. Olszewskiego” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6021), pieczęć z napisem „LEGAT PROF. FRANC – PIEKOSIŃSKIEGO – 1907” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6022), pieczęć z napisem „Z DARU – ANT CZERWIŃSKIEGO – z KIJOWA 1907” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6023), pieczęć mleczarni M. Szkaradka (nr inw. MNK-VII-Sfr 6024), pieczęć z napisem „Z ZAPISU Ś. P. – PROF. G. STEINGRABERA – 1908” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6025), pieczęć z napisem „DAR M. GREIMA – z KAMIENICA PODOL. – 1909.” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6026), pieczęć z napisem „DAR KS. JÓZEFA – JAMIOŁKOWSKIEGO – 1908.” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6027), pieczęć z napisem „PAPIERY SAPOCKI – STETKIEWICZA – DAR. ZA POŚR. A. GUSTAWA – 1909.” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6028), pieczęć z napisem „ZE ZBIORU A. HR. – POTOCKIEGO ZA DUBL. – z DARU J. UMIŃSKIEJ – 1906.” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6029), pieczęć z napisem „Z DARU – AURELEGO SMOLINA – z WIEDNIA

kamieniach, także ozdób wypukło rzeźbionych i cyzelowanych na papierośnice, wykonywanie medali, plaket, odznak¹⁹⁰. W ofercie znalazły się ponadto np. plombownice, toporki do cechowania drewna (stemple cechowe) i maszyny pieczętujące do numerowania i paginowania (numeratory i paginatory)¹⁹¹.

Sygnatury: „S. NIEMCZYK – KRAKÓW”, „Stanisław Niemczyk – Rytownik (Graveur) – KRAKÓW, Sukienice 10”, „ST. NIEMCZYK – RYTOWNIK – KRAKÓW, SUKIENNICE 10”

Dzieje firmy: S. Niemczyk przejął pracownię na początku XX w. po Felicjanie Wojtychu. Stanisław był mistrzem rytownictwa¹⁹². W latach 1927–1939 zasiadał w trzyosobowej komisji egzaminacyjnej czeladniczej Izby Rzemieślniczej w Krakowie (z Franciszkiem Maliną i Stefanem Sieprawskim), w ramach rzemiosła metalowego, jako specjalista w grawerstwie¹⁹³. Należy zaznaczyć, że S. Niemczyk wykonywał pieczęcie dla Legionów Polskich¹⁹⁴.

Właściciel: Stanisław Adam Niemczyk¹⁹⁵

1904.” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6033), pieczęć z napisem „Z ZAPISU – WIKTORA BIERNACKIEGO – 1906.” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6036), pieczęć z napisem „Z DARU Dr. WŁAD. – GUMPLOWICZA 1910.” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6037), pieczęć z napisem „DAR – HR. STARZEŃSKIEJ – z Kołomyj. 1909” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6038), pieczęć z napisem „Z DARU – MICHAŁA SZKARADKA” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6039), pieczęć z napisem „Hr. E. Czapski” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6040), pieczęć z napisem „DAR W. L. ANCZYCA – 1909.” (nr inw. MNK-VII-Sfr 6041); APK: pieczęć autorowi nieznaną (sygn. 12/182/230); ANK: pieczęć Przytuliska Weteranów z roku 1863/4 w Krakowie (sygn. 29/661/88); MOR: pieczęć Koła Miejscowego Towarzystwa Szkoły Ludowej w Rzeszowie (nr inw. MRH 2961).

¹⁹⁰ J. Strzałkowski, *Słownik...*, s. 89; M. Gumowski, *Medale...*, s. 206. W Muzeum Krakowa: trzy odznaki nagrody strzeleckiej Krakowskiego Bractwa Kurkowego (nr inw. MHK-210/BrK, MHK-299/BrK, MHK-303/BrK) oraz odznaka nagrody strzeleckiej dla Tadeusza Leona Glińskiego z 1933 r. (nr inw. MHK-298/BrK).

¹⁹¹ *Józefa Czecha...*, R. 72, Kraków 1904, s. XV; *Krakowska Księga Adresowa...*, 1906, s. 32; *Księga Adresowa Polski...*, 1932 (patrz rytownicy).

¹⁹² F. Kiryk, *Cechowe...*, s. 73.

¹⁹³ J. Jastrzębski, *Izba...*, s. 181.

¹⁹⁴ Janusz Adamczyk, Jacek Szopa, Janusz Tadeusz Nowak, *Pieczętki formacyjne Legionów Polskich Polskiego Korpusu Posiłkowego i Polskiej Siły Zbrojnej na przesyłkach pocztowych z uwzględnieniem tła historycznego 1914–1918*, Kraków 2014, s. 566–569.

¹⁹⁵ Urodził się 16 grudnia 1876 r. w Krakowie, syn Adama i Anny. Z zawodu rytownik, wyznania rzymskokatolickiego. Jego żoną była Kazimiera, urodzona 1 stycznia 1885 r. (lub 1884 r.) w Krakowie. Ich dziećmi byli: Zofia, Adam, Wojciech i Stanisława, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/3, lp. 1088–1089, t. 7, lp. 440; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/6, lp. 828; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/3, lp. 2321. Stanisław mieszkał na następujących ulicach: Ambrożego Grabowskiego 8 (pod koniec XIX w.), Krupniczej 13/19 (w latach ok. 1900–1909), Szewskiej 19 (w latach ok. 1909–1910), Karmelickiej 37 (w latach ok. 1910–1925) i Straszewskiego 12 (po 1925 r.), zob. m.in. *Krakowska Księga Adresowa Wielki Kraków 1908: wraz z schematyzmem miast Podgórze i ogłoszeniami firm przemysłowych: Krakowa, Podgórze, Tarnowa, Jarosławia, Rzeszowa, Przemyśla, Lwowa, Zakopanego, Białej itd.*, R. 4, red. Jan Knapik, Kraków 1907, b.p.; *Stefana Mikulskiego...*, 1909, s. 126; *Stefana Mikulskiego...*, 1914, s. 201; *Stefana Mikulskiego...*, 1925, s. 249.

Rodzina: Kazimiera Niemczyk z d. Wojtych (żona), Zofia Niemczyk (córka), Adam Niemczyk (syn), Wojciech Niemczyk (syn), Stanisława Niemczyk (córka)

Uwagi: Portret S. Niemczyka został powielony w pracy F. Kiryka¹⁹⁶. Ponadto wiadomo o dwóch zeszytach ewidencyjnych pracowni S. Niemczyka i F. Wojtycha. Znajdują się one w zbiorach prywatnych i nie zostały dotąd udostępnione¹⁹⁷.

PREISNER (Preusner), Mieczysław

Nazwa firmy: „Zakład artystyczno-rytowniczy Mieczysława Preisnera”

Daty: lata 20. XX w.

Adres: Rynek Główny – Sukiennice 7 (lata 20. XX w.)¹⁹⁸

Zakres działalności: pieczęcie metalowe i gumowe, medale, odznaki¹⁹⁹, szyldy emaliowane, rytowanie herbów, monogramów i napisów na metalach i szlachetnych kamieniach

Dzieje firmy: M. Preisner wyuczył się zawodu u Józefa Trębacza²⁰⁰. Pod własnym szyldem prowadził zakład artystyczno-rytowniczy na Rynku Głównym – Sukiennice 7 w latach 20. XX w.

Właściciel: Mieczysław Preisner²⁰¹

Rodzina: Maria Preisner (żona), Zdzisław Preisner (syn)

Uwagi: W wykazie rzemieślników Cechu Rzemiosł Metalowych w Krakowie z 1972 r. wymieniono Zdzisława Preisnera, który prowadził wówczas warsztat grawerski na ul. Grodzkiej 6 w Krakowie²⁰². Był to syn Mieczysława.

SIEPRAWSKI, Stefan

Nazwy firmy: „Zakład maszynowego rytownictwa R. S. Sieprawski”, „Zakład rytowniczy – R. S. Sieprawski”

Daty: lata 30. XX w.

Adres: Rynek Główny 26 (lata 30. XX w.)²⁰³

Zakres działalności: pieczęcie metalowe i gumowe, szyldy emaliowane²⁰⁴

¹⁹⁶ Zob. F. Kiryk, *Cechowe...*, s. 73.

¹⁹⁷ Zeszyty znajdują się u kolekcjonera z Warszawy, p. Janusza Giersza. Prezentował je 18 listopada 2016 r. na V Seminarium Sfragistycznym w Krakowie. Sprawozdanie zob. Jakub Rogulski, „Pieczęcie kościelne” – IV i V Seminarium Sfragistyczne (Kraków, 12 VI 2015 i 18 XI 2016), „Studia Źródłoznawcze” 2017, t. 55, s. 313–314. Notatniki nie zostały udostępnione, mimo podjętej próby kontaktu, autorowi niniejszego artykułu.

¹⁹⁸ *Skorowidz Rzeczypospolitej...*, 1926 (patrz rytownictwo; rytownicy; pieczęcie wyroby).

¹⁹⁹ Z. Sawicki, A. Wielechowski, *Odznaki...*, s. 687; <http://forum.ioh.pl/viewtopic.php?t=34456> (odczyt: 30.06.2018).

²⁰⁰ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8087, b.p.

²⁰¹ Urodził się 23 lutego 1890 r. w Krośnie. Z zawodu rytownik, wyznania rzymskokatolickiego. Od 1906 r. mieszkał w Krakowie. Jego żoną była Maria, urodzona 19 lutego 1899 r. w Piaskach Wielkich (dziś w granicach Krakowa, dawniej część Podgórze). Mieli syna Zdzisława, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/16, lp. 1764.

²⁰² F. Kiryk, *Cechowe...*, s. 490.

²⁰³ „Głos Narodu” 1938, nr 105, s. 19.

²⁰⁴ Ibidem.

Dzieje firmy: Zakład rytowniczy Sieprawskiego mieścił się na Rynku Głównym 26 (I piętro) w Krakowie. Jego obecność odnotowano jedynie w anonsach w prasie z drugiej połowy lat 30. XX w.

Właściciel: Stefan Sieprawski²⁰⁵

Uwagi: Nie odnaleziono produktów firmy S. Sieprawskiego.

SORKIN, Edward

Daty: 1926–1939

Adresy: ul. Grodzka 60 (w latach ok. 1926–1930)²⁰⁶, ul. Grodzka 58 (w latach ok. 1930–1939)²⁰⁷

Zakres działalności: pieczęcie metalowe i gumowe, prace wchodzące w zakres grawerstwa, czyli np. rytowanie herbów, monogramów i napisów na wszelkich metalach i kamieniach szlachetnych

Dzieje firmy: E. Sorkin prowadził zakład na ul. Grodzkiej 60 w latach 1926–1930, po czym przeniósł pracownię pod nr 58. Dnia 13 kwietnia 1931 r. złożył deklarację na rytowanie monogramów w Urzędzie Probierczym w Krakowie²⁰⁸ i w tym samym roku otrzymał świadectwo złotnicze²⁰⁹. W drugiej połowie lat 30. XX w. był członkiem Cechu Rytowników i Optyków w Krakowie²¹⁰.

Właściciel: Edward Sorkin

Uwagi: Nie odnaleziono żadnych wyrobów E. Sorkina.

TRĘBACZ, Józef

Nazwa firmy: „Zakład artystyczno-rytowniczy – Józef Trębacz”

Daty: 1908–1939

Adresy: Rynek Główny 46, Linia A–B, I piętro (w latach ok. 1908–1909)²¹¹, ul. Sławkowska 24 (w latach ok. 1909–1930)²¹², Rynek Główny 9 (w latach ok. 1930–1937)²¹³, ul. Stolarska 5 (w latach ok. 1937–1939)²¹⁴

²⁰⁵ Urodził się 27 maja 1908 r. w Krakowie, syn Aleksandra i Marii, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/12, lp. 1144; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/12, lp. 1231.

²⁰⁶ *Skorowidz Rzeczypospolitej...*, 1926 (patrz rytownicy).

²⁰⁷ *Księga Adresowa Polski...*, 1930 (patrz grawerzy).

²⁰⁸ M. Myśliński, *Złotnicy, jubilerzy...*, s. 153.

²⁰⁹ ANK, Urząd Probierczy w Krakowie, sygn. 29/1650/62, lp. 338, s. 11.

²¹⁰ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8207, b.p.

²¹¹ „Zakopane”. Czasopismo poświęcone sprawom Zakopanego 1908, nr 16; *Stefana Mikulskiego...*, 1909, s. 27.

²¹² *Stefana Mikulskiego...*, 1914, s. 500.

²¹³ *Polski przemysł i handel...*, 1930 (patrz Józef Trębacz); *Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu...*, 1932, R. 3, nr poz. 4945.

²¹⁴ *Księga Adresowa Polski...*, 1937 (patrz grawerskie zakłady).

Zakres działalności: pieczęcie metalowe i gumowe²¹⁵, szyldy emaliowane i metalowe²¹⁶, odznaki²¹⁷, medale i plakiety²¹⁸; rytowanie i cyzelowanie w metalu (także złocie i srebrze). Oferował sprzedaż numeratorów i ich fachową naprawę.

Sygnatury: „J. TRĘBACZ – KRAKÓW”, „JÓZEF TRĘBACZ Rytownik – KRAKÓW, Sławkowska.2.”

Dzieje firmy: J. Trębacz prowadził zakład rytowniczy od początku XX w. – dokładnej daty założenia nie ustalono. Od 1915 r. współpracował z Włodzimierzem Keychą Stowarzyszeniu Mechaników, Optyków i Rytowników w Krakowie, a od 1923 r. kierował nim samodzielnie²¹⁹.

Właściciel: Józef Trębacz²²⁰

Rodzina: Helena Trębacz (żona)

Uwagi: Reprodukację ogłoszenia prasowego J. Trębacza znaleźć można w pracy Aleksandry Łuczak o warszawskiej reklamie²²¹. Anons miał być przykładem warsztatu wykonującego szyldy emaliowane. Jednak jest mało prawdopodobne, by warsztat J. Trębacza wykonywał szyldy dla warszawskich sklepów w XIX w., albowiem w tym czasie działało wiele firm świadczących tego rodzaju usługi na miejscu w stolicy²²².

WALENTA, Jakub Józef

Nazwa firmy: „Jakub Walenta – Rytownik”

Daty: 1904–1930

Adresy: Rynek Główny 46, Linia A–B, I piętro (w latach 1904–1911)²²³, ul. Sławkowska 3, Hotel Saski (w latach ok. 1911–1930)²²⁴

²¹⁵ MNK: pieczęć Cesarsko-Królewskiego Starostwa w Krakowie (nr inw. MNK-VII-Sfr 4502).

²¹⁶ *Józefa Czecha...*, R. 80, Kraków 1912, s. 29; *Józefa Czecha...*, R. 82, Kraków 1914, s. 77.

²¹⁷ Z. Sawicki, A. Wielechowski, *Odznaki...*, s. 689; i idem, *Dokumenty...*, s. 184, 233. Muzeum Krakowa: odznaka 75-lecia Polskiej Akademii Umiejętności (nr inw. MHK-3318/III), odznaka odsłonięcia pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie (nr inw. MHK-697/III/1–2), odznaka II Pułku Lotniczego w Krakowie (nr inw. MHK-785/III).

²¹⁸ M. Gumowski, *Medale...*, s. 214; J. Strzałkowski, *Słownik...*, s. 117; Jacek Gacek, *Medale, medaliony i plakiety polskie i z Polską związane wytworzone do 1944 roku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Katalog zbiorów*, Rzeszów 2001, poz. kat. 119, s. 74. Muzeum Krakowa: plakietka „Arom Wolf” (nr inw. MHK-3573/II N).

²¹⁹ ANK, Akta Miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8087, b.p.; *Monografia rzemiosła...*, s. 37.

²²⁰ Urodził się 15 marca 1882 r. w Krakowie, syn Jana i Joanny. Rytownik, wyznania rzymskokatolickiego. Mieszkał na ul. Skawińskiej 8. Jego żoną była Helena, urodzona 25 lipca 1895 r. w Krakowie, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/17, lp. 201; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/17, lp. 721–722; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/22, lp. 6139.

²²¹ Aleksandra Łuczak, *Retro reklama. Za kulisami warszawskiego biznesu reklamowego w XIX wieku*, Warszawa 2012, s. 168.

²²² Przykładowo: *Polska. Księga adresowa dla przemysłu, handlu i rolnictwa – Polen. Adressbuch für Industrie, Handel und Landwirtschaft*, Warszawa 1916 (patrz grawerzy i zakłady grawerskie; szyldy emaliowane).

²²³ *Krakowska Księga Adresowa...*, 1905, s. 442, 551; *Krakowska Księga Adresowa...*, 1906, s. 245.

²²⁴ „Rzeczy Piękne” 1925, R. 5, z. 6–8, b.p.; „Hasło Podwawelskie” 1930, R. 2, nr 11, s. 8.

Zakres działalności: pieczęcie metalowe i gumowe²²⁵, sztance do guzików, numerytory, datowniki, szyldy metalowe i tablice nagrobne emaliowane²²⁶. Specjalnością wytwórcy było medalierstwo²²⁷.

Sygnatury: „J. WALENTA”, „J. WALENTA – KRAKÓW”, „J. WALENTA – RYTOWNIK – KRAKÓW – 40. FLORJAŃSKA.40”, „J. WALENTA RYTOWNIK – KRAKÓW SŁAWKOWSKA – =HOTEL SASKI=”, „J. WALENTA RYTOWNIK – KRAKÓW SŁAWKOWSKA 3 – =HOTEL SASKI=”

Dzieje firmy: J. Walenta założył zakład rytowniczo-pieczętarski w 1904 r. Znane są dwa adresy firmy: Rynek Główny 46 (I piętro) oraz ul. Sławkowska 3 (Hotel Saski). Pod pierwszym zakład znajdował się do 1911 r., bowiem od tego roku zaczął się tam ogłaszać złotnik Franciszek Zajac (1863–1937)²²⁸. Wówczas J. Walenta przeniósł się na ul. Sławkowską 3. Jakub był podczaszym w stowarzyszeniu przemysłowym zrzeszającym rytowników, optyków i mechaników²²⁹. W 1913 r. został zastępcą przełożonego tego stowarzyszenia²³⁰.

Właściciel: Jakub Józef Walenta²³¹

²²⁵ Pieczęć Spółki Antoniego Dobrzańskiego (MNRiPR-S, nr inw. MNR-H-641), pieczęć Towarzystwa Handlu Zbożem w Krakowie (MNRiPR-S, nr inw. MNR-H-642), dwie pieczęcie Cesarsko-Królewskiego Delegata Namiestnika (MNK, nr inw. MNK-VII-Sfg 450, MNK-VII-Sfg 6030), pieczęć bliżej autorowi nieznana (APK, Zbiór sfragistyczny, nr inw. 12/182/161), pieczęć z napisem „BON na” i pieczęć Polskiego Białego Krzyża w Krakowie (ANK, Instytucje charytatywne – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/559/17), pieczęć Ministerstwa Spraw Zagranicznych – Biuro w Krakowie (ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/576), pieczęć z napisem „Kraków – ul. Siemiradzkiego – L. 20” (zbiory prywatne autora), pieczęć z napisem „REPŹEN-TACJA – na Zach. Małopolskę i Śląsk Cieszyński – M. DEBLESSEN” (zbiory prywatne autora).

²²⁶ „Gazeta Handlowa” 1931, R. 6, nr 234, s. 4. Ogłoszenie z tablicami przedstawiono w formie klepsydry.

²²⁷ J. Strzałkowski, *Słownik...*, s. 122; Z. Sawicki, A. Wielechowski, *Odnaki...*, s. 49; iidem, *Dokumenty...*, s. 28, 248, 269; Małgorzata Dubrowska, *Pamiętki I wojny światowej w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy: zbiór Krzysztofa Klingera*, Warszawa 1994, nr kat. 351, s. 145; eadem, *Powstanie styczniowe w obiektach medalierskich i falerystycznych Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*, „Almanach Muzealny” 2013, t. 7, s. 130. Medal Towarzystwa Ta-trzańskiego (Muzeum Krakowa, nr inw. MHMK-2112–3).

²²⁸ „Informator”. Uniwersalny Organ Informacyjny 1912, R. 9, nr 7, s. 11. Franciszek Zajac prowadził swój zakład złotniczo-jubilerski na Rynku Głównym 46 (I piętro) do ok. 1938 r. Następnie pracownię przejął Leopold Stopa, np. „Głos Narodu” 1938, nr 105, s. 20. Na parterze tej kamienicy mieściła się w drugiej połowie lat 20. XX w. wytwórnia pieczęci Jana Widłńskiego.

²²⁹ ANK, Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8087, b.p.; F. Kiryk, *Cechowe...*, s. 73.

²³⁰ F. Kiryk, *Cechowe...*, s. 73; *Monografia rzemiosła...*, s. 37.

²³¹ Urodził się 17 marca 1881 r. w Krakowie, syn Józefa i Wiktorii. Rytownik, wyznania rzymskokatolickiego. Jego żoną była Stanisława, urodzona 8 listopada 1887 r. w Buczaczu. Małżeństwo doczekało się trzech synów: Mieczysława, Stanisława i Zygmunta, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/8, lp. 2422; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/2, lp. 2831; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/2, lp. 8956 (tu inna data jego urodzenia: 1 maja 1881 r.). W Krakowie mieszkał pod następującymi adresami: Rynek Główny 34 (w latach ok. 1900–1910), ul. Floriańska 24 (w latach ok. 1910–1914, np. *Stefana Mikulskiego...*, 1914, s. 281) i ul. Wiślna 4 (w latach ok. 1920–1930, np. *Stefana Mikulskiego...*, 1925, s. 351).

Rodzina: Stanisława Walenta (żona), Mieczysław Walenta (syn), Stanisław Walenta (syn), Zygmunt Walenta (syn)

Uwagi: Ogłoszenia J. Walenty zawierają ilustracje z motywami religijnymi: aniołami²³² i postaciami świętych²³³.

WIDLIŃSKI, Jan Andrzej

Nazwa firmy: „Jan Widliński – Wytwórnia Pieczętek i Zakład Rytowniczy”²³⁴

Daty: 1926–1945

Adresy: Rynek Główny 46 (w latach ok. 1926–1930)²³⁵, ul. Grodzka 28/30 (w latach ok. 1930–1945)

Zakres działalności: pieczęcie metalowe i gumowe, odznaki²³⁶, żetony²³⁷, ryciny²³⁸, szyldy emaliowane i metalowe, datowniki, numeratory i nalepki; rytowanie we wszelkich metalach, w tym w srebrze i złocie oraz kamieniach szlachetnych

Sygnatura: „J. WIDLIŃSKI · KRAKÓW.”

Dzieje firmy: Zakład rytowniczo-pieczętarski J. Widlińskiego działał od lat 20. XX stulecia. 31 marca 1931 r. złożył on deklarację złotniczą do Urzędu Probierczego w Krakowie²³⁹, otrzymał ją siedem dni później²⁴⁰. W czasie okupacji niemieckiej, 16 lipca 1941 r., ponownie zgłosił działalność do Urzędu Probierczego, dzięki czemu 21 lipca otrzymał świadectwo złotnicze i mógł prowadzić swoją pracownię²⁴¹. Warto zaznaczyć, że J. Widliński wyrabiał w tym czasie fałszywe pieczęcie dla celów konspiracyjnych²⁴².

Właściciel: Jan Andrzej Widliński²⁴³

WOJTYCH, Felicjan

Nazwa firmy: „Felicjan Wojtych – Rytownik”

Daty: 1879–1903

Adres: Rynek Główny – Sukiennice 10²⁴⁴

²³² „Dzwon Niedzielny”, R. 3, nr 40, s. 647.

²³³ „Piast” 1927, R. 25, nr 22, s. 13; „Piast” 1926, R. 14, nr 53, s. 19.

²³⁴ ANK, Urząd Probierczy w Krakowie, sygn. 29/1651/3, b.p. Zapis według firmowej wizytówki.

²³⁵ *Skorowidz Rzeczypospolitej...*, 1926 (patrz rytownicy); *Księga Adresowa...*, 1930 (patrz Kraków – grawerzy).

²³⁶ Z. Sawicki, A. Wielechowski, *Odznaki...*, s. 690; iidem, *Dokumenty...*, s. 18.

²³⁷ Żeton z napisem „Oleandry” (Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-2087/III).

²³⁸ Rycina Stowarzyszenia Śpiewaczego „Lutnia Robotnicza” (Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-3621/III).

²³⁹ M. Myśliński, *Złotnicy, jubilerzy...*, s. 154.

²⁴⁰ ANK, Urząd Probierczy w Krakowie, sygn. 29/1650/62, lp. 333, s. 10.

²⁴¹ ANK, Urząd Probierczy w Krakowie, sygn. 29/1651/3.

²⁴² Tadeusz Wroński, *Kronika okupowanego Krakowa*, Kraków 1974, poz. 239, s. 60.

²⁴³ Urodził się 12 maja 1889 r. w Krakowie. Z zawodu rytownik, wyznania rzymskokatolickiego, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/1, lp. 1807.

²⁴⁴ „Diabeł” 1891, nr 24, s. 12; *Józefa Czecha...*, R. 65, Kraków 1895 – R. 69, Kraków 1901 (ogłoszenia).

Zakres działalności: rytowanie we wszelkich metalach i kamieniach szlachetnych. Felicjan wykonywał wiele medali, które najprawdopodobniej były jego specjalizacją; opracowania dotyczące medalierstwa często odnotowują właśnie jego dzieła medalierskie²⁴⁵.

Sygnatura: „F. WOJTYCH – KRAKÓW”

Dzieje firmy: F. Wojtych założył zakład rytowniczo-pieczętarski w 1879 r. Siedziba pracowni mieściła się od początku do końca jej istnienia na Rynku Głównym w Sułkennicach nr 10. Felicjan prowadził firmę najprawdopodobniej do początku XX w., kiedy pojawiły się ogłoszenia S. Niemczyka z informacją o przejęciu pracowni F. Wojtycha. Felicjan był członkiem Stowarzyszenia Zegarmistrzów, Rytowników, Mechaników i Optyków w Krakowie²⁴⁶.

Właściciel: Felicjan Wojtych²⁴⁷

Rodzina: Aleksandra Wojtych (żona), Felicja (córka), Kazimiera Wojtych (córka; żona S. Niemczyka), Zdzisław Wojtych (syn), Anna Wojtych (córka), Włodzimierz Wojtych (syn), Aleksandra Wojtych (córka), Jadwiga Wojtych (córka)

Uwagi: Nie odnaleziono wyrobów pieczętarskich F. Wojtycha.

II. Sprzedawcy pieczęci

„R. ALEKSANDROWICZ”, „R. ALEKSANDROWICZ I SYNOWIE”

Nazwy firmy: „Fabryczny Skład Papieru R. Aleksandrowicz”, „R. Aleksandrowicz – magazyn papieru i przyborów piśmiennych w Krakowie”, „Grafika. R. Aleksandrowicz i Spółka”, „Fabryczny Skład Papieru R. Aleksandrowicz i Synowie”

Daty: 1877–1947

²⁴⁵ J. Strzałkowski, *Słownik...*, s. 128; A. Więcek, *Dzieje...*, s. 153; M. Gumowski, *Medale...*, s. 217 (podał błędnie imię Franciszek); Magdalena Karnicka, *Medale, plakiety i żetony okresu secesji. Katalog zbiorów*, Wrocław 2009, nr kat. 572–573, s. 227; Marian Cieślak, *Medale, medaliony i plakiety polskie i z Polską związane, wytworzone do 1939 r. w zbiorach Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku: katalog*, Włocławek 2008, poz. 17, s. 32; Igor Chomyn, *Katalog plakiet, medalionów i medali polskich i z Polską związanych w Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki*, t. 2, Warszawa 2015, nr kat. 1012–1014, s. 321 n. Nadal błędnie odnotowuje się imię Felicjana Wojtycha jako Franciszek, zob. Krzysztof Lachowicz, *Tadeusz Kościuszko w medalierstwie*, Wrocław 2014, nr kat. 12, s. 17; Andrzej Kotecki, *Medale kościuszkowskie w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie*, „Niepodległość i Pamięć” 2015, nr 3, s. 317; Magdalena Karnicka, *Współczesność i historia. Medale, plakiety i żetony z lat 1800–1889. Katalog zbiorów*, t. 2, Wrocław 2019, nr kat. 1532, s. 258. W Muzeum Krakowa dwa medale na pamiątkę przeniesienia zwłok Adama Mickiewicza na Wawel (nr inw. MHK-214/II N, MHK-83/II N).

²⁴⁶ ANK, Cech zegarmistrzów, rytowników i optyków w Krakowie, sygn. 29/190/5, s. 555 n.; Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8053, *passim*.

²⁴⁷ Urodził się 18 maja 1851 r. w Krzeszowicach. Z zawodu rytownik, wyznania rzymskokatolickiego. Od 1870 r. mieszkał w Krakowie. Żoną Felicjana była Aleksandra, urodzona 26 lutego 1861 r. w Bilezy. Ich dzieci: Felicja, Kazimiera, Zdzisław, Anna, Włodzimierz, Aleksandra, Jadwiga, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/6, lp. 2454; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/23, lp. 138 (tu jako data urodzenia: 13 maja 1851 r.); Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/3, lp. 13.

Adresy: Kraków: ul. Basztowa 11 (w latach ok. 1877–1947)²⁴⁸, ul. Długa 1 (w latach 20. i 30. XX w.)²⁴⁹; filie: ul. Przemysłowa 26 (Poznań), ul. Ossolińskich 4 (Lwów), ul. Stary Port 4 (Bydgoszcz), ul. Mielęckiego 8 (Katowice)

Zakres działalności: materiały papiernicze, przybory biurowe, kancelaryjne i galanteryjne. W szerokiej ofercie wytwarzanych i sprzedawanych produktów znalazły się: butelkowane atramenty, bibuły, bibularze i suszki, taśmy do maszyn piszących, kalki maszynowe i ołówkowe, gumki do wycierania, środki do klejenia, lak do pieczęci (firm: „Pelikan”, „Iskra”, „Rak”, „Tęcza”), liczydła biurowe, płamozniki (tj. korektory), kałamarze szklane, linijki stalowe i drewniane, popielniczki bakelitowe i szklane, numeratory (paginatory), datowniki, dziurkacze, obciążki (kombinerki), podstawki pod pieczętki oraz poduszki i farby do pieczęci²⁵⁰.

Sygnatury: „R. Aleksandrowicz – Magazyn Papieru i Przyborów Piśmiennych – w Krakowie – ul. Basztowa 11”, „R. Aleksandrowicz – Synowie”, „Fabryczny Skład Papieru – R. Aleksandrowicz Synowie – Kraków”

Dzieje firmy: Firma została założona w 1877 r. przez Wolffa i Reginę Aleksandrowiczów. Od początku istnienia główna jej siedziba znajdowała się na ul. Basztowej 11, w słynnej kamienicy pod Globusem, oraz na ul. Długiej 1 w Krakowie. Na początku lat 20. XX w. skład papieru został podzielony na dwie części – jedną prowadzili Zygmunt i Dawid, drugą Regina ze współpracownikami. Od 1920 r. firma działała przejściowo jako „Grafika. R. Aleksandrowicz i Spółka”, by następnie w 1922 r. zostać podzielona na wspomniane wyżej dwie części.

Dawid i Zygmunt prowadzili firmę pod nazwą „Fabryczny Skład Papieru – R. Aleksandrowicz Synowie – Kraków” na ul. Długiej 1²⁵¹. W sierpniu 1926 r. udzielił prokury urzędnikom firmy: Gustawowi Schellerowi i Andrzejowi Kawczyńskiemu²⁵². W październiku i listopadzie 1939 r. sklep Dawida i Zygmunta przeszedł w ręce niemieckiego właściciela Wilhelma Franza Karola Kiesela²⁵³. Podobnie stało się ze składem na ul. Basztowej 1, o którym niżej.

Firmę „R. Aleksandrowicz, magazyn papieru i przyborów piśmiennych w Krakowie” wpisano 18 maja 1926 r. do rejestru handlowego, z siedzibą na ul. Basztowej 11 w Krakowie²⁵⁴. Właścicielką była Regina Aleksandrowicz, ale w 1928 r. udzielała kolejnych prokur, m.in.: Zygmunutowi i Dawidowi oraz Gustawowi Schellerowi²⁵⁵.

²⁴⁸ Np. *Skorowidz adresów telegraficznych zarejestrowanych we wszystkich państwowych urzędach pocztowo-telegraficznych i telegraficznych Rzeczypospolitej Polskiej*, R. 1, Lwów 1923, s. 4; „Papier i Galanterja” 1922, R. 2, nr 10, b.p.; *Stefana Mikulskiego...*, 1914, rozdz. VII, s. 492.

²⁴⁹ Np. „Polska Gazeta Introligatorska” 1930, R. 3, nr 5, b.p.; „Rzeczy Piękne” 1927, R. 6, nr 9, b.p.

²⁵⁰ BJ, Cenniki, sygn. 222411 III RARA, t. 27, nr 2 (*Cennik przyborów biurowych i kancelaryjnych firmy R. Aleksandrowicz*).

²⁵¹ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/18581, s. 3–20; zob. też „Gazeta Lwowska” 1922, R. 112, nr 176, s. 8.

²⁵² ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/18581, s. 83–89.

²⁵³ Ibidem, s. 131–133.

²⁵⁴ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/18897, s. 9–11.

²⁵⁵ Ibidem, s. 17–33; zob. „Gazeta Lwowska” 1928, nr 71, s. 5 (patrz ogłoszenia urzędowe).

Firma w tym czasie prosperowała wyjątkowo dobrze, dzięki czemu rozszerzyła działalność na reprezentacje w: Poznaniu, Lwowie, Bydgoszczy i Katowicach.

Rodzina Aleksandrowiczów w obliczu zbliżającego się zagrożenia opuściła Kraków we wrześniu 1939 r. Przedsiębiorstwa Aleksandrowiczów zostały zgrabione przez okupanta, co potwierdza wpis z listopada 1939 r. do rejestru komisarycznego powiernika (*Kommissarischer Leiter*) i głównego nadzorcy (*Treuhändige Verwalter*) – wspomnianego wyżej W. F. Kiesela. Tym samym zawieszono dotychczasowych właścicieli i zastępców firmy²⁵⁶.

Po wojnie, w lutym 1945 r., państwo przejęło zarząd nad firmą. Tym razem sklepem pod nazwą „R. Aleksandrowicz, magazyn papieru i przyborów piśmieniowych w Krakowie” kierował samodzielnie Henryk Jerzy Kawczyński, który został jego dyrektorem z nominacji Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego²⁵⁷. 24 stycznia 1946 r. udzielono dodatkowej prokury Władysławowi Piotrowskiemu²⁵⁸. Pod koniec tego roku, ściślej 11 listopada 1946 r., Sąd Grodzki w Krakowie postanowił: „wprowadzić Różę Aleksandrowicz w posiadanie przedsiębiorstwa R. Aleksandrowicz [...] wraz z urządzeniem i towarem wartości 43 840 86 złotych”²⁵⁹.

W związku z tym wykreślono wcześniejszych niemieckich zarządców. Ostatnimi dokumentami firmy znajdującymi się w zbiorze Sądu Okręgowego w Krakowie są dwa zaświadczenia wydane w 1958 r. z rejestru handlowego. Poświadczają, że jej właścicielem nadal jest Regina Aleksandrowicz, która prawomocnie nigdy nie została wykreślona z ww. rejestru²⁶⁰. Wnioskodawczynią była Anna Hradil, która jeszcze do 1950 r. posiadała pełnomocnictwo do zarządzania przedsiębiorstwem.

Właściciele: Wolff Aleksandrowicz (1852–1888), Regina Aleksandrowicz (1858–1940)²⁶¹, Zygmunt Aleksandrowicz (1877–1946), Dawid Aleksandrowicz (1888–1947), Róża Aleksandrowicz (1892–1973)

Uwagi: W 1946 r. podano, że obie firmy Aleksandrowiczów złożyły w darze sumę 500 tys. zł na rzecz odbudowy kraju²⁶².

„JAN FISCHER I SPÓŁKA”

Nazwa firmy: „Jan Fischer i Spółka”

Daty: 1890–1910

Adres: Rynek Główny 34 – Pałac Spiski (w latach 1890–1910)

²⁵⁶ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/18897, s. 49–78.

²⁵⁷ Ibidem, s. 79–86.

²⁵⁸ Ibidem, s. 87–92.

²⁵⁹ Ibidem, s. 107–108.

²⁶⁰ Ibidem, s. 161–163.

²⁶¹ Urodziła się 30 kwietnia 1858 r. w Tarnowie, zmarła w 1940 r. we Lwowie. Była kupcową i właścicielką, wyznania mojżeszowego. Od 1872 r. mieszkała w Krakowie. Jej mężem był Wolff Aleksandrowicz. Jej dzieci: Dora, Lina, Leonora, Rosalia, Dawid i Róża, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/9, lp. 2520; Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/8, lp. 2831 (podano datę urodzenia: 10 kwietnia 1859 r.); Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/7, lp. 305.

²⁶² „Gazeta Lubelska” 1946, R. 2, nr 325, s. 1.

Zakres działalności: materiały papierowe i rysunkowe, księgi do rachunkowości, materiały galanteryjne i urządzenia biurowe²⁶³, m.in.: dziurniki (dziurkacze), numeratory, datowniki, bibularze, praski, nożyki, pilniki, spinacze, stampile, pieczęcie gumowe, puszki z poduszką nasyoną farbą, pieczęcie papierowo-gumowe (zalepki, zaklejki)²⁶⁴

Sygnatury: „JAN FISCHER i SPÓŁKA – PAŁAC SPISKI”, „J. FISCHER – KRAKÓW, PAŁAC SPISKI”

Dzieje firmy: Skład papieru mieszczący się w Pałacu Spiskim na Rynku Głównym 34 w Krakowie założył Jan Fischer. W 1890 r. został on właścicielem całej kamienicy pod wymienionym adresem. Następnie, w 1898 r., zawarł kontrakt z Władysławem Zajączkowskim, dzięki czemu powstała spółka pod nazwą „Jan Fischer i Spółka”²⁶⁵. Skład papieru cieszył się sporym uznaniem na początku XX w. Jednak 10 maja 1910 r. doszło do rozwiązania spółki²⁶⁶. J. Fischer sprzedał swoje udziały wspólnikowi za niecałe 62 tys. koron. Następnie W. Zajączkowski po prawie dwóch latach sprzedał firmę Janowi Wilczyńskiemu, który prowadził przedsiębiorstwo do 1937 r., kiedy oficjalnie skład wykreślono z rejestru handlowego²⁶⁷.

Właściciel: Jan Fischer (1857–1921)

Rodzina: zob. J. Salwiński, *Krakowska...*, s. 49–77

KIRSCHER (Kirschner), Boruch

Daty: pierwsze dziesięciolecie XX w.

Adres: ul. Stradom 10²⁶⁸

Zakres działalności: pieczęcie kauczukowe²⁶⁹

Dzieje firmy: O firmie B. Kischera wiadomo jedynie, że znajdowała się na początku XX w. na ul. Stradom 10 w Krakowie, gdzie miała sprzedawać pieczęcie kauczukowe.

Właściciel: Boruch Kirschner (Kirschner)

Rodzina: Mendel Kirschner (Kirschner)?

Uwagi: W okresie międzywojennym działał zakład Mendla Kirschnera w budynku na ul. Stradom 2²⁷⁰. Boruch mógł być w jakimś stopniu spokrewniony z M. Kirschnerem.

ZIEMBICKI, Zygmunt

Nazwy firmy: „Z. Ziembicki – Skład Papieru”, „Z. Ziembicki, skład papieru i galanterii”

²⁶³ S. Garlicki, *Sklepy...*, s. 267.

²⁶⁴ BJ, Cenniki, sygn. 222411 III RARA, t. 27, nr 20 (*Cennik firmy J. Fischer i S-ka*); Muzeum Krakowa: szkicownik Włodzimierza Tetmajera (nr inw. MHK-3140/VIII), kartka pocztowa „Nenufary” (nr inw. MHK-2513/VIII k).

²⁶⁵ Jacek Salwiński, *Krakowska kupiecka rodzina Fischerów od końca XVIII do końca XX wieku*, „Rocznik Krakowski” 2001, t. 67, s. 60.

²⁶⁶ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/18065, s. 11; zob. też „Gazeta Lwowska” 1910, R. 100, nr 102, s. 12 (patrz Dziennik Urzędowy – Firmy).

²⁶⁷ J. Salwiński, *Krakowska...*, s. 60–63; S. Garlicki, *Sklepy...*, s. 267 n.

²⁶⁸ *Skorowidz Przemysłowo-Handlowy...*, 1906, s. 198.

²⁶⁹ *Ibidem*.

²⁷⁰ Zob. przyp. 86.

Daty: 1906–1910 (w spółce „Janeczek i Ziembicki”), 1910–1955

Adres: pl. Mariacki 2 (w latach 1910–1955)

Zakres działalności: Skład papieru Z. Ziembickiego posiadał bogaty asortyment. W ofercie były przede wszystkim przybory biurowe, rysunkowe i artykuły papirnicze. Sprzedawano także m.in. numeratory, bibularze i suszki, pieczęcie gumowe i papierowe, szylidy emaliowane, obrazy (w siedzibie firmy mieściła się galeria), lustra, miarki zwijane, taśmy stalowe i parciane, pamiątki, zapalniczki, torebki, papierońnice, portmonetki, szachy, warcaby, karty do gry i wiele innych. Specjalnością zakładu były wieczne pióra²⁷¹.

Sygnatury: „Z. ZIEMBICKI – Przybory biurowe – Kraków, Plac Marjacki 2”, „Z. ZIEMBICKI – SKŁAD PAPIERU – KRAKÓW, PL. MARYACKI 2”, „Z. ZIEMBICKI – KRAKÓW · PLAC MARYACKI 2 ·”, „Skład papieru i galanterii – Z. Ziembicki”, „ZZ” – znak firmowy (ochronny)

Dzieje firmy: Założycielem krakowskiego składu papieru i galanterii był Zygmunt Ziembicki, syn Florentyny i Teofila Ziemby Ziembickiego, nauczyciela w Gimnazjum św. Anny i profesora na UJ. Zygmunt ożenił się z Lucyną Leitgeber²⁷².

Z. Ziembicki po ukończeniu szkoły realnej został wysłany do Wrocławia, gdzie trzy lata spędził w dużej firmie papirniczej, ucząc się zawodu i doskonaląc umiejętności w prowadzeniu przedsiębiorstwa. Po powrocie do Krakowa, w 1906 r., został współwłaścicielem składu papieru i galanterii w spółce „Janeczek i Ziembicki” z lokalami na Rynku Głównym 8 i pl. Mariackim 2. Według relacji wnuka Zygmunta, Tadeusza Z. Bednarskiego²⁷³, firma „Janeczek i Ziembicki” nie przetrwała próby czasu, ponieważ współnik Ziembickiego miał za często zaglądać do kieliszka, stąd „częściej niż w sklepach można go było spotkać w kawiarni u Wentzla”²⁷⁴. W związku z tym po czterech latach współpracy, czyli w 1910 r., doszło do podziału firmy. Zygmunutowi, jako młodszemu, przypadł w udziale sklep mieszczący się w gorszej lokalizacji, na pl. Mariackim 2. Po wydzieleniu dotychczasowy współpartner Janeczek długo samodzielnie się nie utrzymał, ponieważ wkrótce jego skład na Rynku Głównym został zlikwidowany. 30 czerwca 1910 r. wpisano do rejestru handlowego nową krakowską firmę pod nazwą „Z. Ziembicki”²⁷⁵, jej otwarcie wyznaczono na połowę lipca tegoż roku. Data otwarcia sklepu w lipcu nie była przypadkowa, bowiem zbliżało się pięćsetlecie bitwy pod Grunwaldem, więc Zygmunt liczył na zysk

²⁷¹ Zob. m.in. „Głos Adwokatów” 1932, R. 7, z. 3, b.p.; „Hasło Podwawelskie” 1930, R. 2, nr 37, s. 1; „Głos Narodu” 1938, nr 105, s. 19; „Głos Narodu” 1939, R. 46, nr 1, s. 10; „Głos Narodu” 1939, R. 46, nr 31, s. 10; „Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1939, R. 30, nr 252, s. 24.

²⁷² Córka poznańskiego wydawcy Jarosława Leitgebiera (1848–1933). Po ukończeniu pensji, 20 kwietnia 1907 r., poślubiła Zygmunta Ziembickiego w Poznaniu, Sławomir Leitgeber, *Dzieje rodziny Leitgeberów od XVIII do XX wieku*, Poznań 2002, s. 167 n.

²⁷³ Urodził się w 1934 r. w Krakowie, gdzie także zmarł 29 grudnia 2018 r. Dziennikarz, publicysta i redaktor „Dziennika Polskiego”. Ponadto autor książek poświęconych polskim malarzom XIX i XX w.

²⁷⁴ Tadeusz Zygmunt Bednarski, *Wspomnienie w 50. rocznicę śmierci. Zygmunt Ziembicki (1880–1954)*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 93, s. 12.

²⁷⁵ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/18075, s. 1–25.

ze sprzedaży pamiątek podczas planowanych uroczystości w Krakowie²⁷⁶. Skład papieru Z. Ziembickiego po rozdzieleniu spółki rozwijał się pomyślnie, zyskując poważanie i uznanie klientów. Zygmunt stale poszerzał ofertę. Rozwój firmy potwierdzają choćby informacje zawarte w ogłoszeniach prasowych, cennikach i katalogach, ale również na rachunkach²⁷⁷.

Ciekawym wątkiem w życiu Z. Ziembickiego był jego kontakt z krakowskim środowiskiem artystycznym. Zygmunt znał wielu polskich malarzy pierwszej połowy XX w., przez co miał możliwość zakupu ich dzieł. Dzięki temu w 1913 r. utworzył w siedzibie swojej firmy małą galerię obrazów. Salon sztuki, jak go nazywał, prowadzony był do 1932 r. W kilku słowach wspominał o tej działalności Ziembickiego Marian Krzyżanowski: „Zygmunt Ziembicki, późniejszy właściciel sklepu papierowego na placu Mariackim oraz składu obrazów, [...] miał zawsze do sprzedaży obrazy Malczewskiego lub Kossaka [...]”²⁷⁸. Warto przy tym dodać, że na podobrazach krakowskich malarzy nadal spotyka się nalepki firmowe Z. Ziembickiego.

W 1939 r. firma Z. Ziembickiego przesłała do Sądu Okręgowego w Krakowie bilans zamknięcia z dnia 31 grudnia 1938 r.²⁷⁹ Według przytoczonych danych sprzedaż towarów osiągnęła kwotę 109 tys. zł, a zysk firmy wyniósł 37 tys. zł²⁸⁰. Skład papieru Ziembickiego upadł w styczniu 1955 r., gdyż ówczesne władze nie przyznały mu licencji²⁸¹.

Właściciele: Florentyna Ziembicka (1860–1951), Zygmunt Ziembicki (1880–1954)²⁸², Lucyna Ziembicka (1888–1989)²⁸³

Rodzina: Lucyna Ziembicka (żona), Irena Ziembicka (córka), Edward Ziembicki (syn), Zygmunt Ziembicki (syn)

Uwagi: W prasie odnotowano ilustrację witryny sklepowej firmy²⁸⁴. Warto jeszcze dodać, że istnieje portret Z. Ziembickiego namalowany przez Jacka Malczewskiego²⁸⁵.

²⁷⁶ Tadeusz Zygmunt Bednarski, *Krakowskim szlakiem rodziny Bednarskich*, Kraków 2007, s. 99–107; idem, *Wspomnienie...*, s. 12.

²⁷⁷ Na odwrocie rachunków wystawiający zamieszczał reklamę w postaci polecanych produktów.

²⁷⁸ Marian Krzyżanowski, *Wspomnienia księgarza*, [w:] *Kopiec wspomnień*, Kraków 1959, s. 89.

²⁷⁹ ANK, Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/18075, s. 3–8.

²⁸⁰ Ibidem, s. 5–7.

²⁸¹ Zob. przyp. 274.

²⁸² Urodził się 29 kwietnia 1880 r. w Krakowie, gdzie zmarł 1 maja 1954 r. Syn Florentyny (Flory) i Teofila. Był kupcem, wyznania rzymskokatolickiego. Z żoną Lucyną mieli troje dzieci: Irenę, Edwarda i Zygmunta. Rodzina mieszkała m.in. na ul. Sobieskiego 7 w Krakowie, ANK, Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/7, lp. 594 (podano jako datę urodzenia: 1 maja 1880 r.); Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/7, lp. 1590 (tu: 20 kwietnia 1880 r.); Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/7, lp. 1942.

²⁸³ Urodziła się 18 kwietnia 1888 r. w Poznaniu, zmarła w Krakowie 28 maja 1989 r.

²⁸⁴ „Ilustrowany Kuryer Codzienny” 1938, R. 14, nr 25, s. 5.

²⁸⁵ Zob. Tadeusz Zygmunt Bednarski, *Krakowskim szlakiem Jacka Malczewskiego*, Kraków 1999, il. nr 34.

* * *

Podsumowując, z zaprezentowanego wyżej wykazu wynika, że niemal wszystkie wymienione firmy mieściły się w centrum Krakowa. Miały bogactw, ale jednocześnie zbliżoną ofertę. Sprzedają maszyn pieczętujących i wielu akcesoriów związanych z pieczętowaniem zajmowały się również składy papieru i galanterii. Badania wykazały, że w pierwszej połowie XX w. istniało wiele podobieństw między krakowskimi wytwórcami i sprzedawcami pieczęci. Opierały się one na zbliżonej ofercie i posiadanym asortymencie. Firmy grawersko-pieczętarskie oprócz działalności rytowniczej i pieczętarskiej prowadziły najczęściej produkcję drukarską i medalierską. Analogie odnoszą się także do sposobu reklamowania, szczególnie zamieszczania podobnych reklam w prasie. W dostępnych cennikach i katalogach firmowych średnich i dużych przedsiębiorstwach odnaleziono najwięcej informacji o ich ofercie. Często zdarzało się, że warsztat pod danym adresem przechodził w ręce innego rzemieślnika, który kontynuował działalność poprzednika. Właściciele zakładów brali czynny udział w życiu cechów i stowarzyszeń – byli np. członkami różnych komisji. Kilkoro z nich przewodniczyło bądź współtworzyło różne związki rzemieślnicze. Udało się ustalić miejsce nauki paru rękodzielników, a co najmniej kilku z nich wyzwoliło się w krakowskich cechach na mistrzów swego fachu, po czym kontynuowali działalność w wyuczonym rzemiośle. W dwóch przypadkach zdarzyło się, że osoby o tych samych nazwiskach pojawiają się na mapie rzemieślników krakowskich w latach 70. XX w., co może świadczyć o pokrewieństwie z właścicielami pracowni założonych przed 1939 r. Zasadne więc będzie porównanie powojennych losów tych przedsiębiorstw. Nie wiadomo, ile osób pracujących w zakładach grawerskich, jubilerskich lub medalierskich angażowało się w działania konspiracyjne w czasie dwóch wojen światowych. Skądinąd nie ulega wątpliwości, że wyrabiano fałszywe dokumenty i pieczęcie w czasie trwania wojny lat 1939–1945²⁸⁶. Należy przy tym pamiętać, że osoby

²⁸⁶ W. Terlecki, *Mennica...*, s. 200–205; T. Wroński, *Kronika...*, poz. 239, s. 60; Jarosław Mulczyński, *Rodzina Ludwika i Bolesława Kapelów na Solaczu*, KMP 1999, R. 67, nr 3, s. 246; Krzysztof Dorcz, *Sfragistyka urzędowa na terenie powiatu koneckiego w latach 1939–1945*, [w:] *Heraldyka polska w okresie II wojny światowej (1939–1945). Materiały z sesji naukowej Włocławek 14–15 października 2004 roku*, red. Stefan Krzysztof Kuczyński, Włocławek 2005, s. 157; Włodzimierz Winek, *Warszawscy tramwajarze i autobusiarze w okresie okupacji hitlerowskiej i w Powstaniu Warszawskim 1944 roku (zarys większej całości)*, Warszawa 2015, s. 80; Samuel Willenberg, *Bunt*

podejmujące się takich działań ratowały wiele ludzkich istnień²⁸⁷, same zaś często płaciły najwyższą cenę²⁸⁸. Szkoda, że do tej pory nie podjęto badań nad tą formą działalności konspiracyjnej.

Z powodu ostatniej wojny światowej nie zachowało się wiele pozostałości po firmach rytowniczo-pieczętarских, aczkolwiek należy zaznaczyć, że nie prowadzono dotychczas podobnych i systematycznych badań, więc najważniejsze wydaje się zebranie informacji i ustalenie zasobu źródłowego w archiwach, bibliotekach i muzeach. Studia nad wytwórcami pieczęci przedstawiają perspektywę badawczą dla wielu różnych dziedzin, dlatego należy je kontynuować. Nadal niewiele wiadomo o wyposażeniu zakładów grawersko-pieczętarских oraz ich działalności w różnych polskich miastach w dwudziestolecie międzywojennym bądź podczas II wojny światowej, kiedy ich prowadzenie należało do niemieckiej administracji i często dochodziło do ich rozgrabienia²⁸⁹. Mało wiadomo o profilu i specjalności pracowni, pozycji społecznej rzemieślników i stopniu zamożności ich rodzin, wyznaniu religijnym, wyuczonych zawodach albo firmowych siedzibach i ich otoczeniu. Pojawiają się kolejne pytania, np.: jakie struktury

w *Treblince*, Warszawa 2016, s. 205 n. Autor wspomina warsztat na Alejach Jerozolimskich 7 w Warszawie, gdzie wyrobiono mu fałszywe dokumenty. Jednak w jego relacji brak nazwy firmy. Na podstawie przedwojennej prasy udało się ustalić, że w latach 30. XX w. pod tym adresem mieścił się zakład pieczętarский Stanisława Kłobukowskiego. Ze wspomnień można dowiedzieć się także o metodach fałszowania stempli i dokumentów, zob. Cioma Schönhaus, *Falszeryz paszportów: niezwykle losy żydowskiego grafika w ogarniętym wojną Berlinie*, Chorzów 2007, s. 105.

²⁸⁷ O wartości opieczętowanego dokumentu w czasie niemieckiej okupacji można się przekonać z zajęć, jakie miały miejsce w getcie krakowskim 30 i 31 maja 1942 r., kiedy „zarządzono tu przegląd i pieczętowanie kart rozpoznawczych (Kennkarten), które posiadali tylko pracujący. W wyniku owego przeglądu kilka tysięcy Żydów nie dostało na swych kartach pieczętki. Dnia 1 czerwca 1942 r. rano, po przeprowadzonej nocą w domach rewizji dokumentów, pognano około 2 000 osób nie posiadających pieczętki na swych dowodach do Prokocimia i stamtąd wysłano towarowymi wagonami do obozu śmierci w Bełżcu (...)”, cyt. za: Ernestyna Podhorizer-Sandel, *O zagładzie Żydów w dystrykcie krakowskim*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1959, nr 30, s. 93.

²⁸⁸ Zob. przyp. 91; S. Bauman, P. Chrząszcz, *Wytwórcy...*, s. 149–152; iidem, *Bolesław Kapela (1891–1942)*, <https://www.gedenkstaetten.at/raum-der-namen/cms/index.php?id=4&p=8311&L=1> (odczyt: 06.09.2017).

²⁸⁹ *Klucze i kasa: o mieniu żydowskim w Polsce pod okupacją niemiecką i we wczesnych latach powojennych 1939–1950*, red. Jan Grabowski, Dariusz Libionka, Warszawa 2014; Bogumił Rudawski, *Grabież mienia w Kraju Warty 1939–1945. Działalność Urzędu Powierniczego w Poznaniu*, Poznań 2018.

społeczne i państwowe posiadali wytwórcy?; jaka była ich liczba w danym regionie?; jaki był zakres produkcji, działania i oddziaływania, tematyki? Warsztaty grawersko-pieczętarские były prywatnymi przedsiębiorstwami, działającymi w większości w miastach, czasem miasteczkach. W pierwszej kolejności należy dążyć do odszukania najwybitniejszych grawerów pieczęci, a następnie ich monograficznego opracowania. Jednym z zadań stojących przed historykami będzie zbadanie pieczętarstwa na ziemiach polskich pod zaborami. Najpierw jednak trzeba rozpoznać i opracować te grupy rzemieślników w dużych miastach, by móc przejść do regionu, a następnie większego obszaru administracyjnego.

W ramach studiów, których przedmiotem byłyby przyrządy pieczętujące, można podjąć się badań nad dziejami techniki biurowej²⁹⁰. Wyroby pieczętarские podlegały różnym wpływom, co da się zaobserwować np. poprzez nazwy przyrządów pieczętujących i narzędzi biurowych. Wpływom i zmianom podlegał rynek, jednakże na podstawie stanu badań nie da się stwierdzić, skąd importowo albo dokąd eksportowo produkty pieczętarские, ani choćby tego, jakie były ich ceny. Czy w ogóle opłacało się prowadzić zakład grawerski lub pośredniczyć w sprzedaży pieczęci i przyrządów pieczętujących?

Informacje o pieczętarzach, grawerach, szerzej wytwórcach i sprzedawcach pieczęci pojawiają się rzadko w polskich opracowaniach naukowych. Zazwyczaj zagadnienia z nimi związane są ujęte w sposób przyczynkowy. Brak nie tylko prac monograficznych, ale i opracowań drobniejszych. Co więcej, nawet podręczniki akademickie pomijają temat sfragistyki XIX i XX w., skupiając się na innych naukach pomocniczych historii²⁹¹. Tymczasem nie do końca za taki stan rzeczy odpowiada brak zainteresowania badaczy (sfragistyków), skupionych na pieczęciach z okresu średniowiecza. Nie jest to również wina charakterystyki materiałów archiwalnych, czyli ich

²⁹⁰ Marcin Hlebionek, *Pieczęć jako obiekt archiwalny. Wybrane problemy*, [w:] *Teoria archiwalna wczoraj – dziś – jutro*, red. Waldemar Chorażyczewski, Agnieszka Rosa, Toruńskie Konfrontacje Archiwalne t. 2, Toruń 2011, s. 308–311.

²⁹¹ Kazimierz Bobowski, Krzysztof Burski, Bronisław Turoń, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1975; Ireneusz Ihnatowicz, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, Warszawa 1990; Ireneusz Ihnatowicz, Andrzej Biernat, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa 2003. O polskich podręcznikach nauk pomocniczych historii XIX i XX w.: Paweł Gut, Marcin Hlebionek, *Polskie podręczniki i pomoce dydaktyczne do nauczania nauk pomocniczych dla historii XIX i XX wieku*, „Archiwista Polski” 2019, nr 2, s. 27–45.

obfitości, niepełnego rozpoznania i trudnodostępności, lecz raczej panujące od wielu lat przeświadczenie uczonych o ubogiej treści, zestandaryzowaniu, wreszcie ubożeniu wartości poznawczych pieczęci, poczynawszy od XVI w. Z przedstawionego w artykule zestawienia wynika co innego. Materiał sfragistyczny może być niezwykle atrakcyjny także dla badań nad XIX i XX w. Z tego powodu artykuł miał na celu, poza zebraniem informacji o wytwórcach i handlarzach pieczęci, stworzenie podwalin do szerszego badania tej problematyki. A jeżeli opracowanie to stanie się przydatnym przewodnikiem i punktem wyjścia do dalszych badań, to zamysł jego przygotowania będzie spełniony.

Słowniczek wybranych pojęć, przyrządów pieczętujących i narzędzi pokrewnych

datowniki – a) maszyny datowe, b) datowniki gumowe (kauczukowe).

a) maszyny automatyczne i samoczynne, wyposażone w mechanizm sprężynowy, wykonane najczęściej ze stali. Służyły do datowania wszelkich papierów i dokumentów, automatycznie odbijały ciągle tę samą datę, albo zmieniając automatycznie co jeden dzień. Składały się z uchwytu drewnianego lub metalowego w formie gałki lub prostej, mechanizmu sprężynowego (wbudowany w uchwycie) i matrycy obrotowej, na której umieszczano datę wg schematu: dzień, miesiąc w skrócie trzyliterowym lub liczbą rzymską i rok. Stosowano różne wielkości czcionek; b) przyrządy wyposażone w mechanizm obrotowy z gumowymi taśmami, na których umieszczano datę wg schematu: dzień, miesiąc w skrócie trzyliterowym lub liczbą rzymską i rok. Każda taśma posiadała koło zębate przymocowane do wałka, dzięki któremu zmieniano się datę (taśmy przesuwano się w pionie). Datowniki wykonywano z metalu, gumy i drewnianego uchwytu w formie gałki lub prostej. Tego typu przyrządy dzielono ze względu na ich obudowy na kryte bądź otwarte. Służyły do datowania papierów i dokumentów. Ze względu na różne wielkości czcionek przybory te mogły osiągać rozmaite rozmiary.

maszyna do dziurawienia – urządzenie wyposażone głównie w dźwignię z mechanizmem hydraulicznym, wykonane z masywnego metalu (żeliwo). Służyło do dziurawienia grubych tekstur i papierów (weksli, biletów i kuponów). Możliwe było wykonywanie okrągłych dziurek, gwiazdek i wielu innych kształtów. Praski służyły m.in. do perforowania marek pocztowych. Maszyny tego typu nazywa się również dziurnikami, dziurkaczami, praskami bądź perforatorami.

numeratory – a) maszyny numery i paginatory, b) numery gumowe (kauczukowe).

a) maszyny automatyczne i samoczynne, wyposażone w mechanizm sprężynowy, wykonane ze stali. Służyły do numerowania i paginowania kart, automatycznie odbijały jeden numer 2, 3 i 4 razy albo ciągle jeden i ten sam – modyfikacja numeru następowała na ostatniej taśmie, kiedy zmieniał się mechanizm odbicia, czyli po jego wcześniejszym dociśnięciu mechanizm automatycznie przeskakiwał. Numeratory i paginatory znaczą-

co usprawniły pracę w kancelarii. Były zbudowane z uchwytu drewnianego lub metalowego w formie gałki lub prostej, mechanizmu sprężynowego (wbudowany w uchwycie) i matrycy obrotowej, na której umieszczano numery od 1 do 9 – w zależności od liczby kółek z numerami, tworzących rząd-serię, tyle można było oznaczyć dokumentów. Występowały różne wielkości czcionek; b) przyrządy wyposażone w mechanizm obrotowy z gumowymi taśmami, na których umieszczano numery od 1 do 9. Każda taśma posiadała koło zębate przymocowane do wałka, dzięki któremu zmieniano cyfry (taśmy przesuwwały się w pionie). Numeratory były wykonane z metalu, gumy i drewnianego uchwytu w formie gałki lub prostej. Tego typu przyrządy dzielono ze względu na ich obudowy na kryte lub otwarte. Służyły do numerowania papierów i dokumentów. Wytwarzano wiele wielkości czcionek, dlatego mogły osiągać różne rozmiary.

plombownica – narzędzie wyposażone w dźwignię, głowicę, zapadnię, krążki, kamienie, sworzeń oraz sprężyny, wykonane w całości z metalu. Za jego pomocą plombowano, tzn., zaciskając z odpowiednią siłą kamień tzw. plombowniczy (materiał bywał różny, najczęściej jednak stosowało się plomby ołowiane), umieszczany na sznurku, drucie lub żyłce, łączono te dwa materiały, tworząc plombę. Plomby były bardzo często wyciskane dwustronnie z napisem lub znakiem właściciela danego przedmiotu bądź podmiotów odpowiedzialnych za transport (np. służbę celną). Plomby są nadal wykorzystywane np. przy licznikach elektrycznych i wodomierzach.

prasa do wytłaczania wypukłego – urządzenie wyposażone w dźwignię z mechanizmem hydraulicznym, wykonane z metalu. Służyło do pieczętowania na sucho, tj. bez użycia farby bądź laku, jednocześnie wyciskając pieczęć wypukłą – dolna płytk matrycy była ryta wypukła w negatywie, górna wklęsła w pozytywie, co przy użyciu odpowiedniej siły powodowało odcisnięcie wypukłej pieczęci suchej w papierze²⁹². Znane są również mniejsze praski wyposażone jedynie w mechanizm sprężynowy.

prezentatory do akt – maszyny automatyczne i samowilżające, wyposażone w mechanizm sprężynowy, wykonywane przeważnie ze stali. Służyły do prezentowania akt, papierów i dokumentów. Automatycznie odbijały ciągle jedną datę albo zmieniając automatycznie co jeden dzień. Składały się z uchwytu drewnianego lub metalowego w formie gałki lub prostej, mechanizmu sprężynowego (wbudowany w uchwycie) i dwóch matryc obrotowych – na jednej umieszczano datę według schematu: dzień, miesiąc w skrócie trzyliterowym albo liczbą rzymską i rok, a na drugiej numery od 1 do 9, które tworzyły liczbę porządkową. Odcisk wykonany za pomocą prezentatorów nazywa się: prezentą, pieczęcią bądź stemplem wpływu²⁹³.

przyrządy i narzędzia pieczętujące – urządzenia techniczne służące do wykonywania określonych odcisków w tuszu, farbie lub papierze, m.in. pieczęci właściwych, faksymile podpisu, numerów, dat, prezent, sygnatur i in.

sprzedawca pieczęci – osoba fizyczna lub prawna zajmująca się albo handlowaniem, albo pośrednictwem w sprzedaży pieczęci, np. poprzez przyjmowanie zamówień i odsyłanie bądź zlecanie ich wykonania wytwórcy.

²⁹² Zob. np. J. Giersz, *Mennica...*, s. 46, fot. 20.

²⁹³ Przykładowo: *Polski słownik archiwalny*, red. Wanda Maciejewska, Warszawa 1974, s. 65, 78; Konrad Słowiński, *Kancelaria miasta Radomia w latach 1915–1939*, Lublin 2016, s. 340–341, załącznik nr 3–4.

stampila datowa (ręczna, okrągła lub prostokątna, z korbką, zawleczką albo igłą) – przyrząd wykonany ze stali, wyposażony w mechanizm obrotowy (sworzeń z pierścieniami tworzy wałek, który montowano w stelaż), z datą umieszczaną według schematu: dzień, miesiąc w skrócie trzyliterowym albo liczbą rzymską i rok. Stampile służyły do datowania papierów i dokumentów, odbijając stale jedną datę. Najwcześniejszym modelem był egzemplarz z zawleczką stabilizującą wszystkie pierścienie, czyli matrycę. Późniejszy typ miał wmontowaną korbkę bądź pokrętło. Unowocześnienie to umożliwiło przesuwanie daty o dzień (do przodu i do tyłu), a gdy następowała zmiana miesiąca lub roku, to mechanizm automatycznie przeskakiwał na kolejny miesiąc bądź rok.

toporek do cechowania drewna (stempel cechowy) – inaczej młotek leśny. Tego typu przedmioty nazywa się także toporkami bądź stemplami do cechowania, ponieważ składają się drewnianego trzonka i dwustronnego obucha, mającego z jednej strony ostrze jak w toporku, z drugiej zaś wygrawerowane wypukłe numery i litery²⁹⁴. Toporka używano do znakowania w gospodarce leśnej i handlu drewnem²⁹⁵.

typariusz pieczętny – przedmiot składający się najczęściej z drewnianego uchwytu i różnie zamocowanego stempla, mający negatywowe odbicie napisu i/lub obrazu, który jest matrycą do wykonywania pieczęci właściwej. Stemple ryto wkłęśłe do stosowania w materiałach plastycznych (tłok pieczętny) oraz wypukłe do stosowania w tuszu (stempel pieczętny). Typariusz jest przeze mnie rozumiany szerzej, czyli jako tłok i stempel pieczętny oraz pieczęć automatyczna (maszyna), sporządzone każdym sposobem rytu (zdarzało się bowiem, że pieczęcie wytwarzano w dwóch sposobach rytów – wkłęśłe i wypukłe)²⁹⁶.

wytwórca pieczęci – osoba fizyczna lub prawna zajmująca się wytwarzaniem pieczęci. Rozumiana przeze mnie szerzej ze względu na wyjątkowość sposobu wykonywania pieczęci w XIX i XX w. (wyrzynanie pieczęci w metalu i coraz częściej wytwarzanie ich w gumie). Określenie to można odnieść również do fabryk (i ich właścicieli, czyli fabrykantów i przemysłowców), w których produkowano najczęściej masowo np. maszyny pieczętujące (pieczęcie automatyczne).

zalepka lub zaklejka – wykonana z papieru i/lub gumy, w kształcie okrągłym lub owalnym, zakończona charakterystyczną wielolistną obwolutą. Służyła najczęściej do zamknięcia korespondencji, aczkolwiek czasem uwierzytelniała dokumenty. Od drugiej połowy XIX w. upowszechniło się jej używanie w pruskich urzędach²⁹⁷.

²⁹⁴ S. Mac, T. Moliński, *Grawerstwo...*, s. 403; C. Streubel, *Grawerstwo...*, s. 116–117.

²⁹⁵ Jerzy Szczuka, Jan Żurowski, *Materiałoznawstwo przemysłu drzewnego*, Warszawa 1999, s. 126–128.

²⁹⁶ Zob. też Władysław Semkowicz, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*, Kraków 2011, s. 131–132; Józef Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2012, s. 610; Michał Gradowski, *Dawne złotnictwo: technika i terminologia*, Warszawa 1984, s. 145; *Vocabularium Internationale Sigillographicum*, Bratislava 2016, s. 111; *Polski słownik...*, s. 83; M. Hlebionek, *Pieczęć...*, s. 304–311; W. Fabijański, *Próba...*, s. 554, przyp. 1; *Sfragistyka...*, s. 125; *Materiały...*, s. 54–55; S. K. Kuczyński, *Pieczęcie...*, s. 9.

²⁹⁷ *Materiały...*, s. 56; Paweł Gut, *Pieczęcie urzędowe Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1831–2004. Cz. 1. Pieczęcie do 1945 r.*, „Szczeciński Informator Archiwalny” 2006, nr 19, s. 113.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Biuro Rewindykacji w Warszawie, sygn. 2/287/365.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta miasta Krakowa, sygn. 29/33/Kr 8053, 29/33/Kr 8087, 29/33/Kr 8207–8208; 29/33/SMKr 476.

Akta stanu cywilnego Izraelickiego Okręgu Metrykalnego w Krakowie, sygn. 29/1472/466, 29/1472/499.

Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. ABM, ul. Grodzka 2, fasc. 53.

Cech zegarmistrzów, rytowników i optyków w Krakowie, sygn. 29/190/1–10.

Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie, sygn. 29/318/130, 29/318/136, 29/318/150, 29/318/200, 29/318/424, 29/318/429.

Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie (1945–1951), sygn. 29/731/394, 29/731/507.

Sąd Okręgowy w Krakowie, sygn. 29/1989/18065, 29/1989/18075, 29/1989/18581, 29/1989/18635, 29/1989/18897, 29/1989/25522.

Spis ludności miasta Krakowa z r. 1900, sygn. 29/89/1–3, 29/89/6–9, 29/89/11–12, 29/89/14, 29/89/16–17, 29/89/26.

Spis ludności miasta Krakowa z r. 1910, sygn. 29/90/1–2, 29/90/6–8, 29/90/12, 29/90/14–18, 29/90/20–21, 29/90/23, 29/90/28.

Spis ludności miasta Krakowa z r. 1921, sygn. 29/91/1–4, 29/91/6–7, 29/91/11, 29/91/16–17, 29/91/20–22.

Urząd Probierczy w Krakowie, sygn. 29/1650/62.

Urząd Probierczy w Krakowie (1940–1944), sygn. 29/1651/3.

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Konsystorz Ewangelicki w Poznaniu, sygn. 53/893/404.

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie

Spis Żydów Krakowa, sygn. 19.

Starosta miasta Krakowa 1939–1945, sygn. 228.

Główna Biblioteka Lekarska im. Stanisława Konopki w Warszawie

Materiały Jana Bohdana Glińskiego, sygn. SKM 364.

Źródła kultury materialnej (typariusze, medale, żetony, odznaki, nakrętki do odznak)

Archiwum Narodowe w Krakowie

Instytucje charytatywne – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/559/17.

Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/88, 29/661/555, 29/661/576.

Archiwum Państwowe w Katowicach

Zbiór sfragistyczny, sygn. 12/182/32, 12/182/122, 12/182/161, 12/182/230.

Muzeum Krakowa

Zbiory historyczne, nr inw. MHK-3969/II-N, MHK-2078/III, MHK-170/BrK, MHK-211/BrK, MHK-226/BrK, MHK-307/BrK, MHK-596/BrK, MHK-2076/III, MHK-802–7, MHK-2057/III, MHK-2058/III/1–2, MHK-1035/V, MHK-308/BrK,

MHK-736/DIP, MHK-735/DIP, MHK-4198/III, MHK-210/BrK, MHK-303/BrK, MHK-298/BrK, MHK-299/BrK, MHK-3318/III, MHK-697/III/1–2, MHK-785/III, MHK-3573/II N, MHK-2112–3, MHK-214/II N, MHK-83/II N, MHK-2087/III, MHK-3621/III.

Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie

Zbiór historyczny, nr inw. MNR-H-640–642.

Muzeum Narodowe w Krakowie

Zbiory sfragistyczne, nr inw. MNK-Num 17–18, MNK-VII-Sfg 450, MNK-VII-Sfr 895–896, MNK-VII-Sfr 898, MNK-VII-Sfr 4492, MNK-VII-Sfr 4498–4499, MNK-VII-Sfr 4502, MNK-VII-Sfr 6018, MNK-VII-Sfr 6021–6030, MNK-VII-Sfr 6033, MNK-VII-Sfr 6036–6041.

Muzeum Okręgowe w Rzeszowie

Zbiór tłoków i stempli pieczętnych, nr inw. MRH 2961, MRH 3071, MRH 3085, MRH 4128–4129, MRH 4134–4135, MRH 4137, MRH 4147–4150, MRH 4164, MRH 4190.

Zbiory prywatne

Pieczęć Sądu Rozjemczego w Krakowie, wyk. A. Fischhab.

Zbiory prywatne autora

Pieczęć Księgarni Bratniej Pomocy Medyków Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, wyk. A. Fischhab.

Pieczęć Południowego Towarzystwa Transportowego w Krakowie, wyk. A. Fischhab.

Pieczęć z napisem „Kraków – ul. Siemiradzkiego – L. 20”, wyk. J. Walenta.

Pieczęć z napisem „REPREZENTACJA – na Zach. Małopolskę i Śląsk Cieszyński – M. DEBLESEN”, wyk. J. Walenta.

Źródła drukowane

Adressbuch aller Länder der Erde der Kaufleute, Fabrikanten, Gewerbetreibenden, Gutsbesitzer, Band 19b: Galizien und Bukowina. Nürnberg: Verlag von C. Leuchs & Co, 1907/1913.

Jana Burgera Galicyjska Księga Adresowa: obejmująca adresy fabrykantów, przemysłowców, przedsiębiorstw górniczych, artystów, kupców i t. p. posiadających swe zakłady w Galicyi. Zestawiona na podstawie wykazów urzędowych. R. 1. Lwów: nakładem Jana Burgera i Spółki, 1896.

Józefa Czecha Krakowski Kalendarz. R. 63–82. Kraków 1895–1914.

Krakowska Księga Adresowa na rok 1906. Red. Jan Knapik. R. 1. Kraków: wydała Natalia Knapik, 1905.

Krakowska Księga Adresowa na rok 1907. Red. Jan Knapik. R. 3. Kraków: wydali spadkobiercy ś.p. Natalii Knapik, 1906.

Krakowska Księga Adresowa Wielki Kraków 1908: wraz z schematyzmem miast Podgórze i ogłoszeniami firm przemysłowych: Krakowa, Podgórze, Tarnowa, Jarosławia, Rzeszowa, Przemyśla, Lwowa, Zakopanego, Białej itd. Red. Jan Knapik. R. 4. Kraków: wydali spadkobiercy ś.p. Natalii Knapik, nakładem A. Einhorna, 1907.

- Księga Adresowa Królewskiego Stołecznego Miasta Krakowa i Królewskiego Wolnego Miasta Podgórza 1905.* R. 1. Kraków: Nakładem „Spółki Wydawniczej” Józef Knapik i Stefan Mikulski, 1904.
- Księga Adresowa Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego.* Kraków: „MAR” Małopolska Agencja Reklamy, 1932.
- Księga Adresowa Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego z informatorem Miasta Warszawy, Województwa Kieleckiego i Śląskiego.* Kraków: wydał Antoni Żumański, R. 1933/34.
- Księga Adresowa Polski: przemysłu, handlu, finansów, szkolnictwa, wolnych zawodów i organizacji społecznych.* Warszawa: „Stołeczna Agencja Reklamy”, 1937.
- Księga Adresowa Polski (wraz z Wielkim Miastem Gdańskim) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa.* Warszawa: Towarzystwo Reklamy Międzynarodowej Sp. z o.o., 1926–1927, 1930.
- Księga Adresowa Przemysłu, Handlu i Finansów,* oprac. Antoni Rościszewski. Warszawa: Nakładem Ministerstwa Przemysłu i Handlu, 1922.
- Polska. Księga adresowa dla przemysłu, handlu i rolnictwa – Polen. Adressbuch für Industrie, Handel und Landwirtschaft.* Warszawa: nakładem i drukiem Rudolfa Mosse, 1916.
- Polski przemysł i handel; Rynek polski; Księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej.* Warszawa: Izba Przemysłowo-Handlowa, 1930.
- Przewodnik Gospodarczy Województw: Kieleckiego, Krakowskiego i Śląskiego.* Sosnowiec: Dąbrowsko-Śląskie Zakłady Drukarskie i Wydawnicze sp. z o.o. M. Koziński i B. Ojdanowski, 1938.
- Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu: połączone wydawnictwa: „Rocznik Informacyjny o Spółkach Akcyjnych w Polsce” i „Polski Przemysł i Handel (Rynek Polski)”.* R. 3. Warszawa: nakładem Polskiej Spółki Wydawnictw Informacyjnych, 1932.
- Skorowidz adresów telegraficznych zarejestrowanych we wszystkich państwowych urzędach pocztowo-telegraficznych i telegraficznych Rzeczypospolitej Polskiej wydany przy poparciu i na podstawie źródeł urzędowych Ministerstwa Poczty i Telegrafów.* R. 1. Lwów: nakładem spółki akcyjnej wydawniczej, 1923.
- Skorowidz Przemysłowo-Handlowy Królestwa Galicji.* Lwów: Liga Pomocy Przemysłowej, 1906, 1912.
- Skorowidz Rzeczypospolitej Polskiej i Księga Adresowa Miasta Krakowa.* Kraków: wydała Gmina Stołecznego Królewskiego Miasta Krakowa, nakładem „BON” Banku Odbudowy Nieruchomości, 1926.
- Sprawozdanie z działalności zarządu głównego Związku Opieki nad Zwierzętami w Krakowie za rok administracyjny 1938.* Kraków: nakładem Związku Opieki nad Zwierzętami w Krakowie, 1939.
- Stefana Mikulskiego Wielka Księga Adresowa dla Stołecznego Królewskiego Miasta Krakowa.* R. 10. Kraków: nakładem Stefana Mikulskiego i Stefana Przepolskiego, 1925.
- Stefana Mikulskiego Wielka Księga Adresowa Stołecznego Królewskiego Miasta Krakowa i Stołecznego Królewskiego Miasta Lwowa, Królewskiego Wolnego Miasta Podgórza.* R. 4, 5, 7. Kraków: nakładem Stefana Mikulskiego i Spółki, 1908, 1909, 1912.

Stefana Mikulskiego Wielka Księga Adresowa dla Stołecznego Królewskiego Miasta Wielkiego Krakowa i Królewskiego Wolnego Miasta Podgórze. R. 9. Kraków: nakładem Stefana Mikulskiego i Spółki, 1914.

Druki ulotne

Biblioteka Jagiellońska

Cenniki, sygn. 222411 III RARA, t. 27, nr 2, 20.

Druki ulotne, sygn. 759816 III RARA, t. 27, nr 20.

Teatr Miejski im. J. Słowackiego w Krakowie, sezon 1932/33 [program teatralny].

Zbiory prywatne autora

Katalog ilustrowany firmy „Aleksander Fischhab”. Kraków 1940, ss. 70.

Rachunek pracowni stempli i pieczęci Czesława Cygielskiego, 24.09.1932, Kraków.

Druki urzędowe

Materiały do organizacji szkolnictwa wyższego. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych we Lwowie, 1934.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach (Dz.U. z 1927 r., nr 115, poz. 980).

Spis Abonentów Państwowej Sieci Telefonicznej Okręgu Krakowskiej Dyrekcji Poczty i Telegrafów wraz z siecią P. A. S. T. w Zagłębiu Dąbrowskiem. Według stanu z dnia 1 stycznia 1929. Kraków: Wydawnictwo Dyrekcji Poczty i Telegrafów w Krakowie, 1929.

Spis Abonentów Sieci Telefonicznej Państwowej w Krakowie (dodatek do ogólnego „Spisu Abonentów Telefonicznych w Polsce” na rok 1934). Warszawa: Ministerstwo Poczty i Telegramów, 1934.

Spis właścicieli kont czekowych w Pocztovej Kasie Oszczędności: według stanu z dnia 30 września 1934 r. Warszawa: nakład i druk Pocztovej Kasy Oszczędności, 1934.

Prasa

„Adresarz-Informator oraz Przewodnik po Krakowie” 1933, R. 1.

„Diabeł” 1891, nr 24.

„Dziennik Polski” 1946, R. 2, nr 161.

„Dzwon Niedzielny” 1927, R. 3, nr 40.

„Gazeta Gdańska” 1938, R. 48, nr 25.

„Gazeta Handlowa” 1931, R. 6, nr 234.

„Gazeta Lubelska” 1946, R. 2, nr 325.

„Gazeta Lwowska” 1910, R. 100, nr 102; 1922, R. 112, nr 176; 1928, R. 118, nr 71.

„Gazeta Wyborcza” 2004, nr 93.

„Głos Adwokatów” 1932, R. 7, z. 3.

„Głos Górnego Śląska” 1926, R. 6, nr 64.

„Głos Narodu” 1938, nr 105; 1939, R. 46, nr 1.

„Hasło Podwawelskie” 1930, R. 2, nr 11, 37.

„Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1938, R. 14, nr 25; 1939, R. 30, nr 252.

„Informator” 1912, R. 9, nr 7.

- „Nowy Dziennik” 1936, R. 19, nr 291; 1939, R. 22, nr 53.
„Papier i Galanterja” 1922, R. 2, nr 10.
„Piaś” 1926, R. 14, nr 53; 1927, R. 15, nr 22.
„Polska Gazeta Introligatorska” 1930, R. 3, nr 5.
„Przegląd Kupiecki” 1925, R. 8, nr 1; 1935, R. 8, nr 38.
„Rzeczy Piękne” 1925, R. 5, z. 3–4, z. 6–8; 1927, R. 6, nr 9.
„Tygodnik Mieszczański” 1913, R. 3, nr 31, 50.
„Wielkopolanin” 1897, R. 15, nr 89.
„Zakopane” 1908, nr 16.

Opracowania

- Adamczewski Marek: *Geneza rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 29 marca 1930 r. w sprawie oznak władz, urzędów, zakładów, instytucji i przedsiębiorstw państwowych. Orzeł Biały Zygmunta Loreca (Loretza)*. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2019, t. 18, s. 279–302.
- Adamczewski Marek: *Sfragistyka państwowa i samorządowa II Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2019.
- Adamczyk Elżbieta: *Spółeczność Krakowa i jej życie*. W: *Dzieje Krakowa*. T. 4: *Kraków w latach 1918–1939*. Red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997, s. 27–36.
- Adamczyk Janusz, Szopa Jacek, Nowak Tadeusz Janusz: *Pieczętki formacyjne Legionów Polskich Polskiego Korpusu Posiłkowego i Polskiej Siły Zbrojnej na przesylkach pocztowych z uwzględnieniem tła historycznego 1914–1918*. Kraków: nakładem autorów, 2014.
- Bauman Szymon: „Krakowska firma rytowniczo-pieczętańska Aleksandra Fischhaba”. Poznań 2018. Praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. hab. prof. UAM Pawła Stróżyka, Archiwum Prac Dyplomatycznych Wydziału Historycznego UAM.
- Bauman Szymon: *Krakowska rodzina Fischhabów i jej firma rytowniczo-pieczętańska w latach 1900/1904–1950*. W: *Cracoviensis civitas – singulare totius Poloniae decus. Materiały z I oraz II Ogólnopolskiej Studencko-Doktoranckiej Konferencji Naukowej „Kraków na przestrzeni dziejów”*. Red. nacz. Marcela Chruściak, red. nauk. Zenon Piech, Maria Stinia. Kraków: Studenckie Koło Naukowe Historyków Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2018, s. 207–232.
- Bauman Szymon: „Typariusze w zbiorze historycznym Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywcze w Szreniawie”. Poznań 2016. Praca licencjacka napisana pod kierunkiem dr. hab. prof. UAM Pawła Stróżyka, Archiwum Prac Dyplomatycznych Wydziału Historycznego UAM.
- Bauman Szymon, Chrzęszcz Paulina: *Bolesław Kapela (1891–1942)*. <https://www.gedenkstaetten.at/raum-der-namen/cms/index.php?id=4&p=8311&L=1> (odczyt: 06.09.2017).
- Bauman Szymon, Chrzęszcz Paulina: *Warszawski zakład pieczętański Zygmunta Weinkrantza*. W: *Żydz polscy na przestrzeni wieków. Materiały z III Krakowskiej Konferencji Judaistycznej*. Red. Klaudia Kwiecińska, Ewa Mermer, Krzysztof Niweliński, Sławomir Pastuszka, Karolina Sierżputowska, red. nauk. Stefan Gąsiorowski. Kraków:

- Koło Naukowe Studentów Instytutu Judaistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2018, s. 11–29.
- Bauman Szymon, Chrząszcz Paulina: *Wytwórcy i sprzedawcy pieczęci ogłaszający się w prasie poznańskiej w latach 1815–1939*. „Przegląd Archiwalno-Historyczny” 2019, t. 6, s. 133–166.
- Bąkowski Klemens: *Dzieje Krakowa*. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska, 1911.
- Bednarski Zygmunt Tadeusz: *Krakowskim szlakiem Jacka Malczewskiego*. Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, 1999.
- Bednarski Zygmunt Tadeusz: *Krakowskim szlakiem rodziny Bednarskich*. Kraków: Oficyna Wydawniczo-Drukarska „Secesja”, 2007.
- Bescapé C. Giacomo, del Pazzo Marcello: *Insegne e simboli: araldica pubblica e privata medievale e moderna*. Cooperazione di Luigi Borgia. Roma: Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, 1983.
- Bieniarzówna Janina, Małecki Jan M.: *Dzieje Krakowa*. T. 3: *Kraków w latach 1796–1918*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979.
- Bobowski Kazimierz, Burski Krzysztof, Turoń Bronisław: *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1975.
- Bobrow Ryszard: *Warszawscy złotnicy, jubilerzy, grawerzy i kupcy wyrobów kruszczowych w XIX wieku*. Warszawa: Muzeum Narodowe w Warszawie, 2018.
- Bobrow Ryszard: *Złotnicy i jubilerzy prowincji Królestwa Polskiego*. Warszawa: Muzeum Narodowe w Warszawie, 2017.
- Bochniak Adam, Pagaczewski Julian: *Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1959.
- Bokota Piotr: *Tłoki pieczętno w zbiorach Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku, Cechu Rzemiosł Różnych we Włocławku, Muzeum im. Stanisława Noakowskiego w Nieszawie i Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej w Rypinie*. „Rocznik Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej” 1994, t. 5, s. 63–89.
- Broniek Waldemar Ryszard: *Tłoki pieczętno w zbiorach Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Ostrowcu Świętokrzyskim*. „Rocznik Muzealny. Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim” 1999, t. 2, s. 153–179.
- Bułat M. Mirosława: *Krakowski Teatr Żydowski = Krokewer Jidis Teater: między szundem a sztuką*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006.
- Bystron Jan Stanisław: *Rozwój demograficzny dzielnic Krakowa*. „Ekonomista. Kwartalnik Poświęcony Nauce i Potrzebom Życia” 1915, t. 1–2, s. 112–160.
- Chomyn Igor: *Katalog plakiet, medalionów i medali polskich i z Polską związanych w Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki*, t. 1–2. Przeł. na język ukraiński Igor Chomyn. Warszawa: Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, 2015.
- Cieślak Marian: *Medale, medaliony i plakiety polskie i z Polską związane, wytworzone do 1939 r. w zbiorach Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku: katalog*. Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, 2008.
- Cieślak Marian: *Zakład jubilersko-grawerski Władysława Światalskiego z Włocławka*. „Rocznik Muzealny. Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku” 2006, t. 11, s. 143–154.

- Demel Juliusz: *Kraków na przełomie wieku XIX i XX na tle rozrostu i wcielenia przedmieść i gmin podmiejskich (1867–1945)*. W: *Kraków: studia nad rozwojem miasta: praca zbiorowa*. Red. Jan Dąbrowski. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1957, s. 289–351.
- Dorcz Krzysztof: *O pieczęciach i grawerach w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*. „Słowo Żydowskie” 1999, nr 22, s. 10–11.
- Dorcz Krzysztof: *Pieczęcie miejskie i gminne oraz wykonawcy pieczęci w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (do 1830 r.)*. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2006, t. 6, s. 63–72.
- Dorcz Krzysztof: *Sfragistyka urzędowa na terenie powiatu koneckiego w latach 1939–1945*. W: *Heraldyka polska w okresie II wojny światowej (1939–1945). Materiały z sesji naukowej Włocławek 14–15 października 2004 roku*. Red. Stefan Krzysztof Kuczyński. Włocławek: Lega, Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, 2005, s. 151–165.
- Dubrowska Małgorzata: *Pamiętki I wojny światowej w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy: zbiór Krzysztofa Klingera*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1994.
- Dubrowska Małgorzata: *Powstanie styczniowe w obiektach medalierskich i falerystycznych Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*. „Almanach Muzealny” 2013, t. 7, s. 128–145.
- Dubrowska Małgorzata, Sołtan Andrzej: *Wytwórnice guzików w dziewiętnastowiecznej Warszawie i ich produkcja*. „Almanach Muzealny” 2001, t. 3, s. 91–130.
- Encyklopedia Krakowa*. Red. Antoni Henryk Stachowski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- Fabijański Władysław: *Próba klasyfikacji i nazewnictwa pieczęci używanych w kancelariach urzędów oraz instytucji polskich XX wieku*. W: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*. Red. Zenon Piech. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015, s. 553–580.
- Florow W. Aleksander: *Artystyczna obróbka metali*. Przeł. Anna i Krzysztof Błaszkwscy. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.
- Formanowicz Leon: *Przyczynę do działalności rytowniczej Fryderyka Wilhelma Belowa*. „Kronika Miasta Poznania” 1936, R. 14, nr 3, s. 490–494.
- Francastel Pierre: *Sztuka a technika w XIX i XX w.* Przeł. Michalina i Stefan Jarocińscy. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.
- Gacek Jacek: *Medale, medaliony i plakiety polskie i z Polską związane wytworzone do 1944 roku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Katalog zbiorów*. Rzeszów: Wydawnictwo Muzeum Okręgowego, 2001.
- Garlicki Stanisław: *Sklepy Krakowa na początku XX wieku*. Biblioteka Krakowa nr 149. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2008.
- Gawęda Stanisław: *Uniwersytet Jagielloński w okresie II wojny światowej 1939–1945*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986.
- Geller Joanna, Sobucka Bożena: *Jak pies z kotem*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2016.
- Gibasiewicz Stanisław: *Medalierzy poznańscy XIX wieku*. W: *Materiały z I Ogólnopolskiej Sesji Medalierskiej*. Red. Janusz Hrybac, Zofia Nowakowska, Tadeusz Szczurek. Gorzów Wielkopolski: Muzeum w Gorzowie Wielkopolskim, 1974, s. 29–38.

- Giersz Janusz: *Mennica Warszawska – wytwórca pieczęci od 190 lat*. „Mówią Wieki” 2015, nr 2, s. 42–46.
- Giersz Janusz: *Pieczęcie – niedoceniana i nie do końca znana działalność Mennicy Warszawskiej*. „Biuletyn Numizmatyczny” 2018, nr 4, s. 263–291.
- Gieszczyńska-Nowacka Katarzyna: *Warsztaty złotnicze Szulców i Kruków w XIX i XX wieku w Poznaniu*. „Kronika Miasta Poznania” 1991, R. 59, nr 1–2, s. 51–66.
- Gładki Krzysztof: *Guziki: wykaz producentów, firm grawerskich, jubilerskich, produkujących guziki*. Łódź: nakładem autora, 2011.
- Goudy William Frederic: *Type Design: A Homily*. „Ars Typographica” 1934, vol. 1, nr 4, s. 9–27.
- Górak Artur: *Rosyjska kancelaria akt spraw w urzędach Lubelskiej Gubernialnej Administracji Ogólnej w latach 1867–1918*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008.
- Górak Artur, Kwiatkowska Wiesława: *Dawne formy dyplomatyczne w kancelariach na ziemiach polskich XIX wieku*. W: *Dyplomatyka staropolska*. Red. Tomasz Jurek. Warszawa: Instytut Historii PAN – Wydawnictwo DiG, 2015, s. 529–553.
- Gradowski Michał, *Dawne złotnictwo: technika i terminologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1984.
- Gradowski Michał, Kasprzak-Miler Agnieszka: *Złotnicy na ziemiach północnej Polski. Cz.1: Województwo pomorskie, kujawsko-pomorskie i warmińsko-mazurskie*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2002.
- Gumowski Marian: *Medale polskie*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, 1925.
- Gut Paweł: *Pieczęcie urzędowe Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1831–2004. Cz. 1: Pieczęcie do 1945 r.* „Szczeciński Informator Archiwalny” 2006, nr 19, s. 109–124.
- Gut Paweł: *Pieczęć urzędowa pruskiej administracji prowincjonalnej w latach 1808–1945*. W: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*. Red. Zenon Piech. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015, s. 507–527.
- Gut Paweł: *Urzędowe pieczęcie obszarów wiejskich we wschodnich prowincjach pruskich w XIX i XX w.* W: *Wieś w heraldyce i sfragistyce polskiej*. Red. Agnieszka Gut, Paweł Gut. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2012, s. 131–140.
- Gut Paweł, Marcin Hlebionek: *Polskie podręczniki i pomoce dydaktyczne do nauczania nauk pomocniczych dla historii XIX i XX wieku*. „Archiwista Polski” 2019, nr 2, s. 27–45.
- Historia kultury materialnej Polski w zarysie: praca zbiorowa. T. 6: od 1870 do 1918 roku*. Red. Bohdan Baranowski, Julian Bartyś, Tadeusz Sobczak. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979.
- Hlebionek Marcin: *„Dziękowanie za pieczęć”. Wokół polskiego ceremoniału dworskiego*. W: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych między władzą a społeczeństwem. Część druga. Materiały konferencji naukowej, Kraków, 14 kwietnia 2004*. Red. Waldemar Chorażyczewski, Wojciech Krawczuk. Kraków: Historia Iagellonica, 2006, s. 51–72.
- Hlebionek Marcin: *Instrukcje w sprawie używania pieczęci. Przykład zakładów Telkom-Telfa w Bydgoszczy*. W: *Zarządzanie dokumentacją, archiwistyka i ... koty*. Księga jubileuszowa. Bydgoszcz: Wydawnictwo DiG, 2015, s. 11–18.

- leuszowa *Profesor Haliny Robótki*. Red. Robert Degen, Marlena Jabłońska, Wanda K. Roman. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2016, s. 65–82.
- Hlebionek Marcin: *Kilka uwag o pieczęciach w XIX wieku, na przykładzie zaboru pruskiego*. W: *Nauki pomocnicze historii: teoria, metody badań, dydaktyka*. Red. Aleksandra Jaworska, Robert Jop. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013, s. 191–200.
- Hlebionek Marcin: *Pieczęcie na ziemiach polskich pod zaborem pruskim. Zarys problematyki*. W: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*. Red. Zenon Piech. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015, s. 529–551.
- Hlebionek Marcin: *Pieczęć jako obiekt archiwalny. Wybrane problemy*. W: *Teoria archiwalna wczoraj – dziś – jutro*. Red. Waldemar Chorańczyczewski, Agnieszka Rosa. Toruńskie Konfrontacje Archiwalne t. 2. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011, s. 303–320.
- Ihnatowicz Ireneusz: *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.
- Ihnatowicz Ireneusz, Biernat Andrzej: *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- Jastrzębski Jarosław: *Izba Rzemieślnicza w Krakowie w latach 1927–1939*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Naukowe, 2010.
- Karnicka Magdalena: *Medale, plakiety i żetony okresu secesji. Katalog zbiorów*. Wrocław: Muzeum Narodowe we Wrocławiu, 2009.
- Karnicka Magdalena: *Współczesność i historia. Medale, plakiety i żetony z lat 1800–1889. Katalog zbiorów*, t. 1–2. Wrocław: Muzeum Narodowe we Wrocławiu, 2019.
- Karolczak Kazimierz: *Ludność żydowska w Krakowie przełomu XIX i XX wieku*. W: *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*. Red. Feliks Kiryk. Przemysł: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemysłu, 1991, s. 251–264.
- Karolczak Kazimierz: *Właściciele domów w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku: z badań nad dziejami Krakowa*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, 1987.
- Kawalla Iwona: *Kupując oczami. Reklama w przedwojennym Krakowie*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2017.
- Kiryk Feliks: *Cechowe rzemiosło metalowe: zarys dziejów do 1939 r.* Warszawa: Biuro Wydawnictw KDW, 1972.
- Kittel Erich: *Siegel Mit über 400 Abbildungen und 8 farbigen Tafeln*. Braunschweig: Klinkhardt & Biermann, 1970.
- Klucze i kasa: *o mieniu żydowskim w Polsce pod okupacją niemiecką i we wczesnych latach powojennych 1939–1950*. Red. Jan Grabowski, Dariusz Libionka. Warszawa: Stowarzyszenie Centrum Badań nad Zagładą Żydów, 2014.
- Kluczwajd Katarzyna: *Złotnicy, jubilerzy i zegarmistrzowie – rzemieślniczo-handlowy pejzaż Torunia XIX–XX w. (do 1939 roku)*. W: *Klejnoty w służbie sacrum i dewocji: biżuteria w Polsce*. Red. nauk. Katarzyna Kluczwajd. Toruń: Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki, 2017, s. 99–112.
- Knobloch Mieczysław: *Metaloplastyka*. Warszawa: Wydawnictwo Przemysłu Lekkiego i Spożywczego, 1967.

- Kossowska Krystyna, *Fabryka Szkl, Kryształów i Szyb do Okien firmy Ignacy Hordliczka*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1981, t. 29, nr 3, s. 365–376.
- Kotecki Andrzej: *Medale kościuszkowskie w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie*. „Niepodległość i Pamięć” 2015, nr 3 (51), s. 311–348.
- Kotewicz Ryszard: *Z dziejów przemysłu Krakowa w latach 1918–1939*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1981.
- Kotula Franciszek: *Cechowe znaki i tłoki pieczętne w Muzeum w Rzeszowie*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki, 1951.
- Krejčík Tomáš: *Pečeť v kultuře středověku*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1998.
- Kruszyński Tadeusz: *Nieco o pieczęciach włoskich i polskich z okresu odrodzenia*. „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1940–1948, t. 21, s. 85–95.
- Krzyżanowski Marian: *Wspomnienia księgarza*. W: *Kopiec wspomnień*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1959, s. 86–150.
- Księga Pamięci: transporty Polaków do KL Auschwitz z Krakowa i innych miejscowości Polski Południowej 1940–1944*, t. 1. Red. Franciszek Piper, Irena Strzelecka. Warszawa: Towarzystwo Opieki nad Oświęcimiem i Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, 2002.
- Kuczyński Krzysztof Stefan: *Pieczęcie ksiąg mazowieckich*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978.
- Kumaniecki W. Kazimierz: *Cechy rękodzielnicze w Krakowie*. „Statystyka Miasta Krakowa” 1905, z. 9, cz. 1, s. 169–205.
- Kuroń Henryk: *Słownik rzemieślniczy*. Warszawa: Wydawnictwo Przemysłu Lekkiego i Spożywczego, 1963.
- Lachowicz Krzysztof: *Tadeusz Kościuszko w medalierstwie*. Wrocław: Muzeum Narodowe we Wrocławiu, 2014.
- Leitgeber Sławomir: *Dzieje rodziny Leitgeberów od XVIII do XX wieku*. Poznań: Wydawnictwo Historyczne, 2002.
- Lepszy Leonard: *Cech złotniczy w Krakowie*. „Rocznik Krakowski” 1898, t. 1, s. 135–268.
- Lepszy Leonard: *Złotnictwo krakowskie*. Kraków: odbitka z „Czasu” – nakładem autora, 1887.
- Lilley Samuel: *Ludzie, maszyny i historia. Zarys historii rozwoju maszyn i narzędzi na tle przemian społecznych*. Przeł. Wiktor Chitruk. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963.
- Łuczak Aleksandra: *Retro reklama. Za kulisami warszawskiego biznesu reklamowego w XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2012.
- Mac Stanisław, Mołiński Tadeusz: *Grawerstwo*. Warszawa: Biuro Wydawnictw HWiU „Libra”, 1984.
- Majkowski Edmund: *Fryderyk Wilhelm Below: pieczętarz i medalier poznański, patriota polski (1822–1895)*. „Kronika Miasta Poznania” 1936, R. 14, nr 3, s. 263–349.
- Małecki Jan M.: *Rozwój czy zastój? Kraków w latach 1796–1866*. W: *Kraków: nowe studia nad rozwojem miasta*. Red. Jerzy Wyrozumski. Biblioteka Krakowska nr 150. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2007, s. 587–617.

- Materiały do polskiego słownika sfragistycznego*. Oprac. Adam Baniecki, Dariusz Bednarek, Dorota Żygadło, Robert Forsyś-Wójciński, Paweł Gut, Jolanta Leśniewska, Marcin Hlebionek. „Archiwista Polski” 2010, R. 15, nr 3, s. 43–56.
- Monografia rzemiosła polskiego Krakowa i województwa Krakowskiego*. Lwów: „Przegląd Rzemieślniczy”, 1939.
- Mulczyński Jarosław: *Rodzina Ludwika i Bolesława Kapelów na Sołaczu*. „Kronika Miasta Poznania” 1999, R. 67, nr 3, s. 232–248.
- Mumford Lewis: *Technika a cywilizacja: historia rozwoju maszyny i jej wpływ na cywilizację*. Przeł. Ewa Danecka. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.
- Myśliński Michał: *Fusery, partacze, przeszkodnicy... Dzieła złotnicze mosiężników krakowskich jako przykład konwergencji dwóch profesji rzemiosła artystycznego w XIX wieku*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2015, R. 63, nr 3, s. 471–494.
- Myśliński Michał: *Rozbite zwierciadło. Biżuteria i galanteria Spółdzielni Przemysłu Artystycznego „Imago Artis”*. Warszawa: Instytut Historii Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2015.
- Myśliński Michał: *Złotnicy, jubilerzy, mosiężnicy i rzemieślnicy pokrewnych profesji w dokumentacji Urzędu Probieczczego w Krakowie (1919–1944)*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2015, R. 63, nr 1, s. 141–155.
- Myśliński Michał: *Złotnicy krakowscy i ich cech w latach autonomii galicyjskiej 1866–1914*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2011.
- Myśliński Michał: *Znak imienny złotnika i znak firmowy jego zakładu. Uwagi o złotnictwie krakowskim w 2. połowie XIX wieku*. „Biuletyn Historii Sztuki” 2012, R. 74, nr 1, s. 85–94.
- Ogórek Bartosz: *Niezatarte piętno? Wpływ I wojny światowej na ludność miasta Krakowa*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2018.
- Oniszczyk-Awiżeń Krystyna: *Katalogi firmowe huty szkła z terenu Kłodzkiej w zbiorach Muzeum Ziemi Kłodzkiej*. „Zeszyty Muzeum Ziemi Kłodzkiej” 2009, t. 10, s. 179–210.
- Osiecka Małgorzata: *Kancelaria i archiwum: system kancelaryjny i archiwalny komisji rządowych w Królestwie Polskim w latach 1815–1867*. Warszawa: Archiwum Główne Akt Dawnych, 2015.
- Pachoński Jan: *Korosadowicz Edmund Feliks (1872–1964)*. W: PSB, t. 14. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Naukowej, 1968–1969, s. 97–98.
- Paprocka-Gajek Joanna: *Platery warszawskie w latach 1822–1914: asortyment, odbiorca i obyczaj*. Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2010.
- Pazdur Jan: *Początki reklamy fabrycznej w Polsce*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, t. 28, nr 2, s. 211–221.
- Perkun Vitaliy: *Pieczęcie parafii służewskiej*. W: *Służew i jego kościół*. Red. Aleksandra Sołtan-Lipska. Warszawa: Parafia Rzymskokatolicka św. Katarzyny, 2013, s. 543–553.
- Piech Zenon: *Perspektywy polskich badań sfragistycznych*. W: *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*. Red. Zenon Piech, Jan Pakulski, Jan Wroniszewski. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006, s. 31–58.

- Piech Zenon: *Znaki Uniwersytetu Jagiellońskiego jako system*. W: *Znaki i symbole w przestrzeni publicznej: od średniowiecza do czasów współczesnych*. Red. Aleksandra Jaworska, Robert Jop, Katarzyna Madejska. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2016, s. 37–76.
- Podhorizer-Sandel Ernestyna: *O zagładzie Żydów w dystrykcie krakowskim*. „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1959, nr 30, s. 87–109.
- Pokora Jakub: *Nie tylko podobizna. Szkice o portrecie*. Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012.
- Polski słownik archiwalny. Red. Wanda Maciejewska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe – Oddział w Łodzi, 1974.
- Pomorski Krzysztof: *Rozwój demograficzny Krakowa w ciągu wieków*. W: *Kraków: nowe studia nad rozwojem miasta*. Red. Jerzy Wyrozumski. Biblioteka Krakowska nr 150. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2007, s. 841–887.
- Popiołek Elżbieta: *Tłoki pieczętne w zbiorach płockich*. Płock: Muzeum Mazowieckie w Płocku, 1983.
- Pruszyński Zenon: *Maszyny redukcyjne do grawirowania medali najnowszej typu*. „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1921, t. 9, s. 133–136.
- Purchla Jacek: *Matecznik Polski. Pozaekonomiczne czynniki rozwoju Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej*. Kraków: Wydawnictwo Znak, 1992.
- Purchla Jacek: *Rozwój przestrzenny, urbanistyczny i architektoniczny Krakowa doby autonomii galicyjskiej i Drugiej Rzeczypospolitej*. W: *Kraków: nowe studia nad rozwojem miasta*. Red. Jerzy Wyrozumski. Biblioteka Krakowska nr 150. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2007, s. 619–661.
- Rak Elżbieta: *Krakowscy rzemieślnicy – rodzina Voigtów*. „Krzysztofory” 1983, t. 10, s. 117–121.
- Rak Elżbieta: *Z historii firmy zegarmistrzowskiej Józefa Płonki*. „Krzysztofory” 1982, t. 9, s. 104–108.
- Rochacki A. Jacek: *Traktat o sztuce złotniczej Benvenuto Celliniego*. Kazimierz Dolny: Beta Design Sp. z o.o. i Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym, 2013.
- Rogulski Jakub: „Pieczęcie kościelne” – IV i V Seminarium Sfragistyczne (Kraków, 12 VI 2015 i 18 XI 2016). „Studia Źródłoznawcze” 2017, t. 55, s. 311–314.
- Romaniak Andrzej: *Tłoki pieczętne w zbiorach Muzeum Historycznego w Sanoku*. Sanok: Muzeum Historyczne w Sanoku, 2002.
- Rudawski Bogumił: *Grabież mienia w Kraju Warty 1939–1945. Działalność Urzędu Powierniczego w Poznaniu*. Poznań: Instytut Zachodni, 2018.
- Rutkowski Jan: *Historia kultury i próba systematyzacji jej zagadnień*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1959, R. 7, nr 1, s. 3–61.
- Salwiński Jacek: *Krakowska kupiecka rodzina Fischerów od końca XVIII do końca XX wieku*. „Rocznik Krakowski” 2001, t. 67, s. 49–77.
- Samek Jan: *Polskie złotnictwo*. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 1988.
- Saryusz-Zalewski Wojciech: *Dzieje przemysłu w b. Galicji 1804–1929 ze szczególnym uwzględnieniem historii rozwoju S.A. L. Zieleniewski i Fitzner-Gamper: wydawnictwo z okazji 125-letniego jubileuszu*. Przedmowa Franciszka Bujaka. Kraków: Nakładem S.A. L. Zieleniewski i Fitzner-Gamper, 1930.

- Sawicki Zdzisław, Wielechowski Adam: *Dokumenty i odznaki Wojska Polskiego 1918–1945: legitymacje, dyplomy: Wojsko Polskie 1918–1939, Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie*. Warszawa: Pantera Books, 2008.
- Sawicki Zdzisław, Wielechowski Adam: *Odznaki Wojska Polskiego 1918–1945: Wojsko Polskie 1918–1945, Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie*. Warszawa: Pantera Books, 2007.
- Schönhaus Cioma: *Falszerz paszportów: niezwykle losy żydowskiego grafika w ogarniętym wojną Berlinie*. Oprac. i posłowie Marion Neiss. Przeł. Roman Niedballa. Chorzów: Videograf II Sp. z o.o., 2007.
- Semkowicz Władysław: *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*. Kraków: Wydawnictwo Universitas, 2011.
- Sfragistyka*. Oprac. Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwester Mikucki. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1960.
- Słowiński Konrad: *Kancelaria miasta Radomia w latach 1915–1939*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2016.
- Streubel Curt: *Grawerstwo*. Przeł. Marian Keller. Warszawa: Wydawnictwo Przemysłu Lekkiego i Spożywczego, 1959.
- Strzałkowski Jacek: *Słownik medalierów polskich i z Polską związanych 1508–1965 (materiały)*. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 1982.
- Sukiennik Gabriela: *Katalog tłoków pieczętnych w zbiorach Biblioteki Ossolineum. Nabytki z lat 1978–1984*. „Ze Skarbcza Kultury” 1987, t. 32, z. 44, s. 249–256.
- Supranowicz Elżbieta: *Nazwy ulic Krakowa*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, 1995.
- Szczuka Jerzy, Żurowski Jan: *Materialoznawstwo przemysłu drzewnego*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, 1999.
- Szulc Eugeniusz: *Materiały do biografii medalierów, grawerów stempli, pracowników mennicy i numizmatyków w świetle akt parafii ewangelickich w Warszawie*. „Wiadomości Numizmatyczne” 1982, R. 26, z. 1–2, s. 33–47.
- Szymański Józef: *Nauki pomocnicze historii*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2012.
- Terlecki Władysław: *Mennica Warszawska 1765–1965*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970.
- Więcek Adam: *Dzieje sztuki medalierskiej w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989.
- Willenberg Samuel: *Bunt w Treblince*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, 2016.
- Winek Włodzimierz: *Warszawscy tramwajarze i autobusiarze w okresie okupacji hitlerowskiej i w Powstaniu Warszawskim 1944 roku (zarys większej całości)*. Warszawa: nakładem autora, 2015.
- Wiśniewska Halina: *Rzemieślnicy i rzemiosła w królewskim Przemysłu (zawodowe słownictwo i frazeologia) XVI–XVIII wiek*. Przemyśl: Wydawnictwo Naukowe Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu, 2015.
- Wroński Tadeusz: *Kronika okupowanego Krakowa*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1974.
- Zachuta Leszek: *Polska biała broń i jej producenci*. T. 1: *Firmy krakowskie*. Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 1998.

Zbiór tłoków i stempli pieczętnych w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu. Oprac. Michał Górny, Marcin Hlebionek, Justyna Jarębska, Izabela Jaskólska, Dorian Jasiński, Przemysław Kaleta, Katarzyna Okoniewska, Jarosław Wysocki, Piotr Pokora, Sandra Tomczak, Wojciech Siudek. Red. Piotr Pokora. Współpraca Marcin Hlebionek. Poznań: Archiwum Państwowe w Poznaniu – Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2015.

Ziółek Małgorzata, *Krakowska rodzina Grosse'ów i jej firma handlowa w latach 1859–1950*. „Rocznik Krakowski” 1994, t. 60, s. 139–155.

Vocabularium Internationale Sigillographicum. Red. Karel Müller, Ladislav Vrtel, Marcin Hlebionek, Veronika Keresztes. Przeł. Barbara Jusypenko. Hasła oprac.: Adam Baniecki, Dariusz Bednarek, Robert Forsyjak-Wójciński, Janusz Grabowski, Paweł Gut, Marcin Hlebionek, Piotr Pokora, Dorota Żygadło. Bratislava: VEDA vydavateľ'stvo Slovenskej akadémie vied, 2016.

Wydawnictwa elektroniczne

Nakrętka do odznaki pamiątkowej, wyk. A. Fischhab, DESA Dzieła Sztuki i Antyki Sp. z o.o., <http://desa.art.pl/index.php?pozycja=12457> (odczyt: 15.12.2017).

Nakrętki do odznak, medali i żetonów polskich grawerów i medalierów, Internetowe forum magazynu „Inne Oblicza Historii”, <http://forum.ioh.pl/viewtopic.php?t=34456> (odczyt: 30.06.2018).

Odnazka „Krzyż Obrony Lwowa”, wyk. J. Marczyk, DESA Dzieła Sztuki i Antyki Sp. z o.o., <http://desa.art.pl/index.php?pozycja=12211&language=pl> (odczyt: 24.06.2018).

Odnazka 25-lecie Klubu Sportowego Cracovia w Krakowie, wyk. J. Marczyk, Warszawskie Centrum Numizmatyczne Marek Kondrat, <https://wcn.pl/auctions/54/923> (odczyt: 23.06.2018).

STRESZCZENIE

Krakowscy wytwórcy i sprzedawcy pieczęci w pierwszej połowie XX w. Wprowadzenie do zagadnienia

Ze względu na rozrost form kancelaryjnych w XIX i XX w. działalność wytwórców i grawerów pieczęci zaczęła się dynamicznie rozwijać. O wzmożonej aktywności krakowskich pieczętarzy świadczą np. ogłoszenia prasowe, w których odnaleźć można szeroką ofertę tych przedsiębiorstw. Rozwój technologiczny oraz zachodzące zmiany ekonomiczne i gospodarcze wywarły wpływ także na zakłady grawerskie. Upowszechniła się mechanizacja, do produkcji pieczęci zaczęto wprowadzać gumę, której wykorzystanie pozwoliło na szybszą realizację większej liczby zamówień.

W omówionym okresie prosperowało kilkudziesięciu wytwórców i sprzedawców pieczęci w Krakowie. Wymienione w artykule firmy i rzemieślnicy nie mogą stanowić pełnego ich wykazu, nie prowadzono bowiem systematycznej rejestracji dla tego rodzaju rzemieślniczej i handlowej działalności. Z powodu braku materiału źródłowego trudno było ustalić daty otwarcia i zamknięcia niektórych warsztatów, co dotyczy także danych o zmianie

lokalizacji i profilu firm. Niemniej uznano, że trzeba zaprezentować dotąd nieprzebadany element życia mieszkańców Krakowa i zainicjować badania nad niezauważaną działalnością lokalnych rękodzielników.

SUMMARY

An introduction to Krakow's seal makers and dealers in the first half of the 20th century

Due to the development of chancery forms in the 19th and 20th centuries, the activity of seal makers and engravers began to develop dynamically. The increased activity of Krakow's seal makers and dealers is confirmed by, among others, press advertisements in which we can find a wide ranging offer of such enterprises. Technological development and ongoing economic and agricultural changes also had an impact on engraving firms. Mechanization became widespread, with rubber also being introduced into the production of seals, which enabled the faster delivery of more orders.

In the discussed period, tens of seal makers and dealers operated in Krakow. The companies and craftsmen mentioned in the article do not constitute a whole, because there was no separate registration for them. Because of the lack of source material, it was difficult to find the dates on which some workshops were established or closed down. This also applies to the dates of company location and profile changes. We believe, however, that this previously unexamined element of everyday life of Krakow's residents should be presented and research into the unnoticed activities of local craft workers should be initiated.

SŁOWA KLUCZOWE: Kraków, pierwsza połowa XX w., krakowskie rzemiosło i handel, grawerstwo, pieczęć, typariusz pieczętny

KEY WORDS: Krakow, the first half of the 20th century, Krakow's craft and trade, engraving, seal, seal matrix

Materiały źródłowe

Ewa Danowska*

Jana Miłoszewskiego dobytek doczesny. Inwentarz pośmiertny małopolskiego szlachcica z 1725 r.

Inwentarz sporządzony po zmarłym w 1725 r. Janie Miłoszewskim, skarbniku ciechanowskim i komorniku granicznym powiatu krakowskiego, stanowi ciekawy dokument jako przykład pośmiertnego spisu ruchomości małopolskiego szlachcica epoki saskiej – jego stanu posiadania i przez to pośrednio pozycji wśród szlachty. Znaleźć można w nim ponadto pewne fakty dotyczące życia rodzinnego związane z koniecznością sporządzenia inwentarza. Z tych powodów wydaje się wart publikacji.

Poza testamentem, którego przygotowanie każdy prawy chrześcijanin poczytywał sobie za obowiązek, równie ważne było sporządzenie inwentarza pośmiertnego, gdy właściciel majątku przeniósł się do wieczności. Ten akt, mający również aspekt prawny, ostatecznie porządkował jego ziemskie sprawy. Inwentarz to wszak rejestr, a jak określono w XVI w. – „urzędne popisanie rzeczy należonych na dziedzictwie abo w pomieszkaniu zmarłego lub dłużnika”¹, co przypominał Zygmunt Gloger.

Inwentarze pośmiertne należą do najlepszych i najbardziej drobiazgowych źródeł, jakimi dysponuje historyk w celu odtworzenia stanu posiadania ludzi w przeszłości. Żaden inny przekaz nie przynosi tak wiernego obrazu domowej codzienności. Inwentarze były spisywane dla potrzeb spadkowych, zwłaszcza gdy po zmarłym zostawały małoletnie dzieci, których przyszły dobytek należało zabezpieczyć, lub gdy rodzina nie mogła dojść do porozumienia przy podziale spadku².

* historyk, dr hab., starszy kustosz dyplomowany, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Dział Zbiorów Specjalnych, Pracownia Rękopisów; zainteresowania badawcze: historia Polski XVIII i XIX w., dzieje Krakowa, biografistyka, edytorstwo źródeł; e-mail: ewa.lidia.danowska@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-3273-4020

¹ *Inwentarz*, [w:] Zygmunt Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 2, Warszawa 1901, s. 276.

² Elżbieta Kowecka, *Inwentarze pośmiertne*, „Mówią Wieki” 1988, nr 10, s. 9.

Sporządzano go skrupulatnie, niczego nie pomijając, o czym zapewniano w dokumencie, mimo iż – co również zaznaczano – niektóre rzeczy lub sprzęty były stare, zepsute lub zużyte. Jego rzetelność nie mogła budzić wątpliwości. Często na początku lub na końcu umieszczano zapewnienia, że spis został sporządzony zgodnie z zastaną sytuacją. Co prawda, zawsze istniała możliwość deformacji stanu faktycznego, np. poprzez zatajenie istnienia pewnych przedmiotów, z drugiej jednak strony w interesie spadkobierców było, by nie pominęto niczego, co im się należało³.

Wskazówki dla inwentaryzujących mienie opracował m.in. Adam Volckmann, znawca prawa żyjący w Saksonii na początku XVII w. Radził, które dobra powinny być odnotowane w inwentarzu. Za najważniejsze uważał nieruchomości, po czym – jak pisał – należało odnotować „mobilia”, wśród nich gotówkę, srebrne naczynia, klejnoty, odzież, zbroje i oręż, cynę, mosiądz, miedź, obrazy, sprzęty domowe i inne. Kolejną pozycję spisu powinny stanowić zwierzęta domowe (bydło, konie, świnie, owce, kozy czy drób), trzeba było także uwzględnić zapasy wina i piwa w piwnicy oraz zboże w stodole i na polu. Spis miały zamykać informacje o skryptach dłużnych, depozytach czy należnych prawach, np. do czynszu⁴. Badania prowadzone nad staropolskimi inwentarzami pośmiertnymi potwierdzają, że wskazówki A. Volckmanna były stosowane w praktyce. Dodać można, iż takie spisy ujmowały także np. koński rynsztunek, utensylia kuchenne, narzędzia gospodarcze czy zawartość domowej biblioteki⁵.

W przypadku edytowanego inwentarza pośmiertnego J. Miłoszewskiego wdowa po nim – zanim inwentarz wpisano do akt sądowych grodzkich krakowskich – zdążyła już po raz kolejny wyjść za mąż. Według obowiązującego prawa, po śmierci męża dobra pochodzące z wiana, a także posagu wraca-

³ Mirosława Gajewska, *Wyposażenie w sprzęty mieszczańskie gospodarstw domowych Poznania i Warszawy w XVIII wieku*, Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej t. 50, Wrocław, 1975, s. 147–148; Elżbieta Kowecka, *Mieszkania warszawskie w XIX wieku (do 1870 r.)*, [w:] Elżbieta Balcerzak, Elżbieta Kowecka, Jerzy Kruppé, *Wybrane problemy kultury materialnej miast polskich w XVIII i XIX wieku*, Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej t. 56, Wrocław, 1983, s. 16.

⁴ Andrzej Klonder, *Mienie godne szlachcica i mieszczanina w krajach Europy Środkowej z XVII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2001, R. 49, nr 1–2, s. 81–82.

⁵ Andrzej Pośpiech, *Pulapka oczywistości. Pośmiertne spisy ruchomości szlachty wielkopolskiej z XVII wieku*, Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej t. 64, Warszawa, 1992, s. 110.

ły do wdowy. Reszta majątku należała się dzieciom lub krewnym zmarłego męża. W praktyce nie zawsze było to przestrzegane, a wdowa mogła liczyć na więcej z majątku po zmarłym, niż zapisano w przepisach prawnych. Dochodziło do prywatnych układów, gdyż w rzeczywistości podział ruchomości i nieruchomości między wdowę a spadkobierców męża rozpatrywano zależnie od sytuacji, a ustawy starały się wprowadzić tylko pewne stałe prawa. Można dodać, że wdowa, która powtórnie wychodziła za mąż, traciła prawo do opieki nad małoletnimi dziećmi pochodzącymi z poprzedniego małżeństwa, a co za tym idzie – do dysponowania ich majątkiem⁶. Miała natomiast zagwarantowane prawo w imieniu małoletnich dzieci do zarządu majątkiem po mężu. Jak już wspomniano, dziedziczenie rzeczy ruchomych nie było przedmiotem większego zainteresowania ówczesnego prawa, które całą uwagę skupiało na nieruchomościach. Ruchomościami zajmowano się głównie przy podziale majątku między spadkobierców a wdowę⁷.

Inwentarze pośmiertne sporządzano w całej Europie. Raimo Pullat uważa, że pod względem budowy i struktury można je podzielić na dwa typy. Pierwszy był charakterystyczny dla krajów niemieckich, Polski, Szwecji czy terenów obecnych krajów nadbałtyckich – inwentarze sporządzano tam, biorąc pod uwagę kategorie przedmiotów. Natomiast np. w Anglii, Francji i w Niderlandach przedmioty w wykazach mienia są pogrupowane według pomieszczeń, w których się znajdowały⁸. Inwentarz pośmiertny J. Miłoszewskiego, potwierdza tę regułę, charakterystyczną m.in. dla polskich ziem.

Niejednokrotnie inwentarz pośmiertny stanowił integralną część testamentu – wtedy ostatnia wola była dyspozycją majątkiem, a inwentarz konkretnym spisem, określającym jednocześnie jego wartość. Zaznaczyć należy, iż drobiazgowość i staranność wykonania inwentarzy pośmiertnych bywały różne, co nie tyle zależało od zamożności nieboszczyka, co raczej od skrupulatności spisujących jego dobytek⁹.

⁶ *Ibidem*, s. 420–421, 425–431.

⁷ Juliusz Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 1: do połowy XV wieku, Warszawa 1964, s. 507, 509.

⁸ Raimo Pullat, *Świat rzeczy mieszkańca Tallina w dobie Oświecenia*, Kraków 2018, s. 25.

⁹ Ewa Danowska, *O rzeczach doczesnych księdza kanonika. Inwentarz pośmiertny Michała hrabiego Ankwicza z 1786 r.*, „Nasza Przyszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce” 2008, t. 110, s. 107–108.

Sporządzenie inwentarza było istotne przede wszystkim dla spadkobierców mienia, ponieważ, jak zauważył Bartłomiej Groicki – odnośnie co prawda do inwentarzy mieszczańskich, lecz zasadę tę przyjmowano też w prawie dotyczącym stanu szlacheckiego – chronić miało spadkobiercę przed wygórowanymi pretensjami ewentualnych wierzycieli, mogły one však dotyczyć tylko dóbr pozostawionych przez zmarłego. Uważano również, że tylko ten kto sporządził solidny inwentarz spuścizny, był w stanie sumiennie rozliczyć się z zarządzania cudzym mieniem¹⁰.

Na podstawie inwentarzy pośmiertnych można uzyskać dane o wielu dziedzinach produkcji i konsumpcji, ale też warto uznać je za pewną informacyjną całość świadczącą o zamożności jednostek i zbiorowości – rodzin, stanów i społeczności. Służą także do badań nad poziomem i rozwojem cywilizacyjnym w zakresie kultury materialnej¹¹.

Pośmiertny spis ruchomości, czyli inwentarz, jest zatem istotny dla badań nad kulturą materialną danej epoki i danej warstwy społecznej. Pozwala zapoznać się ze szczegółami niedostępnymi w innych rękopiśmiennych źródłach, które nie ukazują codzienności w prozaicznych, materialnych przejawach. Można dodać, że najstarsze zachowane inwentarze pośmiertne pochodzą z XIV-wiecznej Burgundii, a rozwój tych źródeł w Polsce zapoczątkowany został w XVII w., by osiągnąć rozkwit w XVIII w.¹²

W polskim prawie dotyczącym zarówno warstwy szlacheckiej, jak i mieszczańskiej ustalone zostały pewne regulacje związane ze sposobem spisывania inwentarzy, zwłaszcza przy obejmowaniu opieki i spadku. Przepisy te odnosiły się przeważnie do czasu i sposobu, w jaki należało sporządzić dokument, np. konieczność spisania go w obecności krewnych, świadków lub wobec delegata władzy sądowej. Wskazania tego typu miały na celu zabezpieczenie praw spadkobierców i zapobieganie możliwym nadużyciom. Inwentarze wpisywano do odpowiednich ksiąg sądowych¹³. Spisywano w nich rzeczy ruchome i nieruchome w znaczeniu prawnym. Na przykład dziesięć koni uznawano za rzecz ruchomą, a powyżej dziesięciu było już stado, które uważano za rzecz nieruchomą. Podział taki stosowano także

¹⁰ Andrzej Klonder, *Wszystka spuścizna w Bogu spoczywającego. Majątek ruchomy zwykłych mieszkańców Elbląga i Gdańska w XVII wieku*, Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej t. 68, Warszawa 2000, s. 8–9.

¹¹ *Ibidem*, s. 7.

¹² A. Pośpiech, *Pułapka oczywistości...*, s. 7–16.

¹³ Przemysław Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 1, Lwów 1910, s. 242.

do sum pieniężnych, np. kwota do dziesięciu grzywien stanowiła rzecz ruchomą, natomiast powyżej tej sumy – nieruchomą¹⁴.

Niestety nie zachowało się wiele informacji na temat życia J. Miłoszewskiego. W dokumencie określony jest jako pan na Miłosławiu i Zielonej. Niewykluczone, że jego rodzina wywodziła się z miejscowości Miłoszowiec na Mazowszu, na co wskazywałby tytuł Miłoszewskiego – skarbnika ciechanowskiego. Natomiast Zielona to zapewne wieś wówczas w powiecie krakowskim, obecnie proszowickim¹⁵.

O J. Miłoszewskim nie ma wiadomości w herbarzach poza krótką wzmianką w *Rodzinie Seweryna Uruskiego*: „Jan, syn Dominika i Elżbiety, komornik 1719, następnie skarbnik ciechanowski 1728 [*sic!*]”¹⁶. Uruski podaje jego herb: Leszczyc¹⁷, a nazwisko w zapisie nieco innym niż w publikowanym poniższej dokumencie, a mianowicie: Miłaszewski, nie Miłoszewski. Nazwisko Miłoszewskiego na początku inwentarza pośmiertnego występuje z tytułem skarbnika ciechanowskiego. Była to najniższa funkcja w hierarchii urzędników ziemskich¹⁸. Zajmował też stanowisko komornika granicznego powiatu krakowskiego, a został nim ustanowiony przez króla Augusta II Sasa w Kliszowie 10 czerwca 1713 r.¹⁹

Należy dodać, iż podkomorzy danego województwa czy ziemi posiadał prawo mianowania komorników jako swych pomocników w prowadzeniu sporów i spraw granicznych. Pochodzili oni wyłącznie ze szlachty osiadłej i składali przysięgę taką samą jak podkomorzowie. Z czasem ich liczba zwiększała się – od drugiej połowy XVII w. pojawiali się komornicy graniczni dla poszczególnych powiatów sądowych. Komornik danego powiatu w imieniu podkomorzego prowadził wszelkie czynności „na gruncie”, gdzie przyjeżdżał w związku z prowadzonym procesem. Sporządzane przez geo-

¹⁴ *Ibidem*, s. 246–247.

¹⁵ *Słownik geograficzno-historyczny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 14, red. Bronisław Chlebowski, Józef Krzywicki, Filip Sulimierski, Warszawa 1895, s. 596.

¹⁶ Seweryn Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 11, Warszawa 1914, s. 88.

¹⁷ *Ibidem*, s. 88.

¹⁸ Zbigniew Góralski, *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1984, s. 187, 204.

¹⁹ ANK, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/800, s. 551–552.

metrów mapy służyły komornikom granicznym jako pomoc w przeprowadzaniu służbowych czynności, np. rozgraniczeń ziemi²⁰.

W księgach sądu podkomorskiego zachowały się liczne wpisy świadczące o aktywności J. Miłoszewskiego jako komornika granicznego na terenie powiatu krakowskiego, pochodzące z lat 1720–1724. I tak: pracował niejednokrotnie przy ustalaniu granic dóbr szlacheckich Brzezna i Wygnanów, wsi Dąbrowa z Dolnymi i Górnymi Lusławicami, wsi Lubienia *sive* Lubinka, między wsiami Tczyca a Wierzbie, a także w dobrach Akademii Krakowskiej Bronowice, Krowodrza i Tonie, następnie granicy dóbr królewskich Pierzchów ze szlachecką Cichawą, Pruszkowem oraz Książnicami, ponadto brał udział w rozgraniczaniu wsi Barczków i Popędzyna²¹.

J. Miłoszewski, stosownie do swego statusu społecznego, zapewne często uczestniczył w różnego rodzaju szlacheckich sejmikach. Na przykład odnotowano, iż na sejmiku proszowickim 29 lipca 1716 r. podczas nieobecności zajętego działaniami zbrojnymi marszałka krakowskiego, chorążego łomżyńskiego Marcina Rybińskiego, skarbnikowi ciechanowskiemu J. Miłoszewskiemu powierzono przewodniczenie temu sejmikowi²².

Wiadomości dotyczące rodziny J. Miłoszewskiego są bardzo skąpe. Pozostała po nim wdowa Elżbieta z Trzebini 1° v. Butakowska. Szybko też po śmierci J. Miłoszewskiego wyszła za mąż po raz kolejny za Władysława z Lubieńca Lubienieckiego, komornika granicznego powiatu sądeckiego.

Inwentarz dóbr pozostałych po J. Miłoszewskim został spisany w Łazach, wsi znajdującej się wówczas w powiecie krakowskim, 6 marca 1725 r. Porównując go np. z dokumentami dotyczącymi szlachty krakowskiej, nie można J. Miłoszewskiego zaliczyć do ludzi ubogich. Spis jego ruchomości świadczy o gromadzeniu dóbr w rodzinie przez pokolenia. Niewątpliwie oprócz pełnienia odpowiedzialnej funkcji komornika ziemskiego zajmował się również własnym majątkiem.

Także rzemiosło wojenne nie było mu obce, skoro w księgach grodzkich znalazł się wpis z 17 lutego 1717 r. dotyczący delaty kwot należących się

²⁰ Janina Mirosława Stoksik, *Geometry malopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej w Polsce*, Kraków 2013, s. 45, 48, 53.

²¹ ANK, Księgi sądu podkomorskiego, sygn. 29/18/8, s. 24–30, 43–60, 74–108, 117–121, 125–146, 162–169; sygn. 29/18/9, s. 71–82, 85–91, 109–111, 113–124, 149–151, 157–165, 179–181, 193–194, 347–356.

²² Wojciech Kriegeisen, *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989, s. 151.

chorągwi pancernej J. Miłoszewskiego²³. Broń służyła mu też zapewne z racji wykonywanego zawodu – komornicy graniczni byli narażeni na różne niebezpieczeństwa. W inwentarzu pośmiertnym wyszczególniono znaczną ilość broni palnej i białej oraz rzędy końskie, ponadto wymieniona została broń o charakterze paradnym.

J. Miłoszewski posiadał w domu dość obszerną jak na owe czasy biblioteczkę złożoną z pięćdziesięciu pięciu ksiąg i trzech manuskryptów. Jak można sądzić ze spisu, niewykluczone, że w głównej mierze odziedziczoną po przodkach. Obejmowała ona księgi o różnorodnej tematyce, głównie prawniczej (polskie konstytucje sejmowe i statuty), ale też historycznej czy religijnej. Przy niektórych egzemplarzach opisano wygląd danej książki i nierzadko charakter częstych defektów i zniszczeń, a jej autora lub tytuł potraktowano marginalnie, co obecnie utrudnia precyzyjną identyfikację danej pozycji.

Można przypuszczać, że J. Miłoszewski wiele uwagi poświęcał prowadzeniu prywatnych spraw sądowych, czego dowody znajdują się w jego inwentarzu. Widnieje tam zapis, iż pewne konie z jego stadniny trafiły w ręce patrona lubelskiego i patrona krakowskiego, których nazwiska trudno dziś ustalić, być może jako zapłata za świadczone usługi prawne. W inwentarzu pośmiertnym nie ma zbyt wielu informacji o rodzinie J. Miłoszewskiego, co nie powinno dziwić w przypadku inwentarza. Jest jednak wzmianka o panu Miłoszewskim, staroście kleszczowskim, któremu wdowa dostarczyła konia. W innym miejscu wymieniony jest Adam Miłoszewski, który sobie wziął kulbakę, a także nieznany z imienia syn, który używa srebrnej karabeli, a także jeździ na ślepym koniu srokatym. Niestety nie wiadomo, czy to syn Miłoszewskich, czy z poprzedniego małżeństwa Elżbiety.

Na początku publikowanego inwentarza znajduje się dział „pieniądze” – wymieniono tu gotówkę, ale także srebrne wyroby, jak tace, lichtarze, czariki, sygnety i guziki, mające wymienną wartość w pieniądzu. Wyszczególnione w następnej kolejności przedmioty są ściśle związane z trybem życia, funkcją i pozycją społeczną J. Miłoszewskiego – moderunek, szable, kulbaki i strzelby. Podano ich charakterystykę, co przyczynić się może do badań nad kulturą materialną ówczesnej epoki, podobnie jak opisane przedmioty z cyny, miedzi, mosiądzu czy pozostałe sprzęty domowe lub te służące w gospodarstwie. Wyliczony tu inwentarz żywy jest wyraźnie podupadły,

²³ ANK, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/805, s. 326–327.

skrupulatnie bowiem wymieniono zwierzęta padłe lub podarowane z różnych powodów. Warto zaznaczyć, że poszczególne pozycje inwentarza nie zostały oszacowane – nie podano ich wartości w pieniądzech²⁴.

Inwentarz majątkowy, chociaż z pozoru sprawia wrażenie nużącego w lekturze spisu przedmiotów, dostarcza wielu informacji o konkretnym człowieku, jego stanie zamożności, statusie czy aspiracjach²⁵. To swoista „opowieść o ludziach i rzeczach”²⁶ – jak stwierdził Andrzej Pośpiech.

Podczas edycji przyjęto zasady *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*²⁷. Ortografia i interpunkcja tekstu zostały uwspółcześnione, zachowano natomiast staropolskie cechy języka i jego fonetykę, np. nieboszyk, kiliszek, kozaczkie, z herbamy, z uszkamy, mosztuk, gołka, książeczka, materacz, połomany, barzo i in. W tekście nie zastosowano żadnych skrótów, podając zapis w pełnym brzmieniu, np. Pan czy Jegomość, podobnie zostawiono słowny zapis liczebników.

Nazwy i wtręty w języku łacińskim zostały przetłumaczone w przypisach. W przypadku książek wyszczególnionych w inwentarzu pośmiertnym starano się ustalić autorów, tytuły oraz miejsce i rok wydania na podstawie bibliografii drukowanych, przede wszystkim Karola Estreichera²⁸, a także bazy NUKAT i Karlsruher Virtueller Katalog (KVK). Niestety w wielu przypadkach identyfikacja była niemożliwa ze względu na skrótowy zapis lub potoczne określenie danej pozycji, trudne obecnie do weryfikacji. Na końcu tekstu dołączono słowniczek wyrazów staropolskich i rzadziej używanych. Do jego wykonania wykorzystano: *Słownik języka polskiego*²⁹, *Encyklope-*

²⁴ Por. np. większość inwentarzy w: *Inwentarze mieszczańskie z wieku XVIII z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania*, t. 1: z lat 1700–1758, oprac. Józef Burszta, Czesław Łuczak, Poznań 1962.

²⁵ Ewa Danowska, *Inwentarz pośmiertny rajcy krakowskiego Andrzeja Stanisława Krauza z 1702 r.*, „Rocznik Krakowski” 2007, R. 73, s. 95; eadem, *Intercyzy, testamenty i inwentarze pośmiertne krakowskich mieszczan epoki nowożytniej jako źródło edycji*, [w:] *Teoria i praktyka edycji nowożytnych źródeł w Polsce (XVI–XVIII w.)*, red. Adam Perłakowski, Kraków 2011, s. 220–221.

²⁶ A. Pośpiech, *Pułapka oczywistości...*, s. 9.

²⁷ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. Kazimierz Lepszy, Wrocław 1953.

²⁸ Karol Estreicher, *Bibliografia polska (stulecie XV–XVIII w układzie abecedlo-wym)*, Warszawa 1977.

²⁹ *Słownik języka polskiego*, red. Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, t. 1–8, Warszawa 1952–1953.

dię staropolską ilustrowaną³⁰, 1000 słów o broni i balistyce³¹, 1000 słów o broni białej i uzbrojeniu ochronnym³² oraz Słownik ubiorów³³.

TEKST ŹRÓDŁOWY³⁴

Inwentarz rzeczy ruchomych i nieruchomości, po śmierci Jana Miłoszewskiego, do ksiąg grodzkich krakowskich przynieśli: Józef z Michałowa Michałowski³⁵ i Antoni z Głendzianowa Bełchacki³⁶, w towarzystwie Elżbiety z Trzebini, 1° v. Butakowskiej, 2° v. Miłoszewskiej, obecnie żony Władysława z Lubieńca Lubienieckiego.

Kopia. Oryginał wpisany do ksiąg po dacie 25 II 1725 r. [*sic!*].

[s. 665] Inwentarz rzeczy ruchomych niżej specyfikowanych, po śmierci [s. 666] Wielmożnego Jegomości Pana Jana na Miłosławiu i Zielonej Miłoszewskiego skarbnika ciechanowskiego, komornika granicznego powiatu i województwa krakowskiego pozostałych, przeze mnie z Trzebieni Elżbietę powtórnią małżonkę jego a terazniejszą Lubieniecką spisany i ręką moją własną podpisany w Łazach dnia szóstego miesiąca marca Roku Pańskiego tysiącznego siedemsetnego dwudziestego piątego.

Pieniądze

Zostało się gotowych pieniędzy *aureas numero*³⁷ jedenaście, srebro ze złotem dwie, czary z talerami wprawionemi, te są *in pignus*³⁸ dane nieboszczykowi przeszłemu mężowi memu godnej pamięci Jegomości Panu Miłoszewskiemu (o czym karta szerzej opiewa).

Tacek srebrnych *numero*³⁹ dwie gotowalnianych białych, jednakowych *dico*⁴⁰ dwie Taczka biała z uszema złocistemi także gotowalniana

³⁰ Zygmunt Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 1–4, Warszawa 1900–1903.

³¹ Stanisław Torecki, *1000 słów o broni i balistyce*, Warszawa 1982.

³² Włodzimierz Kwaśniewicz, *1000 słów o broni białej i uzbrojeniu ochronnym*, Warszawa 1981.

³³ Irena Turnau, *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.*, Warszawa 1999.

³⁴ ANK, Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/817, s. 665–674.

³⁵ Józef Antoni Michałowski (syn Melchiora), starosta różański, podstarości i sędzia grodzki krakowski 1720–1741, podstoli krakowski 1720–1735, chorąży krakowski od 1735 r. Zmarł przed 9 lutego 1743 r.

³⁶ Antoni Bełchacki, pisarz grodzki krakowski 1718–1728, cześnik krakowski od 1720 r. Zmarł przed 17 sierpnia 1731 r.

³⁷ *Aureas numero* – złotych dokładnie.

³⁸ *In pignus* – w zastaw.

³⁹ *Numero* – dokładnie.

⁴⁰ *Dico* – słownie.

Tacz dwie białych jednakowych z herbami nieboszczyka męża mego przeszłego nowo sporządzonych, do których przerobienia i ja srebrem moim własnym dokładałam się z częścią przetopionych koron srebrnych Franc Libru⁴¹ częścią kawałkami różnego srebra i od roboty tych tacek własnym moim groszem zapłaciłam Panu Ceyplerowi⁴² złotnikowi krakowskiemu.

Lichtarzyków para białych srebrnych

Lichtarzy para okrągłych staroświeckich gładkich

Czarka jedna srebrna z uszkamy

Czareczka mała srebrna do wotki [*sic!*] picia

Łyżek srebrnych kopytkowych dwanaście z herbamy Nieboszczyka męża mego, do których przerobienia łyżek i ja swego srebra dokładałam

Dwie kozaczkie łyżki

Łyżka blachmalowa do której są grabki srebrne składane

Guzów wielkich z rubinami sześć

Złotych guzików pomniejszych złocistych ośmnaście, w których są szmaragdy [s. 667] i rubinki

Guzików sześć złocistych w których jest po rubinku jednym

Sygnet z krwawnikiem złocisty w których jest dyamentów jedenaście

Sygnet z krwawnikiem koło którego jest smarazzków dwanaście

Sygnet z błękitnym kamieniem, koło niego rubinków sześć

Spinka rubinowa w której rubinków sześć

Moderunek

Jedna ładownica na czapie białej sadzona koralamy i turkusikami

Druga ładownica na czapie czarnej sadzona pięcią koralamy rzniętemu

U obu ładownic taśmy jedwabne złotem przerabiane z kutasamy

Szable

Jedna szabla złocista barzo wytarta

Karabela jedna złocista w rysowaniu blachmal się przewija, sadzona rubinkami małemy i aspiżkami, a raczej turkusikami, w niektórych miejscach kamyki powypadały

Rękawice aspisowa stuczona

Paski jedwabne karmazynowe, na końcu do zamykania zakliki srebrne, w nich rubinki są

Szabla w której głownia tureczka w oprawie żelaznej, świętnicką robotą⁴³ pochwy złomane

Bez pasków karabela srebrna pozłocista której syn zażywa

⁴¹ Franc Libru – prawdopodobnie korony srebrne bite na stopę francuską, francuskie Ecu.

⁴² Złotnik krakowski Ceypler – prawdopodobnie Jan Ceypler, który m.in. w 1695 r. wykonał relikwiarz na głowę św. Jana Kantego. Miał syna Kazimierza, też złotnika. Zob. Leonard Lepszy, *Cech złotniczy w Krakowie*, „Rocznik Krakowski” 1898, R. 1, s. 163, 184, 228.

⁴³ Świętniki Górne – wieś w pow. wielickim. Rozwijało się tam rzemiosło, przede wszystkim ślusarskie.

Szabla srebrna złocista *in recompensam*⁴⁴ prac i fatyg Jegomości Panu patronowi lubelskiemu⁴⁵ ofiarowana

Pałasz jeden prosty z munsztukiem srebrno złocistym, na kapturku kamień czerwony rznęty bez pasków

Saydak czerwono juchtowy, pstro złocisty sadzony turkusamy, pas przy nim suto złocisty z kruczkiem do niego

Misurka złocista turkusamy i szczepcem sadzona, do którego saydaku karwasze blachmalowe srebrne z sztuczkami złocistemy

Saydak drugi na czerwonym juchcie biało dublerowany, srebrny z paskiem suto srebrnym białym, do niego denko blachmalowe do misiurki bez czepca, do którego karwaszów para oprawnych w srebro i z łapiamy

Strzały w sepeciku sukiennym sznurowanym

Pancerz jeden wenecki bez srebra wychędożony

Jeden rząd husarski suto złocisty, to jest nadglówek z czepcem i z uzdzieniczką, w nim kamień zabieniec nazwany z podpięściem [s. 668] gdzie także kamień drugi zabieniec

Jeden dywdyk turecki w pasy zażywany z frandzlą

Jeden rządzik czerkieski sztuczkamy srebrnemy przerabiany na rzemieniu starym błękitnym

Rządzik sproty w którym cyfra srebrna wybijana pozłocista

Gałka [gałek] do szyje sztuczek pomniejszych *numero* ośmдіąt cztery

Kawałków srebra do tegoż rządzika należących dwadzieścia ośm

Pasek do saydaka srebrny pozłocisty w których jest sztuczek piętnaście koralu, w tych sztuczkach dziewiętnaście sztuczek różnych małych dziewiętnaście srebrnych między niektórymi i koralu pomniejsze znajdując się

Sztuczek różnych małych dwieście szesnaście *insuper ad complementum*⁴⁶ wyżej specyfikowanych guzików, guziczków małych pozłocistych piętnaście

Mosztuk na konia żelazny jeden

Kulbaki

Kulbaka jedna na suknie czerwonym srebrem awtowana z obwótką srebrną, wołok z płatem zły stary

Druga kulbaka z obwódką srebrną nadpsuwana, pokryta skórą niemcową czerwona, wołok do niej stary zły, płat habowy zły stary

Kulbaki cztery stare złe czeladne bez potrzeb, wołoki do nich złe, na nic się nie przydadzą

Kulbaka piąta co ją wziął Jegomość Pan Adam Miłoszewski ze wszystkimi potrzebami Łęk nowy który w zasługach wziął Pan Łęcki

Troje juków zażywanych, starych, podróżnych na konie podwodne

Czwarte maleńkie, deków dwa, czerwone, stare na konie

Skórków dwie czarnych do płatów

⁴⁴ *In recompensam* – w wynagrodzeniu.

⁴⁵ Patron lubelski – obrońca w Trybunale Głównym Koronnym powstałym w 1578 r. Był to najwyższy sąd apelacyjny dla spraw prawa ziemskiego.

⁴⁶ *Insuper ad complementum* – u góry, powyżej dopełnienie.

Burka biała bez podszycia
Buzdyganik żelazny drdzą [*sic!*] zepsowany

Strzelba

Pistoletów z mosiężnymi kapturkami, rury szmelcowane para jedna
Pistoletów bilskich rury rysowane od zapału
Druga para sztuciec gwintowy w którym gwintów jest dwanaście
Jeden muszkietów gwintowych z których w każdym z osobna jest po gwintów ośm,
na zamkach blachy mosiężna
Para jedna muszkietów pomniejszych w prostej oprawie, zamki proste, w każdym po
gwintów dwanaście
Para jedna szturmaków w orzech oprawnych jednakowych, zamek u jednego zepsowany
[s. 669] Para jedna szturmak turecką robotą – kością i macią perłową nasadzany jeden,
do tych szturmaków do noszenia pasów dwa rzemiennych
Fuzyja jedna z dwiema rurami przykład mosiężem nabijany
Gałek parzystych teczka, robotą prostą para jedna
Muszkiet jeden z kozackim zamkiem
Muszkiet goły zły
Fuzyjka na ptaki w złej osadzie
Działo mosiężne jedno na żelaznym lawecie
Multań jeden⁴⁷
Działek większych żelaznych na kółkach okowanych para jedna
Działek pomniejszych żelaznych kółka nieokowane para druga
Moździerzów starych żelaznych cztery
Hakownice dwie złe
Dzierytki trzy
Róg do prochu bawoli czarny
Prochownica kościana biała na której jest herb Męża mego Niebosczyka
Prochownica mała

Cyna

Misterniejszą modą głębokich [talerzy] u których są kraje rysowane bez herbu dwie
numero
Mis z szerokimi krajami *numero* trzy bez herbu
Półmisków pomiernych jednakowych bez herbu cztery
Talerzy cynowych dwanaście, bez herbu sześć, z herbami sześć
Talerzy zimowych dwa ze śrubkami
Prawd cynowych *numero* siedm
Salserka do stołu okrągła o czterech kubeczkach na korzenie
Jedna taczki do podawania kiliszków z herbami nieboszykowskiemi
Dwie czarki – jedna cynowa
Lichtarzyków cynowych par dwie

⁴⁷ Multan – broń biała (zob. Słowniczek wyrazów staropolskich i rzadziej używanych); tu: omyłkowo wymieniona wśród broni palnej.

Fłasz trzy półgarncowych z śrubami cynowych
Puzdro w którym jaszcz cynowy ze dwiema talerzamy i przystawek dwie i półmisek
na wierzchu u którego puzdra po rogach jest flaszek cynowych cztery

Miedź

Półmisków miedzianych już dobrze zażywanych ośm
Talerzy miedzianych także zażywanych dziesięć
Talerzy blaszanych zażywanych trzy
Misa już także zażywana jedna na to naczynie jest puzdro i z wierzchem miedziane
Garczków miedzianych dwa większych, dwa pomniejszych, w których nie masz kwart
trzech już dobrze zażywanych
Wanienka mała dla wody do flasch wstawienia
Flasza miedziana, garcy w niej półpięta ze śrubą
Flaszek pięć miedzianych półgarncowych już dużo napsowanych [s. 670] na które puz-
derka skórą obite ze wszystkim
Kusze dwa wielkie miedziane zażywane
Kuszyk jeden mały
Fajera wielka mało zażywana
Fajerka pomniejsza zażywana dużo
Miedniczka do umywania
Grzejaln[i]a miedziana rozgrzewać pościel
Deków miedzianych trzy
Rądle [sic!] trzy
Rynek dwie – jedna mniejsza, druga większa miedzianych, kocielek – to jest wszystko
zażywane a kocielek zły, zepsowany
Alembik w którym jest garcy piętnaście o dwóch rurach, pokrywka u niego popsowana
Alembiczek w którym garcy pięć o dwóch rurkach ze wszystkim dobry
Alembiczek w którym półtora garca o dwóch rurkach już dużo napsowany
Garcy browarnych dwa, u każdego rur trzy i te zażywane dużo
Kociel wielki piwny
Kocielek mały drugi do szmelcowania chmielu, te kotły już zażywane

Mosiądz

Moździerz z tłuczkiem mosiężnym jeden
Panew mosiężna już niedobra
Żelazne naczynie
Kocioł żelazny jeden
Panew żelazna już dużo zażywana
Patelnia żelazna zażywana
Patelnia *itidem*⁴⁸ żelazna zażywana
Patelnia *itidem* żelazna zła
Paneweczka mała
Rost żelazny

⁴⁸ *Itidem* – podobnie, również.

Wilków żelaznych para
 Sagon żelazny do kuchni
 Garków żelaznych trzy

Sprzęty domowe

Materacz karmazynowy sukienny i z walem bez kutasów dużo zażywany
 Kieca krymska biała zażywana pod materacz
 Kiec prostych białych dwie zażywanych dużo
 Kowelskich kilimów perskich trzy – jeden większy a dwa małe dużo zażywane
 Sepet stary skórzany w którym namiot turecki fluoryzowany musuľbasem podszyty
 czerwonym z bawełnianemu sznuramy
 Szkatuła biała kielecką robotą
 Zegarek *alias*⁴⁹ pektoralik malinki [*sic!*] złoty
 Zegareczek mały stalowy
 Barzo zły zegarek większy srebrny zły
 Kompas cynowy magnetyczny zepsowany *cum operculo tigneo Anni Millesimi Sexcentesimali Quinquagesimi terti*⁵⁰

Książki różne

Księga *in folio*⁵¹ Ioannis Iacobi „Rerum arabum[ue]”
 „Thesauri Possilia medicinae” w białą kompaturę oprawna
 Kalepin w starą kompaturę *in folio*
 „Politicarum quaestio[n]es” *in octavo*⁵² *authore* Junio ultembergensi Lasari Zesner
 Bibliopole⁵³
 M Deu Fragmentu [s. 671] Hotomani Iurisconsulti Frangogalia⁵⁴ *Anni Millesimi Quingentesimi Septuagesimi Tertii*
 Ioannis Ludovici⁵⁵ *in octavo*
 „Viris Universitatis Rerum” *in octavo, titulus* „Iulii Caesaris omnia” *qua extant ex*
 Biblioteca [olim Fulvi] Ursini Romani *Anno Domini MDXXIII*
 Książeczka *in quarto*⁵⁶ jak „Grammatyka” szaro oprawna *titulus* IHE Ekscełencje
 Książeczka mała w szarej oprawie po niemiecku pisana „Majestas Claro Montana Virginis” *Anno Domini Millesimi Septingentesimi Decimi Nona*
 „Klejnot Junosza” pod którym Familia Piastkowskich

⁴⁹ *Alias* – inaczej, czyli.

⁵⁰ *Cum operculo tigneo Anni Millesimi Sexcentesimali Quinquagesimi Terti* – z nakryciem drewnianym.

⁵¹ *In folio* – format bibliograficzny używany do określenia wielkości książki. *In folio* – arkusz złamany raz, wysokość książki powyżej 35 cm.

⁵² *In octavo* – format bibliograficzny, wysokość książki ok. 25–35 cm.

⁵³ Właśc. Lasarus Zetzner (1551–1616) – niemiecki wydawca i drukarz.

⁵⁴ Być może: François Hotman, *Francogalia*, Geneve 1576.

⁵⁵ Być może: Juan Luis Vives, *Ioannis Ludovici Vivis Valentini Colloquia*, Basilea 1553, lub idem, *Ioannis Ludovici Vivis Valentini, ad veram sapientiam Introductio...*, Coloniae 1559.

⁵⁶ *In quarto* – format bibliograficzny, wysokość książki ok. 20–25 cm.

Mała książeczka na kształt fascykułu w czerwonej oprawie starej *sine titulo*⁵⁷
Stara książeczka powydzierana *in octavo titulus* „Traedia Selecta”⁵⁸ *Anno Domini MDLXVII*
„Institutiones Iuris Civilis Divi Iustiniani Principis”⁵⁹ *in octavo*
Joachimi Mynsinger w białą kompaturę pargaminową oprawne, Londini MDCV
Książeczka mała w pargamin biały obszyta *titulo* Ioannis Karvini⁶⁰
Konstytucje w starej oprawie *ab Anno Millesimo Quingentesimo* defektowa
Kronika defektowa w starej kompaturze *titulus* „Compendium Crom[?] Poloniae”⁶¹
*versis retropaginis*⁶²
Konstytucje defektowe w turecki papier oprawne
Jest *opposita manus* Niebosczyka Jegomości Pana Miłoszewskiego *Anno Domini Millesimo Septingentesimo Decimo Nono*
Konstytucje w szarą kompaturę oprawne defektowe, klauzury i narożniki mosiężne
Konstytucje defektowe w biały papier oprawne *ab Anno Millesimo Sexcentesimo Undecimo* zaczynające się, nie skończone
Konstytucje defektowe w lazurowy papier oprawne
Konstytucje różne nie kompaktowane, sznurkiem obwiązane w kompaturze czerwonej
Książka *in folio*, w turecki papier oprawna, *titulus* „Wizeronek świętej doskonałości”⁶³
Książka *in quarto*, szara kompatura, *titulo* „Processus Iudicarius”⁶⁴
Książka *in quarto*, szara kompatura *sine titulo* do gospodarstwa należąca, na ostatku manuscript⁶⁵ lekarstw różnych
Księga *in folio* w szarej kompaturze *titulo* „Historia o krucjatach”⁶⁶
Księga wielka w białym pargaminie [s. 672] *titulus* „Aranasy kierkon?”⁶⁷
Statut koronny⁶⁸ w zielonym pargaminie
Książka bez oprawy, *in folio*, *titulus* „Ogród fiałkowy Najświętszej Panny Maryi na Piasku kwitnący”⁶⁹

⁵⁷ *Sine titulo* – bez tytułu.

⁵⁸ Być może: Aeschylus, Sophocles, Euripides, *Traedia selecta*, Geneva 1567.

⁵⁹ Być może: Justinian, *Institutiones iuris civilis*, Venetiis 1558.

⁶⁰ Być może książka autorstwa: Ioannis Carvini.

⁶¹ Być może: Martini Cromeri *de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basilea 1555 lub 1568.

⁶² *Versis retropaginis* – wersja paginowana od tyłu.

⁶³ Marcin Ignacy Frankowicz, *Wizerunek świętej doskonałości...*, Kraków 1718.

⁶⁴ Ulrich Fabricius, *Processus Iudicarius*, Basilea [1542?].

⁶⁵ Manuscript – łac. *manuscriptum* – rękopis.

⁶⁶ Ludwik Maimburg, *Historia o krucjatach na wyzwolenie Ziemi Świętej...*, tłum. Andrzej Wincenty z Unichowa Ustrzycki, Kraków 1707, także 1708.

⁶⁷ Tytuł niemożliwy do zidentyfikowania. Skojarzenie z: Athanasius Kircher (1602–1680), niemiecki teolog, autor ponad 40 książek.

⁶⁸ Prawdopodobnie: Jan Herburt, *Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti*, Kraków 1563 lub jedno z kilku późniejszych wydań.

⁶⁹ Mikołaj Grodzinski, *Ogród fiołkowy karmelitański na Piasku przy Krakowie [...] od Maryjej Panny [...] ozdobnie wysadzony...*, Kraków 1673.

„Synodus Dyocyzyana” *Illustrisimi Łubi[e]ński*⁷⁰
 „Peregrynacya” Radziwiłła⁷¹ *in quarto*
 Książka odarta *in octavo* „Ioannis Ludovici vivis”⁷²
 Książka odarta *in octavotitulus* „Pharaginis actionum Iuris”⁷³
 Książka odarta *in octavo* o Najświętszej Bogurodzice Pannie
 Książeczka *titulo* „Odrobiny stołu królewskiego”⁷⁴ *in octavo*
 Kałamarz na papiry podróżne
 Książeczka Alberti Magni⁷⁵ po łacinie
 Herbarz Potockiego⁷⁶ *in folio*
 Księga Aekonomiczna *in folio* edycyjej nieb[oszczy]ka Haura⁷⁷, tytuł i registr wydarty
 Manuscript *titulus* „Piastkowskich klejnot” *in quarto*
 Książka „Junosza klejnot”⁷⁸ *in quarto*
 Manuscript „Orbis Poloni Junosza seu annes”, *in quarto*
 Kalendarze *in octavo* cztery
 Sekstern manuskriptu *titulus* „Krótka Synopsis”
 Książka odarta manuscript defektowana, której była kompatura z kitajki lazuruwej
 „Epistola” *Illustrissimo* Załuski⁷⁹ *dedicata*⁸⁰
 Książka odarta o wyderkaffach⁸¹
 „Historyja Najjaśniejszych Monarchów czterech polskich” przez Jana Duczewskiego
 napisana, manuscript
 „Informacyja skąd Dunczowie wysli”, manuscript
 Poprawa praw i swobód Statutu spisanego
 Puzderko do kałamarzyka podróżnego z zameczkiem bez klucza

⁷⁰ Kazimierz Łubieński, *Synodus dioecisana...*, Kraków 1711.

⁷¹ Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka”, *Peregrynacia abo pielgrzymowania do Ziemie Świętej*, wyd. 1607 lub kolejne: 1611, 1617, 1628, 1683.

⁷² Być może: Juan Luis Vives, *Ioannis Ludovici Vivis Valentini Colloquia...*, Basileae 1553 lub idem, *Ioannis Ludovici Vivis Valentini, ad teram sapientiam Introductio...*, Coloniae 1559.

⁷³ Być może: Jan Cervus, *Farrago actionum civilium...*, Kraków 1531 lub późniejsze wydania.

⁷⁴ Ambroży Nieszporkowicz, *Odrobiny z stołu królewskiego królowy nieba y ziemi Najświętszej Bogarodzicy Panny Maryi...*, [Kraków] 1683 lub 1720.

⁷⁵ Albertus Magnus – św. Albert Wielki (1193/1205–1280), teolog dominikański, filozof scholastyczny, doktor Kościoła.

⁷⁶ Wacław Potocki, *Poczet herbów szlachty Korony Polskiej i Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, Kraków 1696.

⁷⁷ Jakub Kazimierz Haur, *Oekonomika ziemiańska generalna...*, Kraków 1675 lub: *Ziemiańska generalna oekonomika...*, Kraków 1679.

⁷⁸ Jan Łazowski, *Klejnot Junosza, pod którym familia Piaskowskich z Herbarza Paprockiego...*, b.m. 1683.

⁷⁹ Być może: Andrzej Chryzostom Załuski, *Epistolae [...] Epistoporum Historico-Familiarum...*, Brunsbargae 1709.

⁸⁰ *Dedicata* – przypisana.

⁸¹ Być może: Marcin Śmiglecki, *O lichwie i o wyderkach, czynszach, spółnych zarobkach, najmach, arendach i o samokupstwie krótka nauka*, Kraków 1607 lub jedno z późniejszych wydań.

Książka *titulus* „Nauki chrześcijańskie”⁸²

Łochowski⁸³ do rozgraniczania należący we środku dużo zepsowany

Konfederacja drukowana

Konie

Koni gniadych wo[j]skowych zostało sześć, z tych zdechło zaraz dwa, bernardynom na Stradom⁸⁴ dałam jednego

Ogier siwy, którego za żywota swego deklarował Jegomości Panu patronowi lubelskiemu Nieboszyk mój mąż, tegom zaprowadziła do Jegomości Pana Miłoszewskiego starosty kleszczowskiego, ten się został u niego, nie oddał

Koń gniady wierchowoy na którym Nieboszyk jeździł, ten poszedł *in pignus* Jegomości Panu patronowi lubelskiemu *in recompensam*⁸⁵ siwego ogiera, który [s. 673] do niego doszedł

Koń kary, który był barzo stary zdech

Koń gniady słuszny zdech od starości

Klacz szpakowata wielka

Jest klacz pleśniwa zdechła

Klacz siwych para

Klaczy trzy białych – z tych sprzedałam jedną zdychawiczącą za złotych piętnaście, druga dostała się Jegomości Panu patronowi krakowskiemu, trzecia jest klacz robotna

Biała klacz tarantowa zdechła

Żrebicz młodych białych dwie

Ogierek robotny

Ślepy koń srokaty co na nim syn jeździ

Szorów sześć złych

Obora

Krów było szesnaście, z tych zabiłam dla ubogich jedną

Wołów było *alias* cielców młodych par trzy, dałam z nich do reformatów⁸⁶ za duszę Nieboszyka męża par dwie, chłopu parę jedną *alias* trzecią jałowic, cztery bujaków

Trzoda

Świni było zostało dwadzieścia i sześć, te wyzdychały, tylko ich zostało dziewięćcioro

Gęsi dwadzieścia i dwoje

Indyk dziesięćcioro

Kur trzydziści troje

⁸² Być może: Andrzej Chryzostom Załuski, *Nauki chrześcijańskie z ksiąg Augustyna Świętego...*, Warszawa, po 1686.

⁸³ Stanisław Łochowski, *Processus iudiciarius granicialis Regni Poloniae*, Kraków 1641.

⁸⁴ Bernardyni na Stradomiu – klasztor ufundowany w Krakowie przez kard. Zbigniewa Oleśnickiego w 1453 r.

⁸⁵ *In recompensam* – jako wyrównanie straty, kompensacja.

⁸⁶ Reformaci – zakon obecny w Krakowie od 1625 r., początkowo na przedmieściu Garbary, po 1672 r. przy ul. Reformackiej.

Sprzęty różne gospodarskie

Wózek bez przykrycia francuski, ten bardzo zły
 Wózek kryty i ten bardzo zły
 Wozów dwa okowanych gospodarskich bardzo złych
 Sanie nowo malowane wielkie dobre
 Sanki parokonne małe i dobre
 Bron par trzy, ale niezupełnie grabiami nabite, reparacyji potrzebują
 Naczynie ciesielskie do reparacyji domowych
 Piła traczka jedna
 Pił dwie ręcznych połomanych i lutowanych
 Piłek dwie małych jednoręcznych
 Topor ciesielski dwurażny jeden
 Siekier dwie wyrobionych
 Toporek ciesielski
 Hynak jeden
 Łańcuch jeden
 Łańcuch pomniejszy drugi
 Żelazo z wiadra, to jest obręcz żelazne
 Dłuto, cieślca, ośnik to wszystko stare, potrzebują ustalenia
 Świder teblowy jeden
 Węgielnica żelazna
 Łopat okowanych do przebijania przekop dwie
 Siekaczów do kapusty na stylizkach drewnianych trzy
 Lewar do wozu formański
 Radlica do przeorania przekop.

Te rzeczy wszystkie wyżej specyfikowane są rzetelnie spisane i *ad Acta praesentia Castrensia Capitanealia Cracoviensia per oblatam*⁸⁷ podane i juramentem [s. 674] przeze mnie stwierdzone, na co się dla lepszej wagi i wiary przy pieczęci Domu mego ręką własną podpisuję. Elżbieta z Trzebinii Lubieniecka *locus sigilli*⁸⁸.

*Et hic in continenti in verificationem praemissorum supra scripta offerens Magnifica Helisabeth de Trzebinia ultimi voti Magnifici Vladislai de Lubieniec Lubieniecki Camerarii Granicialis Districtus Sandecensis seu Czhoviensis prestitit coram eodem Officio et Actis praesentibus Castriensibus Capitanealibus Cracoviensibus, Iuramentum corporale, flexis genibus ad imaginem Crucifixi Domini Nostri Jesu Christi observans solennitate iuramentorum in eam Iuramenti Rotham*⁸⁹.

⁸⁷ *Ad Acta praesentia Castrensia Capitanealia Cracoviensia per oblatam* – do akt obecnych grodzkich starościńskich krakowskich do oblaty.

⁸⁸ *Locussigilli* – miejsce pieczęci.

⁸⁹ *Et hic in continenti in verificationem praemissorum supra scripta offerens Magnifica Helisabeth de Trzebinia ultimi voti Magnifici Vladislai de Lubieniec Lubieniecki Camerarii Granicialis Districtus Sandecensis seu Czhoviensis prestitit coram eodem Officio et Actis praesentibus Castriensibus Capitanealibus Cracoviensibus, Iuramentum corporale, flexis genibus ad Imaginem Crucifixi Domini Nostri Jesu Christi observata solennitate Iuramentorum in eam Iuramenti Rotham* – I tu zawartość zgodnie z potwierdzoną prawdą wcześniejszych przesłanek poza pismami oferenta Wielmożna Elż-

Ja Elżbieta przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Świętej Jedyne-
mu iż ten inwentarz rzeczy ruchomych po śmierci niegdy Jegomości Pana Jana Miłoszew-
skiego powtórnego męża mego pozostałych, który do akt grodzkich krakowskich podaję,
jest wiernie, prawdziwie i sprawiedliwie spisany i nic nie zataiłam. *Deo Omnipotente et*
Sacrosancta Jesu Christi Passione ita ipsam in praemissis adiuwante. Quod Iuramentum
*Officium praesens ab ipsa suscepit et actis suis*⁹⁰.

Słowniczek wyrazów staropolskich i rzadziej używanych

alembik, alembiczek – naczynie, przyrząd do destylacji cieczy, produkcji alkoholu
awtowana – haftowana
aspiżek, aspisz – kamień półszlachetny używany do ozdoby, m.in. tabakierok, oprawy
noży
blachmal – żużłowata masa pływająca po wierzchu roztopionego srebra; płatnerze pokry-
wali nią dla ozdoby zbroje i broń sieczną, służyła także jako pokrycie innych wyrobów
metalowych
bujak – byk
burka – opończa wełniana lub pilśniowa
buzdyganik, buzdygan – gałka osadzona na krótkim drzewcu, znak władzy wojskowej
cieślica – siekierka ciesielska do wydrążania w drewnie fug, dziur itp.; tasak
dek – przykrycie, pokrowiec, dera
dublerowany – podwójny
dywdyk (dyftyk) – długa kapa na konia, najczęściej jedwabna, o szkarłatnej barwie, prze-
tykana złotą nitką
dzierytka – najprawdopodobniej dziuryt – krótka broń drzewcowa złożona ze stalowego gro-
tu z zadziornami osadzonego na drzewcu
fajera, fajerka – przenośny piecyk lub naczynie do rozpalamia ognia
fascykuł – zbiór luźnych akt powiązanych treściowo, zazwyczaj złożonych w okładzinach
fluoryzowany – świecący
fuzja – ręczna broń palna o zapłonie skałkowym, potocznie: strzelba myśliwska
garniec – miara objętości, dzieliła się na cztery kwarty
głównia – brzeszczot, klinga, główna część broni siecznej od rękojeści w dół
gotowalnia – mebel, toaletka ze wszystkimi przyborami
grabki – widelec

bieta z Trzebini ostatnie małżeństwo z Wielmożnym Władysławem z Lubieniec Lubienieckim podko-
morzym pogranicznym powiatu sądeckiego albo czchowskiego wypowiedziała przed tymże urzędem
i aktami obecnymi Grodzkimi Starostwa Krakowskiego, przysięgą cielesną, na ugiętych kolanach
na wizerunek ukrzyżowanego Pana naszego Jezusa Chrystusa, zwracając uwagę na tę rotę przysięgi
przysięgi.

⁹⁰ *Deo Omnipotente et Sacrosancta Jesu Christi Passione ita ipsam in praemissis adiuwante.*
Quod Iuramentum Officium praesens ab ipsa suscepit et actis suis – Boże Wszechmogący i święta
męka Jezusa Chrystusa tak mi dopomóż. Tę przysięgę przyjął urząd do swoich akt.

grzejalnia – naczynie blaszane napełnione gorącą wodą, stosowane do rozgrzewania ciała
habowy płat – ozdoba chomąta; haba – grubsze białe sukno wyrabiane na Wschodzie
hakownica – rodzaj strzelby o zapłonie lontowym, bez bagnetu
hynak – tu: znaczenie nieznane, narzędzie gospodarskie
jaszcz – drewniane naczynie np. na masło, bryndzę czy powidlą
jucht – skóra krowia, cielęca lub barania wygarbowana, używana często na wierzch obuwia
juki – torby, sakwy skórzane do przewożenia przedmiotów na koniu
jurament – przysięga
kalepin (galepin) – wielki słownik lub wypisy z różnych dzieł
kałamarz – pojemnik nie tylko na atrament, ale też pióro i papier
kapturek – tu: blacha pokrywająca jelec pałasza, część konstrukcyjna rękojeści
karabela – lekka ozdobna szabla noszona głównie podczas uroczystych okazji
karwasz – naramiennik, nagolennik lub osłona dłoni; także: krótka szabla
kieca – tu: odzież sukienna lub jedwabna na zbroję; płaszcz żołnierski
kitajka – cienka tkanina jedwabna tkana splotem płóciennym, jednobarwna lub mieniąca się
kompaktowany – oprawiony przez introligatora
kompatura – oprawa książki w gruby papier lub pergamin do owijania ksiąg
kruczek – tu: haczyk
krwawnik – tu: odmiana chalcedonu, inaczej karneol
kulbaka – drewniane siodło zwykle o wysokim tylnym łuku
kutas – ozdoba szmuklerska w postaci pędzla z nici lub sznureczków
kusz, kuszyk – naczynie do napoju, kubek, puchar
kwarta – miara objętości $\frac{1}{4}$ garnca
lawet, laweta – oparcie, na którym spoczywa działo, np. dwukołowy wóz
lewar – prosty przyrząd mechaniczny do podnoszenia ciężarów lub jednoramienne urządzenie służące do naciągania cięciwy kuszy
ładownica – futerał na naboje
łapcie – część karwasza (zob.) osłaniająca dłoń
łęk – wygięta do góry część siodła, drewniany szkielet siodła
macica perłowa – warstwa węglanu wapnia tworząca się na wewnętrznej powierzchni muszli, wyrabiano z niej ozdobne przedmioty
misiurka – rodzaj płaskiego hełmu o kształcie jarmułki, z którego spada żelazny czepiec osłaniający kark
moderunek – ogół rzeczy dla żołnierza lub konia
moździerz – tu: rodzaj armaty
multan – rodzaj pałasza pochodzący z Mołdawii (dawniej: Multany)
munsztuk, mosztuk – przyrząd do kielzania koni
musulbas – tkanina bawełniana, używana szczególnie do podszywania oponcz i namiotów
muszkieciak, muszkiet – ręczna broń palna dużego kalibru, odpalana lontem, używana przez piechotę
osnik, ośnik – strug, nóż prosty lub kabłąkowaty z dwoma trzonkami do oburęcznego ujęcia i strugania obręczy, kopyt końskich, podkuwania konia i robót kołodziejskich
pałasz – broń sieczna sztychowa, pośrednia między mieczem a szablą

patron – tu: obrońca sądowy, adwokat
pektoralik – mały zegarek do noszenia na piersiach
pistolety z mosiężnymi kapturkami – z mosiężną głowicą kolby
pleśniwa (maść konia) – siwa, cisawa, biało nakrapiana
podwodne konie – używane do podwodny, czyli do wozu, furmanki
podpierścienie (podpiersienie) – rzemień w uprzęży przechodzący pod piersiami końskimi
pomierny – proporcjonalny lub niewielki
półpięta – cztery i pół
prawda – tu: wypukło-wklęsłe naczynko wkładane podczas robienia masła na maśnicę,
aby śmietana nie rozpryskiwała się
prochownica – puszką, róg na proch strzelecki
przekopa – wykop, rów, kanał
przystawka – tu: misa średniej wielkości, półmisek lub salaterka
radlica – pług lub część radła krusząca ziemię
rost – ruszt
rządźnik, rząd – cała uprzęż na konia, tj. siodło z czaprakiem i pokryciem wierzchnim,
ozdobną uzdą, podpiersiem i podogonem
sajdak, saydak – futerał, w którym mieścił się łuk z cięciwą i kołczan ze strzałami
salsierka – tu: sosjerka
seksstern – zeszyt lub nieoprawna książka
sepet, sepecik – kufer, skrzynia z szufladkami i zamykanymi drzwiami
smaraszek – szmaragd
specyfikować – wyszczególniać, wyliczać
srokaty (koń) – pstrokaty, nakrapiany
szmelc, szmelcowany – szklista powłoka na metalu, glazura
szmelcowanie chmielu – gotowanie, warzenie
szory – rodzaj uprzęży na konia bez chomąta i kabłąka
sztuciec, tu: broń palna ręczna żłobkowana
sztuczki – ogniwa łańcucha
szturmak – tu: rodzaj strzelby z rurą szeroką u wylotu
tarantowa (klacz) – maści czarno-białej, czarno nakrapianej, cętkowanej
tebel – świder
traczka (piła) – rodzaj piły do drzewa o ukośnych zębach, wzdłuż słoików na deski
węgielnica – kątownica, kątownik
wilk – tu: podstawka żelazna używana w kuchni, na której układa się drewna lub wspiera
rozeń
wojłok – pilśń, twarda wełna, zbita na rodzaj bardzo grubego sukna; może być używany
pod siodło
wychędożony – wyczyszczony, wyszorowany
zabieniec, żabieniec – kamień koloru żaby
zaklika – zapinka

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/800, 29/5/805, 29/5/817.

Księgi sądu podkomorskiego, sygn. 29/18/8–9.

Źródła drukowane

Inwentarze mieszczańskie z wieku XVIII z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania. T. 1: z lat 1700–1758. Oprac. Józef Burszta i Czesław Łuczak. Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962.

Słownik geograficzno-historyczny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 14. Wyd. Bronisław Chlebowski, Józef Krzywicki, Filip Sulimierski. Warszawa: Wyd. Gebethner i Wolff, 1895.

Uruski Seweryn: *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 11. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1914.

Opracowania

Bardach Juliusz: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 1: do połowy XV wieku. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.

Danowska Ewa: *Intercyzy, testamenty i inwentarze pośmiertne krakowskich mieszczan epoki nowożytnej jako źródła edycji*. W: *Teoria i praktyka edycji nowożytnych źródeł w Polsce (XVI–XVIII w.)*. Red. Adam Perłakowski. Kraków: Historia Jagellonica, 2011, s. 219–226.

Danowska Ewa: *Inwentarz pośmiertny rajcy krakowskiego Andrzeja Stanisława Krauza z 1702 r.* „Rocznik Krakowski” 2007, R. 73, s. 95–106.

Danowska Ewa: *O rzeczach doczesnych księdza kanonika. Inwentarz pośmiertny Michała hrabiego Ankwicza z 1786 r.* „Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce” 2008, t. 110, s. 107–128.

Dąbkowski Przemysław: *Prawo prywatne polskie*, t. 1. Lwów: Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, 1910.

Estreicher Karol: *Bibliografia polska (stulecie XV–XVIII w układzie abecadlowym)*, Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1977.

Gajewska Mirosława: *Wyposażenie w sprzęty mieszczańskie gospodarstw domowych Poznania i Warszawy w XVIII wieku*. Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej, t. 50, Wrocław, 1975.

Głoger Zygmunt: *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. T. 1–4. Warszawa: Druk. P. Laskauera i W. Babickiego, 1900–1903.

Góralski Zbigniew: *Urzędy i godności w dawnej Polsce*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984.

Inwentarz. W: Głoger Zygmunt: *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 2. Warszawa: Druk. P. Laskauera i W. Babickiego, 1901, s. 276–277.

Klonder Andrzej: *Mienie godne szlachcica i mieszczanina w krajach Europy Środkowej z XVII wieku*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2001, R. 49, nr 1–2, s. 81–94.

- Klonder Andrzej: *Wszystka spuścizna w Bogu spoczywającego. Majątek ruchomy zwykłych mieszkańców Elbląga i Gdańska w XVII wieku*. Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej t. 68, Warszawa, 2000.
- Kowecka Elżbieta: *Inwentarze pośmiertne*. „Mówią Wieki” 1988, nr 10, s. 9–15.
- Kowecka Elżbieta: *Mieszkania warszawskie z XIX wieku (do 1890)*. W: Elżbieta Balcerzak, Elżbieta Kowecka, Jerzy Kruppé: *Wybrane problemy kultury materialnej miast polskich z XVIII i XIX wieku*. Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej t. 56, Wrocław, 1983.
- Kriegseisen Wojciech: *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.
- Kwaśniewicz Włodzimierz: *1000 słów o broni białej i uzbrojeniu ochronnym*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1981.
- Lepszy Leonard: *Cech złotniczy w Krakowie*. „Rocznik Krakowski” 1898, R. 1, s. 135–268.
- Pośpiech Andrzej: *Pułapka oczywistości. Pośmiertne spisy ruchomości szlachty wielkopolskiej z XVII wieku*. Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej t. 64, Warszawa, 1992.
- Pullat Raimo: *Świat rzeczy mieszkańca Tallina w dobie Oświecenia*. Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 2018.
- Słownik języka polskiego*. T. 1–8. Oprac. Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy (wyd. fotooffsetowe), 1952–1953.
- Stoksik Janina Mirosława: *Geometry małopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej w Polsce*. Kraków: Archiwum Narodowe w Krakowie, 2013.
- Torecki Stanisław: *1000 słów o broni i balistyce*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1982.
- Turnau Irena: *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1999.

STRESZCZENIE

Jana Miłoszewskiego dobytek doczesny. Inwentarz pośmiertny małopolskiego szlachcica z 1725 r.

Poza testamentem, który pozostawiał zmarły, należało sporządzić inwentarz pośmiertny jego dóbr, aby uregulować w szczegółach podział spadku. Był to dokument o mocy prawnej, jego wykonanie ściśle określało prawo dotyczące danej warstwy społecznej, a obszerność zależała od stanu majątkowego zmarłego, ale też skrupulatności spisujących jego mienie.

Opublikowany inwentarz Jana Miłoszewskiego, skarbnika ciechanowskiego, komornika granicznego powiatu krakowskiego, zmarłego w 1725 r., został oblatowany w aktach grodzkich krakowskich. Obrazuje pozostawione mienie małopolskiego szlachcica świad-

czące o stanie posiadania, m.in. sprzętów i różnego rodzaju broni, niezbędnych w życiu człowieka o jego statusie społecznym, a także przedmiotów związanych z gospodarstwem i życiem domowym. Warto zwrócić uwagę na obszerną bibliotekę, zapewne w dużej części odziedziczoną po przodkach rodziny, ale też przydatną dla pełnienia funkcji społecznych. Ze stanu posiadania opisanego w inwentarzu wywnioskować można, że był to majątek noszący znamiona dóbr gromadzonych przez pokolenia tej rodziny. Chociaż niewiele informacji zachowało się o J. Miłoszewskim, to szereg jego wpisów w księgach sądu podkomorskiego jako urzędującego komornika granicznego przyczynia się do możliwości usytuowania go w hierarchii małopolskiej szlachty.

SUMMARY

The estate of Jan Miłoszewski. Estate inventory of the nobleman from Lesser Poland from 1725

In addition to the testament left by the deceased, it was necessary to prepare an estate inventory of his possessions in order to finalise the details of the inheritance. This was a legally-valid document and its preparation was closely defined by the rights concerning a given level of society, with its range depending on the material status of the deceased as well as the meticulousness of the person preparing the inventory.

The published inventory of Jan Miłoszewski, treasurer of the Ciechanow area and a bailiff of the Krakow county who deceased in 1725, was recorded in the local Krakow records. It depicts the estate of the nobleman from Lesser Poland and testifies to the possession of, among others, equipment and various types of weapons, essential in the life of a man of his social status, as well as objects connected with agricultural and domestic life. It is worth paying attention to the vast library, almost certainly to a large extent inherited from previous generations of his family, but also useful for carrying out social functions. The material wealth described in the inventory suggests that it was collected by generations of the family. Although little information remains about J. Miłoszewski, the large number of entries he made in court records as a bailiff testify to his placement among the hierarchy of the gentry in Lesser Poland.

SŁOWA KLUCZOWE: Jan Miłoszewski, Małopolska, szlachta, inwentarz pośmiertny, kultura materialna

KEY WORDS: Jan Miłoszewski, Lesser Poland, gentry, estate inventory, material culture

Z zagadnień archiwistyki

Krystyna Jelonek-Litewka*

Marian Friedberg (1902–1969). Życie i spuścizna

Życie

W tym roku minęło 50 lat od śmierci prof. Mariana Friedberga. Doczekał się on kilku wspomnień: dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie Henryka Dobrowolskiego, Stanisławy Pańków, jego następczyni na stanowisku kierownika III Oddziału akt miejskich w krakowskim Archiwum Państwowym, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: UJ) Józefa Mitkowskiego i Józefa Zielińskiego, archiwisty w Archiwum UJ, i innych¹. W 1974 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu pracę magisterską pt. „Marian Friedberg – sylwetka archiwisty” napisała Anna Kowalczyk pod kierunkiem prof. Andrzeja Tomczaka². W 1979 r. w dziesiątą rocznicę śmierci Profesora w Archiwum Państwowym w Krakowie odbyła się sesja naukowa poświęcona jego pamięci³. Podobna sesja zorganizowana została w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki UJ w 1999 r. w trzydziestą rocznicę śmierci prof. M. Friedberga. Wcześniej, w 1990 r., w „Czasie Krakowskim” ukazał się artykuł Krystyny Jelonek-Litewki

* historyk, archiwista, emerytowany pracownik naukowy Archiwum Narodowego w Krakowie; zainteresowania badawcze: nauki pomocnicze historii i archiwistyka, ze szczególnym uwzględnieniem paleografii, papiernictwa i sfragistyki, historia Krakowa w okresie staropolskim, dzieje organizacji kościelnych, bractw religijnych, spuścizny naukowej; e-mail: pantanal@gazeta.pl

¹ Henryk Dobrowolski, *Marian Friedberg (11 VI 1902 – 30 III 1969)*, „Archeion” 1969, t. 52, s. 233–239; Stanisława Pańków, *Marian Friedberg, 11 VI 1902 – 30 III 1969*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, R. 77, z. 4, s. 1030–1033; Józef Mitkowski, *Marian Friedberg (11 VI 1902 – 30 III 1969)*, „Studia Historyczne” 1969, t. 12, nr 4, s. 653–655; idem, *Wspomnienie o Marianie Friedbergu*, „Rocznik Krakowski” 1970, R. 41, s. 111–113; Józef Zieliński, *Marian Friedberg*, „Tygodnik Powszechny” z 11 maja 1969, nr 19.

² ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/148.

³ Ibidem, sygn. 29/1345/150.

o nieznannej dotychczas karcie z życia Profesora w okresie stalinizmu⁴, zaś w 100-lecie jego urodzin w 2002 r. opublikowane zostało wspomnienie jej autorstwa o Profesorze w „Krakowskim Roczniku Archiwalnym”⁵. Wszyscy wspominali M. Friedberga jako wybitnego uczonego mediewistę, znakomitego archiwistę, wychowawcę młodzieży, człowieka dobrego, szlachetnego, skromnego, życzliwego dla ludzi i odważnego, czemu dał wyraz w czasie okupacji i w okresie szalejącego stalinizmu.

50-lecie śmierci Profesora Archiwum Narodowe w Krakowie uczciło plenerową wystawą „650 lat herbu miasta Krakowa” dedykowaną pamięci M. Friedberga jako autora podstawowej do dziś monografii o herbie Krakowa⁶. Pewne modyfikacje w wyglądzie herbu, a zwłaszcza zmianę wyglądu Orła w bramie miejskiej wprowadzili Zenon Piech i Wojciech Drelicharz, profesorowie UJ. M. Friedberg zapewne by się z tego ucieszył, gdyż wygląd przedwojennego Orła państwowego mu nie odpowiadał. Wystawę, przygotowaną według scenariusza Z. Piecha przy udziale dwóch pracowników Archiwum Narodowego: Bożeny Lesiak-Przybył i Aldony Warzechy, z opracowaniem graficznym Barbary Widłak, prezentowano w dniach 8–29 października 2019 r. na placu Szczepańskim w Krakowie, a później na dziedzińcu Archiwum Narodowego w Krakowie przy ulicy Siennej 16⁷.

Marian Friedberg urodził się 11 czerwca 1902 r. we Lwowie jako syn Jana Friedberga, długoletniego profesora gimnazjalnego, historyka, wybitnego pedagoga oraz jego żony Wandy z domu Kotiers. Uczęszczał do gimnazjum we Lwowie w latach 1915–1919, potem w Ostrowie Wielkopolskim, gdzie jego ojciec objął stanowisko dyrektora gimnazjum z misją repolonizacji szkoły. Maturę zdał w Ostrowie w 1921 r. Następnie do 1925 r. odbył studia w zakresie historii i literatury polskiej na Wydziale Filozoficznym UJ. Był uczniem prof. Władysława Semkowicza, wybitnego specjalisty w zakresie nauk pomocniczych historii. Pod jego kierunkiem doktoryzował się w dniu

⁴ Krystyna Jelonek-Litewka, *Tak ratowano akta katyńskie*, „Czas Krakowski” z 2–3 maja 1990.

⁵ Krystyna Jelonek-Litewka, *Marian Friedberg (11 czerwca 1902 – 30 marca 1969)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2002, t. 8, s. 175–177.

⁶ Marian Friedberg, *Herb miasta Krakowa*, „Rocznik Krakowski” 1937, R. 28, s. 97–138.

⁷ „650 lat herbu miasta Krakowa”, wystawa dedykowana Profesorowi Marianowi Friedbergowi w 50. rocznicę śmierci, Kraków 2019.

20 marca 1926 r. na podstawie pracy *Ród Łabędziów w wiekach średnich*⁸. Studia kontynuował w latach 1928/29 w École Nationale des Chartes i École Pratique des Hautes Études w Paryżu w ramach stypendium naukowego do Francji. Odbył także podróże naukowe do Bazylej, Zurychu, Wiednia i Praги. Pracę w Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa za dyrektury Adama Chmiela rozpoczął w 1924 r. jako student III roku historii na stanowisku pomocniczego pracownika kontraktowego, a od 1928 r. kontynuował ją jako archiwista. W 1927 r. wyjechał służbowo do Lwowa i tam poznał przyszłą żonę Marię Mazankównę, bibliografa, pracownika naukowego Zakładu im. Ossolińskich we Lwowie, wspólnie kolacjonowali staropolski rękopis. Pobrali się w 1930 r. i zamieszkali w Krakowie na drugim piętrze kamienicy przy ulicy Retoryka 3, zakupionej dla nich przez rodziców Marii. Do mieszkania na pierwszym piętrze sprowadzili się rodzice M. Friedberga wraz z jego siostrami, po opuszczeniu służbowego mieszkania w VI Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki przy ulicy Zamoyskiego w Krakowie-Podgórzu, gdzie J. Friedberg był dyrektorem od 1921 r. Marian i Maria Friedbergowie wydali wspólnie *Bibliografię historii polskiej* za lata 1930, 1931 i 1932⁹. Z czasem M. Friedbergowa zrezygnowała po części z własnych studiów naukowych, oddając swój czas mężowi w celu przygotowywania jego prac do druku. Przepisywała teksty na maszynie, robiła korekty wydruków. Prócz tego roztaczała nad Profesorem troskliwą opiekę, zdając sobie sprawę z jego słabego zdrowia.

M. Friedberg zainteresowania naukowe łączył z pracą zawodową archiwisty. Pod wpływem W. Semkowicza zajmował się początkowo zagadnieniami z zakresu nauk pomocniczych historii, zwłaszcza genealogii i heraldyki rycerstwa polskiego, rozsiedlenia rodów rycerskich, spraw ustrojowych. Rozszerzył badania o heraldykę miejską, kontynuując pracę swego mistrza archiwalnego A. Chmiela. Jego żmudnej pracy, opartej na źródłach, zawdzięczamy ustalenie wyglądu herbu Krakowa.

Jako wytrawny archiwista zdawał sobie sprawę, że największą wartość mają prace oparte na źródłach. Do dziś nie straciły na aktualności jego pu-

⁸ Marian Friedberg, *Ród Łabędziów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1926, t. 7, s. 1–100, 2 mapy.

⁹ *Bibliografia historii polskiej za r. 1930 i 1931*, oprac. Maria i Marian Friedbergowie, Lwów 1932, s. 1–171 (dodatek do „Kwartalnika Historycznego” 1932, t. 46); *Bibliografia historii polskiej za r. 1932*, oprac. Maria i Marian Friedbergowie, Lwów 1933, s. 1–68 (dodatek do „Kwartalnika Historycznego” 1933, t. 47).

blikacje związane z dziejami Krakowa, jak: *Założenie i pierwotne dzieje kościoła NM Panny w Krakowie (XIII–XV w.)*¹⁰, *Ołtarz krakowski Wita Stwosza*¹¹ czy *Zagadnienie powstania ołtarza Wita Stwosza w świetle źródeł archiwalnych*¹² (nie tylko krakowskich, ale i norymberskich), *Klientela świecka biskupa krakowskiego XII–XIV wieku. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej*¹³. Na podstawie akt miasta Krakowa i Kazimierza pod Krakowem przebadał funkcjonowanie kancelarii miejskich, opracowując *Kancelarię miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*¹⁴ i *Kancelarię miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*¹⁵ oraz *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza z l. 1335–1802*¹⁶. Profesor był nieocenionym wydawcą źródeł. Powierzono mu kontynuację pracy Jana Ptaśnika *Cracovia Artificum 1501–1550*, t. 5¹⁷. Wcześniej przygotował nowe, krytyczne wydanie *Klejnotów Długoszowych*¹⁸. Doceniał wartość wydawanych źródeł, które nigdy nie ulegają przedawnieniu. Uważał, że archiwista winien być przygotowany do ich wydawania. Sam prowadził kurs edytorski. Opublikował: *Zagadnienie wydawnictw źródeł historycznych*¹⁹, *Archiwa jako warsztat pracy*

¹⁰ Marian Friedberg, *Założenie i pierwotne dzieje kościoła NM Panny w Krakowie (XIII–XV w.)*, „Rocznik Krakowski” 1929, R. 22, s. 1–31.

¹¹ Marian Friedberg, *Ołtarz krakowski Wita Stwosza*, „Przegląd Zachodni” 1952, z. 7–8, s. 673–706.

¹² Marian Friedberg, *Zagadnienie powstania ołtarza Wita Stwosza w świetle źródeł archiwalnych*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, 1951, t. 52, nr 2, s. 71–74.

¹³ Marian Friedberg, *Klientela świecka biskupa krakowskiego w w. XII–XIV. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, Kraków 1938, s. 165–216.

¹⁴ Marian Friedberg, *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*, „Archeion” 1955, t. 24, s. 277–304.

¹⁵ Marian Friedberg, *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*, „Archeion” 1962, t. 36, s. 137–170.

¹⁶ Marian Friedberg, *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza z l. 1335–1802*, Warszawa 1966.

¹⁷ *Cracovia artificum 1501–1550*, wyd. Marian Friedberg, Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce t. 5, z. 1–3, Kraków 1937–1948.

¹⁸ Marian Friedberg, *Klejnoty Długoszowe*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1930, t. 10, s. 1–113.

¹⁹ Marian Friedberg, *Zagadnienie wydawnictw źródeł historycznych*, „Archeion” 1954, t. 22, s. 59–87.

wydawniczej²⁰ (oprac. wspólnie z Tadeuszem Menclem), *Najważniejsze zadania badawcze archiwisty*²¹, *Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych. Metoda i technika pracy archiwalnej*²², *Przygotowanie do zawodu archiwisty*²³. Pragnął pozostawić po sobie historię Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, instytucji, której poświęcał się całkowicie. Śmierć przerwała to zamierzenie. Zdążył przedstawić losy archiwów krakowskich w czasie okupacji w artykule *Archiwa, biblioteki krakowskie 1939–1945/1946*, opublikowanym w serii wydawniczej Biblioteka Krakowska²⁴.

Na prośbę uczelni, redakcji czy poszczególnych osób opracowywał liczne recenzje, podsumowujące dorobek naukowy badaczy do przekwalifikowania na wyższe stopnie naukowe lub recenzje wydawnicze. Zawsze był skrupulatny, rzetelny w swej ocenie i zarazem serdeczny. Doceniał znaczenie pomocy naukowych. Sam sporządził indeks do ksiąg wiertelniczych krakowskich. Pod jego okiem opracowywano indeks ksiąg metrykalnych parafii krakowskich.

Profesor w Archiwum pracował przez 44 lata. Ukochał to miejsce i nie skorzystał z oferty podjęcia pracy na uniwersytecie. Przeszedł wszystkie szczeble kariery zawodowej, włącznie z dyrekturą w najtrudniejszych latach 1939–1951. Po włączeniu Archiwum Aktów Dawnych do Archiwum Państwowego w Krakowie na mocy dekretu o archiwach z 1951 r. Profesor otrzymał tytuł kustosza i funkcję kierownika oddziału akt miejskich (dawne Archiwum Aktów Dawnych), pełnił ją do 1956 r. Później, ze względu na zły stan zdrowia, przekazał kierownictwo swej uczennicy Stanisławie Pańków, kustoszowi Archiwum Państwowego. Z tego samego powodu przeszedł na emeryturę w listopadzie 1968 r. Niestety, po kilku miesiącach zmarł w dniu 30 marca 1969 r. po nieszczęśliwym złamaniu nogi w biodrze. Został pochowany na cmentarzu Rakowickim.

²⁰ Marian Friedberg, Tadeusz Mencil, *Archiwa jako warsztat pracy wydawniczej*, „Archeion” 1956, t. 25, s. 184–206.

²¹ Marian Friedberg, *Najważniejsze zadania badawcze archiwisty*, „Archeion” 1962, t. 37, s. 64–67.

²² Marian Friedberg, *Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych. Metoda i technika pracy archiwalnej*, Warszawa 1963.

²³ Marian Friedberg, *Przygotowanie do zawodu archiwisty*, „Archeion” 1966, t. 44, s. 7–29.

²⁴ Marian Friedberg, *Archiwa i biblioteki krakowskie 1939–1945/1946*, [w:] *Kraków pod rządami wroga*, red. Jan Dąbrowski, Biblioteka Krakowska nr 104, Kraków 1946, s. 94–120.

M. Friedberg habilitował się w 1945 r. na UJ na podstawie swego sztandarowego dzieła *Kultura polska a niemiecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej*²⁵, pisanego w czasie okupacji hitlerowskiej, a opublikowanego przez Instytut Zachodni w 1946 r., nagrodzonego przez Polską Akademię Umiejętności (dalej: PAU) w 1947 r. W 1954 r. na mocy decyzji Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego. Od 1936 r. był członkiem Komisji Historycznej i Komisji Historii Sztuki PAU. W 1949 r. został powołany na członka korespondenta PAU i dyrektora wydawnictw Komisji Historycznej PAU. Był wieloletnim członkiem Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, w którym pełnił różne funkcje. Wraz z małżonką założyli filię Instytutu Zachodniego w 1946 r. i przez kilka lat prowadzili w swym mieszkaniu stację naukową Instytutu. W 1953 r. M. Friedberg został powołany na członka Rady Archiwalnej przy Naczelnym Dyrektorzem Archiwów Państwowych, a w latach 1953–1956 członka komitetu redakcyjnego „Archeionu”. Za zasługi w państwowej służbie archiwalnej otrzymał Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski, Złoty i Srebrny Krzyż Zasługi, Złotą Odznakę Miasta Krakowa.

Trzeba pamiętać, że Profesor był człowiekiem głębokiej wiary. Cichy, subtelny, dyskretny, nigdy nie obnosił się ze swoim światopoglądem. Cenił przynależność do Sodalicji Mariańskiej, przed śmiercią wyraził życzenie, by na klepsydze umieścić tytuł *Sodalis Marianus*.

Po krótkim przybliżeniu życia Profesora i jego dorobku naukowego pragnę szczególną uwagę zwrócić na dwa aspekty jego działalności: nieugiętą postawę w czasie okupacji i zaangażowanie w wychowanie i naukę zawodu nowego pokolenia archiwistów.

Po wybuchu II wojny światowej Friedbergowie stanęli przed dylematem, czy na prośbę rodziny ewakuować się do Lwowa, czy pozostać w Krakowie. Wybrali drugie rozwiązanie i pozostali na posterunku, by dzielić los rodaków pod okupacją niemiecką. Profesor uznał, że może, jak żołnierz, przyjąć odpowiedzialność za losy Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, zwłaszcza że dotychczasowy dyrektor, legionista Ludwik Strojek wraz z urzędnikami miejskimi opuścił Kraków, by przedostać się do Rumunii. Prezydium Miasta Krakowa powierzyło M. Friedbergowi, jako zastępcy dy-

²⁵ Marian Friedberg, *Kultura polska a niemiecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej*, t. 1 i 2, Poznań 1946.

rektora, kierownictwo Archiwum, stanowisko to Profesor pełnił przez cały okres okupacji. Bronił całości zasobu, mimo nacisków i pogróżek sprzeciwiając się niemieckim miejskim władzom archiwalnym, by wywieźć najstarsze zbiory do Norymbergi lub eksponować je na różnych propagandowych wystawach. Umiejętnie wygrywał rozdziewki między miejskimi niemieckimi władzami archiwalnymi (podlegało im Archiwum Aktów Dawnych) a niemiecką Naczelną Dyрекcją Archiwów Generalnego Gubernatorstwa z Erichem Randtem na czele, sprawującą nad archiwami nadzór fachowy i naukowy. Jak Profesor utrzymywał, przy całym swym zaślepieniu nazistowskim, dr E. Randt był jednak wytrawnym archiwistą i doceniał wartość zbiorów. W przekonaniu, że Kraków będzie zawsze niemiecki, nie zgadzał się na próby rozproszenia zasobu. Jego też przekonali prof. M. Friedberg i doc. Włodzimierz Budka, dyrektor Archiwum Państwowego w Krakowie, by w czasie zbliżania się frontu w 1944 r. ukryć akta archiwów krakowskich, lwowskich i przemyskich w opactwie benedyktynów w Tyńcu, a nie wywozić ich do zamku w Sudetach.

W Archiwum żył Profesor w ciągłym stresie. Nigdy nie było wiadomo, kiedy urzędnicy niemieccy wpadną na kontrolę lub wezwą do magistratu na rozmowę. Mimo to ukrył w magazynach zagrożone wywozem akta wielu polskich instytucji. Włączył się też do wydawania w latach 1939–1941 prac naukowych PAU w drukarni uniwersyteckiej, z datą 1939. Korekty robiła M. Friedbergowa. Wydawnictwa rozprowadzano wśród pracowników naukowych; dużą część przechowywali Friedbergowie w swoim domu. W czasie okupacji i zaraz po wojnie ich mieszkanie było azylem dla wysiedlonych. Najpierw zatrzymali się tu zmuszeni do opuszczenia Poznania Zygmunt i Maria Wojciechowscy z dziećmi, z Markowej przybyła cioteczna siostra Leona Olbrycht z małoletnim synem, ze Lwowa przyjechał działacz podziemia Józef Zieliński, przyjaciel Friedbergów, potem także powróciła z zesłania jego żona z synkiem. W mieszkaniu Friedbergów dochodziło do spotkań ludzi zaangażowanych w konspirację, zajmujących się kolportażem tajnej prasy itp. Warto zacytować urywek zamieszczonego w „Tygodniku Powszechnym” wspomnienia pośmiertnego Józefa Zielińskiego o Profesorze:

Mieszkanie pp. Mariana i Marii Friedbergów to był nie tylko w czasie okupacji istny dom zajezdny dla uchodźców i ściganych przez okupanta ludzi, ale przede wszystkim jedna z bardziej znanych krakowskiemu podziemiu melin konspiracyjnych. Tutaj był punkt rozdzielczy prasy konspiracyjnej, tutaj dosłownie setki razy w ciągu okupacyjnego 5-lecia

było miejsce kontaktów i zebrań osób związanych z Delegaturą na Kraj, organizacji politycznych i wojskowych, tajnego nauczania, na zebraniach naukowych tajnego Polskiego Towarzystwa Historycznego skończywszy. Ten swój wkład, równie przecież ryzykowny, jak bezpośredni udział w walce politycznej czy zbrojnej, wielce sobie zmarły Profesor i jego małżonka cenili i aż do końca okupacji z pełnym oddaniem i gotowością tej sprawie służyli²⁶.

Państwo Friedbergowie opowiadali mi, że w niektóre dni trudno było jeszcze kogoś wcisnąć na nocleg, nie tylko w pokojach, ale i w kuchni. By wszystkich jakoś ugościć, M. Friedbergowa wyzbywała się kosztowności i przedmiotów wartościowych. Po wojnie przybyła do Friedbergów ze Lwowa rodzina Pohoreckich (cioteczna siostra M. Friedbergowej ze strony przybranej matki, Gabriela z Popielów z mężem Feliksem i dwiema córkami: Anną i Józefą). Kiedy Lwów został oderwany od Polski, zamieszkali na stałe u Friedbergów. Feliks Pohorecki, wybitny archiwista lwowski został zatrudniony w Archiwum Państwowym w Krakowie przy ulicy Grodzkiej 52. Nie mógł się pogodzić z utratą Lwowa i miłość do tego miasta przyplacił życiem.

Po wojnie, w 1946 r., M. Friedberg został znowu poddany próbie wielkiej odwagi. Po aresztowaniu w Archiwum dr. Henryka Müncha, żołnierza AK, po zakończeniu wojny działacza i archiwisty organizacji Wolność i Niezawisłość, Profesor był wielokrotnie przesłuchiwany przez UB. Dostał nakaz odszukania i wydania władzom wszelkich archiwaliów WiN ukrytych w magazynach przez H. Müncha. M. Friedberg po godzinach pracy penetrował magazyny Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa i znajdował ukryte w fascykułach luźnych akt miejskich różne pamiątki znalezione przy oficerach zamordowanych w Katyniu. Pamiątki każdej z ofiar były opakowane oddzielnie w woskowy papier. Profesor przynosił dokumenty do swego mieszkania i tam z żoną je przepakowywali. Materiały te przekazał do Kurii Metropolitalnej w Krakowie, natomiast do UB dostarczył przepisane przez M. Friedbergową na starym papierze jakieś artykuły związane z ziemiami zachodnimi²⁷. Po wypuszczeniu H. Müncha z więzienia M. Friedberg przyjął go serdecznie, nie robiąc żadnych wymówek. W 1968 r. po zajęciach studenckich stał twardo po stronie aresztowanych młodych kolegów z Archiwum.

²⁶ J. Zieliński, *Marian Friedberg...*

²⁷ K. Jelonek-Litewka, *Tak ratowano akta katyńskie...*

M. Friedberg był wspianiałym wychowawcą młodego pokolenia archiwistów. Przez pewien czas w latach 50. prowadził zajęcia z nauk pomocniczych historii i archiwistyki na UJ. W związku z zakazem pracy w dwu instytucjach zdecydował się na pozostanie w umiłowanym Archiwum i nie przyjął oferty objęcia katedry na Uniwersytecie Wrocławskim. Przez dziesięć lat prowadził praktyki studentów archiwistyki prof. Andrzeja Tomczaka z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Do praktykantów dołączali nowo przyjęci pracownicy Archiwum krakowskiego. Miałam to szczęście, że po rozpoczęciu pracy w Archiwum w 1964 r., wraz z drugim nowo zatrudnionym pracownikiem Aleksandrem Litewką, dołączyliśmy do studentów z Torunia. Zajęcia z Profesorem były prawdziwą przyjemnością. Krok po kroku odkrywał przed nami tajniki wiedzy archiwalnej. W trakcie pokazu ciekawych dokumentów, ksiąg i innych zbiorów objaśniał zarazem, w jaki sposób należy je opracowywać. Przy tym zaznajamiał nas z pojęciami archiwalnymi, takimi jak zasób, zespół, zbiór, kolekcja, spuścizna itp. Główne zasady archiwalne przynależności zespołowej i terytorialnej, po jego wyjaśnieniach, nie nastroczały nam trudności. Profesor dał nam do opracowania niewielki zespół introligatorów krakowskich. Uczył inwentaryzacji dokumentów pergaminowych i papierowych, ksiąg, akt luźnych. Tłumaczył, że należy uszanować stary układ akt, a nie od razu go burzyć w przekonaniu o własnej mądrości. Uczył, jak trzeba opracowywać wstęp do inwentarza po wcześniejszym zapoznaniu się z literaturą przedmiotu i organizacją wewnętrzną danej instytucji. Był otwarty na wszelkie pytania i wątpliwości. W lot rozumiał, o co nam chodzi w nieporadnych czasach pytaniach. Organizował nam pokazy w różnych oddziałach Archiwum i w archiwach terenowych. Postarał się, byśmy w Dziale Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej zobaczyli najciekawsze rękopisy, w tym „Kodeks” Baltazara Behema i „Banderia Prutenorum” Jana Długosza, a w Dziale Starych Druków najciekawsze zbiory. Wiedza przekazana wówczas przez Profesora służyła mi w czasie długoletniej pracy w Archiwum. Także w następnych latach przekonałam się, że Profesor był zwolennikiem rzetelnego przekazywania wiedzy. Udzielał wnikliwych konsultacji, lubił rozmawiać z zainteresowanymi. Uważał, że Archiwum pełni w pewnym sensie rolę mecenasa nauki i sztuki. Wspominał, ilu to wybitnych historyków, artystów, teatrologów, dziennikarzy korzystało z rzetelnej wiedzy, udzielonej im przez archiwistów, począwszy od Stanisława Wyspiańskiego, poprzez dyrektorów teatru, aktorów, reżyserów, recenzentów itp. Ja sama pamiętam znanych teatrologów: Alfreda Woy-

cickiego (1906–1971), który przychodził po radę do Archiwum i Jerzego Gota (1923–2004), który przygotowywał programy do sztuk wystawianych w Teatrze Starym, zawsze na podstawie materiałów zaczerpniętych z Archiwum. Profesor M. Friedberg zawsze, kiedy za zgodą NDAP przychodził codziennie do pracy w późniejszej godzinie, zanim usiadł za biurkiem, witał się serdecznie z każdym z osobna. Z jego odejściem zamknęła się pewna karta w dziejach Archiwum.

Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów w Archiwum Narodowym w Krakowie

W 1989 r. na prośbę sędziwej, będącej w złym stanie zdrowia M. Friedbergowej, za zgodą ówczesnego dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie prof. Zbigniewa Perzanowskiego, pracowałam przez dłuższy czas w jej mieszkaniu, spisując książki i przygotowując spuściznę Państwa Friedbergów do przekazania do krakowskiego Archiwum Państwowego. Spisywanie książek zakwalifikowanych do przejęcia przez Archiwum Państwowe nie nastręczało trudności – ewidencjonowałam poszczególne dzieła według kolejności na regałach. Gorzej wyglądała sprawa spuścizny będącej w głębokim nieporządku. Układ tych materiałów, kiedyś częściowo nadany przez M. Friedbergową (szczególnie korespondencja), został całkowicie zaburzony i przemieszany. Nie lepiej przedstawiała się sprawa opracowań naukowych. Poszczególne teczki zostały rozrzucone bez ładu i składu w rozmaitych miejscach w pokoju przez opiekunki M. Friedbergowej, zatrudnione przez sprawującego nad nią opiekę Jacka Olbrychta, syna L. Olbrychtowej, ciotecznej siostry M. Friedbergowej. Opiekunki uznały, że jest to bardzo dobry materiał do przekazania na makulaturę. Wobec takiego zagrożenia postanowiłam przenieść akta do Archiwum bez nadawania im układu, zwłaszcza że nie dało się tego zrobić na miejscu w mieszkaniu. Spakowałam akta do kartonów, wydzielając jedynie ewidentną makulaturę i rozmaite czasopiśma: w sumie umieściłam całą spuściznę w 49 pudłach rozmaitej wielkości. Podczas pakowania zorientowałam się, że spuściznę stanowią nie tylko akta Mariana i Marii Friedbergów, ale także materiały rodziców i sióstr Profesora oraz rodziny Pani Friedbergowej. Paczki przewiozłam do Archiwum Państwowego w Krakowie przy ulicy Siennej 16, do Oddziału III akt miejskich, dawnego Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa (jego dyrektorem w latach 1939–1951 był prof. M. Friedberg). Trudno ustalić, ile materiałów zostało wcześniej zniszczonych. Spuścizna i tak jest ogromna.

Porządkowanie spuścizny zaczęłam na początku lat 90., ale w pełni prace ruszyły od 1996 r. – zaczęłam wówczas opracowywać spuściznę Friedbergów na prowadzonych przeze mnie miesięcznych praktykach II stopnia dla studentów UJ i Papieskiej Akademii Teologicznej. Na kartach inwentarzowych spisywaliśmy kolejne partie materiałów wyjmowanych z pudeł. Po zewidencjonowaniu całości rozsegregowałam akta wg osób przynależnych do spuścizny. W ten sposób wydzieliliśmy akta należące do Profesora, M. Friedbergowej, dziadków i rodziców Profesora, jego siostr i krewnych, rodziców M. Friedbergowej, jej krewnych i znajomych. Korespondencję rozdzieliliśmy wg adresatów, a w ramach każdego adresata w kolejności alfabetycznej nadawców, czy to osób prywatnych, czy instytucji. W porządku alfabetycznym ułożone zostały także akta osób zaprzyjaźnionych i obcych, natomiast załączniki – w porządku rzeczowym. W ramach każdej z osób podzieliliśmy materiały na akta biograficzne, materiały odnoszące się do działalności twórcy spuścizny i prace twórcy spuścizny. W przypadku niektórych osób, np. pradiadków, dziadków, krewnych i znajomych zachowały się jedynie fragmenty dotyczące życia lub działalności. Ostatnim etapem pracy było pogrupowanie materiałów każdej osoby, poczynając od Profesora, zgodnie ze schematem układu materiałów spuścizny w grupach, przewidzianym w *Wytycznych opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*²⁸ Archiwum Polskiej Akademii Nauk (dalej: PAN). Jedyne odstępstwo od *Wytycznych* w przypadku Archiwum Państwowego w Krakowie polega na zmianie kolejności trzech pierwszych grup. Zaczynamy inwentarz archiwalny danego twórcy spuścizny nie od jego prac, lecz od akt biograficznych, materiałów dotyczących jego działalności i dopiero potem prac twórcy. Kolejność dalszych grup pozostała zgodna z *Wytycznymi*. W przypadku Profesora i jego żony wydzieliliśmy jako osobną wspólną grupę korespondencję narzeczeńską, małżeńską oraz rodzinną. Wspólnie potraktowano też grupę osób zaprzyjaźnionych i obcych oraz załączniki dotyczące obojga Friedbergów. Natomiast korespondencję kierowaną do każdego z nich indywidualnie i do pozostałych twórców spuścizny zamieściliśmy wewnątrz akt danego twórcy w układzie alfabetycznym wg osób prywatnych lub instytucji, nadawców korespondencji. Ostateczny układ inwentarza opracowałam

²⁸ *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*, oprac. Hanna Dymnicka-Wołoszyńska, Zygmunt Kolankowski przy udziale Stanisława Chankowskiego, Jana A. Igielskiego, Józefa Mizikowskiego, Elżbiety Sztraj, Warszawa 1990.

sama. Ukończyłam pracę w 2008 r., będąc już na emeryturze. Spuścizna obejmuje 1 301 jednostek archiwalnych (10,5 mb). Każdą jednostkę umieszczono w osobnej teczce, a w każdej teczce materiały ułożone są w porządku chronologicznym. Wszystkie teczki w kolejności numerów włożono do pudeł tekturowych. Sygnatury poszczególnych jednostek w czasie porządkowania składały się z symbolu literowego MMF i kolejnych numerów. Obecnie sygnatura jednostki obejmuje numer Archiwum (Archiwum Narodowe w Krakowie – 29), numer zespołu (1345) oraz kolejny numer jednostki w zespole.

Schemat spuścizny we fragmentach, zwłaszcza korespondencji, przepisał na komputerze Aleksander Litewka, a do bazy danych IZA inwentarz wprowadziła Magdalena Kusak, za co im serdecznie dziękuję. Dziękuję serdecznie również wszystkim studentom opracowującym akta w czasie praktyk. Bez ich pomocy i zaangażowania nie dałabym sobie rady.

Spuściznę profesora Mariana Friedberga otwierają materiały biograficzne. Są to: autobiografia, kopia aktu urodzenia, świadectwa szkolne i dokumentacja studiów uniwersyteckich, dyplom doktorski, stypendium na kontynuację studiów we Francji, odpisy dokumentów dotyczących habilitacji i przyznania profesury na UJ oraz akt zawarcia małżeństwa z Marią Mazankówną. W tej grupie zawarte są notatki i zeszyty z okresu studiów nauk pomocniczych historii i łaciny, dokumenty świadczące o przynależności Profesora do Sodalicii Mariańskiej i Arcybractwa Nieustającej Adoracji Najświętszego Sakramentu, jego książeczki do modlitwy. Znajdują się tam również zdjęcia, zaproszenia na śluby, sesje, wystawy, dyplomy i odznaczenia, materiały odnoszące się do spraw dziedziczenia spuścizny naukowej po stryju Wilhelmie Friedbergu, akta dotyczące spraw mieszkaniowych, w tym starań o dodatkową powierzchnię mieszkaniową z uwagi na stan zdrowia i działalność naukową. Dział ten kończy dokumentacja medyczna śmierci Profesora, klepsydry, nekrologi i zdjęcia z pogrzebu.

W drugiej grupie zamieszczono materiały związane z zatrudnieniem Profesora w Archiwum, jego sprawozdania z pracy i dzienniczki pracy. Przechowywana jest tam również dokumentacja związana z działalnością prof. M. Friedberga w Radzie Archiwalnej przy Naczelnym Dyrektorze Archiwów Państwowych i w Komitecie redakcyjnym „Archeionu” i „Tek Archiwalnych”, w PAU i w PAN, w towarzystwach naukowych: Towarzystwie Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Polskim Towarzystwie Archeologicznym, w Instytucie Zachodnim. Znajdują się tam ponadto mate-

riały dokumentujące udział w kwerendach naukowych w zasobie Archiwum: do dziejów polsko-szwedzkich, kontaktów z Włochami, dokumentacja wystaw archiwalnych, wreszcie opinie nt. dorobku naukowego licznych badaczy, m.in. w związku ze staraniem o tytuł profesora, recenzje wydawnicze na zlecenie PAU, Instytutu Zachodniego, Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, „Archeionu” itp.

Trzecią grupę spuścizny Profesora otwiera jego, wspomniane już, epokowe dwutomowe dzieło *Kultura polska a niemiecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej*. Praca ta została też przetłumaczona na język francuski i tekst francuski w maszynopisie znajduje się w spuściźnie. Umieszczony jest tam również referat Profesora wygłoszony w Polskim Towarzystwie Historycznym pt. „Zagadnienie wpływów niemieckich na polską kulturę w średniowieczu”. W tej grupie materiałów znalazły się artykuły i referaty oraz notatki prof. Friedberga związane z jego zainteresowaniami tematyką genezy rycerstwa polskiego, najdawniejszego jego ustroju, rozmieszczenia rodów rycerskich. Zwieńczeniem tych badań jest krytyczne wydanie *Klejnotów Długoszkowych*, dotyczących rodów rycerskich²⁹. W spuściźnie Profesora zachował się druk korektorski *Klejnotów*, brudnopis, odpisy i fotografie rękopisów „Klejnotów rycerstwa polskiego” Jana Długosza oraz notatki. Tematyka powstawania miast polskich i ich roli w dziejach kultury polskiej oraz ustroju miast była również przedmiotem badań naukowych Profesora. Szczegółowo analizował zagadnienia kancelarii staropolskiej Krakowa, a także Kazimierza pod Krakowem. W spuściźnie pozostały rękopisy tych artykułów z notatkami oraz inwentarz archiwum miasta Kazimierza. Z dziejami Krakowa łączą się opracowania źródłowe nt. początkowych dziejów kościoła NMP w Krakowie w XIII–XV w. i powstania ołtarza mariackiego Wita Stwosza³⁰, kontynuacja wydania J. Ptaśnika *Cracovia Artificum 1501–1550*³¹, ich rękopisy, brudnopisy, recenzje, notatki, druki korektorskie również znajdują się w spuściźnie Profesora. Jako wybitny znawca nauk pomocniczych historii ze szczególnym umiłowaniem heraldyki ustalił ostatecznie wygląd herbu miasta Krakowa. W spuściźnie Profesora znajduje się egzemplarz *Herbu*

²⁹ „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1930, t. 10, s. 1–113. Zob. przyp. 18.

³⁰ M. Friedberg, *Ołtarz krakowski...*; idem, *Zagadnienie powstania ołtarza...*

³¹ *Cracovia artificum 1300–1500*, wyd. Jan Ptaśnik, Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce t. 4, Kraków 1917.

*miasta Krakowa*³² oraz notatki i brudnopisy. Na prośbę rozmaitych instytucji prof. Friedberg opierając się na swych badaniach heraldycznych ustalał herby różnych miast polskich; w spuściźnie przechowywane są materiały związane z tymi badaniami. W tejże spuściźnie zachowały się opracowane przez Profesora konspekty wykładów i ćwiczeń z archiwistki, które prowadził dla studentów UJ, jak również programy kursu edytorskiego dla archiwistów, metodyki i techniki pracy wydawniczej. Należy wreszcie wspomnieć o zgromadzonym bogactwie materiałów do historii Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa i archiwów w Polsce, które pozostały w spuściźnie, a których nie zdążył już wykorzystać. Zgodnie z instrukcją w tej grupie zamieszczono liczne recenzje wydawnictw naukowych opracowane przez Profesora na prośbę autorów oraz wspomnienia o zmarłych, np. profesorze W. Semkowiczu, Mieczysławie Niwińskim i Janie Diehmiu.

W spuściźnie Marii Friedbergowej zachowały się akta biograficzne: metryka urodzenia w 1900 r., akt śmierci rodzonej matki Janiny z Mazanków Kowal oraz akta adopcji Marii przez brata matki, wziętego lekarza lwowskiego Ignacego Mazanka (1866–1937), ożenionego ze Stefanią z Popielów (1877–1935). Było to małżeństwo bezdzietne. Po adopcji M. Mazankówna przeniosła się do Lwowa z Łańcuta, gdzie do tamtej pory opiekował się nią drugi brat matki ks. Walenty Mazanek (1871–1935). We Lwowie ukończyła gimnazjum w 1919 r., wcześniej wzięła udział w obronie Lwowa przed Ukraińcami. Studiowała historię na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Zachowały się świadectwa szkolne, zeszyty gimnazjalne i z okresu studiów, dzienniki pisane w latach 1909–1981, rachunki domowe i zdjęcia. Ciekawa jest dokumentacja nabycia kamienicy przy ulicy Retoryka 3 w Krakowie dla Marii przez jej rodziców. W tym domu Maria i Marian Friedbergowie zamieszkiwali od ślubu do śmierci. W spuściźnie brak informacji o końcowym okresie życia M. Friedbergowej, która zmarła w 1993 r. w domu opieki siostr Albertynek przy ulicy Woronicza w Krakowie, gdzie umieszczono ją w ostatnim roku życia na prośbę wiceprezydenta Krakowa Jana Friedberga, krewnego jej męża.

We Lwowie M. Mazankówna została zatrudniona jako bibliotekarka w Zakładzie Naukowym im. Ossolińskich. Ceniła tę pracę i stosunki tam panujące. Zajmowała się głównie zbieraniem materiałów i opracowywa-

³² M. Friedberg, *Herb miasta Krakowa...*, s. 97–138.

niem *Bibliografii historii polskiej* w „Kwartalniku Historycznym”³³, „Przewodnika Bibliograficznego” i *Bibliografii bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa*³⁴. Zachowały się egzemplarze korektorskie *Bibliografii historii polskiej* z lat 1930, 1935–1937, liczne notatki i fiszki, maszynopis „Przewodnika Bibliograficznego” z lat 1926–1928, materiały do *Bibliografii historii polskiej* z lat 1928–1954, instrukcja typograficzna i opis bibliograficzny stosowane w tejże *Bibliografii*. Opracowała bibliografię do francuskiego podręcznika Zygmunta Wojciechowskiego *Historia ustroju Polski*³⁵. Była przede wszystkim wybitną korektorką wydawnictw. W spuściznie zachowały się egzemplarze korektorskie *Królowej Bony* Władysława Pocięchy³⁶, *Paleografii łacińskiej* W. Semkowicza³⁷, *Rachunków wielkorządowych krakowskich z 1471 r.* Romana Grodeckiego³⁸, „Kwartalnika Historycznego”. Opracowała uwagi do instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych do połowy XVI w. oraz uwagi krytyczne do regulaminu redakcji „Kwartalnika Historycznego”. Trzeba przypomnieć, że robiła korektę wszystkich prac męża oraz prac przyjaciół, np. *Testamentu Zygmunta Augusta* Olgi Łaszczyńskiej³⁹.

Niemal połowa całej spuścizny Friedbergów to korespondencja rodzinna i prywatna obojga. Nawet pobieżna lektura listów narzeczeńskich i małżeń-

³³ Maria Mazankówna, Kazimierz Tyszkowski, *Bibliografia historii polskiej za rok 1926*, „Kwartalnik Historyczny” 1927, R. 41, s. 208–231, 400–432; i idem, *Bibliografia historii polskiej za rok 1927*, „Kwartalnik Historyczny” 1928, R. 42, s. 179–200, 431–462; i idem, *Bibliografia historii polskiej za rok 1928*, „Kwartalnik Historyczny” 1929, R. 43, s. 3–72.

³⁴ *Bibliografia bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa za r. 1930*, oprac. Maria Mazankówna-Friedbergowa, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1930, R. 4 (30); za r. 1931, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1931, R. 5; za r. 1932, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1933, R. 6; za r. 1933, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1934, R. 7; za r. 1934, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1936, R. 8.

³⁵ *Oswald Balzer et les problèmes de l'histoire du droit polonais*, oprac. Zygmunt Wojciechowski, Paryż 1933.

³⁶ Władysław Pocięcha, *Królowa Bona (1494–1557): czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 1–4, Poznań 1949–1958.

³⁷ Władysław Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 1951.

³⁸ *Rachunki wielkorządowe krakowskie z r. 1471*, oprac. Roman Grodecki, Archiwum Komisji Historycznej S. 2, t. 4, nr 7, Kraków 1950.

³⁹ *Testament Zygmunta Augusta*, oprac. Antoni Franaszek, Olga Łaszczyńska, Stanisław Edward Nahlik, Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu. Źródła do Dziejów Wawelu t. 8, Kraków 1975.

skich świadczy o wielkim zaangażowaniu uczuciowym i wzajemnym przywiązaniu. Także korespondencja z rodzicami, rodzeństwem, dziadkami, wujostwem i kuzynami jest świadectwem niezwyklej empatii, dobroci, czułości i chęci pomocy w każdej trudnej sytuacji. To bogaty materiał do ukazania nietuzinkowej osobowości każdego z małżonków. Przebadanie korespondencji Friedbergów ze światem nauki, przyjaciółmi, kolegami, uczniami rzuca nowe światło na ich postacie.

Materiały rodzinne (rodowe) przynależne do spuścizny prof. M. Friedberga to tablice genealogiczne i materiały do historii rodziny Friedbergów sporządzone, przy pomocy Profesora, przez jego ojca Jana Friedberga (1870–1949). Zachowały się również fragmenty spuścizn członków rodziny Friedbergów, głównie w postaci akt biograficznych (metryki chrztów, ślubów, zgonów), czasem fragmenty dotyczące zatrudnienia lub – jak w przypadku Wilhelma Friedberga, brata Jana – pracy naukowej o mięczakach miocenskich na ziemiach polskich. W spuściźnie zachowały się fragmentarycznie także akta dziadków Profesora: Józefa Antoniego Friedberga i jego żony Teresy z domu Sabatowicz, sióstr J. Friedberga: Marii Honoraty i Anny Friedberg. Ze strony matki Profesora Wandy z domu Kotiers (1877–1958) w spuściźnie znajdują się podobne materiały pradziadków Profesora Jana Kotiersa i jego żony Teresy z domu Cieplińskiej, dziadków Franciszka Kotiersa i jego żony Zofii z domu Nycz, Jana Walentego Kotiersa, brata Franciszka oraz Zdzisława Kotiersa, ukochanego wuja Profesora.

Duża ilość materiałów pozostała po J. Friedbergu, ojcu Profesora, historyku, wybitnym profesorze gimnazjalnym i dyrektorzem gimnazjów we Lwowie, Ostrowie Wielkopolskim i VI Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie-Podgórzu. Prócz typowych akt biograficznych, akt uniwersyteckich, egzaminów nauczycielskich i akt zatrudnienia, w jego spuściźnie znajdujemy memoriał do Rady Szkolnej Krajowej z lat 1915/16 w sprawie nauczania historii i geografii oraz drukowane prace do nauczania historii. J. Friedberg opracowywał programy szkolne i dzielił się uwagami na temat metodyki nauczania. Zostawił liczne konspekty do prowadzenia lekcji. Wykorzystywał wszelkie rocznice, aby przekazać uczniom wiedzę o naszej historii. Był świetnym nauczycielem i propagatorem historii, a jego opracowania, wykłady, referaty, artykuły i pogadanki radiowe cechują się dużą różnorodnością tematyki. W 1912 r. uzyskał kontrakt od spadkobierców Anatola Lewickiego na poprawianie i uzupełnianie podręcznika *Zarys hi-*

*storii Polski*⁴⁰. Zachowało się kilka wydań tej książki z poprawkami J. Friedberga. Do najważniejszych jego prac naukowych należy przygotowywane w ostatnich latach życia czterotomowe dzieło „Dzieje narodu polskiego”, które niestety pozostało w maszynopisie i nie zostało opublikowane.

Ostatnia część materiałów rodzinnych prof. M. Friedberga to akta jego siostr: Heleny Friedberg (1908–1982) i Zofii Friedberg (1904–1983). Są to odpisy metryk urodzenia, chrztów i zgonów, pamiątki I Komunii Świętej, akta uniwersyteckie Wydziału Filozoficznego UJ, świadectwa ukończenia kursów, świadectwa pracy, akta przejścia na emeryturę. Więcej materiałów pozostało po H. Friedberg, znakomitej bibliotekarce Biblioteki Jagiellońskiej, pracowniczce działu starych druków i wybitnej ich znawczyni. Są to sprawozdania z pracy, akta związane z działalnością w Stowarzyszeniu Bibliotekarzy Polskich oraz szereg artykułów w rękopisach i maszynopisach: „Polonika XVI w. w Bibliotece Jagiellońskiej”, „Osiemnastowieczne Monteskania w Bibliotece Jagiellońskiej”, materiały do katalogu poloników, biogramy do *Polskiego słownika biograficznego*. W spuściznie pozostała niedokończona praca w rękopisie nt. Ziemi Łukowskiej do końca XVI w., w dwóch częściach. Do tego bogate materiały warsztatowe i opracowane mapy. Niewykluczone, że w zamiarze autorki miała to być dysertacja doktorska. Zachowała się także obfita korespondencja naukowa i prywatna. H. Friedberg zbierała kartki okolicznościowe (urodzinowe, imieninowe, świąteczne) oraz widokówki miejscowości A–Z, zamieszczone w formie załączników.

Na akta rodzinne Marii Friedbergowej składają się w pierwszym rzędzie materiały pozostałe po adopcyjnych rodzicach Ignacym i Stefanii Mazankach. Są to głównie akta biograficzne i majątkowe, wzajemna korespondencja małżonków Ignacego i Stefanii oraz listy I. Mazanka do jego rodziców Pawła i Agnieszki Mazanków. Po ks. Walentym Mazanku, bracie Ignacego, prócz akt osobistych zachowały się materiały z pobytu w seminarium duchownym w Przemyślu, akta dotyczące pracy na stanowiskach: katechety w Samborze i w Leżajsku, w kapelanii wojskowej i c.k. inspektora okręgowego szkół ludowych, katechety w seminarium nauczycielskim w Krośnie i w prywatnym seminarium nauczycielskim żeńskim siostr Boromeuszek w Łańcucie, a także korespondencja z różnymi osobami od 1879 r.

⁴⁰ Anatol Lewicki, *Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych*, Kraków 1884.

Kuzynka M. Friedbergowej ze strony matki Gabriela z Popielów Pohorecka przekazała kilka niedrukowanych prac swego męża Feliksa Pohoreckiego (1890–1945), wybitnego archiwisty lwowskiego: „O ustroju władz, o archiwach i aktach w b. zaborze austriackim”, „O ustroju władz w b. zaborze pruskim (bez odzyskanej części Śląska)”, a także opracowania źródłowe przygotowane do druku. W tej części spuścizny zachował się notatnik córki Anny Pohoreckiej. W spuściznie jest też prywatna korespondencja L. Olbrychtowej, zamieszkałej wraz z M. Friedbergową po śmierci Profesora, oraz materiały rodziny Ładosiów, jej kuzynostwa ze strony rodzonej matki Janiny Kowal.

Kolejna VII grupa akt, wg schematu opracowywania spuścizn, obejmuje materiały osób obcych. W spuściznie Friedbergów ułożono je w porządku alfabetycznym wg nazwisk. Grupę rozpoczynają wspomnienie pośmiertne i wiersze pisarza, poety i dramaturga Wojciecha Bąka (1907–1961) z 1961 r. W krótkim omówieniu nie sposób przedstawić akt wszystkich osób reprezentowanych w tej grupie. Do bardzo ważnych należą materiały Łucji Charewiczowej z domu Strzeleckiej (1897–1943). Była znakomitą uczoną, historykiem, koleżanką M. Friedbergowej ze Lwowa; zginęła w obozie koncentracyjnym Auschwitz w 1943 r. W spuściznie znajduje się ofiarowana M. Friedbergowej jej praca *Z przeszłości lwowianek*⁴¹, fotografia i klepsydra oraz wspomnienia o niej pióra M. Friedbergowej. Inne materiały godne przypomnienia pozostały po Janie Bronisławie Richterze (1892–1930), bibliotekarzu Zakładu im. Ossolińskich we Lwowie, wśród nich rękopis jego polemiki dotyczącej wydawnictwa *Książka polska we Lwowie w XVI w.*⁴², nekrolog, klepsydra i projekt ustanowienia nagrody jego imienia z lat 1928–1930. Materiały po Józefie Zielińskim (1899–1976), przyjacielu obojga Friedbergów ze Lwowa, zawierają zaświadczenie z pracy, nekrologi i klepsydrę z dołączonymi wspomnieniami o nim, opracowanymi przez M. Friedbergową. W spuściznie przechowywana jest nadbitka pracy Zofii Kozłowskiej-Budkowej (1893–1986) *Szkice i materiały do dziejów Wiślicy*⁴³ z dedykacją autorki oraz Józefa Mitkowskiego (1911–1981) autorskie

⁴¹ Łucja Charewiczowa, *Z przeszłości lwowianek*, Warszawa 1935.

⁴² Anna Jędrzejowska, *Książka polska we Lwowie w XVI w.*, Lwów 1928.

⁴³ Zofia Kozłowska-Budkowa, *Szkice i materiały z dziejów Wiślicy*, [w:] *Studia związane z badaniami wiślickimi*, red. Włodzimierz Antoniewicz, Piotr Biegański, Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej t. 5, Warszawa 1970, s. 9–36.

rękopiśmienne dowcipne gazetki z wakacji: „Ilustrowane Nowiny Zakopiańskie” oraz „Echo Łysicy”, opracowane specjalnie dla prof. M. Friedberga, będące pokłosiem wypraw rodziny Mitkowskich w góry. W tej części spuścizny zawarte są zdjęcia osób zaprzyjaźnionych z Friedbergami: archiwistów krakowskich Adama Kamińskiego i Krystyny Waligórskiej, pracowników Archiwum Ziemskiego we Lwowie, profesorki Uniwersytetu Warszawskiego Jadwigi Karwasieńskiej oraz przyjaciół M. Friedbergowej ze Lwowa: Janiny Kelles-Krauz, córki Kazimierza, Olgi Łaszczyńskiej z Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu i rodziny Z. Wojciechowskiego. Ponadto umieszczono tu nekrologi prasowe znanych osób z lat 1935–1980 i klepsydry osób zaprzyjaźnionych z lat 1912–1969.

Ostatnia, VIII grupa materiałów, to załączniki, m.in. *Sprawozdania Sodalicii Mariańskiej Inteligencji Męskiej w Krakowie*⁴⁴ z lat 1930–1931, czasopismo „Sodalis Marianus” z lat 1935–1939 oraz „Głos Brata Alberta” z 1938 r., opracowania religijne, m.in. „Ofiarowanie Polski Niepokalanemu Sercu Maryi” (powielane), rekolekcje i przemówienia radiowe księdza, później biskupa Jana Pietraszki, programy teatralne, zaproszenia na uroczystości, plan Warszawy, plan Lwowa z 1890 r., plany i mapy Generalnego Gubernatorstwa – Dystryktu Krakowskiego z czasów okupacji hitlerowskiej, mapa Polski po 1945 r., a także zbierane przez M. Friedbergową widokówki z miast polskich oraz kartki imieninowe i świąteczne.

* * *

Miałam szczęście zamieszkać u Państwa Friedbergów od 1966 r., po wyprowadzeniu się Pohoreckich i Matejkiewiczów (córka Józefa wyszła za mąż za Matejkiewicza) do mieszkań spółdzielczych przy ulicy Litewskiej. Profesor wiedział, że szukam możliwości, by zamieszkać w Krakowie ze studiującymi siostrami. Zawsze chętny do pomocy, po uzgodnieniu z żoną, odstąpił nam jeden z pokoi. W chwilach gdy nie pracował, zapraszał mnie do gabinetu i przekazywał wiele ciekawych wiadomości z historii Archiwum i ze swojego życia. Interesował się moją pracą i udzielał cennych rad. Namawiał mnie, jak i wszystkich młodych kolegów, do pracy naukowej, która była mu bliska. W czasie mojej ciężkiej choroby pocieszał mnie i razem z żoną towarzyszyli mi, gdy nie mogłam zasnąć. Dzięki Friedbergom po-

⁴⁴ *Sprawozdania Sodalicii Mariańskiej Inteligencji Męskiej w Krakowie*, Kraków 1929–1931.

znałam szereg odwiedzających ich ciekawych osób ze świata nauki. Bardzo żywy i przyjazny kontakt miałam z M. Friedbergową za życia Profesora i przez szereg lat po jego śmierci, także gdy wyprowadziłam się w 1974 r. i zamieszkałam z mężem. Umiała ogromnie zajmująco opowiadać o Lwowie, o rodzinie swojej i Profesora, o pracy naukowej jego i swojej. Wspominam Profesora i Panią Friedbergową z największym wzruszeniem. Moje siostry i ja doznałyśmy z ich strony wiele sympatii i dobroci, wyrozumiałości i serca. Nigdy tego nie zapomnę. Dlatego mimo wszelkich trudności postanowiłam uporządkować ich spuściznę, by choć w ten sposób odwdziżyć się za doznane dobro.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/148, 29/1345/150.

Źródła drukowane

Charewiczowa Łucja: *Z przeszłości lwowianek*. Warszawa: Stowarzyszenie „Rodzina Wojskowa”, 1935.

Cracovia artificum 1300–1500. Wyd. Jan Ptaśnik. Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce t. 4. Kraków: Akademia Umiejętności, 1917.

Cracovia artificum 1501–1550. Wyd. Marian Friedberg. Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce t. 5, z. 1–3. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1937–1948.

Friedberg Marian: *Klejnoty Długoszowe*. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1930, t. 10, s. 1–113.

Rachunki wielkorządowe krakowskie z r. 1471. Oprac. Roman Grodecki. Archiwum Komisji Historycznej S. 2, t. 4, nr 7. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1950.

Sprawy Sodalicii Mariańskiej Inteligencji Męskiej w Krakowie. Kraków: [Sodalicia Mariańska Inteligencji Męskiej w Krakowie], 1929–1931.

Testament Zygmunta Augusta. Oprac. Antoni Franaszek, Olga Łaszczyńska, Stanisław Edward Nahlik. Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu. Źródła do Dziejów Wawelu t. 8. Kraków: Ministerstwo Kultury i Sztuki, 1975.

Opracowania

Bibliografia bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa za r. 1930. Oprac. Maria Mazankówna-Friedbergowa, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1930, R. 4 (30). Za r. 1931, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1931, R. 5. Za r. 1932, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1933, R. 6. Za r. 1933, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1934, R. 7. Za r. 1934, dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” 1936, R. 8.

- Bibliografia historii polskiej za r. 1930 i 1931.* Oprac. Maria i Marian Friedbergowie. Dodatek do „Kwartalnika Historycznego” 1932, t. 46.
- Bibliografia historii polskiej za r. 1932.* Oprac. Maria i Marian Friedbergowie. Dodatek do „Kwartalnika Historycznego” 1933, t. 47.
- Dobrowolski Henryk: *Marian Friedberg (11 VI 1902 – 30 III 1969).* „Archeion” 1969, t. 52, s. 233–239.
- Friedberg Marian: *Archiwa i biblioteki krakowskie 1939–1945/1946.* W: *Kraków pod rękami wroga.* Red. Jan Dąbrowski. Biblioteka Krakowska nr 104. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1946, s. 94–120.
- Friedberg Marian: *Herb miasta Krakowa.* „Rocznik Krakowski” 1937, R. 28, s. 97–138.
- Friedberg Marian: *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza z l. 1335–1802.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.
- Friedberg Marian: *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802.* „Archeion” 1962, t. 36, s. 137–170.
- Friedberg Marian: *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku.* „Archeion” 1955, t. 24, s. 277–304.
- Friedberg Marian: *Klientela świecka biskupa krakowskiego w w. XII–XIV. Ze studiów nad organizacją społeczeństwa w Polsce średniowiecznej.* W: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby.* Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1938, s. 165–216.
- Friedberg Marian: *Kultura polska a niemiecka. Elementy rodzime a wpływy niemieckie w ustroju i kulturze Polski średniowiecznej,* t. 1 i 2. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, 1946.
- Friedberg Marian: *Najważniejsze zadania badawcze archiwisty.* „Archeion” 1962, t. 37, s. 64–67.
- Friedberg Marian: *Ołtarz krakowski Wita Stwosza.* „Przegląd Zachodni” 1952, z. 7–8, s. 673–706.
- Friedberg Marian: *Przygotowanie do zawodu archiwisty.* „Archeion” 1966, t. 44, s. 7–29.
- Friedberg Marian: *Ród Łabędziów w wiekach średnich.* „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1926, t. 7, s. 1–100, 2 mapy.
- Friedberg Marian: *Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych. Metoda i technika pracy archiwalnej.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963.
- Friedberg Marian: *Zagadnienie powstania ołtarza Wita Stwosza w świetle źródeł archiwalnych.* „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” 1951, t. 52, nr 2, s. 71–74.
- Friedberg Marian: *Zagadnienie wydawnictw źródeł historycznych.* „Archeion” 1954, t. 22, s. 59–87.
- Friedberg Marian: *Założenie i pierwotne dzieje kościoła NM Panny w Krakowie (XIII–XV w.).* „Rocznik Krakowski” 1929, R. 22, s. 1–31.
- Friedberg Marian, Mencel Tadeusz: *Archiwa jako warsztat pracy wydawniczej.* „Archeion” 1956, t. 25, s. 184–206.
- Jelonek-Litewka Krystyna: *Marian Friedberg (11 czerwca 1902 – 30 marca 1969).* „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2002, t. 8, s. 175–177.

- Jelonek-Litewka Krystyna: *Tak ratowano akta katyńskie*. „Czas Krakowski” z 2–3 maja 1990.
- Jędrzejowska Anna: *Książka polska we Lwowie w XVI w.* Lwów: Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa, 1928.
- Kozłowska-Budkowa Zofia: *Szkice i materiały z dziejów Wiślicy*. W: *Studia związane z badaniami wiślickimi*. Red. Włodzimierz Antoniewicz, Piotr Biegański. Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej t. 5. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970, s. 9–36.
- Lewicki Anatol: *Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych*. Kraków: nakładem autora, 1884.
- Mazankówna Maria, Tyszkowski Kazimierz: *Bibliografia historii polskiej za rok 1926*, „Kwartalnik Historyczny” 1927, R. 41, s. 208–231, 400–432. Idem, *Bibliografia historii polskiej za rok 1927*, „Kwartalnik Historyczny” 1928, R. 42, s. 179–200, 431–462. Idem, *Bibliografia historii polskiej za rok 1928*, „Kwartalnik Historyczny” 1929, R. 43, s. 3–72.
- Mitkowski Józef: *Marian Friedberg (11 VI 1902 – 30 III 1969)*. „Studia Historyczne” 1969, t. 12, nr 4, s. 653–655.
- Mitkowski Józef: *Wspomnienie o Marianie Friedbergu*. „Rocznik Krakowski” 1970, R. 41, s. 111–113.
- Oswald Balzer *et les problèmes de l’histoire du droit polonais*. Oprac. Zygmunt Wojciechowski. Paryż: Librairie du Recueil Sirey, 1933.
- Pańków Stanisława: *Marian Friedberg, 11 VI 1902 – 30 III 1969*. „Kwartalnik Historyczny” 1970, R. 77, z. 4, s. 1030–1033.
- Pociecha Władysław: *Królowa Bona (1494–1557): czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 1–4. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych, 1949–1958.
- Semkowicz Władysław: *Paleografia łacińska*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1951.
- Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*. Oprac. Hanna Dymnicka-Wołoszyńska, Zygmunt Kolankowski przy udziale Stanisława Chankowskiego, Jana A. Igielskiego, Józefa Mizikowskiego, Elżbiety Sztraj. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk, 1990.
- Zieliński Józef: *Marian Friedberg*. „Tygodnik Powszechny” z 11 maja 1969, nr 19.

STRESZCZENIE

Marian Friedberg (1902–1969). Życie i spuścizna

Wspomnienie o profesorze Marianie Friedbergu wpisuje się w obchody 50-lecia jego śmierci. Podzielone zostało na dwie części. W pierwszej autorka przybliża postać i osiągnięcia naukowe Profesora ze szczególnym uwzględnieniem działalności w okresie okupacji i w czasach stalinizmu. Profesor Friedberg pełnił funkcję dyrektora Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa w latach 1939–1952, aż do włączenia tego archiwum

do Archiwum Państwowego w Krakowie. Autorka wypunktowała jego bohaterską postawę w tych trudnych czasach przejawiającą się ciągłą walką o niedopuszczenie do rozproszenia zbiorów przez niemieckie władze archiwalne. Podkreśliła również wielkie zaangażowanie Profesora w kształcenie przyszłych polskich archiwistów. W drugiej części wspomnienia omówiona została bogata spuścizna naukowa Profesora i jego żony Marii Friedbergowej z Mazanków oraz materiały rodzinne w niej zawarte.

SUMMARY

Marian Friedberg (1902–1969). Life and legacy

The memoirs of Professor Marian Friedberg are part of the events to commemorate the 50th anniversary of his death and are divided into two parts. In the first one, the author introduces the figure and scientific achievements of the professor with particular emphasis on his activities during the periods of occupation and Stalinism. Professor Friedberg was the director of the Krakow Town Archives of Former Records in the years 1939–1952, until the time it was integrated into the State Archives in Krakow. The author lists his heroic actions in those difficult times during the constant battle to prevent the collections from being broken up by the German archival authorities. She also emphasises the professor's great engagement in shaping the future Polish archival workers. The second part discusses the rich scientific legacy of the professor and his wife, Maria Mazankówna-Friedbergowa, as well as the family materials contained in it.

SŁOWA KLUCZOWE: Marian Friedberg, Maria Friedbergowa, spuścizna, nauki pomocnicze historii i archiwistyki, bibliografia, korekta

KEY WORDS: Marian Friedberg, Maria Friedbergowa, legacy, auxiliary sciences of history and archiving, bibliography, editing

Zbigniew Pasierbek*

Referat Archiwum Urzędu Miasta Krakowa. Dzieje, organizacja i zasób archiwalny

Początek działalności Referatu Archiwum Urzędu Miasta Krakowa wiąże się z reformą samorządu terytorialnego przeprowadzoną w Polsce w 1990 r.¹ Spowodowała ona gruntowną reorganizację działalności urzędów w Polsce, w tym także Urzędu Miasta Krakowa.

Zlikwidowane zostały istniejące od 1974 r. cztery urzędy dzielnicowe: Podgórze, Śródmieście, Nowa Huta, Krowodrza. Urząd Miasta Krakowa został gruntownie zreorganizowany, zyskując wiele nowych uprawnień. Wśród licznych komórek organizacyjnych w nowym urzędzie powołano do życia również archiwum zakładowe, którego pracownicy stanęli przed trudnym zadaniem przejęcia dokumentacji z archiwów byłych urzędów dzielnicowych, dokonania ich scalenia w jeden zasób archiwalny oparty na jednolitym systemie ewidencji. Sytuację komplikował też fakt wyodrębnienia archiwum nowo powstałego Urzędu Wojewódzkiego. Wymagało to podziału zasobu, bowiem od 1975 r. Prezydent Krakowa stał na czele Województwa Krakowskiego².

Referat Archiwum po utworzeniu w 1991 r. został podporządkowany Wydziałowi Organizacyjnemu³. Już jednak w 1992 r. jako Referat Prasy, Biblioteki i Archiwum wszedł w skład Wydziału Obsługi Gospodarczej

* kierownik Referatu Archiwum Urzędu Miasta Krakowa; zainteresowania badawcze: historia wojskowości; e-mail: zbigniew.pasierbek@um.krakow.pl

¹ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym (Dz.U. z 1990 r., nr 16, poz. 95).

² Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz zmianie ustawy o radach narodowych (Dz.U. z 1975 r., nr 16, poz. 91).

³ Uchwała Nr XXII/146/91 Rady Miasta Krakowa z dnia 12 kwietnia 1991 r. w sprawie Regulaminu Organizacyjnego Urzędu Miasta Krakowa.

Urzędu⁴. W następnym roku pod nazwą Referat Archiwum i Biblioteki został ponownie podporządkowany Wydziałowi Organizacji i Koordynacji⁵. W tym okresie archiwum miało siedzibę w podziemiach budynku magistratu przy placu Wszystkich Świętych 3–4. Pozostałe magazyny archiwalne mieściły się w budynkach byłych Urzędów Dzielnicowych przy alei Słowackiego 20, na osiedlu Zgody 2, ulicy Grunwaldzkiej 8 oraz w Rynku Podgórskim 1 i były obsługiwane przez pracowników archiwum.

Nowo utworzone archiwum funkcjonowało na podstawie normatywów kancelaryjnych w postaci instrukcji kancelaryjnej wprowadzonej zarządzeniem nr 40 Prezesa Rady Ministrów z dnia 19 lipca 1990 r.⁶ Ponieważ jednak *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*⁷, dająca podstawy prawne odrodzenia samorządności w Polsce, nie rozwiązała problemu właściwego zabezpieczenia samorządowego zasobu archiwalnego, był on nadal traktowany jako niepaństwowy i archiwum Urzędu nie podlegało nadzorowi archiwum państwowego. Ten stan rzeczy trwał przez ponad osiem lat i uległ zmianie za sprawą ustawy z dnia 24 lipca 1998 r.⁸ – ustanowiła ona nadzór archiwów państwowych nad samorządowymi archiwami i ich zasobem. Rozporządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 grudnia 1999 r. została również wprowadzona nowa instrukcja kancelaryjna dla organów gmin i związków międzygminnych⁹. W Urzędzie obowiązuje bezdziennikowy system kancelaryjny oparty na jednolitym rzeczowym wykazie akt. W chwili obecnej archiwum działa na podstawie rozporządzenia Prezesa

⁴ Zarządzenie nr 9 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 6 stycznia 1992 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Wydziału Obsługi Gospodarczej i jego podziału na wewnętrzne komórki organizacyjne.

⁵ Uchwała Nr LXXVII/492/93 Rady Miasta Krakowa z dnia 5 marca 1993 r. w sprawie Regulaminu Organizacyjnego Urzędu Miasta Krakowa.

⁶ Zarządzenie nr 40 Prezesa Rady Ministrów z dnia 19 lipca 1990 r. w sprawie wykonywania czynności kancelaryjnych w urzędach gmin, związków komunalnych i sejmików samorządowych.

⁷ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2020 r., poz. 713).

⁸ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej w związku z reformą ustrojową Państwa (Dz.U. z 1998 r., nr 106, poz. 668).

⁹ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 grudnia 1999 r. w sprawie instrukcji kancelaryjnej dla organów gmin i związków międzygminnych (Dz.U. z 1999 r., nr 112, poz. 1319).

Rady Ministrów z dnia 18 stycznia 2011 r.¹⁰ Wprowadziło ono do użytku nowy jednolity rzeczowy wykaz akt, w którym zmniejszona została ilość haseł klasyfikacyjnych. Jednocześnie ograniczono możliwość uzupełniania wykazu o nowe hasła¹¹.

W pierwszym okresie funkcjonowania Referatu Archiwum głównym jego zadaniem było uporządkowanie dokumentacji przyjętej ze zlikwidowanych urzędów dzielnicowych, z której na bieżąco korzystali również pracownicy Urzędu Miasta. Stopniowo porządkowano i udostępniano kolejne zespoły dokumentacji. Pracownicy archiwum z dużym zaangażowaniem wykonywali również prace związane z porządkowaniem pochodzącej z XIX w. dokumentacji powstałej w Magistracie Stołecznego Królewskiego Miasta Krakowa. W latach 90. XX w. została ona ostatecznie przekazana do Archiwum Państwowego w Krakowie.

Konieczność połączenia zasobu archiwum przechowywanego od lat w porozrzucanych po Krakowie miejscach, rosnąca ilość przechowywanej dokumentacji oraz brak miejsca w magazynach spowodowały, że w 1998 r. podjęta została decyzja o przeniesieniu archiwum do budynku będącego wcześniej siedzibą Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej.

Znajdujący się przy ulicy Dobrego Pasterza 116a dwupiętrowy budynek posiadał wiele obszernych pomieszczeń, które z powodzeniem można było zaadaptować na magazyny archiwalne i pomieszczenia biurowe. W 1999 r. po wykonaniu niezbędnych prac remontowych mających na celu dostosowanie budynku do nowych zadań, rozpoczęto wyposażanie magazynów w regały stacjonarne. Równolegle do archiwum zaczęto przewozić dokumentację z magazynów znajdujących się w budynkach byłych Urzędów Dzielnicowych.

W 1999 r. przywrócona została nazwa Referat Archiwum¹². Do archiwum była przekazywana dokumentacja likwidowanych jednostek organizacyjnych, będących pod nadzorem Prezydenta Miasta. Wśród nich

¹⁰ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 stycznia 2011 r. w sprawie instrukcji kancelaryjnej, jednolitych rzeczowych wykazów akt oraz instrukcji w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów zakładowych (Dz.U. z 2011 r., nr 14, poz. 67).

¹¹ Art. 6.2d Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2015 r., poz. 1446).

¹² Zarządzenie nr 44/99 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 27 kwietnia 1999 r. w sprawie podziału na wewnętrzne komórki oraz szczegółowego zakresu działania Wydziału Organizacyjnego.

znalazła się dokumentacja jednostek oświatowych: szkół podstawowych, zespołów szkół zawodowych, techników, liceów, domów dziecka, żłobków, przedszkoli oraz placówek opiekuńczo-wychowawczych. W 2002 r. do archiwum przyjęte zostały akta osobowe, finansowe oraz dokumentacja medyczna ze zlikwidowanych Samodzielnych Publicznych Zespołów Opieki Zdrowotnej „Nowa Huta”, „Krowodrza”, „Śródmieście”, „Podgórze” oraz Wojewódzkiego Specjalistycznego Zespołu Opieki Zdrowotnej z lat 1964–2002. Pełna lista zlikwidowanych jednostek, których akta znajdują się w archiwum, dostępna jest w Biuletynie Informacji Publicznej Urzędu Miasta Krakowa¹³.

Siedziba archiwum przy ulicy Dobrego Pasterza poddawana była kolejnym modernizacjom zmierzającym do poprawy funkcjonalności oraz estetyki pomieszczeń biurowych i socjalnych.

W latach 2006–2014 odnowiono kolejne magazyny. Dziewięć z nich wyposażono w przesuwane regały, co pozwoliło na znaczne zwiększenie ilości przechowywanej dokumentacji. Zmodernizowano również korytarze, pomieszczenia biurowe oraz socjalne. W 2001 r. budynek archiwum podłączono do sieci internetowej Urzędu. Dla korzystających ze zbiorów archiwum udostępniono odnowioną przestronną czytelnię, wyposażoną w sprzęt informatyczny.

W 2011 r. archiwum nawiązało współpracę z krakowskimi uczelniami kształcącymi przyszłych archiwistów w celu wymiany doświadczeń, jak również organizacji praktyk, staży i wolontariatu. Studenci stali się częstymi gośćmi w archiwum, uczestnicząc w zajęciach, podczas których poznają organizację i zadania archiwum zakładowego. Wielu studentów odbywa tutaj praktyki zawodowe, porządkując materiały archiwalne. Wykonywane przez nich prace stanowią dużą pomoc dla pracowników archiwum.

W połowie czerwca 2016 r. rozpoczęła się budowa nowego obiektu na potrzeby archiwum. Dotychczasowa siedziba nie spełniała wymogów związanych z przechowywaniem dokumentacji¹⁴. Budynek nie posiadał systemu ochrony przeciwpożarowej oraz nie zapewniał właściwej temperatury w po-

¹³ Materiały dostępne są na stronie internetowej Urzędu Miasta Krakowa, <https://www.bip.krakow.pl>.

¹⁴ Rozdział 3 *Instrukcji archiwalnej* stanowiącej zał. nr 6 *Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 stycznia 2011 r. w sprawie instrukcji kancelaryjnej...*

mieszczeniach. Zaczęło również brakować miejsca w magazynach. W 2017 r. w archiwum zgromadzonych było blisko 18 000 mb akt¹⁵.

Zakończenie pierwszego etapu prac budowlanych nastąpiło w styczniu 2018 r. Do użytku oddany został budynek biurowy oraz dwie hale magazynowe wyposażone w elektrycznie przesuwane regały. W październiku 2018 r. rozpoczęto przenoszenie zasobu archiwalnego. W czerwcu 2019 r. Archiwum Urzędu Miasta oficjalnie zainaugurowało swoją działalność w krakowskiej dzielnicy Czyżyny przy ulicy Na Załęczu 2. Jest ono jednym z nielicznych archiwów zakładowych w Polsce mogącym pochwalić się nowoczesną siedzibą. Powierzchnia zabudowy wynosi 1 785 m². Powierzchnia użytkowa obejmująca jednopiętrowy budynek biurowy oraz dwie hale magazynowe ma 2 967 m². Łączna długość półek w magazynach to 23 320 mb. Po oddaniu do użytku trzeciej hali magazynowej długość półek w magazynach zwiększy się do 34 821 mb.

Obiekty archiwum wyposażone są w nowoczesny system ochrony przeciwpożarowej, klimatyzację, system kontroli dostępu oraz monitoringu. W pobliżu archiwum znajduje się „własny” przystanek autobusowy, noszący nazwę „Archiwum UMK”, co znacznie ułatwia dotarcie na miejsce pracownikom oraz mieszkańcom miasta.

Otwarcie nowego obiektu archiwum było prawdziwym świętem dla wszystkich archiwistów, którzy przez wiele lat pracowali w pomieszczeniach o bardzo niskim standardzie.

Nowa siedziba wzbudziła duże zainteresowanie wśród pracowników innych archiwów. W organizowanych na jej terenie spotkaniach brali udział przedstawiciele Archiwum Narodowego w Krakowie, archiwów uczelni krakowskich, muzeów, członkowie Stowarzyszenia Archiwistów Polskich oraz studenci uczelni krakowskich. Goście z dużym uznaniem wypowiadali się na temat funkcjonalności pomieszczeń biurowych oraz magazynów wyposażonych w elektrycznie przesuwane regały.

W chwili obecnej w czterech magazynach rozmieszczony jest zasób składający się z zespołów zamkniętych oraz otwartych. Zespoły zamknięte obejmują m.in. akta Prezydium Rady Narodowej Miasta Krakowa z lat 1954–1974, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Krakowie z lat

¹⁵ Wszystkie przytaczane w artykule dane liczbowe dotyczące rozmiarów i ewidencji zasobu archiwum podawane są na podstawie pomocy archiwalnych Referatu Archiwum Urzędu Miasta Krakowa.

1952–1975, Prezydium Rady Narodowej Kraków-Nowa Huta, Prezydium Rady Narodowej Kraków-Podgórze, Prezydium Rady Narodowej Kraków-Krowodrza, Prezydium Rady Narodowej Kraków-Śródmieście z lat 1954–1974, Urzędów Dzielnicowych Kraków-Nowa Huta, Kraków-Krowodrza, Kraków-Śródmieście oraz Kraków-Podgórze z lat 1974–1990 oraz Urzędu Miasta Krakowa z lat 1974–1990. W grupie jednostek zlikwidowanych znajdują się m.in. akta Krakowskiego Zjednoczenia Budownictwa (1956–1990), Krakowskiego Zjednoczenia Budownictwa Biuro Eksportu z lat 1974–1982 (akta osobowe), Krakowskiej Dyrekcji Inwestycji (1952–1992), Krakowskiej Dyrekcji Zieleni z lat 1953–1993, PIA Estrady Krakowskiej, Ośrodka Rekreacji i Sportu „Krakowianka”, Miejskiego Przedsiębiorstwa Remontowo-Budowlanego nr 4 z lat 1965–1993, Miejskiego Przedsiębiorstwa Remontowo-Budowlanego nr 6 z lat 1966–1979, Przedsiębiorstwa Remontowo-Budowlanego nr 5 w Nowej Hucie z lat 1962–1994. Pełna lista tych jednostek dostępna jest w Biuletynie Informacji Publicznej Urzędu Miasta Krakowa¹⁶.

Jednym z cenniejszych zespołów jest zbiór gromadzkich (domowych) książek meldunkowych z terenu miasta Krakowa. Obowiązek prowadzenia książek przez właścicieli budynków został wprowadzony rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych w 1930 r.¹⁷ Jest to ważne źródło do badań genealogicznych, a także badań struktury społecznej Krakowa od lat 30. XX w. do 1961 r., kiedy zaprzestano ich prowadzenia. Zbiór obejmuje łącznie 25 770 książek meldunkowych, w tym z dzielnic Stare Miasto, Grzegórzki – 11 721, Podgórze – 3 622, Kleparz, Zwierzyniec – 7 839, Nowa Huta – 2 588, ułożonych zgodnie z podziałem Krakowa na sześć dzielnic¹⁸. Najstarsze książki pochodzą z lat 30. XX w. Główną częścią każdej z nich są dane personalne mieszkańców: imiona i nazwiska, imiona rodziców, daty urodzenia, informacje o zawodzie i zajmowanym stanowisku, wyznaniu, przynależności państwowej, a także stosunku do powszechnego obowiązku służby wojskowej. Ostatnia grupa informacji odnosi się do miejsca po-

¹⁶ Materiały dostępne są na stronie internetowej Urzędu Miasta Krakowa, <https://www.bip.krakow.pl>.

¹⁷ *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 16 października 1930 r. o meldunkach i księgach ludności* (Dz.U. z 1930 r., nr 84, poz. 653).

¹⁸ *Uchwała Nr 22/IV/54 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z dnia 6 października 1954 r. w sprawie podziału na gromady powiatu krakowskiego* (Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z dnia 29 listopada 1954 r., nr 11, poz. 50).

przedniego zamieszkania lokatorów, daty przybycia oraz daty i miejsca, do którego się wyprowadzili.

Ciekawym zespołem jest zbiór trzydziestu trzech Ksiąg Rejestrów Mieszkańców Gmin, mieszczący informacje o mieszkańcach dawnych wsi z terenu powiatu krakowskiego: Bieńczyc, Mogiły, Ruszczy, Luboczy, Pleszowa, Kantorowic, Nowej Huty, z okresu od lat 30. do 50. XX w. Zapisy prowadzone w księgach zawierają dane personalne, informacje o zameldowaniu i wymeldowaniu, stosunku do służby wojskowej, zatrudnieniu oraz dacie zgonu mieszkańców gmin¹⁹.

Niezwykle interesujący jest obszerny, liczący 72 mb zespół tzw. Rejestrów stałych mieszkańców. Dopełniano w nich procedur meldunkowych mieszkańców miasta. Rejestry wprowadzone zostały Rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 listopada 1961 r.²⁰ Karty zakładane były oddzielnie dla każdego lokalu mieszkalnego. Następnie zaś gromadzone je kolejno w obrębie nieruchomości, potem ulicy, a ostatecznie według dzielnic. W górnej części karty nanoszono dane o adresie nieruchomości. Kolumny na pierwszej stronie karty zawierały dane personalne mieszkańca, informacje o okresie zameldowania, o miejscu poprzedniego zameldowania oraz o miejscu, do którego mieszkaniec się wymeldował. Wpisywano tu dane dotyczące stosunku do służby wojskowej oraz posiadanym dowodzie osobistym.

W 1975 r. Rejestry zostały zastąpione przez Karty Osobowe Mieszkańca (KOM) wprowadzone Rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 września 1974 r.²¹ Prowadzone były oddzielnie dla każdego mieszkańca miasta i gromadzone według adresów zamieszkania. W archiwum znajduje się duży, liczący ok. 350 mb, zbiór kart osobowych w układzie zgodnym z podziałem administracyjnym Krakowa z 1973 r. na cztery dzielnice: Śródmieście, Krowodrzę, Podgórze i Nową Hutę. Na pierwszej stronie KOM odnotowywano kolejne adresy zameldowania wraz z okresem, w którym mieszkańcy pod danymi adresem przebywali. Zapisywano

¹⁹ Pełna lista gmin dostępna jest w archiwum w spisie nr 2270.

²⁰ *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 listopada 1961 r. w sprawie wykonywania obowiązku meldunkowego oraz prowadzenia ewidencji ludności* (Dz.U. z 1961 r., nr 56, poz. 313).

²¹ *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 września 1974 r. w sprawie wykonywania obowiązku meldunkowego i prowadzenia ewidencji ludności* (Dz.U. z 1974 r., nr 33, poz. 196).

również adres mieszkańca poprzedzający ten, przy którym założono kartę KOM. W kolejnych rubrykach umieszczano dane personalne mieszkańca. Karta zawierała także dane o dacie i miejscu urodzenia oraz numerze aktu urodzenia. Akt stanu cywilnego był także podstawą do wprowadzenia zapisu o śmierci mieszkańca. Karty Osobowe Mieszkańców obowiązywały od 1975 r. do 2010 r., kiedy to na mocy kolejnych zmian prawnych zostały zastąpione przez ewidencję elektroniczną.

Kolejnym interesującym zbiorem, nadal otwartym, jest zespół tzw. kopert dowodowych, tj. dokumentacji związanej z wydawaniem dowodów osobistych. Wydawanie obowiązkowych dowodów osobistych wprowadzono dekretem z 1951 r. o dowodach osobistych²².

Dokumentacja jest przechowywana, zgodnie z nazwą, w kopertach oznaczonych imieniem i nazwiskiem wnioskodawcy, imieniem ojca, datą urodzenia, numerem PESEL, a także serią i numerem dowodu osobistego. Wszystkie dokumenty gromadzone są w jednej kopercie. Koperta jest zakładana w chwili wydania pierwszego dowodu osobistego i przechowywana w jednostce, która wydała dokument. Po śmierci właściciela dowodu osobistego koperta jest przekazywana do archiwum przez organ, który wydał ostatni dowód. W kopertach znajdują się ankiety wypełniane w latach 50. i 60., zawierające wszystkie dane osoby starającej się o dowód osobisty. Do ankiety dołączane było świadectwo urodzenia, potwierdzenie zameldowania, zaświadczenie z miejsca pracy oraz trzy fotografie, a w przypadku mężczyzn także dokumenty wojskowe. Wnioskodawca zobowiązany był zwrócić również dokument tożsamości, którym do tej pory się posługiwał. Dzięki tej praktyce w kopertach dowodowych często zachowały się przedwojenne dowody osobiste lub dowody tożsamości, paszporty albo kenkarty.

W zbiorze kopert dowodów osobistych wystawionych dla mieszkańców Krakowa zachowały się dwa rodzaje rejestrów prowadzonych przez byłą Komendę Miejską Milicji Obywatelskiej w Krakowie oraz byłą Komendę Powiatową Milicji Obywatelskiej w Krakowie. Pierwszy rejestr stanowią kartoteki imienne wydanych dowodów osobistych. Jest to zbiór sztywnych kart papieru zawierających podstawowe dane personalne, tj. imię i nazwisko, datę urodzenia, imię ojca oraz serię i numer wydanego dowodu osobistego. Kartoteki te uporządkowane są alfabetycznie według nazwisk. Drugi

²² *Dekret z dnia 22 października 1951 r. o dowodach osobistych* (Dz.U. z 1951 r., nr 55, poz. 382).

rejestr stanowią księgi wydanych dowodów osobistych. Wpisy dokonywane były w kolejności wystawianych dokumentów na podstawie serii i numeru dowodu osobistego. W księgach w rubryce „Uwagi” znajdują się informacje o wymianie dowodu, o zmianie nazwiska właściciela, o wyjeździe za granicę oraz o jego śmierci.

Dla miasta Krakowa zachowała się całość obu rejestrów dowodów osobistych wydawanych przez komendy milicji. Dla potrzeb przeprowadzenia kwerendy niezbędne są obydwie, gdyż wzajemnie się uzupełniają. W kartotekach nie ma bowiem żadnych informacji o dalszych losach wydanych dowodów osobistych. Zawierają jednak dane dotyczące serii i numeru dowodu, którym wnioskodawca się posługiwał. Dysponując tymi danymi, można odszukać pozostałe informacje w księgach wydanych dowodów. W archiwum znajduje się zbiór kopert dowodowych liczący ok. 244 mb.

Przechowywane w archiwum Urzędu Miasta Krakowa księgi meldunkowe, karty rejestru mieszkańców, karty osobowe mieszkańca oraz koperty dowodów osobistych nigdy nie były brakowane ani przekazywane do Archiwum Państwowego. Księgi meldunkowe, podobnie jak karty rejestrów mieszkańców, mają kategorię archiwalną „BE50”. Karty osobowe mieszkańców to kategoria „B50”. Od 2011 r. dla kopert dowodów wydanych do 1979 r. obowiązuje kategoria „A”, dla wydanych w latach 1980–2010 – „BE50”, dla wydanych po 2011 r. – „B10”. Kartoteki oraz księgi ewidencji dowodów osobistych mają kategorię archiwalną „A”.

Archiwum udostępnia w trybie jednostkowym dokumentację związaną z dowodami osobistymi. W tym trybie udostępnia się dane dotyczące jednego dokumentu lub jednej osoby, udzielone na jednorazowy wniosek. Do korzystania z nich są uprawnione m.in. prokuratura, policja, sądy, a także inne osoby, pod warunkiem wykazania interesu prawnego lub faktycznego do otrzymania takich informacji.

Dokumentacja meldunkowa oraz koperty dowodów osobistych osób zmarłych udostępniane są często do celów genealogicznych. Poszukując danych swoich bliskich, należy zwrócić się do Referatu Archiwum z pisemnym wnioskiem o udostępnienie dokumentów, wykazując w nim interes prawny. Znając adres zamieszkania lub datę urodzenia i imię ojca szukanej osoby, archiwista szybko odnajdzie kopertę dowodu osobistego lub dane dotyczące zameldowania.

Głównym trzonem zasobu archiwum są oczywiście akta przekazywane z 40 komórek organizacyjnych Urzędu Miasta Krakowa. Corocznie na

półki archiwum trafia około 1 500 mb akt. W dużej części są to dokumenty kategorii „B”, po upływie okresu przechowywania są one brakowane za zgodą Archiwum Narodowego w Krakowie. Pomimo corocznego brakowania około 600 mb dokumentacji niearchiwalnej, ilość przechowywanej dokumentacji stale rośnie. Na koniec 2019 r. w archiwum zgromadzono blisko 20 000 mb akt, w tym materiałów archiwalnych kategorii „A” – 5 074 mb. Zasób archiwum nadal się powiększa, ale w najbliższych latach nie powinno być problemu z jego przechowywaniem.

Do wydziałów, które przekazują najczęściej dokumentów, należą: Wydział Architektury i Urbanistyki, Wydział Finansów, Wydział Podatków i Opłat, Wydział Polityki Społecznej Zdrowia, Wydział Spraw Administracyjnych oraz Wydział Ewidencji Pojazdów i Kierowców. Zasób Wydziału Architektury i Urbanistyki składa się z około 6 500 mb akt kategorii „A” oraz „B10”. Jest to głównie dokumentacja pozwoleń na budowę oraz decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu. Najstarsze dokumenty pochodzą z połowy lat 50. ubiegłego wieku i dotyczą spraw prowadzonych na terenie krakowskich dzielnic Krowodrzy i Nowej Huty. W archiwum przechowuje się również akta Rady Miasta Krakowa oraz osiemnastu Rad Dzielnic.

Dokumentację przechowywaną w archiwum udostępnia się na miejscu w czytelni poprzez jej wypożyczenie lub w postaci kopii. Udostępnienie odbywa się na podstawie pisemnego wniosku zawierającego dane wnioskodawcy, nazwę dokumentacji udostępnianej, informacji o sposobie udostępnienia. W przypadku osób prywatnych należy wskazać cel udostępnienia oraz uzasadnienie wraz ze wskazaniem interesu prawnego. Wniosek można złożyć osobiście, poprzez pocztę lub drogą elektroniczną. Do udostępnienia dokumentacji pracownikom Urzędu jest wymagana zgoda kierownika komórki organizacyjnej, która dokumentację wytworzyła i przekazała do archiwum. Zgodę na udostępnienie dokumentacji osobom spoza Urzędu wydaje kierownik archiwum na podstawie udzielonego przez kierownika podmiotu upoważnienia. Z udostępnianej dokumentacji można otrzymać zaświadczenia urzędowe potwierdzające jej treść lub uwierzytelnione kserokopie potwierdzające zgodność kopii z oryginałem. Udostępnienie i wypożyczenie dokumentacji odnotowuje się w prowadzonych w tym celu urzędzeniach ewidencyjnych.

W archiwum z tak dużym zasobem akt niezbędne jest właściwe prowadzenie środków ewidencyjnych. Do chwili obecnej ewidencja prowadzona jest w sposób tradycyjny. Równolegle jednak szeroko wykorzystywane są

narzędzia informatyczne w celu prowadzenia ewidencji zasobu archiwum, ewidencji spisów zdawczo-odbiorczych, wykonywania spisów do brakowania dokumentacji niearchiwalnej, przekazywania materiałów archiwalnych do archiwum państwowego oraz do tworzenia bazy danych dokumentów przechowywanych i udostępnianych w archiwum. Pracownicy archiwum korzystają z aplikacji elektronicznych „RISS”, „Spedycja” służących do obsługi korespondencji oraz ewidencji udostępnianych dokumentów.

Zadania związane z przyjmowaniem, przechowywaniem, udostępnianiem oraz utrzymaniem ogromnej ilości dokumentacji we właściwym porządku wymagają dużego zaangażowania od 18-osobowego zespołu archiwum. Satysfakcję przynosi fakt, że ich praca jest doceniana przez przełożonych i pozytywnie oceniana przez pracowników Urzędu.

Referat Archiwum pozostaje ważnym ogniwem w strukturze Urzędu Miasta Krakowa, gromadząc i udostępniając akta komórkom organizacyjnym Urzędu, podmiotom zewnętrznym oraz mieszkańcom miasta, którzy coraz częściej korzystają z usług archiwum, poszukując materiałów potrzebnych do udokumentowania faktów z przeszłości, o których mogą zaświadczyć jedynie przechowywane w archiwum akta.

BIBLIOGRAFIA

Druki urzędowe

Dekret z dnia 22 października 1951 r. o dowodach osobistych (Dz.U. z 1951 r., nr 55, poz. 382).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 16 października 1930 r. o meldunkach i księgach ludności (Dz.U. z 1930 r., nr 84, poz. 653).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 września 1974 r. w sprawie wykonywania obowiązku meldunkowego i prowadzenia ewidencji ludności (Dz.U. z 1974 r., nr 33, poz. 196).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 listopada 1961 r. w sprawie wykonywania obowiązku meldunkowego oraz prowadzenia ewidencji ludności (Dz.U. z 1961 r., nr 56, poz. 313).

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 grudnia 1999 r. w sprawie instrukcji kancelaryjnej dla organów gmin i związków międzygminnych (Dz.U. z 1999 r., nr 112, poz. 1319).

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 18 stycznia 2011 r. w sprawie instrukcji kancelaryjnej, jednolitych rzeczowych wykazów akt oraz instrukcji w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów zakładowych (Dz.U. z 2011 r., nr 14, poz. 67).

- Uchwała Nr 22/IV/54 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z dnia 6 października 1954 r. w sprawie podziału na gromady powiatu krakowskiego (Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie z dnia 29 listopada 1954 r., nr 11, poz. 50).*
- Uchwała Nr XXII/146/91 Rady Miasta Krakowa z dnia 12 kwietnia 1991 r. w sprawie Regulaminu Organizacyjnego Urzędu Miasta Krakowa.*
- Uchwała Nr LXXVII/492/93 Rady Miasta Krakowa z dnia 5 marca 1993 r. w sprawie Regulaminu Organizacyjnego Urzędu Miasta Krakowa.*
- Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz zmianie ustawy o radach narodowych (Dz.U. z 1975 r., nr 16, poz. 91).*
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2015 r., poz. 1446, art. 6.2d).*
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 1990 r., nr 16, poz. 95).*
- Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej w związku z reformą ustrojową Państwa (Dz.U. z 1998 r., nr 106, poz. 668).*
- Zarządzenie nr 40 Prezesa Rady Ministrów z dnia 19 lipca 1990 r. w sprawie wykonywania czynności kancelaryjnych w urzędach gmin, związków komunalnych i sejmików samorządowych.*
- Zarządzenie nr 9 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 6 stycznia 1992 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Wydziału Obsługi Gospodarczej i jego podziału na wewnętrzne komórki organizacyjne.*
- Zarządzenie nr 44/99 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 27 kwietnia 1999 r. w sprawie podziału na wewnętrzne komórki oraz szczegółowego zakresu działania Wydziału Organizacyjnego.*

STRESZCZENIE

Referat Archiwum Urzędu Miasta Krakowa. Dzieje, organizacja i zasób archiwalny

Początek działalności Referatu Archiwum Urzędu Miasta Krakowa wiąże się z reformą samorządu terytorialnego przeprowadzoną w Polsce w 1990 r. Spowodowała ona gruntowną reorganizację działalności urzędów w Polsce, w tym także Urzędu Miasta Krakowa.

Początkowo archiwum miało siedzibę w podziemiach budynku magistratu przy placu Wszystkich Świętych 3–4, a od 1999 r. w budynku przy ulicy Dobrego Pasterza 116a. W chwili obecnej Referat Archiwum prowadzi działalność w nowym, na wskroś nowoczesnym obiekcie, do którego pracownicy oraz zasób archiwalny zostali przeniesieni w czerwcu 2019 r. Według stanu na koniec 2019 r. w archiwum zgromadzonych było blisko 20 000 mb akt.

Głównym trzonem zasobu archiwum są akta przekazywane z 40 komórek organizacyjnych Urzędu. Do najcenniejszych zbiorów należą: zbiór gromadzkich książek meldunkowych z terenu miasta Krakowa składający się z 25 770 ksiąg, obejmujący okres od 1930 do 1961 r., zbiór Ksiąg Rejestrów Mieszkańców Gmin, zawierających informacje o miesz-

kańcach gmin z terenu powiatu krakowskiego obejmujących okres od lat 30. do 50. XX w., zbiór tzw. Rejestrów stałych mieszkańców, zbiór Kart Osobowych Mieszkańca, które były prowadzone dla każdego mieszkańca miasta i gromadzone wg adresów zamieszkania. Niezwykle ciekawym zbiorem, nadal otwartym, jest zbiór tzw. kopert dowodowych, tj. dokumentacji związanej z wydawaniem dowodów osobistych. W kopertach dowodowych często zachowały się przedwojenne dowody osobiste lub dowody tożsamości, paszporty lub kenkarty.

SUMMARY

Office of the Krakow Town Council Archive. History, organization and archival resources

The beginnings of the Office of the Krakow Town Council Archive are connected with the local-government reform that took place in Poland in 1990. This led to a major reorganisation in the activities of councils in Poland, including the Krakow Town Council.

Initially, the Archive was located in the basement of the Town Hall building at 3–4 Wszystkich Świętych (All Saints) Square, and from 1999 in the building at 116a Dobrego Pasterza Street. Currently, the Office of the Archive operates in a new modern building which the employees and archival resources were moved to in June 2019. At the end of 2019, the Archive had a collection of almost 20,000 metres of records.

The main body of the Archive's resources consists of records deposited by 40 organisational units of the Council. The most important collections include: the collection of registration books from the town of Krakow, consisting of 25,770 books covering the period from 1930 to 1961, the collection of Registers of Borough Residents, containing information about the inhabitants of the boroughs in Krakow County covering the period from the 1930s to the 1950s, the collection of the so-called Registers of Permanent Residents, and the collection of Resident Cards, which were kept for each resident of the town and collected according to the residence address. A particularly interesting collection, which is still open, is the collection of the so-called evidence envelopes, in other words, documents connected with the issuance of ID cards. The evidence envelopes often contain pre-war ID cards, passports or kennkarten.

SŁOWA KLUCZOWE: koperta dowodowa, Urząd Miasta Krakowa, rejestr, zasób archiwalny, archiwum zakładowe

KEY WORDS: evidence envelope, Krakow Town Council, register, archival resources, employment archive

Kronika

Sprawozdanie ze stanu realizacji inwestycji budowy nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie za 2019 r.

Wraz z końcem 2019 r. zasadniczy etap robót budowlanych związanych z inwestycją budowy nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie został niemal w całości zrealizowany. Osiągnięto już docelowy wygląd obiektu, łącznie z zagospodarowaniem przyległego terenu. Nowa siedziba widoczna jest z Dworca Głównego PKP, do którego dotarcie pieszo z Archiwum zajmuje nie więcej niż pięć minut. Działka, na której wzniesiono gmach, nosi numer ewidencyjny 219/15 obręb 8 Śródmieście. Znajduje się mniej więcej pośrodku między Muzeum Armii Krajowej a Muzeum Historii Fotografii – nieco bliżej jednak ul. Wita Stwosza niż ul. Rakowickiej, mimo formalnego adresu: ul. Rakowicka 22E. Nieruchomość przylega do południowego muru cmentarza Rakowickiego, który w całej okazałości widoczny jest z wyższych kondygnacji budynku, w tym z dostępnej wkrótce dla użytkowników czytelnii Archiwum.

Krótką historię inwestycji oraz ogólne parametry i właściwości powstającego obiektu podano już w sprawozdaniach za poprzednie lata¹. Zgodnie z wcześniej ustalonym harmonogramem budynek powinien zostać oddany do użytkowania w maju 2020 r. Następnie rozpocznie się etap montażu wyposażenia budynku. Przeprowadzka całego zasobu i wszystkich dotychczasowych oddziałów zlokalizowanych w Krakowie i Spytkowicach potrwa ok. roku i powinna się zakończyć w III kwartale 2021 r.

W 2020 r. z robót budowlanych do wykonania pozostało tylko ukończenie południowej elewacji segmentu magazynowego oraz posadzenie drzew i aranżacja zieleni przy budynku. Jednocześnie trwają prace porządkowe, dokonywane są różnego rodzaju poprawki, a przede wszystkim odbywają się testy rozruchowe wszystkich instalacji rozmieszczonych w budynku. Uruchomiono już w pełni dolne źródło ciepła i chłodu, tj. system pomp gruntowych (25 odwiertów o głębokości do 100 m) i pali aktywnych, które pobierają ciepło (w zimie) lub zimno (w lecie) z gruntu i przekazują je do pompy ciepła solanka-woda, wspieranej przez rezerwowe powietrzne pompy ciepła. Zapewniają one łącznie ogrzewanie dla całego obiektu. Działa już również wentylacja i system lokalnych klimakonwektorów. Tym samym wewnątrz budynku panują warunki umożliwiające jego użytkowanie. Jednocześnie ustabilizowano temperaturę oraz wilgotność powietrza i ścian w segmencie

¹ Paweł Ząbczyński, *Sprawozdanie ze stanu realizacji inwestycji budowy nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2016, t. 22, s. 211–214; idem, *Sprawozdanie ze stanu realizacji inwestycji budowy nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie za 2017 r.*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2017, t. 23, s. 253–255; Paweł Ząbczyński, Lilianna Pochwalska, *Sprawozdanie ze stanu realizacji inwestycji budowy nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie za 2018 r.*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2018, t. 24, s. 307–309.

magazynowym, co jest niezbędne do używania pomieszczeń jako magazynów na materiały archiwalne. Dzięki długiemu okresowi między zakończeniem izolacji budynku a rozpoczęciem jego użytkowania (ok. roku między połową 2019 a połową 2020 r.) ryzyko ujawnienia w przyszłości zbyt dużej wilgotności powietrza lub ścian ograniczono do minimum.

Uruchomiono już stację transformatorową zlokalizowaną w odbudowanym budynku historycznym przy nowej siedzibie. Instalacje elektryczne wykonano w ok. 90%. Na dachu m.in. zamontowano panele fotowoltaiczne dostarczające istotną część energii elektrycznej dla obiektu. Do przeprowadzenia pozostają jeszcze m.in. testy oświetlenia zewnętrznego budynku po zmroku. Wykonano już w pełni okablowanie oraz całą infrastrukturę teletechniczną dwóch serwerowni w budynku oraz halę serwerów Zapasowego Repozytorium Cyfrowego, które będzie działało w nowym gmachu. Ze wszystkich serwerowni odzyskiwane jest ciepło na potrzeby reszty budynku. Wyposażone są one także w klimatyzację precyzyjną (dla każdego kiosku z urządzeniami). Trwa programowanie systemu inteligentnego zarządzania obiektem (BMS), za pomocą którego operator będzie mógł sterować każdym parametrem wszystkich instalacji, a także gromadzić i analizować dane ze wszystkich rejestratorów wewnątrz i na zewnątrz budynku (m.in. kamery, czujniki ruchu, dymu, zalania, temperatury, wilgotności, jakości powietrza, oświetlenia, ruchu powietrza itd.). Do przeprowadzenia pozostają jeszcze testy działania systemu przeciwpożarowego, w tym instalacji mgły wodnej w magazynach archiwalnych oraz zachowania się systemów przy symulacji scenariuszy pożarowych.

Na zewnątrz wykończono w pełni elewację segmentu biurowego, składającą się z okładziny z jednokolorowych płyt betonowych oraz odsuniętej od niej o ok. 1 m fasady szklanej z żaluzjami wpuszczającymi w razie potrzeby z zewnątrz ciepłe lub zimne powietrze między obydwie warstwy elewacji. W segmencie magazynowym, oprócz ściany południowej, ukończono już elewację z płyt z betonu GRC – różnokolorowych, imitujących kamień. Na terenie przylegającym do budynku wybudowano dwa parkingi w sumie na ok. 70 miejsc oraz odpowiednie drogi dojazdowe. Położono również wierzchnią warstwę na ostatnim odcinku drogi dojazdowej do ul. Rakowickiej, kończąc tym samym jej budowę.

Na marzec 2020 r. planowane jest zawiadomienie odpowiednich organów o zamiarze oddania budynku do użytku i wszczęcie procedury odbiorowej. Do uzyskania decyzji o pozwoleniu na użytkowanie budynku konieczne jest pozytywne stanowisko m.in. Komendy Miejskiej Państwowej Straży Pożarnej, Państwowej Inspekcji Sanitarnej oraz Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Jednocześnie od IV kwartału 2019 r. rozpoczęto procedury przetargowe dotyczące dostaw i montażu wyposażenia nowego budynku. Podpisano z Grupą Sienna Sp. z o.o. umowę na świadczenie obsługi prawnej przetargów. Pierwszą umowę na dostawę mebli podpisano natomiast z firmą Megan Seating Sp. z o.o. w sprawie wyposażenia sali audiowizualnej (fotele, pulpity, fotele chowane do podłogi, stół prezydialny, mównica). W I kwartale 2020 r. planowane jest ogłoszenie postępowania w sprawie zamówienia publicznego na dostawę regałów archiwalnych, pozostałego wyposażenia meblowego, wyposażenia pracowni specjalistycznych, systemu informacji wizualnej dla budynku oraz sprzętu AGD i armatury łazienkowej. Na wrzesień 2020 r. planowana jest z kolei uroczystość otwarcia nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Zgodnie z harmonogramem do tego

czasu powinna już zostać zakończona przeprowadzka co najmniej jednego z oddziałów aktowych Archiwum zlokalizowanych w Krakowie.

Inwestycja przebiega zgodnie z harmonogramem i zmierza bez przeszkód do zaplanowanego końca.

Paweł Ząbczyński
Archiwum Narodowe w Krakowie

Popularyzacja zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie w roku jubileuszowym stulecia Archiwów Państwowych – podsumowanie

Rok 2019 był dla Archiwów Państwowych rokiem szczególnie ważnym. Obchody jubileuszu stulecia ich powstania przyczyniły się do podkreślenia znaczenia archiwów i pokazania jednolitej polityki archiwalnej scalającej różne tradycje ukształtowane na ziemiach polskich w okresie zaborów. O randze, jaką dla naszego narodu ma ich dziedzictwo dokumentacyjne, dobitnie świadczy fakt, iż już w pierwszych miesiącach istnienia odbudowanej Polski, 7 lutego 1919 r., Naczelnik Państwa Józef Piłsudski podpisał *Dekret o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwiami* stanowiący fundament budowy administracji nowo powstałego państwa. Już wiek temu, zgodnie z postanowieniami tego aktu, jednolita struktura organizacyjna obejmowała zarówno archiwa powstałe na ziemiach polskich w XIX i na początku XX w., jak i nowe utworzone w II Rzeczypospolitej. 1 października 1919 r. istniejące od 1878 r. Krajowe Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich w Krakowie również włączono w struktury sieci polskich archiwów państwowych. Od tego czasu krakowskie Archiwum pozostało w tych strukturach, kilkakrotnie zmieniało swoją organizację i nazwę, aż do obecnej nadanej mu przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2012 r.

Podobnie jak w całej sieci archiwów państwowych również w naszej instytucji cały rok 2019 upłynął pod znakiem obchodów jubileuszowych. Logo stulecia Archiwów Państwowych towarzyszyło niemal wszystkim wydarzeniom organizowanym w krakowskim Archiwum. Identyfikacja wizualna obchodów rocznicowych została wprowadzona w internecie jako wizytówka instytucji, a także na publikacjach książkowych czy drukach reklamowych organizowanych wydarzeń. Archiwum Narodowe w Krakowie i jego oddziały zamieściły, podobnie jak inne archiwa, wprowadziły na blankietach korespondencyjnych logotyp informujący o obchodach rocznicowych.

Już w 2018 r. z myślą o nadchodzącym jubileuszu wydano publikację autorstwa dr Moniki Andrasz-Mrożek *Krakowskie Archiwum 1878–1952. Od Krajowego do Państwowego*. Zaś w dniu 7 lutego 2019 r. w 100. rocznicę podpisania *Dekretu o archiwach* opublikowano film dokumentalny zatytułowany „Od Krajowego do Państwowego” przypominający o historii naszej instytucji – dostępny na kanale YouTube pod linkiem https://www.youtube.com/watch?v=k-V_tTyVlwU&t=371s, (scenariusz Lilianna Pochwalska).

Archiwum Narodowe w Krakowie wpisało się w obchody stulecia Archiwów Państwowych jako organizator i współorganizator wystaw, projektów edukacyjnych oraz wydawnictw popularyzujących bogate zbiory archiwalne. Pod hasłem obchodów jubileuszowych zorganizowano m.in.: XII Międzynarodowy Dzień Archiwów w dniu 8 czerwca 2019 r. poświęcony tym razem promocji najcenniejszych obiektów w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie oraz prezentacji nowej odsłony portalu www.szukajwarchiwach.gov.pl. Podczas dnia otwartego pokazano trzy oryginalne XIV-wieczne archiwalia zaliczane

do najcenniejszych i najciekawszych w zasobie (najstarszą zachowaną księgę miejską krakowską, obejmującą zapiski z lat 1300–1375, XIV-wieczną pieczęć majestatyczną króla polskiego Kazimierza Wielkiego oraz dokument Jadwigi Andegaweńskiej z 1385 r. opatrzoną unikatową pieczęcią majestatyczną królowej). Dla uczestników dnia otwartego przygotowano także pokaz mało znanych fotografii dawnego Krakowa (dr Barbara Zbroja), prezentację na temat 29 najcenniejszych i najciekawszych obiektów z zasobu Archiwum (Lilianna Pochwalska), zaś na dziedzińcu wewnętrznym otwarto Plenerowe Laboratorium Archiwalne, gdzie „brano pod lupę” i omawiano wymienione wcześniej oryginalne obiekty (Bożena Lesiak-Przybył, Anna Sokół, Aldona Warzecha). Przygotowano również materiały promocyjne i informacyjne (dr Barbara Berska).

W 2019 r. Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych ustanowił „Dzień Archiwisty” przypadający na 30 września, kiedy wspominany jest św. Hieronim ze Strydonu, patron bibliotekarzy i archiwistów. Z tej okazji zorganizowano w budynku przy ul. Siennej 16 cztery tury warsztatów „Zostań rodzinnym archiwistą”, podczas których przedstawiono za pomocą prezentacji multimedialnych informacje na temat porządkowania, przechowywania i zabezpieczania rodzinnych archiwaliów i pamiątek (Małgorzata Bochenek, Tomasz Wroński). Projekt pokazano również w Centrum Kultury Podgórze – Dwór Czeczów, w trakcie spotkania promocyjnego wydawnictwa *Udział mieszkańców Bieżanowa w walce o niepodległość Polski (1914–1920)* (autor Tomasz Wroński).

Jak każdej jesieni w centrali Archiwum odbyły się spotkania edukacyjne poświęcone historii Krakowa, prowadzone przez rzecznika prasowego Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa – Konrada Myślika. Bogatą ofertę wydarzeń edukacyjnych uzupełniły spotkania warsztatowe i wykłady w ramach II edycji projektu „Halo tu Archiwum!” w dniach 21 listopada – 12 grudnia 2019 r. przeprowadzone w sześciu miejscowościach: Kraków, Nowy Sącz, Bochnia, Nowy Targ, Tarnów i Spytkowice (Anna Sokół i Aldona Warzecha przy udziale pracowników Archiwum). Działania edukacyjne podejmowane przez Archiwum Narodowe w Krakowie dopełniały liczne lekcje i pokazy archiwalne organizowane w ciągu całego roku jubileuszowego.

W 2019 r. podpisano 15 umów i porozumień o współpracy w zakresie popularyzacji zasobu, dzięki którym coraz szerzej promowano zasób krakowskiego Archiwum. Właśnie w wyniku takiej współpracy z Towarzystwem Miłośników Historii i Zabytków Krakowa oraz władzami miasta powstała wystawa plenerowa „650 lat herbu miasta Krakowa” dedykowana prof. Marianowi Friedbergowi, prezentowana w październiku na placu Szczepańskim w Krakowie, a następnie na dziedzińcu Archiwum (Bożena Lesiak-Przybył, Aldona Warzecha, dr hab. prof. UJ Zenon Piech). W roku jubileuszowym zorganizowano samodzielnie lub w ramach współpracy partnerskiej osiem wystaw tradycyjnych: m.in. „Sądeckizna w materiałach archiwalnych Archiwum Narodowego w Krakowie” (wystawa stała w oddziale nowosądeckim ANK); „Tożsamość. 100 lat polskiej architektury 1918–1939” (wystawa przygotowana przez Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki w Warszawie); „W rzeczach wielkich wystarczy chcieć – historia powstania Akademii Górniczej” (wystawa przygotowana przez Akademię Górniczo-Hutniczą im. Stanisława Staszica w Krakowie); „Kombinat formy – przestrzeń Huty im. Lenina na fotografiach z lat 1950–1960” (wystawa zorganizowana przez Ośrodek KARTA); „A więc Wojna! – wspomnienie 1 września 1939” (wystawa przygotowana we współpracy ze Starostwem Po-

wiatowym w Bochni). Archiwum i jego oddziały zamiejscowe włączyły się również w organizację takich wydarzeń, jak: Narodowy Dzień Żołnierzy Wyklętych, Ogólnopolski konkurs inicjatyw samorządowych uczestników OHP „Aktywność – dobry wybór” – praca na rzecz zasobu archiwalnego, Galicyjskie źródła niepodległości Ukrainy i Polski, Weekend z zabytkami powiatu bocheńskiego w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa, Gra Miejska – Bochnia pod okupacją niemiecką.

19 października w Hotelu Polonia miała miejsce uroczystość przekazania w darze Archiwum Narodowemu w Krakowie przez Cech Rzemiosł Różnych Księgi cechowej, zawierającej m.in. wpisy uczniów, zapisy dłużne, poręczenia, sprawy sporne Cechu piekarzy w Krakowie z lat 1440–1628. Pozycja ta stanowi wspaniałe uzupełnienie zgromadzonych już w zasobie akt cechowych.

W roku jubileuszowym podjęto szereg działań informacyjnych i popularyzatorskich umożliwiających szersze dotarcie użytkowników do oferty Archiwum w internecie. W kwietniu 2019 r. uruchomiono nową odsłonę strony internetowej www.ank.gov.pl, w warstwie wizualnej i architektury informacji nawiązującej do portali w domenie gov.pl. W celu dostosowania serwisu internetowego Archiwum Narodowego w Krakowie do kryteriów dostępności cyfrowej WCAG 2.1. przygotowano również portal do prezentacji wystaw wirtualnych – www.archiwalneopowieści.gov.pl. W ramach serwisu ank.gov.pl opublikowano jedenaście nowych galerii i wystaw internetowych (przygotowanych przez dr Barbarę Berską, Lidę Kowarsch oraz stażystów zdobywających zawodowe szlify w krakowskim Archiwum). Cieszący się dużą popularnością edukacyjny portal do nauki paleografii i neografii „Dawne pismo”, jak co roku został uzupełniony o nowe treści, gry i zabawy edukacyjne. Działalność popularyzatorską Archiwum wspierają social media: strona na Facebook-u (11 414 fanów i 11 990 obserwujących) oraz kanał Archiwum Narodowego w Krakowie na YouTube (ponad 22 289 wyświetleń w 2019 r.).

W 2019 r. ukazało się również pięć publikacji książkowych wydanych samodzielnie lub dzięki współpracy wydawniczej krakowskiego Archiwum. Oprócz wspomnianej monografii dotyczącej Bieżanowa autorstwa Tomasza Wrońskiego wydano pod redakcją dr Kamili Follprecht 24. tom „Krakowskiego Rocznika Archiwalnego” oraz katalog do wystawy „650 lecie herbu miasta Krakowa” (Bożena Lesiak-Przybył, Aldona Warzecha, dr hab. prof. UJ Zenon Piech). Edycja źródłowa *Najdawniejszych ksiąg grodzkich krakowskich z lat 1406–1409* przechowywanych w zasobie Oddziału I ANK, przygotowana przez Wiesława Filipczyka przy współpracy dr. hab. Macieja Zdanka i dr. Franciszka Sikory, ukazała się nakładem Archiwum oraz Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk w Warszawie i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Swoją premierę miała również wydana przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych i Archiwum Narodowe w Krakowie publikacja *O miłości Ojczyzny nie deklamowaliśmy...: Wspomnienia Antoniego Sejmeja Górszczyka* w opracowaniu Sylwestra Rękasa.

Lilianna Pochwalska
Archiwum Narodowe w Krakowie

„Poczuj historię. Plenerowe Laboratorium Archiwalne” jako przykład tematycznej imprezy na wolnym powietrzu Archiwum Narodowego w Krakowie

Z okazji obchodów XII Międzynarodowego Dnia Archiwów w dniu 8 czerwca 2019 r. Archiwum Narodowe w Krakowie zorganizowało w swojej siedzibie przy ul. Siennej 16 dzień otwarty. W programie znalazła się m.in. prezentacja oryginałów trzech bezcennych obiektów z zasobu Archiwum: księgi ławniczej miasta Krakowa (najstarsza zachowana księga miejska zawierająca zapisy z lat 1300–1375), pieczęci majestatycznej króla Kazimierza Wielkiego z XIV w. i dokumentu królowej Jadwigi Andegaweńskiej z 7 stycznia 1385 r. zezwalającego Spytkowi z Lisowa na przeniesienie wsi Lisów na prawo niemieckie.

Materiały eksponowane były w sali czytelní Oddziału III Archiwum. Jednocześnie na dziedzińcu budynku przy ul. Siennej 16 ustawiony został namiot, w którym zorganizowano (w godzinach 12.00–19.00) strefę edukacyjną pod hasłem „Poczuj historię. Plenerowe Laboratorium Archiwalne”. W tak zaaranżowanej przestrzeni wydzielono trzy stanowiska tematyczne (oznakowane graficznie), w obrębie których pracownice Archiwum (Bożena Lesiak-Przybył, Anna Sokół, Aldona Warzecha) – w nawiązaniu do równolegle eksponowanych oryginalnych obiektów, dzieliły się wiedzą o metodach i technikach wykonania oraz znaczeniu, funkcji i zdolności prawnej historycznych wytworów kancelarii (takich jak dokument, księga czy pieczęć). Na wszystkich stoiskach prowadzono jednocześnie otwarte wykłady tematyczne z elementami warsztatów i instruktaży, z wykorzystaniem materiałów, narzędzi i innych rekwizytów pozwalających zilustrować i zademonstrować wybrane zagadnienia w praktyce. Taki był podstawowy cel i założenie wydarzenia, mające odzwierciedlenie w jego nazwie, aby uczestnicy mogli omówić interesujące ich tematy w bezpośredniej rozmowie z archiwistami, a przede wszystkim – zdobyć wiedzę i konkretne umiejętności w praktyce, w sposób interaktywny i eksperymentalny, wykonując własnoręcznie określone czynności i zadania.

Pierwsze stoisko – „Zapísane na skórze – średniowieczny dokument” poświęcone zostało budowie i formie dawnych dokumentów, pracy i warsztatowi pisarza, w tym materiałom pisarskim. Odwołując się do prezentowanego dokumentu królowej Jadwigi wystawionego dla Spytki z Lisowa, poruszano tu zagadnienia związane z paleografią, dyplomatyką, działalnością królewskiej kancelarii, osobą samej królowej czy kwestiami średniowiecznego prawa lokacyjnego. Na przykładzie dokumentu królowej Jadwigi objaśniano m.in. jego formuły (protokół, kontekst i eschatokół, z wyodrębnieniem dalszych części), język, rodzaj i dukt pisma, systemy abrewiacji. Prezentowane były wybrane materiały i narzędzia pisarskie (m.in. papirus, pergamin, papier czerpany oraz pióra ptasie i stałótki), omawiano metody ich wytwarzania (np. proces produkcji pergaminu czy sposoby zacinania pióra gęsiego) oraz warsztat pracy pisarza, ilustrowany reprodukcjami grafiki i malarstwa z epoki. Uczestnicy mogli spróbować swoich sił w czytaniu historycznych dokumentów czy kaligrafii.

Drugim punktem na mapie „Laboratorium” było stanowisko zatytułowane „Władcy zaklęci w wosku – królewskie pieczęcie”, koncentrujące się na tematyce sfragistycznej. Zainteresowani goście mogli zdobyć wiedzę w zakresie genezy, funkcji i znaczenia pieczęci jako środka uwierzytelniającego. Analizowano elementy pola pieczętnego i systematykę wyobrażeń pieczętnych. Przybliżano historyczne sposoby wytwarzania pieczęci, metody i techniki ich łączenia z dokumentem, zabezpieczenia autentyczności, czy też formy przechowywania i zabezpieczenia pieczęci i tłoków. Archiwiści odwoływali się do oryginalnych pieczęci prezentowanych podczas wydarzenia – pieczęci majestatycznej Kazimierza Wielkiego, eksponowanej w formie pieczęci luźnej oraz unikatowej pieczęci majestatycznej królowej Jadwigi przywieszanej do dokumentu z 1385 r. – ilustrując omawiane tematy m.in. przerysami obu pieczęci, reprodukcjami zbiorów sfragistycznych Archiwum i innych zabytków czy rekwizytami (takimi jak lak czy wosk pszczeli, plastyczne modele pieczęci oraz współczesne tłoki). W ramach ćwiczeń praktycznych uczestnicy instruktażu mieli okazję wykonać własnoręcznie pieczęcie (lakowe, opłatkowe, tuszowe), co spotkało się z dużym zainteresowaniem, a czasem wręcz entuzjazmem (zwłaszcza młodszych odwiedzających).

Tematyka ostatniego stoiska, pod nazwą „Od deski do deski – średniowieczne księgi miejskie”, koncentrowała się wokół kwestii związanych z bibliologią historyczną. Archiwiści przybliżali budowę historycznych ksiąg, techniki ich wytwarzania, używane do tego narzędzia i materiały, etapy ich produkcji. Punktem wyjścia dla zilustrowania tej problematyki w odniesieniu do książki rękopiśmiennej była prezentowana w tym czasie w sali czytelnii najstarsza księga miejska Krakowa. W kontekście poruszanych tematów dodatkowym walorem był fakt, że księga została spisana na pergaminie, a ponadto zachowała się w formie pozwalającej na identyfikację i rozpatrzenie na jej przykładzie wielu zagadnień związanych z budową książki rękopiśmiennej (doskonale widoczne są w niej np. wyraźne liniowania wierszy). Dodatkowo omawiano działalność kancelarii miejskich, ich sposób funkcjonowania, wytwory (ze szczególnym uwzględnieniem rodzajów i serii ksiąg wytwarzanych w krakowskiej kancelarii oraz treści zapisków najstarszej księgi krakowskiej). Zgłębiano również kwestie dotyczące wynalezienia druku i związanych z tym zmian w procesie produkcji książki. Przekazywanie informacji ułatwiały zgromadzone pomoce (w tym elementy i narzędzia warsztatu intrologatorskiego), które pozwalały na pokazanie wybranych zjawisk w praktyce.

Oprócz tych trzech miejsc, dla najmłodszych przygotowano dodatkowe stoisko – z materiałami do zabawy (puzzle i kolorowanki archiwalne oraz inne gry graficzne i językowe oparte na materiałach z zasobu Archiwum). Ponadto młodsze dzieci otrzymywały na pokaźną wizyty kolorowe naklejki z grafiką identyfikującą wydarzenie.

Zaproponowana forma spotkania z użytkownikami archiwów i miłośnikami historii była pierwszym tego typu doświadczeniem dla Archiwum i stanowiła swojego rodzaju eksperyment w zakresie sposobu organizacji imprez otwartych. Celowo zrezygnowano z popularnej formy wykładu czy prelekcji na rzecz otwarcia się na bezpośredni kontakt i rozmowę z odwiedzającymi, proponując wykonywanie zadań praktycznych. Tematy dyskusji zostały określone w luźnych ramach. Myślą przewodnią były zagadnienia sygnalizowane w nazwach stoisk, jakkolwiek rozległe spektrum zainteresowań i wiedzy uczestników powodowało, że każda rozmowa toczyła się w inny, i tylko w niewielkim stopniu przewi-

dywalny, sposób. Dla prowadzących „Plenerowe Laboratorium Archiwalne” stanowiło to duże wyzwanie – wymagało elastyczności i spontaniczności, a nierzadko moderacji dyskusji pomiędzy gośćmi. Oprócz dbałości o poziom merytoryczny przekazywanych treści, na barkach archiwistów spoczywał też ciężar zainteresowania prezentowanym tematem, wciągnięcia odwiedzających do rozmowy i zachęcenia do zgłębiania wiedzy. Było to szczególnie trudne, gdyż wszystkie stanowiska, a każde miało wiele do zaoferowania, zgromadzone zostały na niewielkiej przestrzeni dziedzińca budynku przy ul. Siennej 16. Efekt jednakże przerósł oczekiwania organizatorów, okazało się, że właśnie w takiej bezpośredniej i nieformalnej atmosferze możliwe jest przekazanie pokażnej dawki wiedzy w sposób precyzyjnie odpowiadający potrzebom odbiorców. Bo to właśnie uczestnicy, dzięki możliwości porozmawiania z archiwistami i zadawania pytań, w rzeczywistości określali kierunek rozwoju każdej z prowadzonych z opiekunami stanowisk rozmów. Taka forma kontaktu pozwoliła odwiedzającym na wyrażanie własnych zainteresowań i potwierdziła, jak wiele osób interesuje się historią i archiwaliami. A przede wszystkim była dla organizatorów dowodem, że archiwa są magnesem nie tylko dla profesjonalistów – naukowców czy wyspecjalizowanych w poszukiwaniach genealogów, ale w równym stopniu dla amatorów, którzy w wielu wypadkach nie mieli okazji samodzielnie korzystać z zasobu archiwalnego, jednak prezentowane zagadnienia okazały się dla nich interesujące. Dla takich osób ciekawy jest zasób archiwalny i to, co się w nim kryje, ale także praca archiwistów czy konserwatorów, owiana pewną aurą tajemniczości ze względu na wąską specjalizację i niewielką medialność.

Bezpośrednia forma spotkania podczas „Laboratorium” miała jeszcze jeden, niespodziewany efekt. W trakcie rozmów z uczestnikami związanych z prezentowanymi zagadnieniami archiwiści natychmiast otrzymywali informację zwrotną na temat postrzegania imprezy oraz sugestie i propozycje tematów przyszłych spotkań. Dzięki temu wiadomo, że odbiór „Laboratorium” był bardzo pozytywny i że jest zapotrzebowanie na tego typu bezpośredni kontakt z Archiwum i pracującymi w nim specjalistami. Pozwala to na wniosek, że Archiwum powinno częściej angażować się w organizację tego typu wydarzeń otwartych i że kolejne przygotowane w takiej formie spotkania mają również szansę zyskać duże zainteresowanie.

*Anna Sokół, Aldona Warzecha
Archiwum Narodowe w Krakowie*

Sprawozdanie z realizacji projektu „Archiwa Rodzinne Niepodległej” w Archiwum Narodowym w Krakowie

W 2019 r. Archiwum Narodowe w Krakowie uczestniczyło wraz z innymi archiwami państwowymi w realizacji ogólnopolskiego projektu Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych pt. „Archiwa Rodzinne Niepodległej”. Jego celem było zwrócenie uwagi społeczeństwa na unikalną wartość rodzinnych pamiątek i aktywne zaangażowanie w dalsze świętowanie 100. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości.

Projekt ten skierowany był głównie do osób posiadających w domowych zbiorach archiwalia, nieraz zapomniane i podniszczone. Miał zachęcić do otoczenia tych materiałów opieką i przywrócenia im dawnej świetności. Adresowany był również do tych wszystkich, którzy pamiętają i troszczą się o nie – a chcieliby to robić jeszcze lepiej.

W ramach inauguracji projektu „Archiwa Rodzinne Niepodległej” 30 września 2019 r. w siedzibie Archiwum Narodowego w Krakowie przy ul. Siennej 16 zorganizowano warsztaty „Zostań rodzinnym Archiwistą”. Wiedzę z zakresu prawidłowego porządkowania oraz właściwych zasad zabezpieczania i przechowywania dokumentów w domowych warunkach przekazali adeptom archiwistyki: Tomasz Wroński, pracownik Oddziału III – akt miasta Krakowa, samorządu terytorialnego, wyznaniowych, szkół i organizacji społecznych oraz Małgorzata Bochenek, kierownik Oddziału VIII – konserwacji i zabezpieczania zasobu archiwalnego.

Ponadto dr hab. Wojciech Krawczuk, dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie uhonorował darczyńców, dzięki którym wydano drukiem dzienniki i wspomnienia należące niegdyś do prywatnych kolekcji, a obecnie będące częścią zasobu krakowskiego Archiwum. Podczas warsztatów swoimi doświadczeniami na temat popularyzacji materiałów z rodzinnych archiwów i domowej edukacji historycznej podzielił się również Andrzej Madej.

Ogółem we wszystkich spotkaniach warsztatowych, połączonych częściowo z pokazami materiałów archiwalnych oraz z konsultacjami, uczestniczyło ponad 100 osób, w tym uczniowie szkoły podstawowej, genealogzy rodinni, nauczyciele, bibliotekarze, muzealnicy i archiwiści.

Zgodnie z założeniami projektu „Archiwa Rodzinne Niepodległej” do zasobu Archiwum udało się także pozyskać ciekawe kolekcje z archiwów domowych.

Kolekcja rodziny Stach, przekazana w darze przez Marka Kołodzieja, zawiera materiały archiwalne z lat 1905–1972. Składają się na nie m.in. fotografie i portrety, dokumenty osobiste oraz akta dotyczące służby wojskowej i pracy zawodowej Jana Stacha, żołnierza Armii generała Hallera, następnie Wojska Polskiego, uczestnika wojny polsko-ukraińskiej i polsko-bolszewickiej, z zawodu szewca. W kolekcji tej wart wyróżnienia jest ciekawy wizualnie album z tablicami przedstawiającymi wzory obuwia zaprojektowane przez J. Stacha.

Druga z kolekcji ofiarowana została przez Krystynę Jelonek-Litewkę. Dotyczy Jana Steca, żołnierza Legionów Polskich i Wojska Polskiego, z zawodu zootechnika. Składa się

z dokumentacji z lat 1912–1983 zawierającej informacje na temat jego służby wojskowej, w tym m.in. z notatek, fotografii, własnych życiorysów, dokumentów podróży, kart służbowych, zaświadczeń, książeczki poborowej, karty legitymacyjnej, wykazów żołnierzy 3. kompanii i kompanii technicznej 13. Pułku Piechoty Wojska Polskiego, programu kursu szturmowego, wykazu regulaminów i instrukcji dla oficerów rezerwy, instrukcji wewnętrznej dla kursów oficerów rezerwy, rozkazów, fragmentu dziennika personalnego, akt sądu honorowego, gazet i wycinków prasowych. Szczególnie cenne wydają się artykuły z prasy codziennej na temat odzyskania przez Polskę niepodległości i wyzwolenia Krakowa w 1918 r., z naniesionymi odręcznie przez J. Steca, świadka tamtych wydarzeń, uwagami. Znaczący jest też, powstały w 1919 r., noszący klauzulę „tajne”, Program ośmiotygodniowego kształcenia szturmowego, ułożony przez instruktorów szkoły szturmowej Dowództwa Okręgu Generalnego „Kraków”, w tym również przez ppor. J. Steca.

Wybrane akta z ww. kolekcji oraz z archiwów rodzinnych będących w posiadaniu: Marii Anny Król (kolekcja rodziny Pawlików), Jolanty Krupy (kolekcja rodziny Pisulów), K. Jelonek-Litewki (kolekcja rodziny Jelonków), Marii Masior (kolekcja rodziny Masiorów) zostały umieszczone na stronie internetowej projektu: <https://archiwarodzinne.gov.pl/>.

Tomasz Wroński
Archiwum Narodowe w Krakowie

**Wystawa plenerowa „650 lat herbu miasta Krakowa”
dedykowana Profesorowi Marianowi Friedbergowi w 50. rocznicę śmierci**

W marcu 2019 r. minęła 50. rocznica śmierci prof. Mariana Friedberga (1902–1969), wybitnego historyka i archiwisty, wieloletniego dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie (1939–1952). Jednym z ważnych osiągnięć Profesora było naukowe opracowanie dziejów herbu Krakowa¹ – stało się ono podstawą do starań o jego urzędowe zatwierdzenie. Choć z powodu wybuchu wojny urzędowe przyjęcie herbu nie doszło do skutku, to jednak projekt zamieszczony w rozprawie M. Friedberga był przez 65 lat faktycznym herbem miasta, do czasu jego nowoczesnego opracowania i oficjalnego zatwierdzenia w 2002 r.

Archiwum Narodowe w Krakowie, chcąc uhonorować osobę prof. M. Friedberga, a jednocześnie ukazać dzieje i znaczenie herbu Krakowa, przygotowało we współpracy z Towarzystwem Miłośników Historii i Zabytków Krakowa oraz Urzędem Miasta Krakowa plenerową wystawę poświęconą dziejom herbu Krakowa. Zaprezentowana została najpierw na placu Szczepańskim w Krakowie (w dniach 8–29 października 2019 r.), a następnie na dziedzińcu budynku Archiwum Narodowego w Krakowie przy ul. Siennej 16 (od 29 października do 2 grudnia 2019 r.). Honorowy patronat nad wystawą objął Prezydent Miasta Krakowa Jacek Majchrowski, który przemówił – obok przedstawicieli organizatorów, na jej uroczystym otwarciu na placu Szczepańskim w Krakowie w dniu 10 października 2019 r., o godzinie 12.00.

Inicjatorem i pomysłodawcą ekspozycji był dr hab. prof. UJ Zenon Piech, kierownik Zakładu Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, był on również autorem scenariusza i, wraz z Bożeną Lesiak-Przybył i Aldoną Warzechą, współautorem koncepcji merytorycznej. Projekt graficzny ekspozycji opracowała dr hab. prof. ASP Barbara Widłak z Katedry Komunikacji Wizualnej Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie.

Herb Krakowa jest głównym znakiem miasta od trzeciej ćwierci XIV w. Wprowadzony w czasach Kazimierza Wielkiego, przez 650 lat współistniał z miastem, stopniowo utrwalał się, ale ulegał też przemianom. Autorzy chcieli zaprezentować zarówno dzieje herbu Krakowa (od średniowiecza do współczesności), jak również ukazać niezliczone sfery jego występowania jako znaku prawnego i dzieła sztuki.

Przeprowadzona kwerenda potwierdziła obecność herbu niemal we wszystkich obszarach aktywności miasta i jego mieszkańców, jednak konieczne było znaczne ograniczenie zebranego materiału i dokonanie wyboru głównych zagadnień ilustrujących jego dzieje i funkcje². Względy techniczne (eksponowanie materiałów w formie wystawy posterowej)

¹ Marian Friedberg, *Herb miasta Krakowa*, „Rocznik Krakowski” 1937, t. 28, s. 97–138.

² Założenia, przebieg i szczegółowe omówienie wyników kwerendy zob. Bożena Lesiak-Przybył, Aldona Warzecha, *Herb Krakowa w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie*, [w:] *650 lat herbu miasta Krakowa. Katalog wystawy*, Kraków 2019, s. 23–26.

wymuszały bowiem dostosowanie zakresu i rozmiarów ekspozycji do tej formy prezentacji. Wystawa została oparta w zasadniczej większości na materiałach archiwalnych z zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie. W celu dopełnienia przekazu, w niektórych przypadkach, narrację urozmaiciły wizerunki eksponatów i muzealiów pochodzących ze zbiorów innych instytucji: Archiwum Głównego Akt Dawnych, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Bazyliki Mariackiej w Krakowie, Biblioteki Jagiellońskiej, Kościoła pw. św. Wojciecha w Krakowie, Muzeum Krakowa, Muzeum Narodowego w Krakowie, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Urzędu Miasta Krakowa, Zamku Królewskiego w Warszawie. Obiekty te zajmowały na wystawie wyjątkową pozycję, wspaniale ją wzbogacając.

Ostatecznie na 26³ planszach zaprezentowane zostały obiekty ilustrujące dzieje herbu Krakowa oraz bogactwo i zróżnicowanie dziedzin życia notujących jego obecność. Każda plansza zawierała tytuł sygnalizujący jej tematykę, tekst zasadniczy opracowany w konwencji popularnonaukowej oraz ilustracje obiektów wraz z rozbudowanymi podpisami. Łącznie na wystawie pokazano 190 obiektów, których różnorodność była ogromna⁴.

Trzy pierwsze plansze: „Herb znak miasta”, „Na początku była pieczęć”, „Geneza herbu” stanowiły niejako wprowadzenie do tematu. Najstarszym zachowanym zabytkiem przedstawiającym herb Krakowa jest dzwon z kościoła Mariackiego, datowany na czwartą ćwierć XIV w. Natomiast od XV w., obok pieczęci miejskich, herb pojawiał się coraz częściej na różnych zabytkach związanych z miastem. Wybrane starodruki, zebrane na tablicy „Blask renesansowych druków”, dowodziły, że od XVI w. działały w Krakowie liczne oficyny wydawnicze używające jako elementu identyfikacji sygnetów drukarskich, na których, obok herbów państwowych Orła i Pogoni, ważne miejsce zajmował herb Krakowa oraz znak konkretnego drukarza. Dalsze przemiany herbu Krakowa, aż do wersji znanej obecnie, kształtowały się przez dłuższy czas. Na planszy „Lata zmian” zasygnalizowany został ów proces, trwający od czwartej ćwierci XVI w. aż do 1661 r., a mający na celu udostojnienie herbu królewskiego miasta. Od średniowiecza jednym z najważniejszych miejsc w przestrzeni miasta był ratusz, siedziba władz, tam mieściły się kancelaria i archiwum miejskie, tam przechowywano tłoki pieczętnie oraz księgi miejskie i dokumenty. Z tą szeroką obecnością herbu w rozlicznych obszarach aktywności miasta można było zapoznać się na kilku kolejnych planszach („Ratusz – siedziba władz miejskich”, „Dokumenty miejskie”, „Oprawy ksiąg miejskich i superekslibrisy”, „Ilustracje w księgach miejskich”, „Chorągiew Krakowa”, „Budynek Magistratu”). Wprawdzie głównym obszarem manifestacji herbu Krakowa była sfera świecka, jednak mocny wpływ religii na życie mieszkańców miasta i jego władz prowadził do obecności herbu także w przestrzeni sakralnej, co ilustrowała tablica „W sferze sakralnej”. Natomiast związek miasta z Uniwersytetem Jagiellońskim, znajdujący odzwierciedlenie także w symbolice heraldycznej (co przejawiało się współwystępowaniem obydwu herbów – miasta i Uniwersytetu – zarówno na pieczęciach poszczególnych wydziałów, jak i na zachowanych zabytkach uniwersyteckich) ilustrowała plansza

³ Na wystawę złożyło się 28 plansz, z czego dwie – tytułowa i końcowa, miały charakter wyłącznie informacyjny (tytuł wystawy, dane organizatorów i partnerów itp.). Zawartość merytoryczna ekspozycji była prezentowana na pozostałych 26 tablicach.

⁴ W tym: dokumenty, księgi, tłoki pieczętnie i pieczęcie, rysunki, grafiki, fotografie, dyplomy, zaproszenia, kalendarze, afisze i bilety teatralne oraz inne druki okolicznościowe, mapy, plany, starodruki i książki oraz muzealia.

„W przestrzeni Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Inne obszary występowania herbu Krakowa ukazane zostały na tablicach „Wśród herbów państwa”, „Widoki i plany Krakowa”, „W symbolice cechowej”, „W życiu codziennym XIX–XX wieku”. Dalsze przemiany herbu Krakowa w ujęciu chronologicznym można było z kolei prześledzić na planszach: „Herb miasta herbem państwa” (okres Wolnego Miasta Krakowa), „W autonomicznym Krakowie”, „Odzyskiwanie wolności”, „W drodze do zatwierdzenia”, „Pod okupacją niemiecką”, „W czasach PRL”, aż po czasy współczesne (tablice „Współczesne insygnia władz miasta” i „Znaki miasta dziś”). Zebrany materiał potwierdził, że w zasadzie niezależnie od okresu historycznego – herb miasta odgrywał ogromną rolę w przekazie propagandowym każdej epoki i był wykorzystywany niemal we wszystkich dziedzinach życia miasta i społeczeństwa. Ostatnia plansza – „Herb Krakowa w badaniach naukowych” stanowiła uhonorowanie trzech wybitnych historyków – badaczy herbu Krakowa – prof. M. Friedberga, Adama Chmiela (1865–1934) i doc. Włodzimierza Budki (1894–1977).

Wszystkie materiały zgromadzone na wystawie, w układzie zaprezentowanym na planszach, udało się zebrać w katalogu wystawy⁵, który ukazał się drukiem już w listopadzie 2019 r. i został wydany nakładem Archiwum Narodowego w Krakowie. Premierę publikacji połączono z uroczystym zamknięciem wystawy, które odbyło się w dniu 30 listopada 2019 r. w siedzibie Archiwum przy ul. Siennej 16. Dr hab. prof. UJ Z. Piech uświetnił finał swoim wykładem pt. „Herb Krakowa – klejnot dziedzictwa historycznego miasta” oraz oprowadzeniem zebranych po ekspozycji.

Pragniemy podziękować wymienionym wyżej instytucjom, dzięki którym nasza ekspozycja była atrakcyjniejsza, Panu Bogdanowi Kasprzykowi z Urzędu Miasta Krakowa za nieocenione wsparcie oraz Koleżankom i Kolegom z Archiwum za udzieloną pomoc.

Bożena Lesiak-Przybył, Aldona Warzecha
Archiwum Narodowe w Krakowie

⁵ 650 lat herbu miasta Krakowa. Katalog...

**„Halo, tu Archiwum!” 2019 – druga edycja
wydarzenia edukacyjnego Archiwum Narodowego w Krakowie**

W 2018 r. Archiwum Narodowe w Krakowie przeprowadziło po raz pierwszy wydarzenie edukacyjne „Halo, tu Archiwum!” obejmujące serię spotkań, prelekcji i warsztatów, przeznaczonych dla grup szkolnych i osób prywatnych¹. Z uwagi na duże zainteresowanie, jakim cieszyła się jego pierwsza odsłona, w 2019 r. zorganizowana została druga edycja.

Wydarzenia związane z „Halo, tu Archiwum!” 2019 odbywały się w terminie 21 listopada – 12 grudnia 2019 r. we wszystkich oddziałach i ekspozyturach Archiwum, tj. centrali w Krakowie (29–30 listopada), oddziałach w Bochni (25 listopada), Nowym Sączu (21–22 listopada), Tarnowie (9 grudnia), ekspozyturach w Nowym Targu (11–12 grudnia) i Spytkowicach (4 grudnia). Partnerami Archiwum w tym przedsięwzięciu byli: Stowarzyszenie Bochniaków i Miłośników Ziemi Bocheńskiej oraz Miejski Dom Kultury w Bochni. Podobnie jak w ubiegłym roku udział we wszystkich spotkaniach był bezpłatny i otwarty, dla grup obowiązywały wcześniejsze zapisy.

Tegoroczna oferta w porównaniu do 2018 r. została zdecydowanie poszerzona, obejmując większy i bardziej różnorodny zakres tematów². Spotkania były poświęcone: pamięci rodzinnej – warsztaty „Walizka ze strychu, czyli odkrywamy rodzinne tajemnice” (Karolina Gołąb-Malowicka, Małgorzata Klimas), „Drzewo – sadzimy czy tworzymy? Warsztaty genealogiczne” (Zofia Sitko, Stowarzyszenie Bochniaków i Miłośników Ziemi Bocheńskiej); historii odkrywanej przez pryzmat nauk pomocniczych (sfragistyki, heraldyki, paleografii i epigrafiki) – warsztaty „Strażnicy dokumentów – tajniki dawnych pieczęci” (Anna Sokół), „Herb, czyli opowieść bez słów” (Aldona Warzecha), „Pióro, skóra i atrament. Jak dawniej pisano i jak to dziś odczytać” oraz „Napisy trwałe jak kamień. Gdzie ich szukać i jak odczytać” (Anna Sokół, Aldona Warzecha). Kolejne przybliżały: warsztat i metody badawcze historyka – prelekcje „Budynki, które widziały przeszłość. Jak odtwarzać historię krakowskiej kamienicy” (Kamila Follprecht), „Mała ojczyzna. Badania nad historią lokalną – praktyczne informacje na temat poszukiwań” (Tomasz Wroński), „Źródła historyczne i kilka słów o sekretach w nich ukrytych” (Agnieszka Gicala) oraz historie lokalne – warsztaty i prelekcje „Wojna zaczęła się w Tarnowie... i nie tylko – materiały do dziejów historii lokalnej w archiwach” (Anna Drąg-Sukiennik), „Nowy Targ w dokumencie”, czy też „Początki hokeja w Nowym Targu” (Izabela Watycha), „U »źródła« Spytkowic” (Joanna Jagiełło), „Sławni ludzie w Bochni. Aktorzy, malarze, literaci” (Zo-

¹ Anna Sokół, Aldona Warzecha, „Halo, tu Archiwum” 2018 – wydarzenie edukacyjne Archiwum Narodowego w Krakowie, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2018, t. 24, s. 313–315; pełny program pierwszej edycji spotkań – zob. <http://dawnepismo.ank.gov.pl/pl/halo-tu-archiwum-i-nowe-warsztaty-dawnego-pisma> (odczyt: 01.03.2020).

² Pełny program drugiej edycji „Halo, tu Archiwum” 2019 – zob. <https://ank.gov.pl/halo-tu-archiwum-2019/> (odczyt: 01.03.2020).

fia Sitko, Stowarzyszenie Bochniaków i Miłośników Ziemi Bocheńskiej). Oprócz tego, podobnie jak w pierwszej edycji wydarzenia, prezentowano wiedzę o archiwum i pracy archiwistów, w tym o wykorzystaniu w niej nowoczesnych narzędzi – warsztaty i prelekcje „Mały archiwista – moja pierwsza wizyta w archiwum” (Agnieszka Filipek, Agnieszka Jeleń), „Archiwum – zachować dla pokoleń” (Ewa Kolasa, Barbara Sołtys), „Nie taki diabeł straszny, jak go malują, czyli jak szukać, żeby znaleźć” (Kamil Marszałek), „Archiwa rodzinne skarbnicą pamięci” (Janina Kęsek, Stowarzyszenie Bochniaków i Miłośników Ziemi Bocheńskiej). W tym roku specjalną propozycję skierowano do seniorów – były to spotkania „Opiszmy PRL” (Sylwester Rękas). W ich trakcie nowosądeczanie uczyli się opisywać fotografie i pomagali archiwistom w rozpoznaniu wydarzeń i miejsc uwiecznionych na zdjęciach w okresie, który mogli pamiętać z młodości.

W Krakowie rozpoczęcie wydarzenia w dniu 30 listopada 2019 r. połączono z zakończeniem zorganizowanej przez Archiwum wystawy plenerowej „650 lat herbu miasta Krakowa”. Dzięki temu program został wzbogacony o wykład dr. hab. prof. UJ Zenona Piecha, poświęcony dzieciom herbu Krakowa wraz z oprowadzeniem po ekspozycji. Tego samego dnia przeprowadzono otwarte warsztaty heraldyczne przeznaczone dla dzieci z rodzicami, generujące współdziałanie i aktywność wszystkich członków rodziny – uczestników spotkania. Taka formuła zajęć była nowym elementem w ofercie „Halo, tu Archiwum!”.

Spotkania edukacyjne odbyły się w siedzibach Archiwum lub zostały zorganizowane w miejscowych szkołach (ze względu na brak możliwości lokalowych takie rozwiązanie przyjęto w Tarnowie i Nowym Targu). Natomiast w Bochni zajęcia miały też miejsce w pomieszczeniach udostępnionych przez partnerów, tj. w Domu Bochniaków (Stowarzyszenie Bochniaków i Miłośników Ziemi Bocheńskiej) i Miejskim Domu Kultury.

W ciągu dziewięciu dni odbyło się 60 spotkań edukacyjnych, w których wzięło udział 1 188 uczestników³, od najmłodszych grup przedszkolnych, przez uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych, po studentów uczelni wyższych, osoby dorosłe (w tym kilkudziesięciu nauczycieli) i seniorów. Cztery z ww. spotkań przeprowadziły osoby reprezentujące Stowarzyszenie Bochniaków i Miłośników Ziemi Bocheńskiej (Janina Kęsek i Zofia Sitko), pozostałe 56 pracownicy Archiwum.

Dla wszystkich biorących udział w spotkaniach przygotowano materiały warsztatowe i karty pracy, wykorzystane w trakcie zajęć jako pomoce dydaktyczne, utrwalające zdobytą wiedzę. Uczestnicy otrzymali również materiały informacyjno-promocyjne na temat Archiwum i samego wydarzenia „Halo, tu Archiwum!”, dla którego w tym roku przygotowano specjalne materiały promocyjne (plakaty, ulotki, teczki, notesy, ołówki i cukierki). Dzięki nim wydarzenie zyskało atrakcyjną identyfikację wizualną, ma ona szansę stać się jego znakiem rozpoznawczym również w kolejnych latach.

Oferta Archiwum, podobnie jak w zeszłym roku, spotkała się z ogromnym zainteresowaniem, co sprawiło, że zorganizowano sześć dodatkowych spotkań poza planowanym harmonogramem, skorzystały z nich grupy, dla których zabrakło miejsca. Ponadto już po zakończeniu cyklu z kilku małopolskich szkół wpłynęły do Archiwum prośby o przeprowadzenie w szkołach wybranych warsztatów z tegorocznego programu spotkań.

³ Dla porównania w trakcie pierwszej edycji wydarzenia przeprowadzono 47 spotkań, w których uczestniczyło 915 osób.

Uczestnicy zajęć wyrażali pozytywne opinie o ofercie „Halo, tu Archiwum!”, dzieci biorące udział w warsztatach często reagowały entuzjastycznie. Dla organizatorów wydarzenia i prelegentów szczególnie ważne były opinie nauczycieli i opiekunów grup szkolnych. Potwierdzili oni, że tematy poruszane w trakcie warsztatów i prelekcji mogą być przez nich wykorzystane w pracy dydaktycznej, a wiedza zdobyta przez uczniów podczas spotkań w Archiwum będzie stanowiła podbudowę dla kolejnych lekcji w szkole. Dydaktycy zwracali także uwagę na atrakcyjność warsztatowej formy zajęć dla nich i ich podopiecznych. Opiekunowie grup wielokrotnie zadawali pytanie, czy tego typu spotkania edukacyjne będą kontynuowane i sygnalizowali chęć udziału w kolejnych edycjach „Halo, tu Archiwum!”. Co szczególnie cenne, zanotowano ponowne wizyty nauczycieli, którzy uczestniczyli w pierwszej edycji „Halo, tu Archiwum!”, tym razem z kolejnymi rocznikami uczniów.

Dzięki realizacji „Halo, tu Archiwum!” 2019 ponownie udało się przedstawić Archiwum jako instytucję przyjazną, ciekawą i nowoczesną. Powtórne wizyty nauczycieli dowodzą wzrostu rozpoznawalności oferty edukacyjnej Archiwum i samej instytucji wśród dydaktyków, wypracowanej dzięki pierwszej edycji wydarzenia. Propozycja „Halo, tu Archiwum!” znowu spotkała się z dużym zainteresowaniem i ciepłym przyjęciem, co potwierdza zapotrzebowanie na tego typu aktywność i jest dobrym prognostykiem dla przyszłych inicjatyw. „Halo, tu Archiwum!” w przeciągu ostatnich dwóch lat stało się niewątpliwie sztandarowym przedsięwzięciem świadczącym o zaangażowaniu Archiwum w działalność edukacyjną.

Anna Sokół, Aldona Warzecha
Archiwum Narodowe w Krakowie

Tworząc skrawek historii... Wybrane inicjatywy z zakresu popularyzacji zasobu Archiwum Nauki PAN i PAU w 2019 r.

„Zbiorowa pamięć każdej wspólnoty, stanowiąca fundament jej tożsamości, jest jakąś wypadkową utrwalonych i rozpoznanych pamięci indywidualnych, jednostkowych. Pamięć jednostkowa natomiast – nie ta mglista, właściwa dla tradycji ustnej, ale ukonkretniona i dająca się udokumentować – ma swoje oparcie w spuściznach jednostek, żyje na swój sposób w ich osobistych archiwach”¹.

Idąc o krok dalej w interpretacji powyższego cytatu, można by dodać, że pamięć o archiwach osobistych i ich twórcach żyje głównie dzięki inicjatywom podejmowanym przez instytucje, w których są przechowywane. Bogactwo i różnorodność spuścizn to temat trudny do wyczerpania czy zamknięcia w sztywnych ramach². Materiały pozostające po uczonych nie tylko zasługują na zainteresowanie, ale i wręcz „domagają się” pokazania publiczności. Szeroko rozumiana popularyzacja sprzyja zaś budowaniu świadomości historycznej, wpływa na odbiór społeczny archiwum czy efektywność podejmowanych przez nie działań³.

W 2019 r. Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności (dalej: Archiwum Nauki) podjęło szereg inicjatyw dotyczących promocji swojego zasobu. Podobnie jak w latach ubiegłych odbyły się wernisaże wystaw oraz kontynuowano projekty badawcze w ramach współpracy krajowej i zagranicznej. Rozbudowano ofertę edukacyjną, adresowaną nie tylko do uczelni, ale również szkół średnich. Zorganizowano konferencję naukową integrującą środowisko specjalistów, a także warsztaty dla studentów i archiwistów zakładowych. Każde z podjętych przedsięwzięć zasługuje na szczegółowe omówienie, a niniejszy tekst będzie zaledwie ich skróconą prezentacją.

Najważniejszym wydarzeniem ubiegłego roku była kolejna już konferencja metodyczna „Spuścizna w XXI wieku – problemy gromadzenia, opracowywania i udostępniania”

¹ Jerzy Wyrozumski, *Słowo wstępne*, [w:] Małgorzata Mrówka, Marcin Maciuk, *Ocalone od niepamięci... Co kryją archiwa osobiste uczonych i twórców? W 10. rocznicę powołania Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie*, Kraków 2012, s. 5.

² Zob. szerzej: Rita Majkowska, *Bogactwo, różnorodność, rozproszenie... Archiwum osobiste (spuścizna) okiem archiwisty*, [w:] *Spuścizny – co po nas zostaje? Zagadnienia metodologiczne*, red. Adam Górski, Kraków 2018, s. 11–16; eadem, *Archiwum osobiste czy spuścizna? Z tradycji gromadzenia materiałów pochodzenia prywatnego w Krakowie w XIX i XX wieku*, [w:] *VI Konferencja Archiwów Instytucji Naukowych w Polsce. Kraków 13–14 IX 2001 r.*, red. Jerzy Michalewicz, Z prac Archiwum UJ, Seria F Varia t. 3, Kraków 2002, s. 11–21.

³ Zob. szerzej: Marlena Jabłońska, *Komunikacja społeczna i public relations w archiwach. Zarys problematyki badawczej*, [w:] *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, t. 2, red. Waldemar Choraży-czewski, Robert Degen, Krzysztof Syta, Toruń 2008, s. 63–80.

(16 października 2019 r.)⁴, objęta patronatem honorowym przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Wzięli w niej udział przedstawiciele: Archiwum Narodowego w Krakowie, Polskiej Akademii Nauk (dalej: PAN) Archiwum w Warszawie, Uniwersytetu Warszawskiego, Biblioteki Kórnickiej, Instytutu Masaryka i Archiwum Akademii Nauk Republiki Czeskiej, Instytutu Historii Uniwersytetu Karola i Archiwum Uniwersytetu Karola w Pradze oraz archiwów państwowych.

Konferencja była poświęcona archiwom osobistym w różnych ośrodkach naukowych i archiwalnych. W syntetyczny sposób podsumowała problemy, z jakimi borykają się instytucje gromadzące tego typu materiały. Wysoka frekwencja oraz ożywione obrady pokazały, jak ważna była to inicjatywa, tym bardziej że w środowisku archiwistów coraz mocniej podkreśla się zaniechanie dysputy nad metodyką opracowywania zasobu archiwalnego. Coraz więcej uwagi poświęca się za to dokumentowi elektronicznemu w związku z systemem Elektronicznego Zarządzania Dokumentacją (EZD)⁵. Nieprzypadkowo zagadnienie to zdominowało dyskusję towarzyszącą posiedzeniu.

Nowe technologie, nośniki informacji, bazy danych oparte na tych samych hasłach kluczowych to bez wątpienia najważniejsze wyzwania współczesnych archiwów. Znalazły one również odzwierciedlenie w tematyce wygłoszonych referatów⁶. Nie można jednak zapominać, że metodyka opracowywania zasobu to niezwykle obszerna i wielowątkowa problematyka badawcza, a postępująca standaryzacja opisu nie może oznaczać jej marginalizacji⁷. Szczególnie mocno wybrzmiewa jednak dzisiaj pytanie o efekty. Rewizja dotychczasowego dorobku to nie próba negacji fundamentów polskiej archiwistyki, ale szukania rozwiązań lepszych, wydajniejszych, przyszłościowych. Tym bardziej że w ostatnich latach można było zaobserwować rozwój „paradygmatu dostępu do archiwaliów”⁸. Z drugiej strony, zbliżenie archiwów do potrzeb użytkowników, digitalizacja przyjmująca postać

⁴ Na temat wcześniejszych konferencji zob. Bernadeta Wilk, *Konferencje naukowe Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie w latach 2007–2013*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2014, t. 20, s. 157–164.

⁵ Zob. Irena Mamczak-Gadkowska, Krzysztof Strykowski, *Wstęp*, [w:] *Metodyka i standardy opracowania archiwalnego. Rzeczywistość i potrzeby*, red. Irena Mamczak-Gadkowska, Krzysztof Strykowski, Poznań 2019, s. 7.

⁶ Szczegółowy program zob.: *Spuścizna w XXI wieku – problemy gromadzenia, opracowywania i udostępniania*. Program konferencji naukowej Archiwum Nauki PAN i PAU, 16 października 2019 r., <http://archiwumnauki.pan.pl/?p=1655> (odczyt: 29.01.2020).

⁷ Zob. np. Wiesława Kwiatkowska, *Opracowanie archiwalne w Polsce w dobie standaryzacji opisu archiwalnego. Zmiana metodyki czy narzędzi pracy?*, [w:] *Metodyka i standardy...*, s. 11–19; Waldemar Chorążyczewski, *Ewolucja standardów opisu archiwalnego*, [w:] *Problemy archiwalnego opisu informacyjnego*, red. Waldemar Chorążyczewski, Agnieszka Rosa, Symposia Archivistica t. 4, Warszawa 2017, s. 13–21; Bohdan Ryszewski, *Metodyka opisu archiwalnego w polskich systemach informatycznych*, [w:] *Problemy archiwalnego opisu...*, s. 23–29; Paweł Perzyna, *Standaryzacja opisu archiwalnego a digitalizacja*, [w:] *Standaryzacja opisu archiwalnego*, red. Jerzy Bednarek, Paweł Perzyna, Symposia Archivistica t. 3, Warszawa 2016, s. 17–41.

⁸ Zob. szerzej: Angelika Menne-Haritz, *Dostęp do archiwów, czyli przeformułowanie archiwalnego paradygmatu*, „Archeion” 2002, t. 104, s. 68–95. Tekst pierwotnie zamieszczony w „Archival Science” 2001, Vol. 1, s. 57–82.

wieloletnich projektów nie mogą sprowadzać ich funkcji do „fabryki informacji”. Coraz ważniejszą rolę w procesie zabezpieczania dokumentacji odgrywają też archiwa naukowe, w tym skupione na spuściznach. Nie powinny one wycofywać się z płaszczyzny badawczej i archiwoznawczej. Podjęte przez prelegentów zagadnienia, takie jak: rozproszenie, kwestie prawne związane z pozyskiwaniem, gromadzeniem oraz udostępnianiem tego typu materiałów, pozostają bowiem aktualne i z pewnością będą powracać podczas posiedzeń inicjowanych w różnych ośrodkach naukowych.

Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom związanym z powyższymi aspektami, wydarzenie dało asumpt do podjęcia w niedalekiej przyszłości kompleksowej dyskusji z udziałem archiwistów praktyków nad *Wytycznymi opracowywania spuścizn archiwalnych po uczonych*⁹. Tym samym poruszona problematyka zaowocowała planami zorganizowania kolejnych konferencji oraz warsztatów specjalistycznych. Mamy nadzieję, że spotkania te wpiszą się w kanon dobrych praktyk i przyniosą oczekiwane rezultaty.

Odzew społeczny, z jakim spotkały się obrady, pokazuje, jak ważnym elementem promocji archiwum jest jego działalność naukowa. Niemniej jednak, głównym narzędziem popularyzacji zasobu pozostają wystawy, cieszące się od lat niesłabnącym zainteresowaniem¹⁰. Rok 2019 przyniósł wyjątkowe okazje, które stały się impulsem do przygotowania kolejnych ekspozycji, tym razem na podstawie materiałów ze spuścizn geologów. Pierwsza z nich to 75. rocznica bitwy o Monte Cassino oraz 60. rocznica polskiej wyprawy na Spitsbergen, kolejne – 130. rocznica urodzin Walerego Goetla i 100-lecie założenia obecnej Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie (dalej: AGH).

Tłumy zgromadził wernisaż ekspozycji „Zostawić po sobie ślad. Wojciech Narębski – żołnierz i uczoney” (6 czerwca – 5 września 2019 r.)¹¹, poświęconej profesorowi geochemii, sybirakowi, żołnierzowi 2. Korpusu Polskiego, uczestnikowi bitwy o Monte Cassino. W uroczystości, oprócz tytułowego bohatera, wzięli udział m.in. przedstawiciele Polskiej Akademii Umiejętności (dalej: PAU), Urzędu ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego, Instytutu Nauk Geologicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: UJ), Centrum Edukacji Przyrodniczej UJ, Instytutu Kultury Włoskiej, Towarzystwa Przyjaciół Wilna i Ziemi Wileńskiej, Archiwum Narodowego, Centrum Ope-

⁹ *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*, oprac. Hanna Dymnicka-Wołoszyńska, Zygmunt Kolankowski, przy udziale Stanisława Chankowskiego, Jana A. Igielskiego, Józefa Mizikowskiego, Elżbiety Sztraj, Warszawa 1990.

¹⁰ Na temat wystaw z lat 1994–2014 zob. np. Rita Majkowska, *Archiwum w służbie nauki... Działalność ekspozycyjna i jej znaczenie*, [w:] *Amico, socio et viro docto. Księga ku czci profesora Andrzeja Kazimierza Banacha*, red. Tomasz Pudłocki, Krzysztof Stopka, Kraków 2015, s. 185–197; nt. wystaw z 2015 r. zob. Marcin Maciuk, Małgorzata Mrówka, *Wokół 200. rocznicy powołania Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1815–1872)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2016, t. 22, s. 240–242; nt. wystaw z lat 2016–2018 zob. Paulina Krzywda, *W trosce o zachowanie pamięci... Działalność popularyzatorska Archiwum Nauki PAN i PAU w latach 2016–2018*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2018, t. 24, s. 334–342.

¹¹ Wystawie towarzyszyła publikacja: *Zostawić po sobie ślad. Wojciech Narębski – żołnierz i uczoney. 75. rocznica bitwy pod Monte Cassino*, autorzy tekstów: Tomasz Filip, Marzena Włodek, Kraków 2019.

racji Lądowych-Dowództwa Komponentu Lądowego oraz harcerze z Niezależnego Związku Harcerstwa „Czerwony Mak” ze Skawiny.

Podczas otwarcia nie brakowało atrakcji. Członkowie Grupy Rekonstrukcji Historycznej „Karpaty” chętnie opowiadali o umundurowaniu, tradycji czy dziejach 2. Korpusu. Chór *Schola Cantorum Cracoviensis*, którego prof. W. Narębski przez wiele lat był członkiem, zaśpiewał pieśni „Czerwone maki na Monte Cassino” oraz „Modlitwę obozową”. I choć dziś słowa brzmią inaczej, a czas zatarł ich pierwotne znaczenie, to jednak podniosła atmosfera skierowała myśli zebranych w stronę wydarzeń sprzed 75 lat. Symboliczny bukiet czerwonych maków postawiony w sali wystawowej podkreślał poświęcenie tych, których droga „z ziemi włoskiej do Polski” nagle się urwała, a jej kres zwieńczyły białe krzyże, jak w ostatnich słowach pieśni Feliksa Konarskiego: *Bo wolność krzyżami się mierzy. Historia ten jeden ma błąd*. Kwiaty powędrowały również do rąk Gościa Honorowego, który dokłada wszelkich starań, by pamięć o bohaterach spoczywających na obcej ziemi nie została pogrzebana wraz z nimi. Część oficjalną spotkania zamknął hejnał mariacki, przypominając o tym, że w zdobytym klasztorze na Monte Cassino nie tylko załopotaly biel i czerwień, ale ponad złomami ruin i skał rozniosły się znajome dźwięki jako znak polskiego zwycięstwa.

Celem wystawy było zaprezentowanie dorobku oraz działalności W. Narębskiego jako żołnierza, naukowca i społecznika¹². Niewielka przestrzeń ekspozycji pozwoliła zaledwie na zarysowanie pewnych wątków czy etapów niezwykle życia uczonego na tle losów rodziny i skomplikowanych warunków politycznych. Motywem przewodnim stały się jego własne słowa: „Moją maksymą życiową jest *Zostawić po sobie ślad*. Chodzi mi o to, by moje życie miało sens, abym coś mądrego i wartościowego po sobie zostawił”¹³. Trzeba podkreślić, że spuścizna złożona w Archiwum Nauki pełna jest owych śladów¹⁴. Pozostanie nieocenionym źródłem dla badaczy choćby z zakresu historii nauki. Niemniej jednak, wkład Profesora włożony w wychowanie kolejnych pokoleń w duchu patriotyzmu już rodzi owoce, a jego osoba przyciąga młodych, potrzebujących autorytetów. Wchodzą w życie pozbawieni dziejowego bagażu, ale nie oznacza to, że nie chcą być świadomi swojej historii.

Warto nadmienić, że powyższa refleksja oraz trwająca już lata przyjaźń Archiwum Nauki z prof. Narębskim skłoniły instytucję do objęcia patronatem honorowym projektu „Meldunek filmowy Kaprała Wojtka”, zrealizowanego przez Stowarzyszenie Polonistów w ramach programu „Patriotyzm Jutra” Muzeum Historii Polski w Warszawie. Towarzyszy mu popularyzacja dziecięcej inicjatywy rekomendowania Profesora do Kapituły Orderu Uśmiechu¹⁵.

Wystawę otwierały reprodukcje z widokami Wilna. Sentymentalny portret miasta przykuwał uwagę wybranymi miejscami jak np. dom W. Narębskiego w Zaułku Montwiłłow-

¹² Więcej na temat życiorysu: Wojciech Narębski, Andrzej Kobos, *Zostawić po sobie ślad...*, [w:] *Po drogach uczonych. Z członkami Polskiej Akademii Umiejętności rozmawia Andrzej M. Kobos*, t. 3, red. Wanda Lohman, Kraków 2008, s. 515–537.

¹³ *Ibidem*, s. 536.

¹⁴ Archiwum Nauki, Wojciech Narębski, sygn. K III–261.

¹⁵ Meldunek filmowy Kaprała Wojtka, <http://www.stowarzyszeniepolonistow.pl/meldunek-kaprala-wojtka/> (odczyt: 18.01.2020).

skim. Zdjęcia w kolorze sepii wprowadzały w atmosferę świata, który minął bezpowrotnie. Kącik rodzinny z fotografiami bliskich przypominał o tej najważniejszej w życiu wartości oraz latach szkolnych, naznaczonych harcerstwem. Działalność konspiracyjną w Związku Wolnych Polaków przypłacił aresztowaniem w wieku 16 lat (1941 r.), osadzeniem na Łukiszkach, wywiezieniem do miasta Gorkij, następnie sowchozu Darowskoje. Z więzienia został uwolniony po układzie Sikorski-Majski. Prezentowane eksponaty przypominały o piekle sowieckiej zsyłki i rozpoczętej wędrówce. Wyprowadzony przez Andersa z „nie-ludzkiej ziemi” stał się żołnierzem „armii zwycięstwa”. A droga była daleka. Szlak nadziei wiodł przez trzy kontynenty. Po utworzeniu Polskich Sił Zbrojnych trafił jako kierownik ciężarówki do 2. Korpusu, z którym brał udział w kampanii włoskiej. Służył tutaj słynny niedźwiedź Wojtek. Na wystawie nie mogło zabraknąć również tego akcentu. „Duży Wojtek” był nie tylko przyjacielem żołnierzy, ale i symbolem 22. Kompanii Zaopatrywania Artylerii. Z uwagi na wspomnianą już rocznicę najwięcej miejsca poświęcono właśnie wątkowi walki o Półwysep Apeniński, zilustrowanemu specjalnym fotoreportażem pt. „Od Sangro do Bolonii – kadry z kampanii włoskiej”.

Druga część ekspozycji prezentowała udział W. Narębskiego w wyprawie polarnej na Spitsbergen (3 czerwca – 4 września 1959 r.), drogę do zawodu, osiągnięcia oraz karierę naukową. Aktywną postawę społeczną obrazowały wątki działalności w Towarzystwie Przyjaźni Polsko-Włoskiej czy Towarzystwie Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej. Eksponowane w imponującej liczbie medale, adresy jubileuszowe, dyplomy, a także wyróżnienia podkreślały szacunek, jakim cieszy się nie tylko na ziemi polskiej, by wymienić przykładowo: Italy Star, brytyjskie odznaczenie wojskowe za udział w działaniach bojowych na terenie Włoch podczas II wojny światowej (10 stycznia 1946 r.); Krzyż Oficerski Orderu Zasługi Republiki Włoskiej (28 kwietnia 2005 r.) czy rzadko przyznawany Rycerski Order św. Sebastiana, nadany przez królewską rodzinę Portugalii za pielęgnowanie wartości patriotycznych i propagowanie historii (18 kwietnia 2017 r.). Nie sposób nie wyliczyć również Medalu „Pro Patria” za szczególne zasługi w kultywowaniu pamięci o walce o niepodległość (12 lipca 2012 r.), a i tak będzie to tylko skromny wybór.

Wystawa „Zostawić po sobie ślad...” stanowiła świadectwo niezwyklej drogi życiowej, otwartej postawy oraz niezależności myśli jednego człowieka. Czas usuwa ze zbiorowej pamięci ludzi i zdarzenia. Wciąż jednak żyją świadkowie walczący o idee, fakty warte utrwalenia czy uhonorowania. Wychowawczy dialog pokoleń nie opiera się na suchych danych zapisanych w szkolnych podręcznikach, a działalność popularyzatorska archiwów musi uwzględniać również aspekt edukacyjny. Jedną z osób zwiedzających ekspozycję napisała w książce pamiątkowej Archiwum Nauki słowa, które wydają się najlepszą recenzją wydarzenia: „Składałam ogromne podziękowania twórcom tej przestrzeni. Zapewne nigdy nie miałbym możliwości poznania człowieka, którego życie przetoczyło się przez ruiny Monte Cassino, brytyjską ziemię, PRL i wolną Polskę. Tacy ludzie, zwykli, popularni, szary pokazują, jakie jest prawdziwe życie. A to życie buduje każdy z nas, tworząc skrawek historii”.

Kolejna wystawa „Walery Goetel (1889–1972). *Urodziłem się jako jeden z tych, którzy mają ciekawość świata...* W 130. rocznicę urodzin Walerego Goetla i 100-lecie powstania Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie” (16 października – 29 listopada 2019 r.) po-

święcona była Waleremu Goetlowi¹⁶, rektorowi AGH, twórcy nowej dyscypliny naukowej – sozologii. Jego licząca ok. 25 mb spuścizna złożona w Archiwum Nauki¹⁷ wielokrotnie dostarczała już materiałów do różnych wystaw tematycznych¹⁸. Nic więc dziwnego, że 130. rocznica urodzin uczonego stała się inspiracją, by wreszcie uczcić bezpośrednio tego, który mimo upływu lat, pozostał konsekwentnie wierny swoim pasjom, przekuwając je w rodzaj powołania zawodowego. Wspomnienia, którymi podzielili się podczas wernisażu wnuczka i wnuk profesora – Jadwiga i Piotr Chrzastowscy – ukazały również bardzo osobisty rys niezwykle człowieka. Jego miłość do Tatr przypominał występ kapeli góralskiej. Żywiołowa muzyka podkreśliła także charakter badacza, którego całe życie upłynęło „Pod znakiem optymizmu”¹⁹. Konspekt wspomnień profesora pod takim właśnie tytułem posłużył organizatorom za podstawę, na której oparto kompozycję wystawy.

Ekspozycja tym samym stanowiła rodzaj biograficznego szkicu, prowadzącego zwiedzających przez całe życie uczonego. Pozorna prostota w układzie pozwoliła na uzyskanie jasnego wywodu. Opowieść płynnie wiodła po czasach, ludziach, zdarzeniach. Otwierały ją dzieciństwo i młodość będące wstępem do późniejszej zorganizowanej działalności zawodowej, społecznej czy politycznej. O tym najwcześniejszym etapie pełnym fascynacji sportem, turystyką przypominały ekspozyty, jak choćby narty, bądź materiały ukazujące jego działalność w Akademickim Klubie Sportowym, który współtworzył począwszy od 1908 r. Atmosfera Krakowa początku XX w. sprzyjała natomiast nawiązywaniu licznych kontaktów na niwie kulturalnej i nie tylko. Przyjaźń z Rafałem Malczewskim, pobyt w pałacu Lanckorońskich w Wiedniu, ślub z Marią Skłodowską, bratanicą polskiej noblistki – to tylko niektóre z poruszonych aspektów.

Prezentowane dokumenty, korespondencja czy przedmioty codziennego użytku wprowadzały kolejne wątki, odsłaniając stopniowo obraz człowieka zaangażowanego w tworzenie pogranicznych parków narodowych, odbudowę, a następnie rozbudowę AGH, wreszcie biorącego również udział w kolejnych zjazdach czy kongresach naukowych. Za swe wyjątkowe zasługi w dziedzinie ochrony przyrody i jej zasobów otrzymał w 1959 r. najwyższe w tym zakresie odznaczenie międzynarodowe: nagrodę i medal im. van Tienhovena, ekspozowany w jednej z gablot. Subiektywny wybór archiwaliów pozwolił organizatorom zaledwie na zaakcentowanie tego, co najważniejsze we wszechstronnej działalności W. Goetla, będąc jednocześnie zachętą do bliższego zapoznania się z jego zajmującym życiorysem.

¹⁶ Więcej na temat życiorysu: Zbigniew Wójcik, *Walery Goetel. Rektor trudnych czasów Akademii Górniczo-Hutniczej*, Kraków 2009; Stefan Witold Alexandrowicz, *Walery Goetel (1889–1972)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Geologicznego” 1973, t. 43, z. 4, s. 555–568.

¹⁷ Archiwum Nauki, Walery Goetel (1889–1972), sygn. K III–36.

¹⁸ Ich pokłosiem są publikacje oraz okolicznościowe foldery, by wymienić przykładowo: Marcin Maciuk, Joanna Laskosz, *By wnieść się ponad szczyty... Z kontaktów uczonych polskich, czeskich i słowackich w XX w.*, Kraków 2013; Marcin Maciuk, *Ocean wszechrzeczy... w spuściznach ludzi nauki i kultury*, Kraków 2014 (współpraca Maria Urgacz); Joanna Laskosz, Marzena Włodek, *Nauka ponad granicami. Z zagranicznych kontaktów uczonych polskich w XX w.*, Kraków 2016; Ewa Dziurzyńska, *Polscy uczeni w świecie. Wymiana inspiracji i wiedzy w kontaktach uczonych Europy Środkowej*, Kraków 2017.

¹⁹ Walery Goetel, *Pod znakiem optymizmu*, Kraków 1976.

Prawdziwą ucztę wizualną stanowiły wybrane fotografie z podróży do Gruzji (1912 r.), na Islandię (1927 r.) czy do Afryki (1929 r.), pokazujące tytułową ciekawość w oczach uczonego, który zawsze pozostawał otwarty na świat i ludzi. Trzeba przyznać, że w pozostawionych relacjach, wspomnieniach uderza jego zmysł obserwacji oraz gawędziarski talent. Wędrowkę śladami W. Goetla ułatwiało zwiedzającym kalendarium systematyzujące podstawowe wiadomości z jego życia. Ekspozycji towarzyszyła okolicznościowa publikacja, ilustrowana materiałami ze spuścizny geologa, z tekstami: Joanny Laskosz, Zbigniewa Wójcika, Andrzeja Paulo oraz Piotra Chrzastowskiego²⁰. Rozpoczyna ona nową serię wydawniczą Człowiek i Uczony. Warto nadmienić, że w dniu wernisażu odbyła się również promocja książki prof. Z. Wójcika, wpisującej się w główne wątki działalności tytułowego bohatera²¹.

Zainteresowanie, z jakim spotkała się wystawa, pokazuje wyraźnie, że w dobie digitalizacji, coraz większej aktywności w przestrzeni wirtualnej, tradycyjne ekspozycje nadal zajmują istotne miejsce, a użytkownicy chcą mieć możliwość bezpośredniego obcowania ze źródłem. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom społecznym, w listopadzie 2019 r. zorganizowano dla uczniów szkół średnich z Suchej Beskidzkiej oraz I Liceum im. Bartłomieja Nowodworskiego w Krakowie oprowadzanie kuratorskie połączone z zajęciami historyczno-archiwalnymi. Uczestnicy mogli zapoznać się z różnymi typami źródeł, technikami fotograficznymi czy spróbować swoich sił w zakresie odczytania XIX-wiecznego tekstu. Przedstawiono również rolę i zadania archiwum, specyfikę pracy archiwisty, a przede wszystkim zaprezentowano unikatowe materiały wytworzone przez uczonych reprezentujących różne dyscypliny nauki. Celem tego typu zajęć jest promocja polskich badaczy, ich dokonań, wkładu w rozwój badań, a także uzmysłowienie młodzieży, że nauka nie jest tylko ciągiem abstrakcyjnych dat, faktów i zjawisk, ale ma też „twarz” konkretnego człowieka.

Archiwum Nauki nie tylko kontynuuje tradycję organizowania rocznie dwóch ekspozycji poświęconych uczonym, których materiały gromadzi, ale i przygotowuje wystawy posterowe czy planszowe. Jedną z nich – „Dzieje nauki i historia ludzi – zasób Archiwum Nauki PAN i PAU” – towarzyszyła X Warszawskiemu Piknikowi Archiwalnemu (8 czerwca 2019 r.). Instytucja wzięła w nim udział po raz pierwszy, promując swój zasób oraz działalność. Zwiedzający zapoznali się z ofertą wydawniczą, a pracownicy odpowiedzieli na wiele pytań. Spotkania tego typu sprzyjają skróceniu dystansu między archiwami a użytkownikami oraz nawiązaniu nowych kontaktów.

Inny charakter miały wystawy zorganizowane we współpracy z krakowskimi instytucjami. Nauka ustąpiła w nich miejsca sztuce, udowadniając jednocześnie po raz kolejny, że te dwie wartości podążają w parze. Wspólnie z Galerią Ekslibrisu w Krakowie zorganizowano wystawę: „Czesław Woś. Grafika, ekslibris” (5–30 kwietnia 2019 r.). Pokłosiem współpracy z Biblioteką Naukową PAU i PAN w Krakowie były ekspozycje: „Ewa Zawadzka. Grafika i rysunek z kolekcji Gabinetu Rycin Biblioteki Naukowej PAU i PAN”

²⁰ Walery Goetel (1889–1972). *Urodziłem się jako jeden z tych, którzy mają ciekawość świata... W 130. rocznicę urodzin prof. Walerego Goetla oraz 100-lecie powstania Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie*, oprac. Joanna Laskosz, Człowiek i Uczony t. 1, red. Adam Górski, Kraków 2019.

²¹ Zbigniew Wójcik, Walery Goetel (1889–1972). *By w góry było po co chodzić. O turystyce, parkach, narodowych i sozologii*, Kraków 2019.

(11 września – 4 października 2019 r.) oraz „Ex musicis – ekslibrisy muzyczne ze zbiorów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” (11 grudnia 2019 r. – 23 stycznia 2020 r.). Wernisażowi tej ostatniej towarzyszył recital fortepianowy utworów Stanisława Moniuszki, podkreślający obchody 200. rocznicy urodzin kompozytora. Ze zbiorów Archiwum Nauki zaprezentowano archiwalia ze spuścizn: Władysława Kotwicza (1872–1944), Kazimierza Nitscha (1874–1958), Kazimierza Miczyńskiego (1868–1918) oraz materiały Komisji Etnograficznej z zespołu akt PAU. Całości dopełniały druki muzyczne z Biblioteki Rozdolskiej Lanckorońskich przechowywanej na ul. św. Jana 26. Wspomnianym wyżej ekspozycjom towarzyszyły bogato ilustrowane wydawnictwa²².

W działalności popularyzatorskiej archiwum ważną rolę odgrywają pokazy, które w minionym roku spotkały się z ogromnym zainteresowaniem. Wśród uczestników znaleźli się członkowie Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, archiwiści zakładów i instytutów PAN w Krakowie czy studenci. Spotkania miały na celu zapoznanie z miejscem, zasobem, zasadami opracowywania, a przede wszystkim różnorodnym światem spuścizn. Znaleźć w nich przecież można nie tylko materiały naukowe uczonych, ale również liczne ślady ich różnych pasji – młodzieńcze rysunki, szkice, karykatury, akwarele, fotografie z podróży, notatki. Wzrok przykuwają prezentowane odznaczenia i dyplomy. Analiza tego typu źródeł pozwala obserwować, jak dojrzewała postać przyszłego profesora; jak nieśmiało pierwsze zapiski torowały mu stopniowo drogę na karty historii nauki, a wszystko dzięki wytrwałej pracy.

Wyjątkową prezentację dokumentów ze spuścizny Władysława Kotwicza (1872–1944) przygotowano w dniu 30 września 2019 r. Archiwalne mury odwiedził wówczas J.E. pan Nemekh Bataa, ambasador nadzwyczajny i pełnomocny Mongolii w Rzeczypospolitej Polskiej. Pokazy uatrakcyjniły również dwie edycje warsztatów dla studentów UJ, prowadzone w ramach kursu „Digitalizacja i udostępnianie archiwów publicznych” (24 czerwca oraz 14 grudnia 2019 r.), a także warsztaty z zakresu gromadzenia i przekazywania materiałów archiwalnych dla archiwistów zakładowych instytutów PAN (29 października 2019 r.).

Zwracając uwagę na aspekt edukacyjny swojej działalności, Archiwum Nauki wystąpiło w roli współorganizatora konkursu naukowo-kulturowego „*Plus ratio quam vis...* Służąc Ojczyźnie – pracą, myślą, talentem”, zainicjowanego przez Akademię Żakowską, Stowarzyszenie Szersze Horyzonty oraz Muzeum UJ Collegium Maius. Jego celem jest propagowanie miejsc związanych ze środowiskiem naukowo-artystycznym Krakowa oraz dorobku uczonych i twórców kultury. W dniach 6–7 maja 2019 r. w siedzibie Archiwum odbyły się warsztaty dla uczestników. Hasłem przewodnim prowadzonych zajęć była szeroko rozumiana „ciekawość świata” – inspirująca badaczy, zachęcająca do podróży czy poszerzania horyzontów.

Popularyzacja nauki oraz wiedzy to działalność sięgająca korzeniami XIX w. W przebiegu stuleci jej formy ewoluowały, ulegając znacznym zmianom wymuszonym zarówno

²² Czesław Woś. *Grafika i ekslibris*, [oprac.] Jacek Owczarek, Kraków 2019; Ewa Zawadzka. *Grafika i rysunek z kolekcji Gabinetu Rycin Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, oprac. Jan Motyka, Kraków 2019; Agnieszka Fluda-Krokos, *Ex musicis. Ekslibrisy muzyczne ze zbiorów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. Katalog wystawy*, Kraków 2019.

czynnikami politycznymi, jak i kulturowo-społecznymi²³. Obecnie nie może pozostawać w oderwaniu od nowoczesnych źródeł informacji czy mediów społecznościowych pozwalających na alternatywne formy edukacji²⁴. Dla Archiwum Nauki aktywność w przestrzeni wirtualnej to też sposób na podtrzymywanie pamięci o twórcach spuścizn, ukazywania swojej roli w społeczeństwie oraz rozwijania świadomości historycznej. Stąd też istotnymi narzędziami pozostają strona internetowa (uruchomiona w nowej odsłonie) oraz facebook. W 2019 r. zamieszczono 254 posty. Profil służy eksponowaniu ciekawszych obiektów, prezentowaniu sylwetek uczonych (okazją są zazwyczaj rocznice ich urodzin, śmierci), a także promocji bieżących wydarzeń z życia instytucji.

Mówiąc o informatyzacji w archiwach, najczęściej sięga się do tematu oferowanych przez nie baz danych i elektronicznych repozytoriów. Zachęcamy do odwiedzenia bazy danych „Spuścizna”, ukazującej integralność zespołów osobistych wbrew masowemu zjawisku rozproszenia, czy skorzystania z fotografii zamieszczonych na platformie projektu „PAUart. Katalog zbiorów artystycznych i naukowych Polskiej Akademii Umiejętności”. Z dokumentami zespołu akt Towarzystwa Naukowego Krakowskiego użytkownicy mogą zapoznać się pod adresem: inwentarz.tnk.krakow.pl. Prowadzone w roku minionym prace pozwoliły na udostępnienie na stronie kolejnych blisko 12 tys. skanów – to prawdziwy skarbiec i niewyczerpana kopalnia wiedzy dla naukowców niemal wszystkich dyscyplin, historyków nauki, regionalistów oraz miłośników Krakowa.

W dzisiejszych czasach to archiwiści muszą stawać się ambasadorami pamięci o polskich uczonych. Współpraca krajowa i zagraniczna pozwala na nawiązywanie nowych kontaktów, przekładających się na promocję zbiorów. W roku ubiegłym, współdziałano na zasadzie partnerstwa z AGH – w związku z obchodami 100-lecia jej założenia, przekazano kopie fotografii ze wspomnianej już spuścizny W. Goetla. Utrzymano porozumienie z Wydziałem Filozoficznym UJ, któremu udostępniono materiały ze spuścizny Romana Ingardena (1893–1970) na potrzeby realizowanego tam projektu „Cyfrowe Archiwum Romana Ingardena. Spuścizna epistolarna Romana Ingardena jako świadectwo rozwoju polskiej filozofii i jej związków ze światową humanistyką w XX wieku”. Z uwagi na obchody Roku Rembrandta użyczono obiekt na wystawę zorganizowaną przez Zamek Królewski w Warszawie, pt. „36 x Rembrandt” (4 października – 3 listopada 2019 r.). Współdziałano również z Instytutem Masaryka i Archiwum Akademii Nauk Republiki Czeskiej w ramach projektu „Jak naukowcy budowali swoje sieci? Rekonstrukcja kontaktów naukowych i stosunków transnarodowych między czeskimi i polskimi uczonymi w XIX i XX wieku”. Z kolei spuścizna Władysława Kotwicza, na której opiera się współpraca Archiwum z Zakładem Turkologii i Ludów Azji Środkowej Wydziału Orientalistyki Uniwersytetu Warszawskiego oraz Instytutem Historii i Archeologii Mongolskiej Akademii Nauk, stała

²³ Zob. szerzej: Kamila Siuda, *Czynniki kulturowo-społeczne warunkujące formy działalności popularyzatorskiej w polskich archiwach XX i na początku XXI wieku*, [w:] *Popularyzacja nauk historycznych – teoria i praktyka. Zbiór studiów*, red. Dominika Gołaszewska-Rusinowska, Małgorzata Mielewska, Tomasz Sińczak, Toruń 2018, s. 63–73, https://repozytorium.umk.pl/handle/item/5430/Popularyzacja_Nauk_Historycznych.pdf?sequence=2 (odczyt: 18.01.2020).

²⁴ Zob. szerzej: Monika Cołbecka, *Oferta archiwów w Internecie w zakresie kształcenia użytkowników*, [w:] *Popularyzacja nauk historycznych...*, s. 75–90.

się tematem kolejnych rozmów prowadzonych w Seulu oraz Ułan Bator, otwierających zarazem perspektywy nowych przedsięwzięć badawczych.

Inicjatywy podjęte przez Archiwum Nauki w 2019 r. będą kontynuowane oraz rozwijane w kolejnych latach. Dzięki nim spuścizny „żyją”, a pamięć o ich twórcach jest kultywowana. Każdy zespół pochodzenia prywatnego jest inny i wymaga odrębnego traktowania. Te wszystkie ślady tworzą jednak skrawek historii składający się na naszą tożsamość. Tym samym wszelkiej działalności z zakresu popularyzacji (zwłaszcza ekspozycyjnej) nie można traktować jako tylko alternatywnej formy udostępniania źródeł poza pracownią naukową. Nie można z niej też rezygnować ani jej ograniczać, gdyż poprzez jej szerokie spektrum ujawnia się ich fenomen: „[...] bogactwo, niezwykłość, różnorodność, a przede wszystkim unikatowość – bo tak jak niepowtarzalne jest życie człowieka, tak unikatowe są spuścizny”²⁵.

Paulina Krzywda
Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie

²⁵ R. Majkowska, *Bogactwo, różnorodność, rozproszenie...*, s. 16.

AUTORZY

Szymon Bauman – historyk; zainteresowania badawcze: historia kultury materialnej, rzemiosło artystyczne, kolekcjonerstwo, nauki pomocnicze historii ze szczególnym uwzględnieniem sfragistyki i heraldyki; e-mail: szybau@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-2580-4385

Ewa Danowska – historyk, dr hab., starszy kustosz dyplomowany, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Dział Zbiorów Specjalnych, Pracownia Rękopisów; zainteresowania badawcze: historia Polski XVIII i XIX w., dzieje Krakowa, biografistyka, edytorstwo źródeł; e-mail: ewa.lidia.danowska@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-3273-4020

Krystyna Jelonek-Litewka – historyk, archiwista, emerytowany pracownik naukowy Archiwum Narodowego w Krakowie; zainteresowania badawcze: nauki pomocnicze historii i archiwistyka, ze szczególnym uwzględnieniem paleografii, papiernictwa i sfragistyki, historia Krakowa w okresie staropolskim, dzieje organizacji kościelnych, bractw religijnych, spuścizny naukowe; e-mail: pantanal@gazeta.pl

Iwona Kawalla-Lulewicz – doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Muzeum Krakowa; zainteresowania badawcze: tematyka społeczno-gospodarcza i problematyka oddziaływania transformacji ekonomicznych na życie i warunki egzystencji ludności; e-mail: awalla@interia.pl; ORCID ID: 0000-0002-7369-9372

Zbigniew Pasierbek – kierownik Referatu Archiwum Urzędu Miasta Krakowa; zainteresowania badawcze: historia wojskowości; e-mail: zbigniew.pasierbek@um.krakow.pl

Artur Wójcik – historyk; zainteresowania badawcze: staropolskie drukarstwo, nowożytna ikonografia, popularyzacja historii, internetowe narracje pseudohistoryczne; e-mail: sigillum.authenticum@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-9349-4710

WYKAZ SKRÓTÓW

1° v.	primo voto
2° v.	secundo voto
AGD	artykuły gospodarstwa domowego
AGH	Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie
AK	Armia Krajowa
ANK	Archiwum Narodowe w Krakowie
art.	artykuł
ASP	Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie
AUJ	Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego
AŻIH	Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego
b.a.	bez autora
b.d.	bez daty
BJ	Biblioteka Jagiellońska
b.m.d.	bez miejsca i daty
BMS (ang.)	Building Management System
b.p.	brak paginacji
c.k.	cesarsko-królewski
cyt.	cytowane
cz.	część
doc.	docent
dr	doktor
Dz.U.	Dziennik Ustaw
EZD	Elektroniczne Zarządzanie Dokumentacją
fasc.	fascykuł
fot.	fotografia
GRC (ang.)	Glass Fiber Reinforced Concrete
hab.	habilitowany
IHPAN	Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk
il.	ilustracja/e
im.	imienia
IZA	Inwentarze Zespołów Archiwalnych
J.E.	Jego Ekscelencja
k.	karta
KHKM	Kwartalnik Historii Kultury Materialnej
KMP	Kronika Miasta Poznania
KOM	Karta Osobowa Mieszkańca

ks.	ksiądz
KVK (niem.)	Karlsruher Virtuell Katalog
lp.	liczba porządkowa
łac.	łacina
mb	metr bieżący
MNK	Muzeum Narodowe w Krakowie
MNRiPR-S	Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie
MOR	Muzeum Okręgowe w Rzeszowie
n.	następny/a
NDAP	Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych
nr	numer
nr inw.	numer inwentarzowy
nr kat.	numer katalogowy
NUKAT	Narodowy Uniwersalny Katalog Centralny
ogł.	ogłoszenie
ok.	około
oprac.	opracował/a
PAN	Polska Akademia Nauk
PAU	Polska Akademia Umiejętności
PKP	Polskie Koleje Państwowe
pl.	plac
por.	porównaj
poz.	pozycja
ppor.	podporucznik
PRL	Polska Rzeczpospolita Ludowa
prof.	profesor
przyp.	przypis
PSB	Polski słownik biograficzny
pw.	pod wezwaniem
r.	rok
R.	rocznik
red.	redakcja/redaktor
red. nacz.	redaktor naczelny
red. nauk.	redakcja/redaktor naukowy
RSPR-PK	Rzemieślnicza Spółdzielnia Pracy Rytowniczo-Pieczęterska w Krakowie
rys.	rysunek
s.	strona
S.A.	spółka akcyjna
sp. z o.o.	spółka z ograniczoną odpowiedzialnością
sygn.	sygnatura
św.	święty/a
t.	tom
tabl.	tablica/e

tys.	tysiąc
UAM	Uniwersytet im. Adam Mickiewicza w Poznaniu
UB	Urząd Bezpieczeństwa
UJ	Uniwersytet Jagielloński
ul.	ulica
UMK	Urząd Miasta Krakowa
Vol. (ang.)	Volume (tom)
w.	wiek
WCAG (ang.)	Web Content Accessibility Guidelines
WiN	Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość”
właśc.	właściwie
WNA	Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne
wyd.	wydał/a, wydanie
z.	zeszyt
z d.	z domu
zob.	zobacz

SPIS ILUSTRACJI

1. Prof. Marian Friedberg (1902–1969), fot. Marian Poręba, 1968 r. (ANK, Zbiór fotograficzny, sygn. 29/670/5842)
2. Karta tytułowa kieszonkowego wydania Pisma Świętego – *Evangeliae et epistolae...* z 1598 r. (BJ, sygn. Cim. 1026)
3. Winietka z motywem kaligraficznym stosowana przez Jakuba Siebeneichera – Joachim Bielski, *Epithalamion Najjaśniejszemu Zygmuntowi III Królowi Polskiemu...* z 1592 r. (BJ, sygn. Cim. 6257)
4. Winietka z motywem kaligraficznym stosowana przez Jakuba Siebeneichera – Pedro de Ribadeneyra, *Żywota Ignacego Loyole* z 1593 r. (BJ, sygn. Cim. 4665)
5. Sygnet drukarni Jakuba Siebeneichera na karcie tytułowej dzieła Krzysztofa Warszewickiego *Caesarum, regum et principum unius et eiusdem partim generis...* z 1603 r. (BJ, sygn. 3807 III)
6. Targ na pl. Szczepańskim, Agencja Fotograficzna „Światowid”, 1925 r. (Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-Fs582/IX)
7. Budynek Teatru Starego z widocznym szyldem sklepu Alfreda Biasiona, Stanisław Mucha, ok. 1930 r. (Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-Fs20486/IX/2)
8. Wnętrze sklepu Elektrowni i Gazowni Miejskiej, Stanisław Kolowca, lata 20. XX w., (Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-943/N(1))
9. Anna i Roman Drobnerowie, b.a., 2. poł. XIX w. (Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-Fs 19867/2/IX)
10. Projekt hali kawiarnianej i adaptacji lokalu restauracyjnego Romana Drobnera w Krakowie, Jan Zawiejski, 1904 r. (ANK, Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. ABM plac Szczepański 3, f. 886a, pl. 7)
11. Wnętrze restauracji Drobnerion, Agencja Fotograficzna „Światowid”, 1930 r. (Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-Fs6879/2/IX)
12. Gmach Związku Handlowego Kółek Rolniczych w Krakowie przy pl. Szczepańskim 6, Franciszek Klein, 1908 r. (ANK, Zbiór fotograficzny, sygn. 29/670/7191)
13. Detaliczny handel trunków z wyszynkiem Feiwela Feliguta przy pl. Szczepańskim 5, b.a., 1932 r. (ANK, Zbiór fotograficzny, sygn. 29/670/4230)
14. Kamienica Szołayskich (sklep kolonialny Kazimierza Ogorzałego), Stanisław Kolowca, [lata 20.–30. XX w.] (Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-3216/N(1))
- 15.–17. Numerator wyprodukowany przez berlińską fabrykę Theodora Kaisera. Widoczna okrągła sygnatura producenta, numer seryjny oraz owalna sygnatura zakładu grauerskiego z Neustrelitz, który jedynie sprzedawał zakupiony i dodatkowo sygnowany przez siebie produkt, metal, drewno, 1. poł. XX w. (zbiory prywatne autora, fot. Szymon Bauman)

- 18.–19. Typariusz pieczętny Ministerstwa Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej Polskiej Biuro w Krakowie, guma, drewno, wyk. Jakub Walenta, lata międzywojenne lub nieco późniejsze (do 1. poł. XX w.) (ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/576, fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
- 20.–22. Typariusz pieczętny Przytuliska Weteranów w Krakowie, mosiądz, drewno, wyk. Stanisław Niemczyk, lata międzywojenne lub nieco późniejsze (do 1. poł. XX w.) (ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/88, fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
- 23.–24. Stampila datowa Kasy Miasta Podgórze, metal, drewno, sygnowana przez Stefana Czaplickiego, lata międzywojenne lub nieco późniejsze (do 1. poł. XX w.) (ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/555, fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
25. Ilustracja fasady parterowego lokalu przy ul. Grodzkiej 46 będąca ogłoszeniem zakładu rytowniczo-pieczętareckiego Aleksandra Fischhaba („Przegląd Kupiecki” 1935, R. 18, nr 38, s. 4)
26. Ogłoszenie zakładu rytowniczego Stanisława Niemczyka z 1904 r. (*Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1904*, R. 73, s. XV)
27. Rachunek z 10 lutego 1931 r. wystawiony przez firmę „A. Fischhab” dla Szpitala Boni-fratrów w Krakowie (zbiory prywatne autora)
- 28.–29. Rachunek z 19 listopada 1940 r. wystawiony przez firmę „Z. Ziembicki”. Na odwrocie druku zamieszczono dodatkowo reklamę prezentującą firmową ofertę (zbiory prywatne autora)
- 30.–31. Rachunek z 17 września 1924 r. wystawiony przez zakład rytowniczy Mieczysława Preisnera dla Wyższego Urzędu Górniczego w Krakowie. Na odwrocie odciski zamówionymi typariuszami (zbiory prywatne autora)
32. Marian Friedberg z siostrami: Zofią (po prawej stronie) i Heleną (z przodu) we Lwowie, b.a., [przed 1914 r.] (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/6, fot. 55)
33. Młody Marian Friedberg, b.a., [lata 20. XX w.] (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/6, fot. 47)
34. Marian Friedberg z rodzicami: Wandą z Kotiersów i Janem Friedbergami oraz siostrą Heleną, b.a., [lata 20. XX w.] (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/6, fot. 37)
35. Pracownicy Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa przed przyłączeniem do Archiwum Państwowego. Siedzą (od lewej): dr Marian Tyrowicz, dr Józef Mitkowski, Krystyna Waligórska, prof. Marian Friedberg (dyrektor Archiwum), Zofia Żulińska, Stanisław Kura. Stoją (od lewej): Józefa Bieniek, Józef Poręba, Zofia Wenzel, Władysław Ślósarz, Stanisława Pańków, b.a., 1951 r. (ANK, Zbiór fotograficzny, sygn. 29/670/2270)
36. Prof. Marian Friedberg (siedzi pośrodku) z pracownikami Archiwum Państwowego w Krakowie tuż przed odejściem na emeryturę. Od lewej: Aniela Kielbicka, Krystyna Jelonek, Jan Kucia, Zofia Wenzel-Homecka, Waclaw Kolak, Barbara Barbacka, Helena Zającowa, fot. Marian Poręba, 1968 r. (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/14, fot. 260)

37. Maria i Marian Friedbergowie, b.a., [lata 40. XX w.] (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/6, fot. 35)
38. Maria Mazankówna (w środku) z rodzicami Stefanią z Popielów oraz Ignacym Mazankami (po prawej) w Wenecji, fot. A. M. Gabbia Lab. Fot., 1911 r. (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/160, fot. 2)
- 39.–40. Legitymacja (dowód osobisty) Marii Mazankówny (Friedbergowej) w wieku 19 lat (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/152, s. 2)
41. Maria Mazankówna (pierwsza z prawej) w towarzystwie kolegów w Zakładzie im. Ossolińskich we Lwowie, b.a., [lata 20. XX w.] (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/160, fot. 10)
42. Maria Friedbergowa na sesji naukowej poświęconej pamięci prof. Mariana Friedberga w 10. rocznicę jego śmierci, b.a., 1979 r. (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/150, fot. 36)
43. Dawna siedziba Archiwum Urzędu Miasta Krakowa przy ul. Dobrego Pasterza 116a (fot. Zbigniew Pasierbek)
44. Nowa siedziba Archiwum Urzędu Miasta Krakowa przy ul. Na Załączu 2 (fot. Zbigniew Pasierbek)
45. Wnętrze jednego z magazynów Archiwum Urzędu Miasta Krakowa (fot. Zbigniew Pasierbek)
46. Książki meldunkowe z terenu miasta Krakowa znajdujące się w zbiorach Archiwum Urzędu Miasta Krakowa (fot. Zbigniew Pasierbek)
47. Koperty dowodowe przechowywane w zbiorach Archiwum Urzędu Miasta Krakowa (fot. Zbigniew Pasierbek)
48. Koperty dowodowe zawierają dowody tożsamości wnioskodawców, m.in. paszporty (fot. Zbigniew Pasierbek)
49. Budowa nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Elewacja segmentu biurowego – widok od strony północno-wschodniej, stan z czerwca 2019 r. (fot. Paweł Ząbczyński)
50. Budowa nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Segment magazynowy (na pierwszym planie) i segment biurowy (drugi plan) – widok od południa, stan z czerwca 2019 r. (fot. Paweł Ząbczyński)
51. Budowa nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Segment magazynowy (na pierwszym planie) i segment biurowy (drugi plan) – widok od południa, stan z listopada 2019 r. (fot. Paweł Ząbczyński)
52. Budowa nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Widownia w sali audio-wizualnej – widok przed zamontowaniem wyposażenia, stan z listopada 2019 r. (fot. Paweł Ząbczyński)
53. Budowa nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Dach nowego budynku – kanały wentylacyjne i urządzenia zapewniające klimatyzację, widoczna panorama miasta (fot. Paweł Ząbczyński)
54. Budowa nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Dach nowego budynku – panele fotowoltaiczne – ekologiczne źródło energii (fot. Paweł Ząbczyński)

55. XII Międzynarodowy Dzień Archiwów, wystawa „Cenne i Ciekawe”, oprowadza Wiesław Filipczyk, kierownik Oddziału I Archiwum Narodowego w Krakowie, czytelnia przy ul. Siennej 16, 8 czerwca 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
56. XII Międzynarodowy Dzień Archiwów, Dzień Otwarty, dr Barbara Zbroja prezentuje gościom nieznane fotografie dawnego Krakowa, czytelnia Archiwum przy ul. Siennej 16, 8 czerwca 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
57. Zofia Michalska, starszy Cechu Rzemiosł Różnych w Krakowie oraz dr hab. prof. UJ Wojciech Krawczuk, dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie, podpisują porozumienie w sprawie przekazania do zasobu Archiwum Księgi Cechu Piekarzy z lat 1540–1644, Hotel Polonia, 19 października 2019 r., jubileusz 70-lecia Cechu Rzemiosł Różnych (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
58. Dr Kamila Follprecht, zastępca dyrektora Archiwum Narodowego w Krakowie, podczas prelekcji towarzyszącej wystawie akt cechowych z zasobu Archiwum, Hotel Polonia, 19 października 2019 r., jubileusz 70-lecia Cechu Rzemiosł Różnych (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
59. Plakat zapraszający na promocję publikacji Tomasza Wrońskiego *Udział mieszkańców Biechanowa w walce o niepodległość Polski (1914–1920)* w dniu 18 października 2019 r.
- 60.–61. Promocja wydawnictwa autorstwa Tomasza Wrońskiego *Udział mieszkańców Biechanowa w walce o niepodległość Polski (1914–1920)* w Domu Kultury Podgórze – Dwór Cieczów przy ul. ks. J. Popiełuszki 36 w Krakowie w dniu 18 października 2019 r. (fot. Lilianna Pochwalska)
62. Plakat zapraszający na promocję publikacji *Najdawniejsze księgi grodzkie krakowskie z lat 1406–1409* w dniu 10 grudnia 2019 r.
63. Promocja publikacji *Najdawniejsze księgi grodzkie krakowskie z lat 1406–1409*, od lewej: dr hab. Maciej Zdanek (AUJ), Wiesław Filipczyk (ANK), Katarzyna Chmielewska (IHPAN), sala im. Karoliny Lanckorońskiej PAU w Krakowie, 10 grudnia 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
64. Promocja publikacji *Najdawniejsze księgi grodzkie krakowskie z lat 1406–1409*, publikację ocenia prof. dr hab. Wacław Uruszczak, sala im. Karoliny Lanckorońskiej PAU w Krakowie, 10 grudnia 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
65. „Poczuj historię. Plenerowe Laboratorium Archiwalne” na dziedzińcu budynku przy ul. Siennej 16, 8 czerwca 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
66. „Plenerowe Laboratorium Archiwalne”, stanowisko „Zapisane na skórze – średniowieczny dokument”, opieka merytoryczna: Anna Sokół, 8 czerwca 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
67. „Plenerowe Laboratorium Archiwalne”, stanowisko „Władcy zakłęci w wosku – królewskie pieczęcie”, opieka merytoryczna: Aldona Warzecha, 8 czerwca 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
68. „Plenerowe Laboratorium Archiwalne”, stanowisko „Od deski do deski – średniowieczne księgi miejskie”, opieka merytoryczna: Bożena Lesiak-Przybył, 8 czerwca 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
69. Dr hab. prof. UJ Wojciech Krawczuk, dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie, inauguruje projekt „Archiwa Rodzinne Niepodległej” w dniu 30 września

- 2019 r. w siedzibie Archiwum przy ul. Siennej 16 (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
70. Warsztaty „Zostań rodzinnym Archiwistą”, prowadzą: Małgorzata Bochenek, Tomasz Wroński, Kraków, 30 września 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
 71. Uroczystość otwarcia wystawy „650 lat herbu miasta Krakowa” w dniu 10 października 2019 r. na pl. Szczepańskim w Krakowie. Od lewej: prof. dr hab. Jacek Purchla – prezes Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, prof. Jacek Majchrowski – Prezydent Miasta Krakowa, dr hab. prof. UJ Wojciech Krawczuk – dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie, dr hab. prof. UJ Zenon Piech (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
 72. Wystawa „650 lat herbu miasta Krakowa” w dniu otwarcia na pl. Szczepańskim w Krakowie, oprowadza dr hab. prof. UJ Zenon Piech (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
 73. Wystawa „650 lat herbu miasta Krakowa” w dniu otwarcia na pl. Szczepańskim w Krakowie (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
 74. Wystawa „650 lat herbu miasta Krakowa” na dziedzińcu wewnętrznym siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie przy ul. Siennej 16 (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
 75. „Opiszmy PRL” – warsztaty z zakresu porządkowania i opisu fotografii, prowadzi: Sylwester Rękas, Nowy Sącz, 22 listopada 2019 r. (fot. Kamil Marszałek)
 76. „Mały archiwista – moja pierwsza wizyta w archiwum” – warsztaty dla dzieci, prowadzi: Agnieszka Filipek, Agnieszka Jeleń, Kraków, 29 listopada 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
 77. „Walizka ze strychu, czyli odkrywamy rodzinne tajemnice” – warsztaty dla dzieci, prowadzi: Karolina Gołąb-Malowicka, Małgorzata Klimas, Kraków, 29 listopada 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
 78. „Herb, czyli opowieść bez słów” – warsztaty heraldyczne dla dzieci, prowadzi: Aldona Warzecha, Kraków, 29 listopada 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)
 79. „Archiwum – zachować dla pokoleń” – warsztaty dla dzieci, prowadzi: Ewa Kolasa, Barbara Sołtys, magazyn archiwalny prezentuje: Maciej Mocniak, Spytkowice, 4 grudnia 2019 r. (fot. Barbara Sołtys)
 80. „U »źródła« Spytkowic” – prelekcja dla młodzieży, prowadzi: Joanna Jagiełło, Spytkowice, 4 grudnia 2019 r. (fot. Maciej Mocniak)
 81. Główny bohater uroczystości – prof. Wojciech Narębski podczas przemówienia towarzyszącego wernisażowi wystawy „Zostawić po sobie ślad. Wojciech Narębski – żołnierz i uczony” w Archiwum Nauki PAN i PAU, Kraków, 6 czerwca 2019 r. (fot. Krzysztof Wójtowicz)
 82. Ekspozaty prezentowane na wystawie „Walery Goetel (1889–1972). Urodziłem się jako jeden z tych, którzy mają ciekawość świata... W 130. rocznicę urodzin Walerego Goetla i 100-lecie powstania Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie” w Archiwum Nauki PAN i PAU, Kraków, 16 października 2019 r. (fot. Krzysztof Wójtowicz)

INDEKS NAZWISK

Hasła indeksowe wyróżnione kursywą dot. informacji bibliograficznych.

Indeks nie obejmuje bibliografii załącznikowej, informacji o autorach, spisu i podpisów pod ilustracjami.

Abramson Abraham 65
Adamczewski Jan 47
Adamczewski Jan 47, 50, 52, 54
Adamczewski Marek 75
Adamczewski Marek 75
Adamczyk Elżbieta 68
Adamczyk Janusz 95
Aleksandrowicz Dawid 102, 103
Aleksandrowicz Dora 103
Aleksandrowicz Leonora 103
Aleksandrowicz Lina 103
Aleksandrowicz Regina 102, 103
Aleksandrowicz Rosalia 103
Aleksandrowicz Róża 103
Aleksandrowicz Wolff 102, 103
Aleksandrowicz Zygmunt 102, 103
Alexandrowicz Stefan Witold 219
Aleksandrowiczowie, rodzina 103
Allerhand Maurycy 44, 45, 57
Andegaweńska Jadwiga, królowa 201, 203, 204
Andrasz-Mrożek Monika 200
Androcy Fulwiusz 23
Androcy Fulwiusz 23
Antoniewicz Włodzimierz 174
August II Sas, król 135
Awiżeń Krystyna zob. Oniszczuk-
-Awiżeń Krystyna

Balcer Jan 56
Balcerzak Elżbieta 132

Baniecki Adam 70
Baranowski Bohdan 69
Bardach Juliusz 133
Bartyś Julian 69
Bataa Nemekh 221
Batory Stefan, król 24
Bauman Szymon 65, 66, 68, 85, 88, 108
Bąk Wojciech 174
Bąk-Koczarska Celina 40
Bąkowski Klemens 68
Bednarek Dariusz 70
Bednarek Jerzy 215
Bednarska Jadwiga 14
Bednarski Tadeusz Zygmunt 105
Bednarski Tadeusz Zygmunt 105, 106
Behem Baltazar 165
Belcer Franciszek 51
Below Fryderyk Wilhelm 65
Bełchacki Antoni 139
Berger M. J. 56
Berska Barbara 201, 202
Bescapé Giacomo C. 67
Biasion Alfred 40, 41
Biasion August 40, 57
Biasion Eugenia 41
Biegański Piotr 174
Bielawski Tomasz 18
Bielawski Tomasz 18
Bielski Joachim 14, 16, 27
Bielski Joachim 14, 16
Bielski Marcin 14, 18, 19, 27, 28

- Bielski Marcin* 18, 19
Bieniarzówna Janina 67, 68
Biera Jan 81
Biera Marianna 81
Biera Stanisław 81
Biernat Andrzej 109
Bizanz Jan 49
Bobowski Kazimierz 109
Bobrow Ryszard 66
Bobrow Ryszard 66, 71, 73
Bochenek Małgorzata 201, 206
Bochniak Adam 63
Bokota Piotr 66
Borelowski Wincenty 56
Bornstein Markus 50
Brand Bernard 55
Brand Rozalia 56
Broniek Waldemar Ryszard 66
Brzoza Czesław 40
Buchwald-Pelcowa Paulina 21, 22
Budka Włodzimierz 163, 210
Budkowa Zofia zob. *Kozłowska-Budkowa Zofia*
Bulat Mirosława M. 86
Burski Krzysztof 109
Burszta Józef 138
Butakowska Elżbieta zob. *Lubieniecka Elżbieta* 1° v. *Butakowska*, 2° v. *Miłoszewska*
Bystron Jan Stanisław 68

Carvini Ioannis 145
Cervus Jan 146
Ceypler Jan 140
Ceypler Kazimierz 140
Chankowski Stanisław 167, 216
Charewicz (Charewiczowa) Łucja z d. *Strzelecka* 174
Charewicz (Charewiczowa) Łucja z d. *Strzelecka* 174
Chlebowski Bronisław 135
Chlebowski Wawrzyniec 16
Chmiel Adam 159, 210
Chojcka Ewa 14, 17, 28

Chomyn Igor 80, 101
Chorążyczewski Waldemar 67, 109, 214, 215
Chrapusta Władysław 94
Chruściak Marcela 65
Chrzastowska Jadwiga 219
Chrzastowski Piotr 219, 220
Chrzyszcz Paulina 65, 66, 108
Cieplińska Teresa zob. *Kotiers Teresa* z d. *Cieplińska*
Cieślak Marian 65, 101
Colbecka Monika 222
Cygański Mateusz 16, 21
Cygański Mateusz 16
Cygielski Czesław 79, 83
Czaplicka Florentyna 84
Czaplicka Zofia 84
Czaplicki Edward 84
Czaplicki Karol 84
Czaplicki Kazimierz 84
Czaplicki Stefan 79, 81, 83, 84, 94
Czaplicki Stefan, s. *Stefana* 84
Czaplicki Wiktor 84
Czarski Bartłomiej 13, 23
Czernichowska S. 56

Ćwiertniak A. 53

Danowska Ewa 133, 138
Dawe Karol 48
Dąbkowski Przemysław 134
Dąbrowski Jan 67, 161
Degen Robert 70, 214
Dembiński Walenty 19
Demel Juliusz 67
Dicianówna Amelia 24
Diehm Jan 170
Długosz Jan 165, 169
Dobrowolski Henryk 157
Dobrowolski Henryk 157
Dorcz Krzysztof 65, 107
Drąg-Sukiennik Anna 211
Drelicharz Wojciech 158
Drobner Anna 45, 47, 48

- Drobner Bolesław 47, 49
Drobner Józef 47
Drobner Roman 38, 39, 45–48, 57
Drobner Stanisław 47
Drobnerowie, rodzina 48
Dubrowska Małgorzata 66
Dubrowska Małgorzata 66, 99
Duda Jerzy 42
Duda Józef 77
Dyba Olga 42
Dymnicka-Wołoszyńska Hanna 167, 216
Dzięciol Alina 22
Dziurzyńska Ewa 219
- Estreicher Karol 138
Estreicher Karol 17, 138
Estreicher Stanisław 17
- Fabia Łukasz* 13
Fabijański Władysław 70, 112
Fabricius Ulrich 145
Federowicz Stanisław 51
Feilgut Feiweł 53
Feintuch Stanisław 45
Filip Tomasz 216
Filipczyk Wiesław 202
Filipek Agnieszka 212
Finder Rosalia zob. Fischhab Rosalia z d. Finder
Fischer Jakub 80
Fischer Jan 103, 104
Fischerowie, rodzina 68
Fischhab Aleksander Sender 73, 79, 81, 82, 85–88
Fischhab Cipe z d. Kamińska 88
Fischhab Feiweł Josef 88
Fischhab Izydor 88
Fischhab Jadwiga zob. Teichner-Rath Jadwiga z d. Fischhab
Fischhab Jerzy 88
Fischhab Regina Ruchel z d. Horowitz 88
Fischhab Rosalia z d. Finder 88
Fischhab (Kamińska) Róża (Zuzanna) 87
- Fischhab Salomon 88
Fischhab Stefania 88
Fischhab (Kamiński) Zygmunt 77, 87, 88
Fischhabowie, rodzina 82, 88
Florow Aleksander W. 63
Fluda-Krokos Agnieszka 221
Follprecht Kamila 202, 211
Follprecht Kamila 37
Forster Konrad 29
Forysiak-Wójciński Robert 70
Fox Jan 23
Fox Jan 23
Franaszek Antoni 171
Francastel Pierre 69
Frankowicz Marcin Ignacy 145
Frey Józef 51
Friedberg Anna 172
Friedberg Helena 173
Friedberg Jan 158, 159, 170, 172, 173
Friedberg Józef Antoni 172
Friedberg Maria Honorata 172
Friedberg Maria z d. Mazanek 159, 163, 164, 166–168, 170, 173–176, 179
Friedberg Maria z d. Mazanek 159, 171
Friedberg Marian 9, 157–159, 162–166, 168–170, 172, 173, 175, 178, 179, 201, 208, 210
Friedberg Marian 158–162, 169, 170, 208
Friedberg Teresa z d. Sabatowicz 172
Friedberg Wanda z d. Kotiers 158, 172
Friedberg Wilhelm 168, 172
Friedberg Zofia 173
Friedeker Jakub 56
Fröhlich Gerwazy 89
Fröhlich Ludwika Dioniza z d. Piertot (Pierot) 89
Fröhlich Stefan Ludwik 79, 88, 89
Fröhlich Stefan s. Stefana Ludwika 89
Fröhlich Teresa 89
Frühling Bronisław 43
- Gacek Jacek* 98
Gaczol Ewa 45, 48

- Gadkowska Irena zob. Mamczak-Gadkowska Irena
Gajek Joanna zob. Paprocka-Gajek Joanna
Gajewska Mirosława 132
Gajzlerowa Eleonora 54
Garlicki Stanisław 73
Garlicki Stanisław 41, 42, 45–47, 67, 73, 104
Gawęda Stanisław 81
Gąsiorowski Stefan 65
Geller Joanna 86
Gicala Agnieszka 211
Giersz Janusz 96
Giersz Janusz 75, 111
Gieszczyńska-Nowacka Katarzyna 72
Ginzig Eleonora 53
Ginzig Michał 43
Girtler Kazimierz 37
Glaserman Maks 65
Gliński Jan Bohdan 88
Gliński Tadeusz Leon 95
Glixieli Władysław 80
Gloger Zygmunt 131
Gloger Zygmunt 131, 139
Gładki Krzysztof 66
Gładki Krzysztof 66
Goetel Walery 215, 218–222
Goetel Walery 219
Gołaszewska-Rusinowska Dominika 222
Gołąb-Malowicka Karolina 211
Gorczyński Henryk 77
Gostomski Anzelm 16, 24, 27
Gostomski Anzelm 16
Gostomski Jakub 24
Got Jerzy 166
Goudy Frederic William 71
Górak Artur 70
Góralski Zbigniew 135
Górska Barbara 14
Górski Adam 214, 220
Górzyński Adolf 49
Grabowski Jan 108
Gradowski Michał 74, 112
Grochowski Stanisław 18–20
Grochowski Stanisław 18–20
Grodecki Roman 171
Grodecki Roman 171
Grodzinski Mikołaj 145
Groicki Bartłomiej 134
Gronner Bernard 50
Gronner Gustawa 50
Grosse, rodzina 68
Gryczowa Alodia zob. Kawecka-Gryczowa Alodia
Grześkowiak Ryszard 21
Gumowski Marian 64, 80, 93, 95, 98, 101
Gut Agnieszka 65
Gut Paweł 65, 70, 109, 112
Haisig Marian 64, 70
Halicki Adam 77
Haptaś Krystyna 15
Haraschin Leon 49
Haritz Angelika zob. Menne-Haritz Angelika
Haur Jan Kazimierz 146
Herburt Jan 145
Hieronim ze Strydonu, święty 201
Hirsch Abel Samuel 65
Hlebionek Marcin 67, 70, 109, 112
Hołubek Gabriel 18
Horowitz Benjamin 90
Horowitz Chaim Leib 90
Horowitz Dawid 90
Horowitz (Klein) Debora z d. Klein 90
Horowitz Efreim 90
Horowitz Izaak 79, 89, 90
Horowitz Józef 79, 89, 90
Horowitz Judyta 90
Horowitz Łazarz 90
Horowitz Maria 90
Horowitz Markus 45
Horowitz Neffe 90
Horowitz Regina Ruchel zob. Fischhab Regina Ruchel z d. Horowitz
Hotman François 144
Hradil Anna 103

- Igielski Jan A.* 216
Ihnatowicz Ireneusz 109
Ingarden Roman 222
- Jabłońska Marlena* 70, 214
Jabłońska-Stefanowicz Ewa 28
Jabłoński Zbigniew 37
Jagiełło Joanna 211
Jakubowski Krzysztof 46, 48–50
Janeczek, współwłaściciel 105
Jankowska Magdalena 42
Januszewski Jan 29
Jasińska Helena 81
Jasińska Konstancja 81
Jasiński Jan 81
Jasiński Marian 81
Jasiński Zygmunt 81
Jaskier Andrzej 17
Jastrzębski Jarosław 78, 91, 95
Jaworska Aleksandra 67, 70
Jeleń Agnieszka 212
Jelonek-Litewka Krystyna 157, 206, 207
Jelonek-Litewka Krystyna 157, 164
Jelonkowie, rodzina 207
Jędrzejowska Anna 174
Jop Robert 67, 70
Juda Maria 15, 21
Jurek Tomasz 70
- Kaiser Theodor* 72, 73
Kalinowski Władysław 77
Kaliope, muza 19
Kalamajska-Saeed Maria 14
Kamińska Cipe zob. Fischhab Cipe z d. Kamińska
Kamińska Róża zob. Fischhab (Kamińska) Róża (Zuzanna)
Kamińska Zuzanna zob. Fischhab (Kamińska) Róża (Zuzanna)
Kamiński Adam 175
Kamiński Zygmunt zob. Fischhab (Kamiński) Zygmunt
Kania Rudolf 87
Kania Waldemar 43
Kanty Jan, święty 140
Karcan Jan 29
Karłowicz Jan 138
Karnicka Magdalena 101
Karolczak Kazimierz 67, 68
Karwasińska Jadwiga 175
Kasprzak-Miler Agnieszka 74
Kasprzyk Bogdan 210
Kaucki Kazimierz 81
Kauzal Jan 79, 90
Kawalla-Lulewicz Iwona 38, 54, 55, 86
Kawczyński Andrzej 102
Kawczyński Henryk Jerzy 103
Kawecka-Gryczowa Alodia 13, 17, 29
Kazimierz Wielki, król 201, 203, 204, 208
Kelles-Krauz Janina 175
Kelles-Krauz Kazimierz 175
Kenner H. 43
Keycha Włodzimierz 98
Kęsek Janina 212
Kiesel Wilhelm Franz Karol 102, 103
Kiliańczyk-Zięba Justyna 21
Kircher Athanasius 145
Kirscher (Kirschner) Boruch 79, 104
Kirscher (Kirschner) Mendel 81, 104
Kirscher (Kirschner) Ryfka 81
Kirschner Boruch zob. Kirscher (Kirschner) Boruch
Kirschner Mendel zob. Kirscher (Kirschner) Mendel
Kiryk Feliks 96
Kiryk Feliks 68, 69, 75, 78, 91, 92, 95, 96, 99
Kittel Erich 64
Klein Debora zob. Horowitz (Klein) Debora
Klicka Teodora 51
Klimas Małgorzata 211
Klonder Andrzej 132, 134
Kłuczwajd Katarzyna 79
Kłobukowski Stanisław 108
Knapik Jan 86, 93, 95

- Knapik Józef* 43
Knobloch Mieczysław 63
Kobos Andrzej 217
Kobyliński Wojciech 29
Kocańda Małgorzata 42
Kocot Anna 14, 26
Kocot Anna 14, 27
Koczarska Celina zob. Bąk-Koczarska Celina
Kolankowski Zygmunt 167, 216
Kolasa Ewa 212
Kołodziej Marek 206
Komorowska Magdalena 28
Komorowska Magdalena 28
Komorowski Waldemar 37
Komza Małgorzata 15, 28
Konarski Feliks 217
Korosadowicz Edmund 80
Korotajowa Krystyna 29
Kossak, malarz 106
Kossowska Krystyna 73
Kotecki Andrzej 101
Kotewicz Ryszard 69
Kotiers Franciszek 172
Kotiers Jan Walenty 172
Kotiers Teresa z d. Cieplińska 172
Kotiers Wanda zob. Friedberg Wanda z d. Kotiers
Kotiers Zdzisław 172
Kotiers Zofia z d. Nycz 172
Kotula Franciszek 66
Kotwicz Władysław 221, 222
Kowal Janina z d. Mazanek 170, 174
Kowalczyk Anna 157
Kowalski Grzegorz 17
Kowalski Ludwik 93
Kowarsch Lidia 202
Kowecka Elżbieta 131, 132
Kozłowska-Budkowa Zofia 174
Kozłowska-Budkowa Zofia 174
Krajewski Wojciech 29
Krauz Janina zob. Kelles-Krauz Janina
Krauz Kazimierz zob. Kelles-Krauz Kazimierz
Krawczuk Wojciech 67, 206
Kreisler Edward 42
Krejčík Tomáš 66
Krejčík Tomáš 66
Kriberwigg Adolf 87
Kriegseisen Wojciech 136
Krokos Agnieszka zob. Fluda-Krokos Agnieszka
Król Maria Anna 207
Krupa Jolanta 207
Kruppé Jerzy 132
Kruszyński Tadeusz 64
Krygowski Władysław 44
Krygowski Władysław 44, 45, 54
Kryński Adam 138
Krzak-Weiss Katarzyna 21
Krzywda Paulina 216
Krzywicki Józef 135
Krzyżanowski Marian 106
Krzyżanowski Marian 106
Kuczyński Stefan Krzysztof 64, 65, 107, 112
Kumaniecki Kazimierz Władysław 78
Kurdiel Wanda 77
Kuroń Henryk 71
Kusak Magdalena 168
Kwaśniewicz Włodzimierz 139
Kwiatkowska Wiesława 70, 215
Kwiatkowski Tadeusz 49
Kwiecińska Klaudia 65
Lachowicz Krzysztof 101
Landau Juda 81
Landauowie, rodzina 53
Laserkiewicz Jakub 43
Laskosz Joanna 220
Laskosz Joanna 219, 220
Lederberger Izrael 86
Leitgeber Jarosław 105
Leitgeber Lucyna zob. Ziembicka Lucyna z d. Leitgeber
Leitgeber Sławomir 105
Lepszy Kazimierz 138
Lepszy Leonard 64, 84, 140

- Lesiak-Przybył Bożena 158, 201–203, 208
Lesiak-Przybył Bożena 208
Lesser Karl 65
Leśniewska Jolanta 70
Lewicki Anatol 172
Lewicki Anatol 172
Libionka Dariusz 108
Lichończak-Nurek Grażyna 41
Lieblich Franciszka 56
Liebmann Adolf 65
Ligęza-Niewiarowski Władysław 83
Lilley Samuel 69
Lipska Aleksandra zob. Sołtan-Lipska Aleksandra
Litawski Józef 43
Litewka Aleksander 165, 168
Litewka Krystyna zob. Jelonek-Litewka Krystyna
Lohman Wanda 217
Lorkin Edward 80
Lubieniecka Elżbieta 1° v. Butakowska, 2° v. Miłoszewska 136, 137, 139, 148, 149
Lubieniecki Władysław 136, 139, 149
Ludwik z Grenady 20
Ludwik z Grenady 20
Lulewicz Iwona zob. Kawalla-Lulewicz Iwona

Ładosiowie, rodzina 174
Łaszcz Marcin 25, 26, 28
Łaszcz Marcin 26, 28
Łaszczyńska Olga 171, 175
Łaszczyńska Olga 171
Łazowski Jan 146
Łochowski Stanisław 147
Łubieński Kazimierz 146
Łuczak Aleksandra 98
Łuczak Aleksandra 98
Łuczak Czesław 138

Mac Stanisław 63, 71, 72, 112
Maciejewska Wanda 111
Maciejowski Bernard 23, 24
Maciuk Marcin 214, 216, 219
Madej Andrzej 206
Madejska Katarzyna 67
Maimburg Ludwik 145
Majchrowski Jacek 208
Majkowska Rita 214, 216, 223
Majkowski Edmund 65
Makrisz Alojzy 55
Malczewski Jacek 106
Malczewski Rafał 219
Malicki Marian 15
Malina Anna 91
Malina Franciszek 75, 76, 79, 91, 95
Malina Jadwiga 91
Malina Konstantyn 91
Małowicka Karolina zob. Gołąb-Małowicka Karolina
Małecki Jan M. 40, 52, 67, 68
Mamczak-Gadkowska Irena 215
Mańkowska Anna 13, 17
Marczyk Helena 92
Marczyk Józef 75, 79, 91–93
Marczyk Marian 92
Marczyk Stanisław 92
Marszałek Kamil 212
Marszałkowski Tomasz 40
Marzec Andrzej 14
Masior Maria 207
Masiorowie, rodzina 207
Matejkiewicz Józefa z d. Pohorecka 164
Matejkiewiczowie, rodzina 175
Mazanek Agnieszka 173
Mazanek Ignacy 170, 173
Mazanek Janina zob. Kowal Janina z d. Mazanek
Mazanek Paweł 173
Mazanek Stefania z d. Popiel 170, 173
Mazanek Walenty, ksiądz 170, 173
Mazankówna Maria zob. Friedberg Maria z d. Mazanek
Mazurek Stanisław 77
Mencel Tadeusz 161
Mencel Tadeusz 161

- Menne-Haritz Angelika* 215
Michalewicz Jerzy 214
Michałowski Józef Antoni 139
Micińska Bronisława 93
Miciński Jan 93
Miciński Władysław 73, 79, 81, 82, 91, 93
Mickiewicz Adam 101
Miczyński Kazimierz 221
Miechowita Maciej 17
Mielewska Małgorzata 222
Migdał Jan 55
Migdał Zofia 55
Mika Jan 40
Mikucki Sylwester 64
Miler Agnieszka zob. Kasprzak-Miler Agnieszka
Miłoszewska Elżbieta zob. Lubieniecka Elżbieta 1° v. Butakowska, 2° v. Miłoszewska
Miłoszewski Adam 137, 141
Miłoszewski Jan 131–133, 135–137, 139, 145, 149, 153, 154
Miłoszewski, starosta kleszczowski 137, 147
Miodońska Barbara 14
Mitkowsy, rodzina 175
Mitkowski Józef 157, 174
Mitkowski Józef 157
Mizikowski Józef 216
Mojecki Przecław 20
Mojecki Przecław 20
Moliński Tadeusz 63, 71, 72, 112
Mołodecki Aleksander 76
Mondkiewicz Józef 94
Mondkiewicz Józef, s. Józefa 75, 76, 79, 93, 94
Mondkiewicz Józefa 94
Moniuszko Stanisław 221
Morawińska Agnieszka 22
Motyka Jan 221
Mroczkowska Julia 41
Mrozek Monika zob. Andrasz-Mrozek Monika
Mrówka Małgorzata 214, 216
Mucha Stanisław 43
Muchoń Marian 81
Mulczyński Jarosław 107
Mumford Lewis 69
Münch Henryk 164
Myślik Konrad 201
Myśliński Michał 73, 74
Myśliński Michał 72, 73, 80, 84, 92, 94, 97, 100
Nagel Jan 56
Nagel Jan Franciszek 56
Nahlik Edward Stanisław 171
Narębski Wojciech 215, 217, 218
Narębski Wojciech 217
Niedźwiedzki Władysław 138
Niemczyk Adam 95
Niemczyk Adam, s. Stanisława Adama 95, 96
Niemczyk Anna 95
Niemczyk Kazimiera z d. Wojtych 95, 96, 101
Niemczyk Stanisław Adam 75, 79, 92, 94–96
Niemczyk Stanisława 95, 96
Niemczyk Wojciech 95, 96
Niemczyk Zofia 95, 96
Nieszporkowicz Ambroży 146
Niewiarowski Władysław zob. Ligęza-Niewiarowski Władysław
Nitsch Kazimierz 221
Niwiński Mieczysław 170
Nowacka Katarzyna zob. Gieszczyńska-Nowacka Katarzyna
Nowak Janusz Tadeusz 95
Nurek Grażyna zob. Lichończak-Nurek Grażyna
Nycz Zofia zob. Kotiers Zofia z d. Nycz
Ocieczek Renarda 23
Oczka Wojciech 24
Odrzywolski Sławomir 54
Ogorzały Kazimierz 56

- Ogórek Bartosz* 68
Okońska Anna 55
Olbrycht Jacek 166
Olbrycht Leona 163, 166, 174
Oleśński Marcei 83
Oleśnicki Zbigniew, kardynał 147
Oniszczyk-Awiżeń Krystyna 73
Osiecka Małgorzata 70
Ostrowski Jan 13, 23
Otwinowski Stefan 49
Owczarek Jacek 221
- Pachoński Jan* 80
Pagaczewski Julian 63
Pająk Jan 81
Pająk Karolina 81
Pakulski Jan 67
Paluch Andrzej K. 40
Pańków Stanisława 157, 161
Pańków Stanisława 157
Paprocka-Gajek Joanna 73
Paprocka-Gajek Joanna 73
Paulo Andrzej 220
Pawlikowie, rodzina 207
Pazdur Jan 73
Pazdur Jan 73
Pazzo del Marcello 67
Pelcowa Paulina zob. Buchwald-Pelcowa Paulina
Perkun Vitaliy 66
Perłakowski Adam 138
Perzanowski Zbigniew 166
Perzyna Paweł 215
Piastkowscy, rodzina 144
Piech Zenon 158, 201, 202, 208, 210, 212
Piech Zenon 65, 67
Piechowska Maria 55
Pierot (Piertot) Ludwika Dioniza zob. Fröhlich Ludwika Dioniza z d. Pierot (Pierot)
Pietraszko Jan, biskup 175
Pietruszka Wojciech 53
Pilarczyk Franciszek 22
- Piłsudski Józef* 200
Piotrowski Grzegorz 26
Piotrowski Władysław 103
Piper Franciszek 81
Pisulowie, rodzina 207
Piwowski Stanisław 41
Pochwalska Lilianna 200, 201
Pochwalska Lilianna 197
Pochwała Stanisław 42
Pociecha Władysław 171
Pociecha Władysław 171
Podhorizer-Sandel Ernestyna 108
Pohoreccy, rodzina 164, 175
Pohorecka Anna 164, 174
Pohorecka Gabriela z d. Popiel 164, 174
Pohorecka Józefa zob. Matejkiewicz Józefa z d. Pohorecka
Pohorecki Feliks 164, 174
Poklatecki Stanisław 28
Poklatecki Stanisław 28
Pokora Jakub 67
Pokora Piotr 65
Pomorski Krzysztof 68
Popiel Gabriela zob. Pohorecka Gabriela z d. Popiel
Popiel Stefania zob. Mazanek Stefania z d. Popiel
Popiołek Elżbieta 66
Pośpiech Andrzej 138
Pośpiech Andrzej 132, 134, 138
Potocki Wacław 146
Potok Izaak 43
Powodowski Hieronim 15
Powodowski Hieronim 15
Preisner (Preusner) Mieczysław 75, 79, 96
Preisner Maria 96
Preisner Zdzisław 96
Preusner Mieczysław zob. Preisner (Preusner) Mieczysław
Pruszevicz Bolesław 48
Pruszyński Zenon 71
Przybył Bożena zob. Lesiak-Przybył Bożena

- Przybyłowski Jan 56
 Ptaśnik Jan 160, 169
Ptaśnik Jan 169
Pudlocki Tomasz 216
 Pullat Raimo 133
Pullat Raimo 133
Purchla Jacek 50, 67, 68
- Rachwał Andrzej 81
 Rachwał Antoni 81
 Rachwał Rozalia 81
 Radziwiński Adrian 26
 Radziwiłł Jerzy 23
 Radziwiłł Mikołaj Krzysztof (Sierotka) 146
Rak Elżbieta 55, 68
 Randt Erich 163
 Rath Aleksander Salomon 81, 88
 Rath Gusta 81
 Rath Jadwiga zob. Teichner-Rath Jadwiga z d. Fischhab
 Rath Zygmunt 81
Rederowa Danuta 37
Repucho Ewa 28
 Rękas Sylwester 202, 212
 Ribadeneyra de Pedro 20
Ribadeneyra de Pedro 20
 Richter Jan Bronisław 174
 Rigalski Władysław 80
 Riss Juliusz 55
Rochacki Jacek A. 64
 Rogalska Janina 80
 Rogalska Karolina 80
 Rogalska Maria 80
Rogulski Jakub 96
Roman Wanda K. 70
Romaniak Andrzej 65
Rosa Agnieszka 109, 215
Różek Michał 37
 Różycka Krystyna 49
 Ruckel Hirsch 53
Rudawski Bogumił 108
 Rusinowska Dominika zob. Gołaszewska-Rusinowska Dominika
- Rutkowski Jan 72*
 Rybiński Marcin 136
Ryszewski Bohdan 215
- Sabatowicz Teresa zob. Friedberg Teresa z d. Sabatowicz
 Saeed Maria zob. Kałamajska-Saeed Maria
Salwiński Jacek 68, 104
Samek Jan 63, 80
 Sandel Ernestyna zob. Podhorizer-Sandel Ernestyna
Saryusz-Zalewski Wojciech 69
Sawicki Zdzisław 80, 91, 93, 96, 98–100
 Scheller Gustaw 102
 Schmalz Józef 82, 88
 Schmidt Henryk 84
 Schneider Ludwik Jan 83
 Schönberg Dawid 43
Schönhaus Cioma 108
 Seifert Anna 42
 Seifert Franciszek 42
 Semkowicz Władysław 158, 159, 170, 171
Semkowicz Władysław 112, 171
 Shillcock William 46
 Sichulski Kazimierz 42
 Siebeneicher Anna 15, 20, 22
Siebeneicher Anna 15
 Siebeneicher Jakub 13–16, 18–22, 24–29
 Siebeneicher Mateusz 21
 Siebeneicherowie, rodzina 15, 21
 Sieprawska Maria 97
 Sieprawski Aleksander 97
 Sieprawski Stefan 79, 95, 96, 97
 Sikora Franciszek 202
 Simplician Paweł 18, 20
Simplician Paweł 18
Sińczak Tomasz 222
 Sitko Zofia 211, 212
Siuda Kamila 222
 Skamla Franciszek 82
 Skamla Józef 82

- Skamla Magdalena 82
Skamla Stanisław 76
Skidzieński Piotr 23
Skidzieński Piotr 23
Skłodowska Maria 219
Skrzyński Jan 20
Skrzyński Jan 20
Słomiński 48
Słomiński Stanisław 43
Słowacki Piotr 18
Słowacki Piotr 18
Słowiński Konrad 111
Słupczyński Alfred 82
Sobczak Tadeusz 69
Sobucka Bożena 86
Socha Klaudia 14
Socha Klaudia 14, 19, 26
Sokół Anna 201, 203, 211
Sokół Anna 211
Solikowski Jan Dymitr 23
Solikowski Wojciech 19
Solikowski Wojciech 19
Solski Ludwik 92
Soltan Andrzej 66
Soltan Andrzej 66
Soltan-Lipska Aleksandra 66
Soltys Barbara 212
Sorkin Edward 75, 79, 97
Spytek z Lisowa 203
Stach Jan 206
Stachowie, rodzina 206
Stachowski Antoni Henryk 82
Starzyński Marcin 14
Staszal Jan 37
Stec Jan 206, 207
Steelsius Joannes 21
Stefanowicz Ewa zob. Jabłońska-Stefanowicz Ewa
Stinia Maria 65
Stoksik Janina Mirosława 136
Stopa Leopold 99
Stopka Krzysztof 216
Streubel Curt 63, 71
Strojek Ludwik 162
Strojek Stefan 50
Strojnowska Dorota 55
Strzykowski Krzysztof 215
Strzałkowski Jacek 66, 84, 91, 93
Strzałkowski Jacek 66, 80, 83, 84, 91, 93, 95, 98, 99, 101
Strzelecka Irena 81
Strzelecka Łucja zob. Charewicz (Charewiczowa) Łucja z d. Strzelecka
Stwosz Wit 169
Sukiennik Anna zob. Drąg-Sukiennik Anna
Sukiennik Gabriela 66
Sulimierski Filip 135
Supranowicz Elżbieta 92
Sybila Leszek J. 50
Synowiec Kazimierz 77
Syta Krzysztof 214
Szarski Henryk 48
Szczerbic Paweł 17
Szczerbic Paweł 17
Szczuka Jerzy 112
Szopa Jacek 95
Sztraj Elżbieta 216
Szulc Eugeniusz 66
Szulc Eugeniusz 66
Szulc Stanisław 72
Szymański Józef 112

Śmiglecki Marcin 146
Świątek Szczepan 52, 55

Tadanier Fryderyk 50
Teichner-Rath Jadwiga z d. Fischhab 81, 88
Terlecki Władysław 75, 107
Tetmajer Włodzimierz 47, 104
Tomasz z Akwinu 16
Tomasz z Akwinu 16
Tomczak Andrzej 157, 165
Torecki Stanisław 139
Trębacz Helena 98
Trębacz Jan 98
Trębacz Joanna 98

- Trębacz Józef 75, 79, 81, 96–98
Turnau Irena 139
Turoń Bronisław 109
Tutak Kinga 24
Tutak Melania 51
- Ungler Florian 27
Urgacz Maria 219
Uruski Seweryn 135
Uruski Seweryn 135
Ustrzycki Andrzej Wincenty 145
Utracka Leokadia 77
- Vives Juan Luis (Jan Ludwik) 144, 146
Vives Juan Luis (Jan Ludwik) 22
Volckmann Adam 132
- Waldyn Henryk 80
Waldenta Rozalia 80
Walenta Jakub Józef 73, 75, 79, 81, 98, 99
Walenta Józef 99, 100
Walenta Mieczysław 99, 100
Walenta Stanisław 99, 100
Walenta Stanisława 99, 100
Walenta Wiktoria 99
Walenta Zygmunt 99, 100
Waligórska Krystyna 175
Walkowicz Krzysztof 55
Warszewicki Krzysztof 22, 27
Warszewicki Krzysztof 22
Warzecha Aldona 158, 201–203, 208, 211
Warzecha Aldona 208, 211
Watycha Izabela 211
Wawrzecki Alfred 57
Weidenholzer Hermina 87
Weinberg Mojżesz Dawid 85
Weinkrantz Zygmunt 66
Weiss Katarzyna zob. Krzak-Weiss Katarzyna
Widliński Jan Andrzej 75, 79, 99, 100
Widlak Barbara 158, 208
Wielechowski Adam 80, 91, 93, 96, 98–100
- Wielki Albert, święty 146
Wierzbanowski Andrzej 56
Wietor Hieronim 17
Więcek Adam 80, 101
Wilczyński Jan 104
Wilczyński Tadeusz 56
Wilk Bernadeta 215
Willenberg Samuel 107
Winek Włodzimierz 107
Wirzbięta Maciej 27
Wiśniewska Halina 64
Władysław IV Waza, król 16
Włodek Marzena 216, 219
Wojciechowska Maria 163
Wojciechowski Zygmunt 163, 171, 175
Wojciechowski Zygmunt 171
Wojciechowski, rytownik 80
Wojtych Aleksandra 101
Wojtych Aleksandra, c. Felicjana 101
Wojtych Anna 101
Wojtych Felicja 101
Wojtych Felician 79, 95, 96, 100, 101
Wojtych Jadwiga 101
Wojtych Kazimiera zob. Niemczyk Kazimiera z d. Wojtych
Wojtych Włodzimierz 101
Wojtych Zdzisław 101
Wolny Bolesław 44
Wolny Jan 43, 44
Wolny Natalia 44
Wołoszyńska Hanna zob. Dymnicka-Wołoszyńska Hanna
Worcell Henryk 49
Woroniecki M. 53
Woś Czesław 220
Woycicki Alfred 165, 166
Woźnica Józef 82
Woźnica Petronela 82
Woźnica Stanisław 82
Wójcik Artur 13, 14, 18
Wójcik Zbigniew 220
Wójcik Zbigniew 219, 220
Wójciński Robert zob. Forsyiak-Wójciński Robert

- Wroniszewski Jan* 67
Wroński Stanisław 43
Wroński Tadeusz 100, 107
Wroński Tomasz 201, 202, 206, 211
Wujek Jakub 14, 27
Wujek Jakub 14
Wyczółkowski Leon 47
Wyrozumski Bożena 40
Wyrozumski Jerzy 40, 67, 214
Wyrwicz zob. Haraschin Leon
Wyspiański Franciszek 45
Wyspiański Stanisław 45, 165
- Zachuta Leszek* 74
Zagożdżan Joanna 19
Zahradnik Bohumil 87
Zając Franciszek 99
Zajączkowski Władysław 104
Zalewski Wojciech zob. Saryusz-
-Zalewski Wojciech
Załuski Andrzej Chryzostom 146, 147
Zapolya Jan Zygmunt 19
Zaremska Hanna 40
Zawadzka Ewa 220
Zawiejski Jan 48
Ząbczyński Paweł 197
Zbroja Barbara 201
- Zbroja Barbara* 42
Zbylitowski Andrzej 16
Zbylitowski Andrzej 16
Zdanek Maciej 202
Zellerkraut Jan 55
Zetzner Lasarus 144
Zieleniewski Ludwik 69
Zieliński Józef 157, 163, 174
Zieliński Józef 157, 164
Ziembicka Florentyna (Flora) 105, 106
Ziembicka Irena 106
Ziembicka Lucyna z d. Leitgeber 105,
106
Ziembicki Edward 106
Ziembicki (Ziembra) Teofil 105, 106
Ziembicki Zygmunt 79, 104–106
Ziembicki Zygmunt, s. Zygmunta 106
Zięba Justyna zob. Kiliańczyk-Zięba
Justyna
Ziółek Małgorzata 68
Zychowicz Maria 29
Zydroń Wojciech 53
Zygmunt August, król 19
Zygmunt III Waza, król 24
- Żurowski Jan* 112
Żygadło Dorota 70

INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH

Indeks nie obejmuje bibliografii załącznikowej, informacji o autorach, spisu i podpisów pod ilustracjami.

- Afryka 220
Akwin 16
Anglia (Wielka Brytania) 55, 133
Austria (Austro-Węgry) 41, 55
- Barczków 136
Bazylea 159
Bełżec 108
Berlin 65
Białoruś 88
Bielsko-Biała 77
Bieńczyce (dzielnica Krakowa) 187
Bieżanów (dzielnica Krakowa) 202
Bilcza 101
Bochnia 201, 202, 211, 212
Bronowice (dzielnica Krakowa) 136
Brzeźno 136
Brzeźnica 81
Buczacz 99
Burgundia 134
Byczyna 18
Bydgoszcz 80, 102, 103
- Chomsk 88
Cichawa 136
Czechosłowacja 55, 87
Czyżyny (dzielnica Krakowa) 185
- Darowskoje, sowchoz 218
Dąbrowa 136
Dompaire 89
Dukla 90
- Europa 40, 133
- Francja 89, 133, 159, 168
- Galicja 41
Garbary (obecnie część Krakowa) 147
Glendzianów 139
Gliwice 87
Gorkij 218
Grenada 20
Grunwald 105
Gruzja 220
Grzegórzki (dzielnica Krakowa) 186
- Islandia 220
- Kalisz, województwo 87
Kantorowice (obecnie część Krakowa) 187
Katowice 51, 102, 103
Katyń 164
Kazimierz (obecnie część Krakowa) 40, 160, 169
Kielce, województwo 54
Kleparz (obecnie część Krakowa) 186
Kliszów 135
Kościelec 84
Kraków 9, 15, 24, 25, 29, 37–39, 41, 42, 45, 46, 48, 50–54, 67–69, 75, 77, 78, 80–107, 126, 127, 131, 147, 157–160, 162–164, 169, 170, 175, 181, 183, 186, 187, 192, 197, 199, 201–204, 206–212, 219, 222

- Kraków, dystrykt 175
Kraków, powiat 131, 135, 136, 139, 153, 187
Kraków, województwo 78, 87, 139, 181
Krosno 90, 96, 173
Krowodrza (dzielnica Krakowa) 136, 181, 187, 190
Krzeszowice 101
Książnice 136
- Lewartów 26
Leżajsk 173
Lisów 203
Lubieniec 136, 149
Lubień (Lubinka) 136
Lubocza (obecnie część Krakowa) 187
Lusławice Dolne 136
Lusławice Górne 136
Lwów 17, 51, 54, 65, 88, 93, 102, 103, 158, 159, 162–164, 170, 172, 174–176
Lwów, województwo 87
- Łańcut 170, 173
Łazy 136, 139
Łuków, ziemia 173
- Małopolska 39, 54, 154
Markowa 163
Mazowsze 135
Michałów 139
Miłoszowiec 135
Mogiła (obecnie część Krakowa) 187
Mołdawia 150
Mongolia 221
Monte Cassino 215, 217, 218
- Niderlandy 133
Niemcy 18, 55
Norymberga 163
Nowa Huta (dzielnica Krakowa) 181, 186, 187, 189, 190
Nowy Sącz 201, 211
Nowy Targ 201, 211, 212
- Ostrów Wielkopolski 158, 172
Oświęcim (Auschwitz-Birkenau) 81, 174
- Paryż 159
Piaski Wielkie (obecnie część Krakowa) 96
Pierzchów 136
Pleszów (obecnie część Krakowa) 187
Podgórze (dzielnica Krakowa) 159, 172, 181, 186, 187
Polska (II Rzeczypospolita, Rzeczypospolita Polska) 14, 24, 74, 75, 78, 133, 134, 175, 181, 200, 202, 206, 207, 217, 221
pomorskie, województwo 87
Popędzyna 136
Portugalia 218
Poznań 55, 65, 72, 102, 103, 105, 106, 163
Półwysep Apeniński 218
Praga 87, 159
Prokocim (dzielnica Krakowa) 108
Proszowice, powiat 135
Pruszków 136
Przemyśl 173
- Rumunia 162
Ruszcza (obecnie część Krakowa) 187
Rzeszów 85
- Saksonia 132
Sambor 173
Sanok 81
Sącz, powiat 136
Seul 223
Skawina 217
Spitsbergen 215
Spytkowice 197, 201, 211
Stargard 65
Stradom (obecnie część Krakowa) 147
Sucha Beskidzka 220
Sudety 163
Szwecja 133

- Śląsk Górny 54
śląskie, województwo 87
Świątniki Górne 140

Tarnów 77, 81, 103, 201, 211, 212
Tatry 219
Tczyca 136
Tonie (część Krakowa) 136
Toruń 165
Trzebinia 136, 139, 149
Tyniec (obecnie część Krakowa) 92, 163

Ukraina 202
Ułan Bator 223
Unichów 145

Wadowice 92
Warszawa 55, 96, 108, 175
Wiedeń 56, 159, 219
Wieliczka 29
Wierzbie 136
Wilno 29, 217
Włochy 40, 169, 218
Wrocław 65, 105
Wygnanów 136

Zakopane 97
Zielona 135, 139
Žireč nad Labem 87
Zurych 159
Zwierzyniec (dzielnica Krakowa) 186

ZASADY PRZYGOTOWANIA TEKSTU DO PUBLIKACJI:

TEKST ARTYKUŁU:

Wymogi techniczne:

- a) teksty prosimy przysyłać na adres e-mail Redakcji w wersji elektronicznej w formacie MS Office Word, Apache OpenOffice Writer lub LibreOffice Writer;
- b) teksty artykułów powinny zawierać streszczenie zawartości publikacji (ok. 0,5 strony) oraz słowa kluczowe (do 5 słów);
- c) w tekście artykułu należy zamieścić (w formie odsyłacza przy imieniu i nazwisku autora) notę o autorze, zawierającą stopień naukowy, zajmowane stanowisko i instytucję/miejsce pracy; zainteresowania badawcze, adres e-mail autora, identyfikator ORCID;
- d) tekst winien być przygotowany czcionką Times New Roman 12 pt, bez stosowania twardej spacji, z zachowaniem interlinii (1,5);
- e) artykuły naukowe powinny mieć objętość maksymalnie 30 stron znormalizowanego maszynopisu (30 wersów tekstu z ok. 60 znakami w wersie, tj. 1800 znaków na stronie).

Przypisy

Przypisy bibliograficzne prosimy dostosować do przedstawionego poniżej wzoru:

Książka:

S t e f a n K i e n i e w i c z , *Spółeczeństwo polskie w Księżtwie Poznańskim 1848 roku*, Warszawa 1935, s. 50.

Ibidem, s. 51.

S . K i e n i e w i c z , *Spółeczeństwo ...*, s. 55.

Fragment książki:

J a n u s z T a z b i r , *Nietolerancja wyznaniowa i wygnanie arian*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, t. 1, Warszawa 1957, s. 277.

Ibidem, s. 275.

J . T a z b i r , *Nietolerancja ...*, s. 655.

Artykuł w czasopiśmie:

K r z y s z t o f C h ł a p o w s k i , *Alienacje dóbr królewskich w latach 1578–1668*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 4, s. 649.

Ibidem, s. 650.

K . C h ł a p o w s k i , *Alienacje ...*, s. 655.

Rękopis biblioteczny:

BJ, rkps 2274, k. 59–60.

Rękopis archiwalny:

ANK, księgi grodzkie krakowskie, sygn. 29/5/2/817, s. 20.

Imię i nazwisko autora rozstrzelonym drukiem należy sformatować poprzez zwiększenie odległości między znakami o 1 pt, a nie przez wstawianie spacji.

Bibliografia

Na końcu tekstu należy zamieścić bibliografię załącznikową przygotowaną według przedstawionego poniżej wzoru:

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta miasta Czchowa, sygn. 29/104/29.

Zbiór Kartograficzny, sygn. 29/663/6/Zb. Kart. VI 408.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Księgi miejskie Starej Warszawy, sygn. 1/97/517.

Źródła drukowane

Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1573–1611. Libri iuris civilis Cracoviensis 1573–1611. Wyd. Aniela Kielbicka, Zbigniew Wojas. Kraków: Secesja, 1994.

Prasa

„Ilustrowany Tygodnik Polski” 1915, zeszyt 3, 4, 5, 6.

Druki urzędowe

Wykaz właścicieli dóbr tabularnych w Galicji. W: *Księga adresowa Król. Stoł. Miasta Lwowa*, R. 6. Wyd. Fr. Reichman. Lwów, 1902.

Opracowania

Bukowska Krystyna: *Dawne prywatne prawo miejskie od połowy XV do połowy XVIII wieku.* W: *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2. Red. Juliusz Bardach. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966, s. 301–312.

Waniczakówna Helena: *Dembiński Ignacy.* W: *PSB*, t. 5. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1939–1946, s. 71.

Wyrozumski Jerzy: *Kraków do schyłku wieków średnich.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1992.

Zielińska Teresa: *Rozważania nad kwestią wyposażania szlachcianek w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII stuleciu.* „Kwartalnik Historyczny” 1989, R. 96, z. 1–2, s. 93–109.

Wydawnictwa elektroniczne

Minakowski Marek Jerzy, baza „Wielka genealogia”, <http://wielcy.pl/> (odczyt: 07.04.2020).

II. MATERIAŁ ILUSTRACYJNY:

- Autor/wydawca powinien być właścicielem praw autorskich do wykorzystywanych ilustracji;

- Należy podać miejsce przechowywania oryginału i ewentualną sygnaturę (przy reprodukcjach);
- Należy podać imię i nazwisko autora zdjęcia;
- Skany zdjęć należy wykonywać w naturalnej wielkości (bez skalowania) w rozdzielczości 300 dpi;
- Skanowanie zdjęć kolorowych należy wykonywać w trybie CMYK;
- Skanowanie zdjęć czarno-białych należy wykonywać w skalach szarości;
- Zdjęcia cyfrowe w formacie nie mniejszym niż 2560 x 1920 pikseli;
- Format *.tiff;
- Opisane w sposób umożliwiający jednoznaczną identyfikację.

ISSN 1233-2135

Nakład: 300 egz.

Na okładce wykorzystano następujące pieczęcie znajdujące się w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie (od góry):

1. Pieczęć większa koronna króla Kazimierza Jagiellończyka z 1454 r., używana za panowania króla w latach 1447–1492 (sygn. 29/657/250, dawna sygn. Perg. 250).
2. Pieczęć Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego w latach 1423–1449. Z. Oleśnicki w latach 1449–1455 jako kardynał używał innej pieczęci (sygn. 29/1597/68, dawny nr 66).
3. Pieczęć mniejsza miasta Krakowa (mniejsza radziecka) z 1465 r., używana od początku XIV do XVII w. (sygn. 29/657/288, dawna sygn. Perg. 288).

Redakcja techniczna: Aldona Warzecha

Opracowanie tekstu i korekty: Zofia Wyżlińska

Projekt graficzny: Łukasz Kocój

Opracowanie graficzne i DTP: Studio Aida (Tomasz Filip)

Tłumaczenie: Ian Corkill

Druk i oprawa:

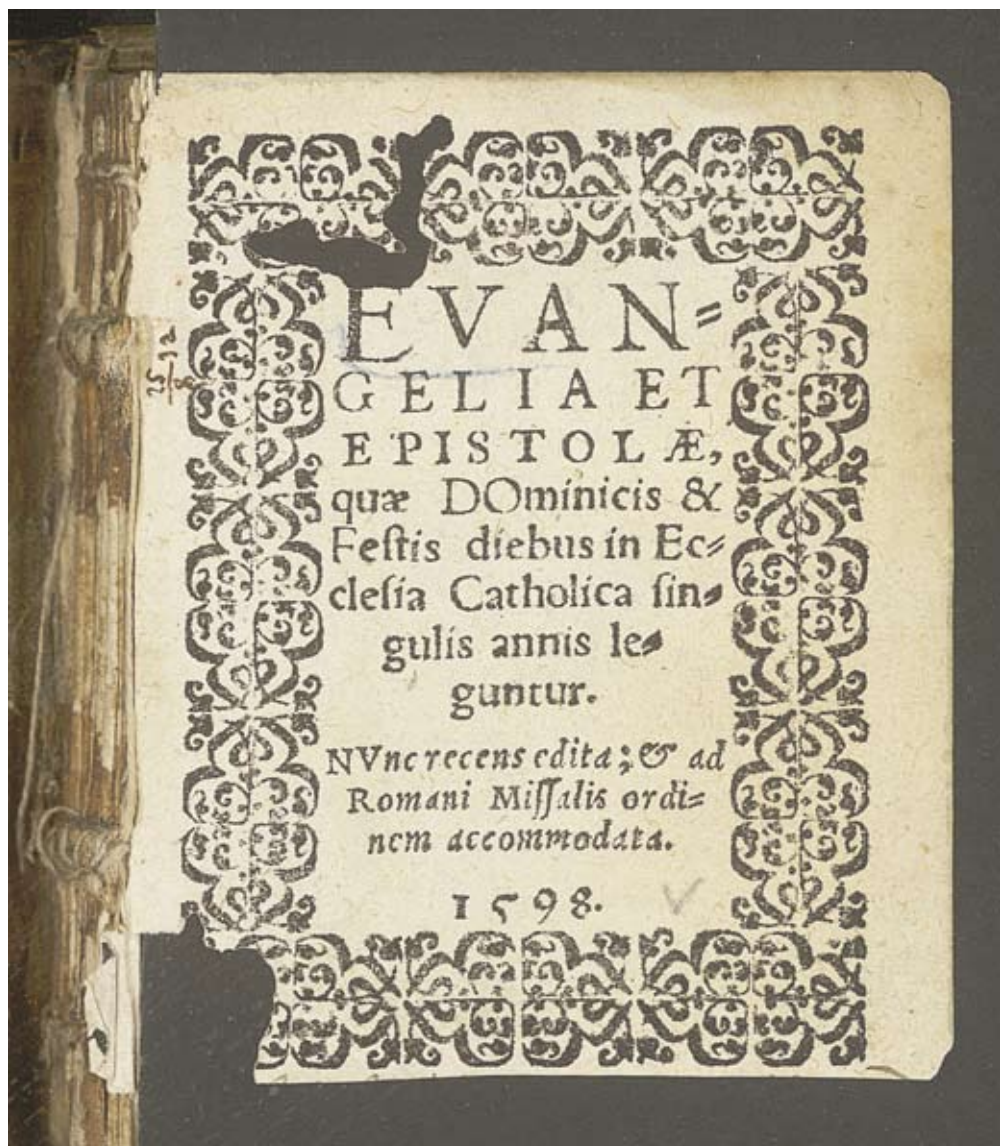
UNIDRUK

ul. Bronowicka 117

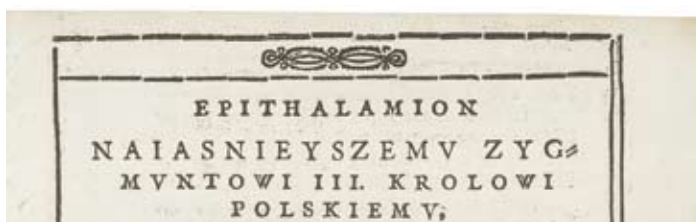
30-121 Kraków

<https://www.unidruk.com.pl>

Ilustracje

2. Karta tytułowa kieszonkowego wydania Pisma Świętego – *Evangeliae et epistolae...*
z 1598 r. (BJ, sygn. Cim. 1026)

3. Winiетка z motywem kaligraficznym stosowana przez Jakuba Siebeneichera – Joachim Bielski, *Epithalamion Najjaśniejszemu Zygmuntowi III Królowi Polskiemu...* z 1592 r. (BJ, sygn. Cim. 6257)

4. Winiетка z motywem kaligraficznym stosowana przez Jakuba Siebeneichera – Pedro de Ribadeneyra, *Żywota Ignacego Loyole* z 1593 r. (BJ, sygn. Cim. 4665)

5. Sygnet drukarni Jakuba Siebeneichera na karcie tytułowej dzieła Krzysztofa Warszawickiego *Caesarum, regum et principum unius et eiusdem partim generis...* z 1603 r. (BJ, sygn. 3807 III)

6. Targ na pl. Szczepańskim, Agencja Fotograficzna „Światowid”, 1925 r.
(Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-Fs582/IX)

7. Budynek Teatru Starego z widocznym szyldem sklepu Alfreda Biasiona,
Stanisław Mucha, ok. 1930 r. (Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-Fs20486/IX/2)

8. Wnętrze sklepu Elektrowni i Gazowni Miejskiej,
Stanisław Kolowca, lata 20. XX w., (Muzeum
Krakowa, nr inw. MHK-943/N(1))

9. Anna i Roman Drobnierowie, b.a., 2. poł. XIX w.
(Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-Fs 19867/2/IX)

11. Wnętrze restauracji Drobnieron, Agencja Fotograficzna „Światowid”, 1930 r. (Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-Fs6879/2/IX)

12. Gmach Związku Handlowego Kółek Rolniczych w Krakowie przy pl. Szczepańskim 6, Franciszek Klein, 1908 r. (ANK, Zbiór fotograficzny, sygn. 29/670/7191)

13. Detaliczny handel trunków z woszynkiem Feiwela Feliguta przy pl. Szczepańskim 5, b.a., 1932 r.
(ANK, Zbiór fotograficzny, sygn. 29/670/4230)

14. Kamienica Szolayskich (sklep kolonialny Kazimierza Ogorzałego), Stanisław Kolowca, [lata 20.–30. XX w.] (Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-3216/N(1))

15.–17. Numerator wyprodukowany przez berlińską fabrykę Theodora Kaisera. Widoczna okrągła sygnatura producenta, numer seryjny oraz owalna sygnatura zakładu grawerskiego z Neustrelitz, który jedynie sprzedawał zakupiony i dodatkowo sygnowany przez siebie produkt, metal, drewno, 1. poł. XX w. (zbiory prywatne autora, fot. Szymon Bauman)

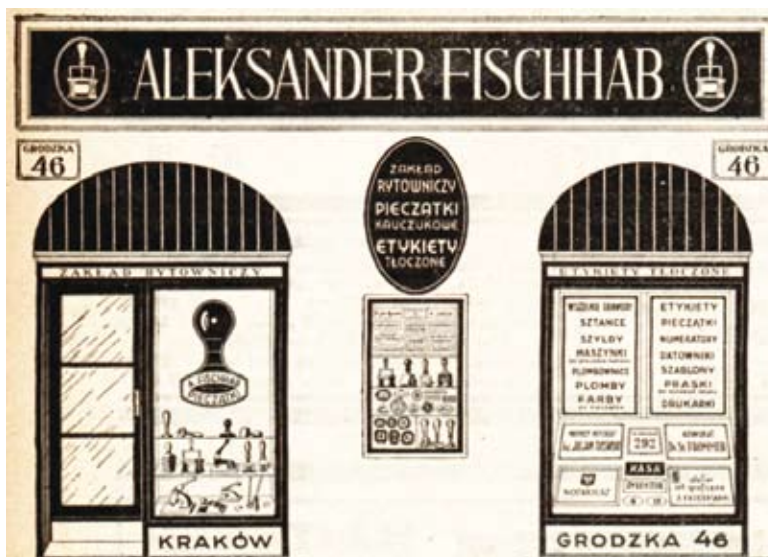
18.–19. Typariusz pieczętny Ministerstwa Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej Polskiej Biuro w Krakowie, guma, drewno, wyk. Jakub Walenta, lata międzywojenne lub nieco późniejsze (do 1. poł. XX w.) (ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/576, fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

20.–22. Typariusz pieczętny Przytuliska Weteranów w Krakowie, mosiądz, drewno, wyk. Stanisław Niemczyk, lata międzywojenne lub nieco późniejsze (do 1. poł. XX w.) (ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/88, fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

23.–24. Stampila datowa Kasy Miasta Podgórze, metal, drewno, sygnowana przez Stefana Czaplickiego, lata międzywojenne lub nieco późniejsze (do 1. poł. XX w.) (ANK, Zbiór tłoków pieczętnych metalowych, sygn. 29/661/555, fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

25. Ilustracja fasady parterowego lokalu przy ul. Grodzkiej 46 będąca ogłoszeniem zakładu rytowniczo-pieczętarskiego Aleksandra Fischhaba („Przegląd Kupiecki” 1935, R. 18, nr 38, s. 4)

GRAVEUR

Zakład artystyczno-rytowniczy

Fabryka pieczęci kruszcowych, metalowych, do faks i farby

Stanisława Niemczyka

(dawiej)

F. WOJTYCH

Kraków, Siedmiolice I. 10, naprzeciw kościoła N. M. P.

Rytuje gustownie, stylowo, według najświeższych wzorów: monogramy, herby i napisy, na różnych metalach i drogich kamieniach, oraz wypukło rzeźbione i cyzelowane na papierosnice, leski, teki, adresy i t. p.

Tablice metalowe lano, emaliowane i graneżowe dla urzędów, lekarzy, adwokatów, fabryk, straży policyjnych. — Cegi do plombowania i opatek, także toporki do toczenia drzewa. — Drukarnie kruszkowe „Perfect”. — Numeratory i maszyny do paginowania.

Ceny umiarkowane. — Wykonanie artystyczne i na czas dostarczenia.

26. Ogłoszenie zakładu rytowniczego Stanisława Niemczyka z 1904 r.
(Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1904, R. 73, s. XV)

ALEKSANDER FISCHHAB TELEFONU Nr. 132-66

WYTWÓRNI PIECZETKI KALCZOWE I METALOWE, DROGICH KAMIONOW, STALOWYCH, NAPISTY EMALOWANE I METALOWE, MARKI PIECZETKOWE (KALCZOWE) DO LISTOW, NUMERATORY I T. P.

KRAKÓW, UL. GRODZKA L. 46. DO LISTOW, NUMERATORY I T. P.

KRAKÓW, data 10/II 1931

RACHUNEK

dla WP. Szpital Bonifratrów

w Krakowie

Stech	CENA	RAZEM	
		ST	ST
13 numerów emali.	3. 50	45. 50	
4 tablice	6. —	24. —	
20 num. do kluczy	0. 25	5. —	
		74. 50	

Zapłacono
10/II 1931

Aleksander Fischhab
Właściciel pisma
Kraków, ul. Grodzka 46.
Telefon 132-66.

27. Rachunek z 10 lutego 1931 r. wystawiony przez firmę „A. Fischhab” dla Szpitala Bonifratrów w Krakowie (zbiory prywatne autora)

Z. ZIEMBICKI
SKŁAD PAPIERU I GALANTERII I PRZYBORY DO MASZYN PISARSKICH
Piec Marlechi 2/3. KRAKÓW Telefon 125-91.

Kraków, dnia 19/11 1940

NOTA

1	pl. białe do pisy	2. 40
2	ark. pisy. kol.	- 60
		<u>3.00</u>

18/11 40

ZAPŁACONO

100 złotych x 100 — 400.00

PRZYBORY BIUROWE

TABLICE
SMALOWANE
DYPLOMY
W KARTONACH
KALIGRAFII
SPECJALNY WIELKI
PISZĄCE NOSTRZYK

Z. Ziembicki
WYDZIAŁ WARSZAWSKI

Telefon 125-01. — Przedłużenie Linii A-B.

POLECA:
METRY SKŁADANE — ZWIJANE — PRZYBORNiki —
KYSOWNICE — PIĘKNE GARNITURY DO PISANIA
Z BRĄZU — KASETKI NA PAPIERY — KARTY DO
GRY I PRZYBORY DO PREFERANS — DOMINA —
SZACHY — WARCZBY — GRY TOWARZYSKIE —
PORTFELE — PORTMONETKI — NOWOŚCI W POCH-
TÓWKACH.

CENY NISKIE ALE STAŁE.

28.–29. Rachunek z 19 listopada 1940 r. wystawiony przez firmę „Z. Ziembicki”.
Na odwrocie druku zamieszczono dodatkowo reklamę prezentującą firmową ofertę
(zbiory prywatne autora)

ZAKŁAD ARTYSTYCZNO-RYTOWNICZY
MIECZYŚŁAWA PREISNERA KRAKÓW, RYNEK
 GŁÓWNY L. 7-8. III

WYTWÓRNIA PIECZKI KAUCZUKOWYCH I METALOWYCH, SZTŁDÓW EMALJOWANYCH I RYTUNKI
 MONOGRAMY ZE SREBRA I ZŁOTA, RYTUJE NA WSZYSTKICH METALACH I SZLACHETNYM MATERIAŁACH
 OZNAKI I ZETONY DLA TOWARZYSTW I KLUBÓW. - SZTANCE DO WYDZIA I PUDEŁEK DO PAPIERU

RACHUNEK Kraków, dnia 17. IX. 1924.

Do Wyższego Urzędu Górniczego w Krakowie

Wartość	Opis	Cena	Mi.
	<i>Do wykończenia 4-letniego</i>	19.00	
	<i>konwencji</i>		

INWENTARZ

Wyższego Urzędu Górniczego w Krakowie
 Dział *I* Grupa *Stwierdzenia*
 Nr. porz. *7* Stronica *1*

Wartość *19.00*

Preisner

Odebrano _____
 Podpisano _____
 Wysłano _____

Odpłatę ryczałtową art. 23 ustawy z 8/VI
 1924 r. o pocztach, telegrafach i telefonach.

URZĘDOWNIE

Odpłatę pocztową uisłoi adresat

INWENTARZ

Wyższego Urzędu Górniczego w Krakowie

Dział _____ Grupa _____
 Nr. porz. _____ Stronica _____

7/XIV
7/XV
7/XVI
7/XVII

30.-31. Rachunek z 17 września 1924 r. wystawiony przez zakład rytowniczy Mieczysława Preisnera dla Wyższego Urzędu Górniczego w Krakowie. Na odwrocie odciski zamówionymi typariuszami (zbiory prywatne autora)

32. Marian Friedberg z siostrami: Zofią (po prawej stronie) i Heleną (z przodu) we Lwowie, b.a., [przed 1914 r.] (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/6, fot. 55)

33. Młody Marian Friedberg, b.a., [lata 20. XX w.] (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/6, fot. 47)

34. Marian Friedberg z rodzicami: Wandą z Kotiersów i Janem Friedbergami oraz siostrą Heleną, b.a., [lata 20. XX w.] (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/6, fot. 37)

35. Pracownicy Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa przed przyłączeniem do Archiwum Państwowego. Siedzą (od lewej): dr Marian Tyrowicz, dr Józef Mitkowski, Krystyna Waligórska, prof. Marian Friedberg (dyrektor Archiwum), Zofia Żulińska, Stanisław Kura. Stoją (od lewej): Józefa Bieniek, Józef Poręba, Zofia Wenzel, Władysław Ślósarz, Stanisława Pańków, b.a., 1951 r. (ANK, Zbiór fotograficzny, sygn. 29/670/2270)

36. Prof. Marian Friedberg (siedzi pośrodku) z pracownikami Archiwum Państwowego w Krakowie tuż przed odejściem na emeryturę. Od lewej: Aniela Kielbicka, Krystyna Jelonek, Jan Kucia, Zofia Wenzel-Homecka, Wacław Kolak, Barbara Barbacka, Helena Zającowa, fot. Marian Poręba, 1968 r. (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/14, fot. 260)

37. Maria i Marian Friedbergowie, b.a., [lata 40. XX w.]
(ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/6, fot. 35)

38. Maria Mazankówna (w środku) z rodzicami Stefanią z Popielów oraz Ignacym Mazankami (po prawej) w Wenecji, fot. A. M. Gabbia Lab. Fot., 1911 r.
(ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/160, fot. 2)

39.–40. Legitymacja (dowód osobisty) Marii Mazankówny (Friedbergowej) w wieku 19 lat (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/152, s. 2)

41. Maria Mazankówna (pierwsza z prawej) w towarzystwie kolegów w Zakładzie im. Ossolińskich we Lwowie, b.a., [lata 20. XX w.] (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/160, fot. 10)

42. Maria Friedbergowa na sesji naukowej poświęconej pamięci prof. Mariana Friedberga w 10. rocznicę jego śmierci, b.a., 1979 r. (ANK, Spuścizna Marii i Mariana Friedbergów, sygn. 29/1345/150, fot. 36)

43. Dawna siedziba Archiwum Urzędu Miasta Krakowa przy ul. Dobrego Pasterza 116a
(fot. Zbigniew Pasierbek)

44. Nowa siedziba Archiwum Urzędu Miasta Krakowa przy ul. Na Załączu 2
(fot. Zbigniew Pasierbek)

45. Wnętrze jednego z magazynów Archiwum Urzędu Miasta Krakowa
(fot. Zbigniew Pasierbek)

46. Książki meldunkowe z terenu miasta Krakowa znajdujące się w zbiorach Archiwum Urzędu Miasta Krakowa (fot. Zbigniew Pasierbek)

47. Koperty dowodowe przechowywane w zbiorach Archiwum Urzędu Miasta Krakowa (fot. Zbigniew Pasierbek)

48. Koperty dowodowe zawierają dowody tożsamości wnioskodawców, m.in. paszporty (fot. Zbigniew Pasierbek)

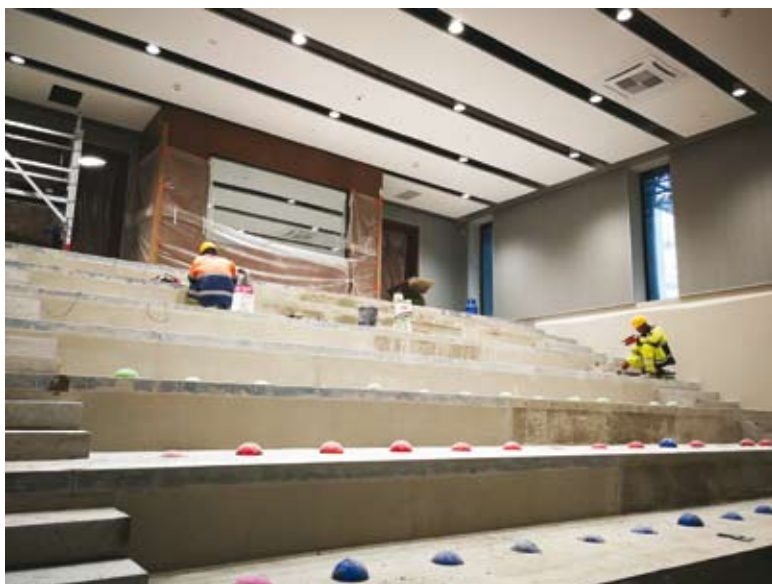
49. Budowa nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Elewacja segmentu biurowego – widok od strony północno-wschodniej, stan z czerwca 2019 r. (fot. Paweł Ząbczyński)

50. Budowa nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Segment magazynowy (na pierwszym planie) i segment biurowy (drugi plan) – widok od południa, stan z czerwca 2019 r. (fot. Paweł Ząbczyński)

51. Budowa nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Segment magazynowy (na pierwszym planie) i segment biurowy (drugi plan) – widok od południa, stan z listopada 2019 r. (fot. Paweł Ząbczyński)

52. Budowa nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Widownia w sali audiowizualnej – widok przed zamontowaniem wyposażenia, stan z listopada 2019 r. (fot. Paweł Ząbczyński)

53. Budowa nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Dach nowego budynku – kanały wentylacyjne i urządzenia zapewniające klimatyzację, widoczna panorama miasta (fot. Paweł Ząbczyński)

54. Budowa nowej siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie. Dach nowego budynku – panele fotowoltaiczne – ekologiczne źródło energii (fot. Paweł Ząbczyński)

55. XII Międzynarodowy Dzień Archiwów, wystawa „Cenne i Ciekawe”, oprowadza Wiesław Filipczyk, kierownik Oddziału I Archiwum Narodowego w Krakowie, czytelnia przy ul. Siennej 16, 8 czerwca 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

56. XII Międzynarodowy Dzień Archiwów, Dzień Otwarty, dr Barbara Zbroja prezentuje gościom nieznane fotografie dawnego Krakowa, czytelnia Archiwum przy ul. Siennej 16, 8 czerwca 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

57. Zofia Michalska, starszy Cechu Rzemiosł Różnych w Krakowie oraz dr hab. prof. UJ Wojciech Krawczuk, dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie, podpisują porozumienie w sprawie przekazania do zasobu Archiwum Księgi Cechu Piekarzy z lat 1540–1644, Hotel Polonia, 19 października 2019 r., jubileusz 70-lecia Cechu Rzemiosł Różnych (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

58. Dr Kamila Follprecht, zastępca dyrektora Archiwum Narodowego w Krakowie, podczas prelekcji towarzyszącej wystawie akt cechowych z zasobu Archiwum, Hotel Polonia, 19 października 2019 r., jubileusz 70-lecia Cechu Rzemiosł Różnych (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

Archiwum Narodowe w Krakowie
oraz
Centrum Kultury Podgórze – Dwór Czeżów

zapraszają na premierę książki

Tomasza Wrońskiego

**UDZIAŁ MIESZKAŃCÓW BIEŻANOWA
W WALCE O NIEPODLEGŁOŚĆ POLSKI
(1914–1920)**

Spotkanie autorskie odbędzie się **18 października 2019 roku**
o godzinie 17.00 w Centrum Kultury Podgórze – Dwór Czeżów
(Stary Bieżanów) ul. ks. Jerzego Popiełuszki 36, 30–898 Kraków

Projekt został zrealizowany dzięki dofinansowaniu Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych

ARCHIWUM NARODOWE W KRAKOWIE ARCHIWUM PAŃSTWOWE Centrum Kultury Podgórze

Wstęp wolny !

59. Plakat zapraszający na promocję publikacji Tomasza Wrońskiego *Udział mieszkańców Bieżanowa w walce o niepodległość Polski (1914–1920)* w dniu 18 października 2019 r.

60.–61. Promocja wydawnictwa autorstwa Tomasza Wrońskiego *Udział mieszkańców Bieżanowa w walce o niepodległość Polski (1914–1920)* w Domu Kultury Podgórze – Dwór Czeczów przy ul. ks. J. Popiełuszki 36 w Krakowie w dniu 18 października 2019 r. (fot. Lilianna Pochwalska)

**10 GRUDNIA 2019
GODZINA 12.00**

**NAJDAWNIEJSZE KSIĘGI
GRODZKIE KRAKOWSKIE
z lat 1406-1409**

Wydał Wiesław Filipczyk przy współpracy Macieja Zdanka
Wstęp Wiesław Filipczyk i Franciszek Sikora

PROMOCJA PUBLIKACJI

Promocja odbędzie się we wtorek 10 grudnia 2019 r.
o godzinie 12.00, w sali im. Karoliny Lanckorońskiej w siedzibie
Polskiej Akademii Umiejętności przy ul. Sławkowskiej 17

Wstęp wolny!

WYDAWCY PUBLIKACJI:
INSTYTUT HISTORII IM. TADEUSZA MANTEUFFLA POLSKIEJ AKADEMII NAUK
POLSKA AKADEMIA UMIEJĘTNOŚCI
ARCHIWUM NARODOWE W KRAKOWIE

62. Plakat zapraszający na promocję publikacji *Najdawniejsze księgi grodzkie krakowskie z lat 1406–1409* w dniu 10 grudnia 2019 r.

63. Promocja publikacji *Najdawniejsze księgi grodzkie krakowskie z lat 1406–1409*, od lewej: dr hab. Maciej Zdanek (AUJ), Wiesław Filipczyk (ANK), Katarzyna Chmielewska (IHPAN), sala im. Karoliny Lanckorońskiej PAU w Krakowie, 10 grudnia 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

64. Promocja publikacji *Najdawniejsze księgi grodzkie krakowskie z lat 1406–1409*, publikację ocenia prof. dr hab. Wacław Uruszczak, sala im. Karoliny Lanckorońskiej PAU w Krakowie, 10 grudnia 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

65. „Poczuj historię. Plenerowe Laboratorium Archiwalne” na dziedzińcu budynku przy ul. Siennej 16, 8 czerwca 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

66. „Plenerowe Laboratorium Archiwalne”, stanowisko „Zapisane na skórze – średniowieczny dokument”, opieka merytoryczna: Anna Sokół, 8 czerwca 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

67. „Plenerowe Laboratorium Archiwalne”, stanowisko „Władcy zakłęci w wosku – królewskie pieczęcie”, opieka merytoryczna: Aldona Warzecha, 8 czerwca 2019 r.
(fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

68. „Plenerowe Laboratorium Archiwalne”, stanowisko „Od deski do deski – średniowieczne książki miejskie”, opieka merytoryczna: Bożena Lesiak-Przybył, 8 czerwca 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

69. Dr hab. prof. UJ Wojciech Krawczuk, dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie, inauguruje projekt „Archiwa Rodzinne Niepodległej” w dniu 30 września 2019 r. w siedzibie Archiwum przy ul. Siennej 16 (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

70. Warsztaty „Zostań rodzinnym Archiwistą”, prowadzą: Małgorzata Bochenek, Tomasz Wroński, Kraków, 30 września 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

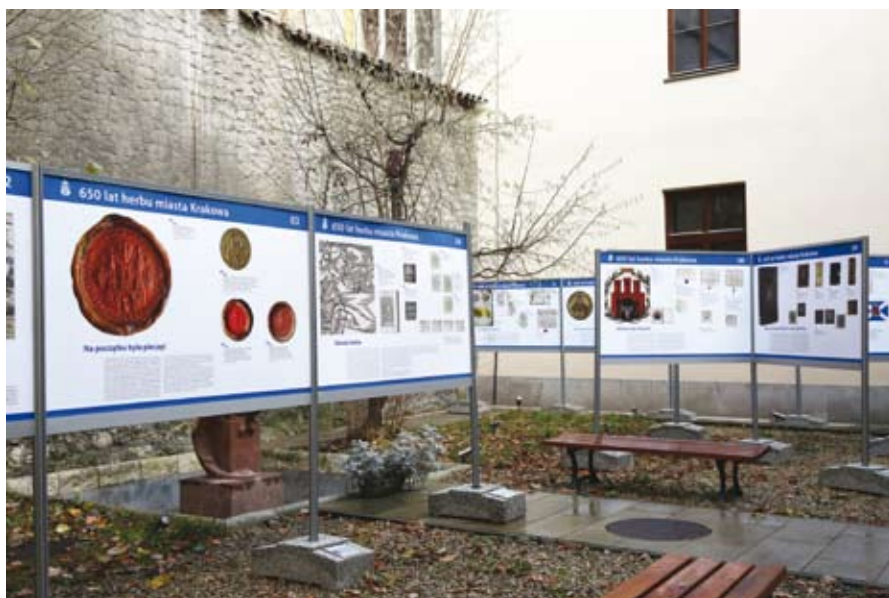
71. Uroczystość otwarcia wystawy „650 lat herbu miasta Krakowa” w dniu 10 października 2019 r. na pl. Szczepańskim w Krakowie. Od lewej: prof. dr hab. Jacek Purchla – prezes Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, prof. Jacek Majchrowski – Prezydent Miasta Krakowa, dr hab. prof. UJ Wojciech Krawczuk – dyrektor Archiwum Narodowego w Krakowie, dr hab. prof. UJ Zenon Piech (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

72. Wystawa „650 lat herbu miasta Krakowa” w dniu otwarcia na pl. Szczepańskim w Krakowie, oprowadza dr hab. prof. UJ Zenon Piech (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

73. Wystawa „650 lat herbu miasta Krakowa” w dniu otwarcia na pl. Szczepańskim w Krakowie (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

74. Wystawa „650 lat herbu miasta Krakowa” na dziedzińcu wewnętrznym siedziby Archiwum Narodowego w Krakowie przy ul. Siennej 16 (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

75. „Opiszmy PRL” – warsztaty z zakresu porządkowania i opisu fotografii, prowadzi: Sylwester Rękas, Nowy Sącz, 22 listopada 2019 r. (fot. Kamil Marszałek)

76. „Mały archiwista – moja pierwsza wizyta w archiwum” – warsztaty dla dzieci, prowadzą: Agnieszka Filipek, Agnieszka Jeleń, Kraków, 29 listopada 2019 r. (fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

77. „Walizka ze strychu, czyli odkrywamy rodzinne tajemnice” – warsztaty dla dzieci,
prowadzą: Karolina Gołąb-Malowicka, Małgorzata Klimas, Kraków, 29 listopada 2019 r.
(fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

78. „Herb, czyli opowieść bez słów” – warsztaty heraldyczne dla dzieci,
prowadzi: Aldona Warzecha, Kraków, 29 listopada 2019 r.
(fot. Małgorzata Multarzyńska-Janikowska)

79. „Archiwum – zachować dla pokoleń” – warsztaty dla dzieci, prowadzą: Ewa Kolasa, Barbara Sołtys, magazyn archiwalny prezentuje: Maciej Mocniak, Spytkowice, 4 grudnia 2019 r. (fot. Barbara Sołtys)

80. „U »źródła« Spytkowic” – prelekcja dla młodzieży, prowadzi: Joanna Jagiełło, Spytkowice, 4 grudnia 2019 r. (fot. Maciej Mocniak)

81. Główny bohater uroczystości – prof. Wojciech Narębski podczas przemówienia towarzyszącego wernisażowi wystawy „Zostawić po sobie ślad. Wojciech Narębski – żołnierz i uczony” w Archiwum Nauki PAN i PAU, Kraków, 6 czerwca 2019 r. (fot. Krzysztof Wójtowicz)

82. Ekspozaty prezentowane na wystawie „Walery Goetl (1889–1972). Urodziłem się jako jeden z tych, którzy mają ciekawość świata... W 130. rocznicę urodzin Walerego Goetla i 100-lecie powstania Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie” w Archiwum Nauki PAN i PAU, Kraków, 16 października 2019 r. (fot. Krzysztof Wójtowicz)

DAWNE PISMO

strona internetowa
do nauki
paleografii i neografii

www.dawnepismo.ank.gov.pl

fol. Anna Seweryn

„KRAKOWSKI ROCZNIK ARCHIWALNY”

Podejmując decyzję publikowania własnego rocznika pragniemy nawiązać do świetnych tradycji wydawniczych archiwów krakowskich, sięgających schyłku XIX w. Szczególnie środowisko naukowe skupione wokół Archiwum Akt Dawnych m. Krakowa, w okresie przed I wojną światową i w dwudziestoleciu międzywojennym, może poszczycić się imponującym dorobkiem w zakresie publikacji: pomocy archiwalnych, źródeł, monografii i artykułów opartych o bezcenny zasób przechowywany w budynku przy ul. Siennej 16. Tu powstało Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, wydające „Rocznik Krakowski” i „Bibliotekę Krakowską”. Składając hołd liczny wybitnym poprzednikom, pragniemy kontynuować ich zamiśl uczynienia z Archiwum poważnego ośrodka badań naukowych.

[Ze wstępu do pierwszego tomu rocznika, *Sławomir Radoń*]

Adres redakcji:
Archiwum Narodowe w Krakowie
30-960 Kraków, ul. Sienna 16
Tel. +48 12 422-40-94 wew. 13 lub 21
e-mail: redakcja@ank.gov.pl
www.kra.ank.gov.pl